

ISSN (Print) 2616-6844

ISSN (Online) 2663-1318

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

BULLETIN

of L.N. Gumilyov Eurasian
National University

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

ҚҰҚЫҚ сериясы

LAW Series

Серия ПРАВО

2(143)/ 2023

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Астана, 2023

Astana, 2023

Төраға

Сматлаев Б.М. – з.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Редакциялық кеңес құрамы

Баймаханов М.Т. (ҰҒА Академигі, Алматы, Қазақстан), Букалерева Л.А. (з.ғ.д., РУДН, Мәскеу, Ресей), Бұсұрманов Ж.Д. (з.ғ.д., Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының жанындағы Сот төрелігі академиясы, Астана, Қазақстан), Винниченко О.Ю. (з.ғ.д., ТюмГУ, Тюмень, Ресей), Глушаченко С.Б. (з.ғ.д., Ресей Федерациясы Президенті жанындағы Ресей халық шаруашылығы және мемлекеттік басқару академиясы Солтүстік-Батыс басқару институты, А.И. Герцен атындағы РМПУ, Мурманск Арктика мемлекеттік университеті, Ресей), Головина С.Ю. (з.ғ.д., УрГЮА, Екатеринбург, Ресей), Жұмағұлов Б.Т. (з.ғ.к., Қазақстан Республикасы Жоғары Сот Кеңесінің Мүшесі, Астана, Қазақстан), Давулис Т. (з.ғ.д., Vilnius University, Вильнюс, Литва), Исполинов А.С. (з.ғ.д., М.В. Ломоносов атындағы Мәскеу мемлекеттік университеті, Мәскеу, Ресей), Қаудыров Т.Е. (з.ғ.д., М.С.Нәрікбаев атындағы ҚазГЗУ, Астана, Қазақстан), Коняхин В.П. (з.ғ.д., И.Т. Трубилин атындағы Кубан мемлекеттік аграрлық университеті, Краснодар, Ресей), Коробеев А.И. (з.ғ.д., Қиыр Шығыс федералдық университетінің Заң мектебі, Владивосток, Ресей), Сабікенов С.Н. (ҰҒА Академигі, Алматы, Қазақстан), Раимбаев С.И. (з.ғ.к., Қазақстан Республикасы Жоғары Сотының жанындағы Ғылыми-консультативтік кеңестің мүшесі), Рогов И.И. (Қазақстан Республикасы Бірінші Президенті Қорының Атқарушы директорының орынбасары, Астана, Қазақстан), Глепина Ш.В. (з.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), Томашевский К.Л. (з.ғ.д., Халықаралық университеті «МИТСО», Минск, Беларусь), Трунк А. (құқық докторы, Киль университетінің Шығыс Еуропалық құқық институты, Киль, Германия), Турлуковский Я. (з.ғ.д., Варшава университеті, Варшава, Польша).

Бас редактор

Абдрасулов Е.Б. – з.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Бас редактордың орынбасары

Қала Н.С. – PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Жауапты хатшы

Мұтағұова А.И. – PhD, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан

Редакция алқасы

Томас Хоффман (құқық докторы, Таллин техникалық университетінің профессоры, Таллин, Эстония), Фридерик Цоль (құқық докторы, Оснабрюк университетінің профессоры, Германия), Лисица В.Н. (РҒА Мемлекет және құқық институтының бас ғылыми қызметкері, Мәскеу), Василевич Г.А. (з.ғ.д., профессор Беларусь мемлекеттік университетінің конституциялық құқық кафедрасының меңгерушісі), Николас Хайоз (Фрибургск университетінің профессоры, Швейцария), Онгарбаев Е.А. (з.ғ.д., профессор, ҚР Конституциялық соттың судьясы, Астана, Қазақстан), Онланбекова Г.М. (Алматы қ. мамандандырылған экономикалық соттың судьясы, Алматы, Қазақстан), Нурғалиева Е.Н. (з.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), Нұқшуева А.А. (з.ғ.к., профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан), Нурғалиев Б.М. (з.ғ.д., профессор, Bolashaq Academy, Қарағанды, Қазақстан), Акимжанов Т.К. (з.ғ.д., профессор, Тұран университетінің ҒЗИ директоры, Алматы, Қазақстан), Мороз С.П. (з.ғ.д., профессор, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан), Қарағұсов Ф.С. (з.ғ.д., профессор, Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан), Сактаганова И.С. (з.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), Галиакбарова Г.Г. (философия докторы (PhD), доцент, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), Туяқбаева Н.С. (философия докторы (PhD), Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің қауымдастырылған профессоры, Алматы, Қазақстан), Мұқалдиева Г.Б. (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан), Мукашева А.А. (з.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана, Қазақстан), Балгимбекова Г.У. (з.ғ.к., философия докторы (PhD), Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан), Бирманова А.И. (философия докторы (PhD), қауымдастырылған профессор, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан).

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 402 б.

Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

E-mail: vest_law@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғам

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген.

19.02.2021 ж. № KZ10VPY00032635 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Мерзімділігі: жылына 4 рет.

Типография мекенжайы: 010008, Қазақстан, Астана қ., Қажымұқан к-сі, 13/1,

тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-410)

Chairman

Smatlaev B.M. – Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan

Composition of the Editorial Board

Baimakhanov M.T.-M. (Academician of the NAS of the RK, Almaty, Kazakhstan), *Bukalerova L.A.* (Doctor of Juridical Sciences, Peoples' Friendship University of Russia (RUDN University), Moscow, Russia), *Busurmanov J.D.* (Doctor of Juridical Sciences, Academy of Justice of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), *Vinnichenko O.Y.* (Doctor of Juridical Sciences, Tyumen State University, Tyumen, Russia), *Glushachenko S.B.* (Doctor of Juridical Sciences, North-West Institute of Management RANHIGS, Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen, Murmansk Arctic State University, Russia), *Golovin S.Yu.* (Doctor of Juridical Sciences, USLA, Yekaterinburg, Russia), *Zhumagulov B.T.* (Candidate of Juridical Sciences, Member of the Supreme Judicial Council of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), *Davulis T.* (Doctor of Juridical Sciences, Vilnius University, Vilnius, Lithuania), *Ispolinov A.S.* (Doctor of Juridical Sciences, M.V. Lomonosov Moscow State University, Moscow, Russia), *Kaudyrov I.E.* (Doctor of Juridical Sciences, M.S. Narikbaev KAZGUU University, Astana, Kazakhstan), *Konyakhin V.P.* (Doctor of Juridical Sciences, I.T. Trubilin Kuban State Agrarian University, Krasnodar, Russia), *Korobeev A.I.* (Doctor of Juridical Sciences, Law School of Far Eastern Federal University, Vladivostok, Russia), *Sabikenov S.N.* (Academician of the NAS of the RK, Almaty, Kazakhstan), *Raimbayev S.I.* (Candidate of Juridical Sciences, Scientific Advisory Council to the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan), *Rogov I.I.* (Deputy Executive Director of the Foundation of the First President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), *Tlepina S.V.* (Doctor of Juridical Sciences, L.N. Gumilev ENU, Astana, Kazakhstan), *Tomashevsky K.L.* (Doctor of Juridical Sciences, MITSO International University, Minsk, Belarus), *Trunk A.* (Doctor of Law, Institute of the right of countries of Eastern Europe of the Kiel university, Kiel, Germany), *Turlukovsky Y.* (Doctor of Juridical Sciences, Warsaw university, Warsaw, Poland).

Editor-in-chief

Abdrasulov Ye.B. – Doctor of Law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Deputy Editor-in-Chief

Kala N.S. – PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Responsible Editor

Mugauova A.I. – PhD, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Editorial Board

Thomas Hoffmann (Doctor of Law, Professor at Tallinn Technical University, Tallinn, Estonia), *Fryderyk Zoll* (Doctor of Law, Professor at Osnabrück University, Germany), *Lisitsa V.N.* (leading researcher at the Institute of state and law of the RAS, Moscow), *Vasilevich G.A.* (Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional Law of the Belarusian State University), *Nicolas Hayoz* (Professor at the University of Fribourg, Switzerland), *Ongarbayev Ye.A.* (Doctor of Law, Professor, Judge of the Constitutional Court of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan), *Onlanbekova G.M.* (judge of the specialized Economic Court of Almaty, Kazakhstan), *Nurgaliyeva Ye.N.* (Doctor of Law, professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan), *Nukusheva A.A.* (Candidate of Law, Professor of the Department of Civil and Labor Law, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan), *Nurgaliyev B.M.* (Doctor of Law, professor, Bolashaq Academy, Karaganda, Kazakhstan), *Akimzhanov T.K.* (Doctor of Law, professor, Director of the Research Institute of Law, Turan University, Almaty, Kazakhstan), *Moroz S.P.* (Doctor of Law, Professor, Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan), *Karagusev F.S.* (Doctor of Law, Professor, Caspian Public University, Almaty, Kazakhstan), *Saktaganova I.S.* (Candidate of Law, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan), *Galiakbarova G.G.* (Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan), *Tuyakbayeva N.S.* (Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan), *Mukaldiyeva G.B.* (Candidate of Law, Associate Professor, Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan), *Mukasheva A.A.* (Doctor of Law, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan), *Balgimbekova G.U.* (Candidate of Law, Doctor of Philosophy (PhD), Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan), *Birmanova A.I.* (Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan).

Address of the editorial office: 010008, Kazakhstan, Astana, K. Satpayev St., 2, 402 off.

Tel.: +7(7172) 709-500 (in. 31-410)

E-mail: vest_law@enu.kz

Bulletin of the L.N. Gumilev Eurasian National University. Law Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N. Gumilev Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan.

Certificate of placement for re-registration № KZ10VPY00032635 dated 19.02.2021

Frequency: 4 times a year.

Printing House Address: 010008, Kazakhstan, Astana, Kazhymukana str., 13/1, tel.: +7 (7172) 709-500 (in.31-410)

Председатель

Сматлаев Б.М. – д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Состав Редакционного совета

Баймаханов М.Т.-М. (Академик НАН РК Алматы, Казахстан), *Букалерева Л.А.* (д.ю.н., Московский Университет дружбы народов (РУДН), Москва, Россия), *Бусурманов Ж.Д.* (д.ю.н., Академия правосудия РК, Астана, Казахстан), *Винниченко О.Ю.* (д.ю.н., ТюмГУ, Тюмень, Россия), *Глушаченко С.Б.* (д.ю.н., Северо-Западный институт управления РАНХИГС, РГПУ им. А.И. Герцена, Мурманский арктический государственный университет, Россия), *Головина С.Ю.* (д.ю.н., УрГЮА, Екатеринбург, Россия), *Жумагулов Б.Т.* (к.ю.н., член Высшего Судебного Совета Республики Казахстан, Астана, Казахстан), *Давулис Т.* (д.ю.н., Vilnius University, Вильнюс, Литва), *Исполинов А.С.* (д.ю.н., МГУ им. М.В. Ломоносова, Москва, Россия), *Каудыров Т.Е.* (д.ю.н., Университет КАЗГЮУ им. М.С. Нарикбаева, Астана, Казахстан), *Коняхин В.П.* (д.ю.н., Кубанский государственный аграрный университет им. И.Т. Трубилина, Краснодар, Россия), *Коробеев А.И.* (д.ю.н., Юридическая школа Дальневосточного федерального университета, Владивосток, Россия), *Сабикенов С.Н.* (Академик НАН РК, Алматы, Казахстан), *Раимбаев С.И.* (к.ю.н., Научно-консультативный совет при Верховном Суде Республики Казахстан), *Рогов И.И.* (Заместитель Исполнительного директора Фонда Первого Президента Республики Казахстан, Астана, Казахстан), *Тлепина Ш.В.* (д.ю.н., ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан), *Томашевский К.Л.* (д.ю.н., Международный университет «МИТСО», Минск, Беларусь), *Трунк А.* (доктор права, Институт права стран Восточной Европы Кильского университета, Киль, Германия), *Турлуковский Я.* (д.ю.н., Варшавский университет, Варшава, Польша).

Главный редактор

Абдрасулов Е.Б. – д.ю.н., ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Зам. главного редактора

Кала Н.С. – PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Ответственный редактор

Мугауова А.И. – PhD, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Редакционная коллегия

Томас Хоффман (доктор права, профессор Таллинского технического университета, Таллин, Эстония), *Фридерик Цоль* (доктор права, профессор университета Оснабрюк, Германия), *Лисица В.Н.* (ведущий научный сотрудник Института государства и права РАН, г. Москва), *Василевич Г.А.* (д.ю.н., профессор, заведующий кафедрой конституционного права Белорусского государственного университета), *Николас Хайоз* (профессор Фрибургского университета, Швейцария), *Онгарбаев Е.А.* (д.ю.н., профессор, судья Конституционного Суда РК, Астана, Казахстан), *Онланбекова Г.М.* (судья специализированного экономического суда г. Алматы, Казахстан), *Нурғалиева Е.Н.* (д.ю.н., профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан), *Нукушева А.А.* (кандидат юридических наук, профессор, Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова, Казахстан), *Нурғалиев Б.М.* (д.ю.н. профессор, Bolashaq Academy, Караганда, Казахстан), *Акимжанов Т.К.* (д.ю.н., профессор, директор НИИ права университета Туран, Алматы, Казахстан), *Мороз С.П.* (д.ю.н., профессор, Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан), *Карагусов Ф.С.* (д.ю.н., профессор, Каспийский общественный университет, Алматы, Казахстан), *Сактаганова И.С.* (кандидат юридических наук, доцент, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан), *Галиакбарова Г.Г.* (доктор философии (PhD), доцент, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан), *Туякбаева Н.С.* (доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан), *Мұқалдиева Г.Б.* (кандидат юридических наук, ассоциированный профессор, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан), *Мукашева А.А.* (доктор юридических наук, профессор, ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан), *Балгимбекова Г.У.* (кандидат юридических наук, доктор философии (PhD), Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан), *Бирманова А.И.* (доктор философии (PhD), ассоциированный профессор, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан).

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. К. Сатпаева, 2, каб. 402

Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-410)

E-mail: vest_law@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия Право

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ10VPU00032635 от 19.02.2021 г.

Периодичность: 4 раза в год.

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Астана, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7 (7172) 709-500 (вн.: 31-410)

МАЗМҰНЫ

Конституциялық құқық. Әкімшілік құқық

<i>Бақтыбеков М.Б., Майшекина Э.С., Есенжолов Н.Е.</i> Конституциялық және әкімшілік әділет жүйесі азаматтардың конституциялық құқықтарын қамтамасыз етудің тиімді тетігі	8
<i>Егежанова Д.Р.</i> Судьялардың цифрлық білімін дамыту мен жетілдірудің кейбір мәселелері	21
<i>Ибрагимова Ф.Г., Жампеисов Д.Ә., Айтказин Е.М.</i> Қазақстан Республикасында тұрмыстық медициналық қалдықтарды жинау және утилизациялау жүйесін енгізу мен құқықтық реттеуді қалыптастыру перспективалары	32
<i>Сматлаев Б.М., Жусупов А.Д., Карибай С.</i> Қазақстан Республикасының ақша-кредит саясатының құқықтық негіздері және интегративті қатынастар	41
<i>Суркова С.С., Сактаганова И.С.</i> Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын әлеуметтік-құқықтық қамсыздандыру	51
<i>Цоль Фредерик, Буяльский Мацей</i> Scopus-та жариялау талабы және континенттік құқықтық дәстүр: қарама қайшылық?	61

Қылмыстық құқық. Қылмыстық процесс. Криминалистика

<i>Мергембаева Н.Б., Тапалова Р.Б.</i> Терроризмді тергеуде арнайы білімді қолдану тактикасы туралы	69
<i>Өтебаев Е.К., Теміргазин Р.Х., Сейданов А.Б.</i> Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық және коллекторлық қызмет мысалында экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды сотқа дейінгі тергеп-тексеру	77
<i>Рақымбаева М.Қ.</i> Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуге бағытталған іс-әрекеттердің қазіргі шындығы, динамикасы, себептері мен шарттары	93

Азаматтық процесс. Еңбек құқығы

<i>Адибаев А.М., Өміржанов Е.Т.</i> Қазақстандағы мүтедектерге берілетін жәрдемақыларды индекстеуді құқықтық реттеу мәселелері	103
<i>Давлетгильдеев Р.Ш., Зарубин Д.В.</i> Ресейде және Қазақстанда отбасылық міндеттері бар жұмысшылардың еңбек құқықтарының теңдігін қамтамасыз ету: халықаралық еңбек стандарттарын енгізу мәселелері	114
<i>Жұмаділов А.Қ., Майшекина Э.С.</i> Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз ету	126
<i>Кайшаатаева А.К., Баязитова Р.Т.</i> Қазақстанда қашықтықтан еңбекті дамыту жолында: заңнамалық мүмкіндіктердің тиімділігі	135
<i>Нұрғалиева Е.Н., Карибаева А.К.</i> Сыбайлас жемқорлық үшін азаматтық құқықтық санкциялар	149
<i>Сейдимбек А.А.</i> Еңбек құқықтық қатынастарынан туындаған дауларды шешу мәселелеріне қатысты шет елдердің тәжірибесін салыстырмалы талдау	157

Халықаралық құқық

<i>Бердыбаев Н.М.</i> Еуропалық Одақ елдеріндегі жоғары білім беруді құқықтық реттеудің кейбір аспектілері Қазақстандағы халықаралық университеттерді интернационалдандыру және дамыту процесінде оң тәжірибе ретінде	170
<i>Ибрагимов Ж.И., Асанова Т.С.</i> Халықаралық құқық және оның қару-жарақ пен технологияларды дамытуға байланысты қауіпсіздіктің қазіргі қауіптеріне әрекеті	182
<i>Тулибаев С.Т.</i> Халықаралық құқықтағы экоцид: Рим статуты үшін термин анықтамасының жобасы	191

CONTENTS

Constitutional law. Administrative law

<i>Baktybekov M.B., Maishekina E.S., Yessenzholov N.E.</i> The system of constitutional and administrative justice as effective mechanisms for ensuring the constitutional rights of citizens	8
<i>Egezhanova D.R.</i> Some issues of development and improvement of digital education of judges	21
<i>Ibragimova F.G., Zhampeissov D.A., Aytkazin Y.M.</i> Prospects for the introduction and formation of legal regulation of the system of collection and disposal of household medical waste in the Republic of Kazakhstan	32
<i>Smatlaev B.M., Zhusupov A.D., Karybay S.K.</i> Legal bases of monetary policy of the Republic of Kazakhstan and integrative relations	41
<i>Surkova S.S., Saktaganova I.S.</i> Social legal security for victims of domestic violence in Kazakhstan	51
<i>Zoll Fryderyk, Bujalski Maciej</i> A requirement to publish in Scopus and the continental legal tradition: a contradiction?	61

Criminal law. Criminal process. Criminalistics

<i>Mergembayeva M.N., Tapalova R.B.</i> On the tactics of applying special knowledge in the investigation of terrorism	69
<i>Utebaev Ye.K., Temirgazin R.Kh., Seidanov A.B.</i> Pre-trial investigation of criminal offenses in the field of economic activity, using the example of illegal business, illegal banking, microfinance and collection activities	77
<i>Rakymbaeva M.K.</i> Modern realities, dynamics, causes and conditions of acts aimed at driving to suicide	93

Civil process. Labor law

<i>Adibayev A.M., Omirzhanov E.T.</i> Problems of legal regulation of benefits indexation to persons with limited opportunities in Kazakhstan	103
<i>Davletgildeev R.Sh., Zarubin D.V.</i> Ensuring Equality of Labour Rights of Workers with Family Responsibilities in Russia and Kazakhstan: Problems of Implementation of International Labour Norms	114
<i>Zhumadilov A.K., Maishekina E.S.</i> Legal support of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan	126
<i>Kaishatayeva A.K., Bayazitova R.T.</i> Towards the development of remote work in Kazakhstan: the effectiveness of legislative opportunities	135
<i>Nurgalieva E.N., Karibaeva A.K.</i> Civil legal sanctions for corruption	149
<i>Seidimbek A.A.</i> Comparative analysis of the experience of foreign countries regarding dispute resolution arising from labor relations	157

International law

<i>Berdybaev N.M.</i> Some aspects of the legal regulation of higher education in the countries of the European Union as a positive experience in the process of internationalization and development of international universities in Kazakhstan	170
<i>Ibragimov Zh.I., Assanova T.S.</i> International law and its response to modern security threats that stem from developments in weaponry and technology	182
<i>Tulibayev S.T.</i> Ecocide in international law: draft definition for the Rome Statute	191

СОДЕРЖАНИЕ

Конституционное право. Административное право

<i>Бақтыбеков М.Б., Майшекина Э.С., Есенжолов Н.Е.</i> Система конституционной и административной юстиции как эффективные механизмы обеспечения конституционных прав граждан	8
<i>Егежанова Д.Р.</i> Некоторые вопросы развития и совершенствования цифрового образования судей	21
<i>Ибрагимова Ф.Г., Жампеисов Д.Ә., Айтказин Е.М.</i> Перспективы внедрения и формирования правового регулирования системы сбора и утилизации бытовых медицинских отходов в Республике Казахстан	32
<i>Сматлаев Б.М., Жусупов А.Д., Карибай С.</i> Правовые основы денежно-кредитной политики Республики Казахстан и интегративные отношения	41
<i>Суркова С.С., Сактаганова И.С.</i> Социально-правовое обеспечение жертв бытового насилия в Казахстане	51
<i>Цоль Фредерик, Буяльский Мацей</i> Требование публикации в Scopus и континентальная правовая традиция: противоречие?	61

Уголовное право. Уголовный процесс. Криминалистика

<i>Мергембаева Н.Б., Тапалова Р.Б.</i> О тактике применения специальных знаний при расследовании терроризма	69
<i>Утебаев Е.К., Темиргазин Р.Х., Сейданов А.Б.</i> Досудебное расследование уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности, на примере незаконной предпринимательской, незаконной банковской, микрофинансовой и коллекторской деятельности	77
<i>Ракымбаева М.К.</i> Современные реалии, динамика, причины и условия деяний, направленных на доведение до самоубийства	93

Гражданский процесс. Трудовое право

<i>Адибаев А.М., Омиржанов Е.М.</i> Проблемы правового регулирования индексации пособий лицам с ограниченными возможностями в Казахстане	103
<i>Давлетгильдеев Р.Ш., Зарубин Д.В.</i> Обеспечение равенства трудовых прав работников с семейными обязанностями в России и Казахстане: проблемы имплементации международных трудовых норм	114
<i>Жумадилов А.К., Майшекина Э.С.</i> Правовое обеспечение социального предпринимательства в Республике Казахстан	126
<i>Кайшатбаева А.К., Баязитова Р.Т.</i> На пути развития дистанционного труда в Казахстане: эффективность законодательных возможностей	135
<i>Нурғалиева Е.Н., Карибаева А.К.</i> Гражданско-правовые санкции за коррупцию	149
<i>Сейдимбек А.А.</i> Сравнительный анализ опыта зарубежных стран относительно вопросов разрешения споров, возникших из трудовых правоотношений	157

Международное право

<i>Бердыбаев Н.М.</i> Некоторые аспекты правового регулирования высшего образования в странах Европейского Союза как положительный опыт в процессе интернационализации и развитии международных университетов в Казахстане	170
<i>Ибрагимов Ж.И., Асанова Т.С.</i> Международное право и его отклик на современные угрозы безопасности, связанные с развитием вооружений и технологий	182
<i>Тулибаев С.Т.</i> Экоцид в международном праве: проект определения термина для Римского статута	191

М.Б. Бақтыбеков, Э.С. Майшекина, Н.Е. Есенжолов

*Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан
(E-mail: mukhtar-79@mail.ru, Eldana_18@mail.ru, nauka-8080@mail.ru)*

Конституциялық және әкімшілік әділет жүйесі азаматтардың конституциялық құқықтарын қамтамасыз етудің тиімді тетігі

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы негізінде азаматтардың конституциялық құқықтарын конституциялық және әкімшілік юстиция арқылы қамтамасыз ету мәселелеріне арналған. Мақаланың мақсаты конституциялық бақылау органының (қазіргі Конституциялық Сот) және мамандандырылған әкімшілік соттардың қазіргі дамуын талдау мен аталған институттар арқылы азаматтардың құқықтарын қорғау ерекшеліктерін көрсету. Бұл мәселені зерттеуде формальды құқықтық әдіс арқылы – конституциялық әділет органы мен мамандандырылған ауданаралық әкімшілік соттардың актілеріне құқықтық талдау жасалып, адам құқықтары бойынша теориялардың қалыптасуы мен оның практикаға енгізілуі негіздері, механизмдері, нысандары баяндалады.

Қазақстанның құқықтық саясат концепциясы құқық жүйесінің дамуының бағыттары мен жүйелі жұмыстарын көрсетсе, «адамға бағдарланған» басымдықтар заңнама мен мемлекеттік қызметте адам құқықтар мен бостандықтарын барынша қорғау мен табиғи құқықтық негіздерге сай болуын қажет етеді. Осы процессте елімізде жаңадан құрылып отырған Конституциялық Сот органы нормативті қаулыларымен бірге қазуалды қаулылары арқылы азаматтың құқықтарын нақты істерде (конституцияға сәйкестігі бойынша) түсіндіріп, бағалап, конституциялық реттеу жолын көрсетеді. Ал әкімшілік әділет арқылы атқару билігі мен азаматтың арасындағы бұқаралық дауларда адам құқықтарының қорғалуы сипатталып, сот төрелігінің теориялық-тәжірибелік негіздері беріледі.

Түйін сөздер: конституциялық құқық, конституциялық бақылау, абсолютті құқықтар, адам құқықтары, кепілдіктер, Конституциялық Сот, әкімшілік әділет.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-8-20>

Кіріспе

Қазақстан Республикасының (бұдан әрі – ҚР) құқықтық мемлекет ретінде дамуында және азаматтардың конституциялық құқықтарын жеткілікті қамтамасыз ету мақсатында сот төрелігін жетілдіруде

әкімшілік және конституциялық әділет институттары ерекше. ҚР 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының жаңартылған тұжырымдамасында «адамға бағдарланған» мемлекет құруда нормашығармашылық және құқық қолдану мәселелері аса

маңызды болып отыр. Мемлекеттің құқықтық саясатының негізінде адам әлеуметтік құндылық ретінде айқындалды.

Азаматтардың өмір сүруін қамтамасыз ететін салаларда (білім беру, әлеуметтік қорғау, жұмыспен қамту, денсаулық сақтау т.б.) мемлекеттік басқару мен сот органдарының, оның ішінде конституциялық және әкімшілік әділет органдарының көмегімен құқықтарды жүзеге асыруды жеткілікті қамтамасыз ету өзекті. Адам құқықтарын қамтамасыз етудің негізгі механизмі конституциялық және әкімшілік әділет (төрелік) институттарында бекітілгені сөзсіз [1].

Ғылыми салада конституциялық және әкімшілік әділет мәселелерін М.Т. Баймаханов, Ж.Н. Баишев, М.С. Бейбітов, И.И. Рогов, В.А. Малиновский, А.А. Караев, Е.Б. Абдрасулов, С.Ф. Ударцов, С.К. Амандыкова, Р.А. Подопригора, Р.Қ. Сарпеков т.б. ғалымдармен көлемді зерттеулер жүргізілген.

Р.А. Подопригора ғылыми ортада әкімшілік және конституциялық әділетті дамытудың проблемалық мәселелері жеткілікті зерттелмегені, бұл өз кезегінде сараптамалық бағалаудың жоқтығымен және құқықтық принциптерге тиісті назар аудармаумен заң шығару процесіне теріс әсер ететінін көрсетеді [2]. Дегенмен, кейбір ғалымдар мамандандырылған соттардың дамуын тарихи қажеттілік деп анықтайды. Д. Байдельдинов, Д. Баймаханова [3], А.А. Елеупова [4,12], Э.Б. Аблаева, әкімшілік соттардың құрылуы мамандандырылған соттар жүйесін қалыптастырудың алғашқы қадамы екеніне тоқталып, тарихи аспектілерге байланысты Республикада дауларды қараудың кәсіби негізділігі принципін дамытуын айқындайды. Маманданған соттар құқық жүйесінің қазіргі дамуы кезеңінде Республиканың әлеуметтік-экономикалық жаңғыруының негізгі элементтерінің бірі.

Кейінгі конституциялық реформалардың негізінде азаматтардың соттөрелігіне деген қолжетімділігі артып, өз құқықтары мен бостандықтарын толықтай жүзеге асуына мүмкіндік алды. Бұл конституциядағы «мемлекеттің ең қымбат қазынасы – адам және адамның

өмірі, құқықтары мен бостандықтары. Қазақстан Республикасында Конституцияға сәйкес адам құқықтары мен бостандықтары танылады және оларға кепілдік беріледі. Әркімнің өз құқықтары мен бостандықтарының сот арқылы қорғалуына құқығы бар» деген нормаларды толық қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Сол сияқты Біріккен Ұлттар Ұйымының адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясындағы «Әр адам, конституциямен, немесе заңмен берілген негізгі құқықтары бұзылған жағдайда, құқығын қүзыретті ұлттық сот арқылы тиімді түрде қалпына келтіруге құқылы» [5] деген ережелерін жүзеге асырмақ.

Ғалымдар тобы бұқаралық-құқықтық қатынастар дамуының барлық кезеңінде заңдылық принципін қамтамасыз етуде сот билігі мен мемлекеттік бақылау және жергілікті өзін-өзі басқару органдары арасында тікелей байланыс бар деген қорытынды жасайды. Олар бір-біріне жүйелік әсер етеді. Соттық бақылау құқықтық мемлекет рухында бұқаралық-құқықтық қатынастарды дамытудың бастапқы қайнар көзі және азаматтық қоғам мен билік органдарының, лауазымды тұлғалардың үйлесімді өзара қатынасын орнатады. Әкімшілік сот осындай құқықтық қатынастарда құқықтық мінез-құлықтың қалыптасуына әсер етеді [6,143]. Дәл осындай көзқараста Б.К. Нұрғазин, А.С. Төлепбаева, әкімшілік соттардың мемлекеттік органдар қызметінің ашықтығы мен тиімділігі деңгейін, тиісінше азаматтық қоғамның мемлекеттік басқаруға сенімін арттырудағы маңызын көрсетеді [7, 37].

Өз кезегінде, әкімшілік әділет институтын құқықтың негізгі принциптері мен құқықтық саясаттың даму векторын белгілейтін конституциялық әділетпен қатар қарастыру қисынды. Р.Қ. Сарпеков, әкімшілік әділет адам құқықтарын қорғаудың дербес институты бола отырып, табиғи құқықтарды конституциялық тануға негізделгенін көрсетеді [8, 60]. Әкімшілік маманданған сот жүйесінің дамуымен бұқаралық-құқықтық даулар бойынша шағымданулар артып, өз кезегінде әкімшілік істерді қараудың конституциялық құндылықтарға негізделген нақты және

түсінікті сот тәжірибесін қажет етеді. Әкімшілік басқару саласында дауларды қараудың жаңаша процестік нысанының қалыптасуы азаматтардың құқықтарын барынша қорғаудың жаңа талаптарын айқындап отыр.

ҚР Конституциялық Соттың құрылуы қоғамдағы қатынастар мен заңдардың конституциялық мазмұнын анықтауға және даулауға мүмкіндік беріп отыр. Аталған органмен азаматтар мен мемлекеттік құрылымдар заң нормаларының Конституцияға сәйкестігі мен қолданылу тәжірибесі бойынша шешімдер алады. Әсіресе қызметінің жаңа бағытында азаматтардың құқықтары мен бостандықтары бойынша нақты істерде заңдардың конституциялығын тексеріп, қатынастарға тікелей қолданылады.

Зерттеу әдістері

Зерттеу процесінде Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің (қазіргі Конституциялық Сотының), мамандандырылған ауданаралық әкімшілік соттардың (бұдан әрі- МАӘС) тәжірибесін зерделеу үшін теориялық әдіс (талдау, синтез, жалпылау) қолданылды. Зерттеудің негізі аталған органдардың шешімдері мен құқықтық ұстанымдары, ҚР 2030 жылға дейінгі құқықтық саясат тұжырымдамасы. Сонымен қатар жалпыфилософиялық, жалпығылыми, жеке ғылыми әдістер қолданылды.

Нәтижелер мен талдаулар

Қазақстан Республикасындағы адам құқықтары мен бостандықтарының конституциялық кепілдіктері нормативтік, процестік, институционалдық сипатта болады.

Қазақстанда конституциялық әділетті (төрелікті) дамытуда саяси-құқықтық жүйені қайта құрудағы жүйелі шаралар маңызды рөл атқарды. Конституциялық өзгерістер мен құқықтық саясат тұжырымдамасында бірнеше жылдарға арналған даму стратегиялары дайындалды. Бұл құжатпен мемлекет дамуының стратегиялық көзқарасы анықталып, тежемелік және тепе-теңдік жүйесінің күшейуіне ықпал етіп, құқықтық жүйені

жаңғырту үдерісіне оң әсерін тигізді. Халықтың әл-ауқатын арттыратын экономикалық өсу және әлеуметтік маңызды салаларда жергілікті мәселелерді (білім беру, денсаулық сақтау, әлеуметтік қорғау және жұмыспен қамтуға) шешуге бағытталған мемлекеттік басқару моделін жаңғырту жалғасады.

Соңғы жылдары елімізде болып жатқан әлеуметтік-экономикалық, саяси жағдайлар және геосаяси жағдайлар мемлекеттің беріктігі мен иммунитетінің жоғарлығын қажет етеді. Бұл мәселелерде тұрақтылықты қамтамасыз етуші фактор адам мен оның құқықтары мен бостандықтары. Адамның әлеуметтік қорғалуы, оның өзін-өзі жүзеге асыруы, еркін өмір сүруі, қоғам және мемлекетпен өзара тиімді байланысының орнауы құқық пен заңға қатысты болмақ. Сонымен қатар құқық үстемдігін қамтамасыз етуші саяси, құқықтық институттар мен механизмдерге тығыз байланысты. Бұлардың қатарында конституциялық және әкімшілік әділет органдарының орны ерекше. «Адамдардың әлеуметтік және экономикалық құқықтарын барынша қорғау құралы ретінде Конституциялық Сот негізгі заңда жазылған адам құқықтарына қатысты түсіндіруі мемлекеттің қол сұғуынан қорғайды, Негізгі заңдағы адам құқықтарының заман талаптарына сай қолданылуын қамтамасыз етіп отырады» [9, 193].

2022 жылғы конституциялық реформалармен азаматтардың конституциялық құқықтар мен кепілдіктерін қамтамасыз ету, мемлекеттік билікті құру, конституциялық дамуды жетілдіру бағыттарын анықтады. ҚР Конституциялық Соты өкілеттіктерін айтарлықтай кеңейту, адам құқықтарын қорғаудың ерекше қажеттілігінен туындады. Осының арқасында құқық үстемдігін қамтамасыз етуде азаматтардың нақты істер бойынша тікелей араласуына мүмкіндік жасалды. Бұл конституциялық құқықтық қатынастарда азаматтардың белсенділігін арттырып, белгілі-бір мүддеге бағыну мен байланыста болатын мемлекеттік құрылымдардың шешімдеріне қарағанда, барынша адам құқықтарына қатысты мәселелерді көтеретін, шынай және

нәтижелі шешімдердің шығуына мүмкіндік береді. Нәтижесінде жалпы ұсыныстар түрінде болып келген конституциялық бақылау органының абстрактілі шешімдері нақты істердегі сұрақтарды шешетін казустық сипатта жалғасып, азаматтардың құқықтары теориялық сипатта қалмай құқыққолдану тәжірибесіне енгізіледі. «Жалпы мемлекетте кез-келген мәселелер Конституция аясында соңғы саты ретінде Конституциялық Сотпен шешілуі мемлекетте конституциялық нормалардың шынайы жүзеге асын қамтамасыз етпек. Осының арқасында билік тармақтары арасындағы конституциялық басқару және азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын жоғары дәрежеде қорғалады» [10, 3].

ҚР Конституциялық Соты Конституцияның 72 және 78-баптарымен заңдардың Конституцияға сәйкестігін алдын-ала және кейінгі бақылау бойынша тексереді. Кейінгі бақылау жалпы соттардың, азаматтардың өтініштері негізінде жүзеге асады. Алайда статистикаға сәйкес соттар тарапынан заңдардың конституциялығын қарау тәжірибеде өте аз. Өйткені соттар өздерінің процессуалдық артықшылығын пайдалана отырып, сот талқылауына қатысушылардың мұндай өтініштерін, көп жағдайда, біржақты қараумен қанағаттандырудан бас тартады. Сонымен қатар, заңнамалық деңгейде мұндай өтініштерді беру және қарау тәртібі айқын болмай отыр. Көп жағдайда соттар сот төрағасына байланысты болды, себебі соттың конституциялық емес деп тану туралы бастамасы соттың төрағасымен бекітілуі тиіс болды. Бұл бір жағынан төраға сот пен соттардың арасындағы теңдік және тәуелсіздік қағидасына нұқсан келтіреді. Мұндай деректер жалпы соттардың бастамасының әлсіздігін және азаматтардың конституциялық бақылауды жүзеге асыратын органға тікелей жүгіну мүмкіндігінің жоқтығынан орын алды. Қазіргі күнде соттар тарапынан азаматтардың қолданылып отырған заңдардың конституциялығына байланысты күмәндері бойынша өтінімхаттарын міндетті түрде қарап, өтінімдегі күмәнді мәселелерді Конституциялық Соттың

шешуіне қалдырады. Бұл біршама жетілдірілген механизм деуге болады.

Конституциялық сотқа жүгінуге құқығы бар субъектілердің тізбесін кеңейту конституциялық реформа аясындағы елеулі қадам болды. Нәтижесінде азаматтар мен адам құқықтары жөніндегі уәкілге, Бас Прокурорға шағымдану құқығы берілді. Азамат құқыққолдану процесінде кез-келген нормативтік-құқықтық акт Конституцияда көзделген оның құқықтары мен бостандықтарын бұзады деп есептесе, онда ол мұндай нормативтік құқықтық актінің конституциялығын қарау үшін Конституциялық Сотқа жүгіне алады. Мұндай өзгерістер азаматтардың конституциялық кепілдіктерін қамтамасыз ету саласындағы мүмкіндіктерін айтарлықтай кеңейтіп, нормашығаруға және конституционализмді қалыптастыруға, өз құқықтарын тікелей қорғауға жол ашты.

2021 жылы Венеция комиссиясы Конституциялық Кеңеске өтініш бере алатын субъектілердің шектеулі екендігін және кейбір нормативтік құқықтық актілерге: Қылмыстық іс жүргізу кодексіне, Азаматтық іс жүргізу кодексіне, Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске және Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекске толықтырулар енгізуді ұсынды. Осы арқылы азаматтардың конституциялық төрелікке қол жетімділігін барынша қамтамасыз ету тетіктерін жетілдіру көрсетілді. Осылайша, конституциялық шағым институтына артықшылық берілді. Соңғы онжылдықта бұндай өтінімдер Түркияда, Венгрияда, Украинада, Литвада және басқа елдерде жүзеге асырылуда.

Конституциялық Сотқа азаматтардың жүгіну тәртібін «ҚР Конституциялық Соты туралы» заңы біршама жүйеледі. Азаматтар, егер істе қаралып отырған заң бойынша дау айтылған болса, ол заң азаматтардың құқықтарын тікелей қозғайтын болса, және іс бойынша сот шешімі шыққан болса бір жылдың ішінде жүгіне алады. Сонымен қатар қолданылып отырған заңның императивті ережелері оның бекітілген конституциялық құқықтарын шектейтін жағдайы алдын-ала белгілі болса конституциялық төрелікке қарауға қабылданады. Бірақ

бір кем мәселе ҚР «Конституциялық Сот туралы» Конституциялық Заңының 45-бабы 2-тармағы 2) пунктінде «жолданым сот актісі қабылданғаннан кейін бір жылдан кешіктірілмейтін мерзімде берілсе» Конституциялық Сот қарай алатыны анықталған. Қазіргі күнде осыған байланысты азаматтардың бұғанға дейінгі мәселелері конституциялық төреліктен тыс қалуда, бұл өз кезегінде Конституцияға сай келмейтін нормалардың қоғамда сақталуына, адам құқықтарының бұзылуына жол береді. Сондықтан бұл конституциялық жолданым мерзімін алып тастау керек, немесе ұзартқан жөн.

Бүгінгі күнде осы уақытқа дейін азаматтар тарапынан 800-ден аса өтініш түскен, бірақ олардың 90% жүгіну талаптарына сай болмауынан және процедуралық талаптардың сақталмауынан кері қайтарылып отыр [11]. Бұл елімізде конституциялық құқықтық даулар бойынша азаматтардың араласуымен «адамға бағдарланған» құқықтық позицияларды күшейтуге байланысты конституциялық дәстүр мен тәжірибенің жетілуін қажет етеді. Ал жолданымдар мен өтінімдер бойынша процедуралық тәртіптер Конституциялық Сот органының қызметінің тиімділігін арттыруға бағытталып отыр. Осы арқылы конституциялық әділет органының соттың қызметіне, өзге билік тармақтарының қызметіне араласуына жол берілмейді, органдардың құзыреттерінің шекарасы сақталады.

Конституциялық Сот органына қойылатын талап, қоғам дамуында заңдардың конституциялығын қамтамасыз ету мен объективті түрде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының табиғи құқықтық негіздерін қамтамасыз ету, ортақ прогрессивті құқықтық позицияларды қалыптастыру, конституциялық нормалардың динамикалығы пен тұрақтылық балансын қамтамасыз ету, халықаралық құқықтық қағидаларды горманизациялау, оларды тәжірибеге енгізу. «Азаматтардың әлеуметтік-экономикалық құқықтарын қамтамасыз етуде Конституциялық Сотпен адам құқықтары конституциялық мақсаттар

мен заңнамаларда көзделген мазмұнмен теңгерімде (сәйкестікте) болады. Азаматтардың мемлекеттік билік пен заңға сенімін сақтауда құқықтық анықтылық маңызды. Бұл жағдайда құқықтық реттеудің ақылға сыйымды тұрақтылығын сақтау, әрекет етуші нормалардың күштеп өзгеруін болдырмау, болжамды заңшығарушылық саясаттың болуы қажет» [12,11].

Жеке тұлғаны Конституциялық Сотқа шағымдануы заң үстемдігін және сот жүйесінің азаматтық қоғамға ашықтығын орнатуға бағытталған құқықтық жүйенің негізгі векторы. Жаңа Конституциялық Соттың жұмыс істеуі, ғылыми-құқықтық қауымдастықтың пікірінше, конституциялық-құқықтық мәдениет деңгейін көтеріп, азаматтардың сот пен мемлекеттік билікке деген жоғары сенімін орнатуы қажет.

Заң үстемдігінің деңгейін конституциялық бақылау (әділет) органының жұмысы аясында анықтауға болады, өйткені ол құқықшығармашылық пен құқыққолдануда маңызды бағыттарды белгілейді, заңшығарушы және сот билігінің мазмұнын анықтайды. Оның шешімдерінде тұлғаның құқықтарын іске асыру мен қорғаудың негізгі ұстанымдары заманауи тұрғыда сипатталады. Осылайша, өзінің шешімдерінде ережелерінің императивті маңызын көрсетіп және мемлекеттік басқарудағы «адамға бағдарланған» моделін бекітіп, адамды оның құқықтары мен бостандықтарын ең жоғары құндылық ретінде әр жағдайда танып отырады. Құқықтың аксиологиялық негіздерін (әділдік, теңдік, бостандық) Конституция арқылы сипаттап, заңдарда бағасын беріп отырады.

ҚР Конституциялық Кеңес «абсолютті құқықтар» тұжырымдамасының көлемін анықтап, Конституцияда көзделген құқықтар мен бостандықтар ҚР-ның заңнамасы саласындағы барлық адамдарға тарайтынын мәлімдейді. «Адамның аталған құқықтары мен бостандықтары заңдардың және өзге де нормативтік құқықтық актілердің мазмұны мен қолданылуын айқындайды. Құқықтар мен бостандықтардың конституциялық деңгейге дейін көтерілуі және кепілділігі

мемлекетке ерекше міндет жүктейді» [13]. Конституциялық Кеңестің Конституцияда көзделген құқықтар мен бостандықтардың тұлғадан ажырамайтыны туралы ұстанымы ерекше орын алады. Мұндай құқықтар мен бостандықтар Конституцияда көзделген жағдайларды қоспағанда, өзге тараптармен шектеуге жатпайтыны анықталады. Анықталған осындай шектеулерді заңшығарушы міндетті түрде ескеруі қажет, шектеулер демократиялық мемлекет тұжырымдамасында әрекет ететін заңнама аясында болуы маңызды. Мысалы: адамның конституциялық құқықтық мәртебесін анықтауда ҚР Конституциясының 10 және 12-баптары азаматтыққа байланысты құқықтары мен бостандықтардың шегінің, абсолютті құқықтардың көлемі мен мазмұнын айқындалды [14]. Құқықтар мен бостандықтар кепілдігі туралы Канада Хартиясы адам құқықтарын шектеу еркін демократиялық қоғамдағы ақылға қонымды шекте болуын белгілейді. «Адам құқықтары мен бостандықтары абсолютті болмайды, ол өзге адамдардың құқықтары мен қоғамдық мүдделерді қорғау мақсатында ақылға қонымды жағдайда шектеледі. Осының негізінде көптеген заңдар мен мемлекеттік органдардың қызметтері адам құқықтары бойынша Хартияның негізінде соттармен талданып, құқықтар мен шектеулер арасында сәйкестігі анықталады» [15,303]. Қазақстандық тәжірибеде құқықтар мен бостандықтарды шектеу шегін анықтап, осындай конституциялық құндылықтарды барынша қорғайды. ҚР Қылмыстық Кодексінің 361-бабы 1 және 4 бөліктерін Конституцияға сай еместігін қараумен адам құқықтарын шектеуді болдырмаудың құқықтық позицияларын белгіледі. Адам мен азамат жаратылысынан құқықтар мен бостандықтарға өз қалауы бойынша иелік ете алатыны, адамның өмірі мен денсаулығы кез-келген нысанда, егер өзге адамдар мен мемлекеттің конституциялық құрлысына нұқсан келтірмесе, иелік ете отырып өз пікірін білдіру нысаны болатыны, оның ішінде қарсылық мінез білдіруде қаралады. Конституциялық Кеңес қоғамнан оқшауланған адамдардың бұндай қарсылықтары олардың өз қадыр-қасиетін қорғаудың тәсілі болуы мүмкін

екендігін анықтайды. «Адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын шектейтін заң заңдық тұрғыдан дәлме-дәл және әкеп соқтыратын салдары болжаулы болуға тиіс, яғни оның нормалары жеткілікті дәрежеде анық тұжырымдалып және заң ережелерін өзінше пайымдау мүмкіндігін жоққа шығара отырып, заңдылы мінез-құлықты заңсыздығынан мейлінше айқындықпен ажыратуға мүмкіндік беретін түсінікті өлшемдерге негізделуге тиіс» [16] деген қорытындымен жазасын өтеушілердің абсолютті құқықтарын қорғаған болатын. Сол сияқты азаматтардың сотқа жүгінудегі мемлекеттік бажға байланысты кедергілерді болдырмау бойынша «соттық қорғауға жүгіну құқығын мүлдіктік жағдайға (жоғары мемлекеттік баждың мөлшеріне) байланысты шектеуді болдырмау» [17] бойынша азаматтардың абсолютті құқық шегіне кепілдікті анықтады. Дәл осындай логикалық пайымдар әртүрлі мәселелер бойынша азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғап, мемлекет пен органдар тарапынан араласудың шегін белгіледі. ҚР Конституциялық Кеңестің нормативті қаулысымен, ешкім, соның ішінде, мемлекет, Конституцияда және соның негізінде қабылданған заңдарда көзделгеннен басқа жағдайларда құқықтардан айыра алмайтыны; құқық пен бостандықтың жүзеге асырылуының жағдайлары мен тәртібін белгілеуде Конституция жарияланған адам құқығы мен бостандығы негізге алынады» [18] деп көрсетті. Бұдан басқа өзге нормативті қаулылары тікелей және жанама түрде адам құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асырудың мәселелерін қарастырып, еліміздің құқықтық жүйесіндегі адам құқықтары бойынша конституциялық құндылықтардың кепілдіктерін нығайтуда.

Сондай-ақ, қылмыстық және әкімшілік заңға бірнеше рет назар аударып, мемлекеттік мәжбүрлеу мен адамның (құқық бұзушының) конституциялық құқықтары мен бостандықтарын шектеу деңгейі арасында мөлшерлестіктің болуын көрсетті. Заң шығарушы негізгі өлшемдерге сәйкес жауапкершілікті саралау жолы (қоғамдық қауіптілік деңгейі,

зияның сипаты мен мөлшері, құқық бұзушының жеке басы (жауапкершілік өтеу қабілеті) арқылы осындай құқықтар мен бостандықтарды шектеудің қажеттілігін анықтады. Қылмыстық және әкімшілік құқық бұзушылықтарды ажырату талаптарын айқындау мен әзірлеу, сонымен қатар құқық бұзушылықтың құрамын дәл қалыптастыру мәселесі де көтерілген болатын.

Жоғарыда айтылғандарды жалпылай отырып келесі тұжырым жасауға болады. ҚР-ның конституциялық бақылау органы өтініштерді бір мазмұнда түсіндіреді және құқықты жүзеге асыруда адам мен азаматтың мүддесін барынша танып, Конституция мен халықаралық шартта көзделген негіздерде табиғи құқықтары мен бостандықтарын қорғауда. Әсіресе қазіргі уақытта мемлекет пен адам арасындағы өзара байланысты құқықтық платформада қалыптастырып, адам мен оның құқықтарын басты құндылық ретінде таниды, мемлекетті және оның институттарын тиімді қалыптастырып, құқықтық құндылықтар мен қағидалардың мазмұны мен іске асуын түсіндіріп, заңи бағалау жасайды.

Конституциялық әділет органы Қазақстанның құқықтық жүйесін жаңғырту процесінде сөзсіз маңызды орын алады. Мемлекеттік басқаруда конституциялық заңдылықтың ұстанымын күшейту осы органның шешімдерінің орындалу деңгейіне байланысты. 2021 жылы Еуропа Кеңесінің Венеция комиссиясы конституциялық әділет органының шешімдерінің орындалуы құқық үстемдігін бекітудің маңызды талабы екенін атап отыр. Реформа арқылы Конституциялық Сотпен нақты істерді қарау аталған мәселеде конституциялық бақылау институтының міндетті және әрекет етуші қызметін күшейтті.

Қазақстан Республикасында конституциялық заңдылықты одан әрі нығайту азаматтардың өмір сүруін жақсартуға, сот төрелігіне қол жетімділігіне, мемлекеттік және сот органдарының тиімділігін арттыруға, азаматтарды барлық мемлекеттік процестерге тартуға, азаматтық қоғамды дамытуға бағытталуы керек. ҚР

Президентінің 2021 жылғы 26 қаңтардағы № 500 Жарлығымен Мамандандырылған ауданаралық әкімшілік соттардың құрылуымен әкімшілік әділет институты енгізіліп, азаматтардың конституциялық құқықтарын тиімді қорғаудың жаңа механизмі бекітілді. Сот әкімшілік әділет аясында мемлекеттік органдар мен жеке тұлғалар, заңды тұлғалар арасындағы бұқаралық-құқықтық дауларды қарап, әкімшілік заңнамалар бойынша тәжірибені қалыптастыруда.

Соттар әкімшілік істерді қарау барысында әкімшілік нормаларды тек қолданып қана қоймай, оның мәніне, әкімшілік өндірістің қағидаларына терең зерттеулер, доктриналдық талдаулар жасайды. «Судьялар билік субъектілерінің өкілеттіктері бойынша шешімдері мен әрекеттеріне шағымдану бойынша істерді қарау барысында негізділігін, ақылға қонымдылығын, тәуелсіздігін, шынайылығын, т.с.с. қағидалардың сақталуын бағалайды» [19,12]. Нәтижесінде атқару билігінде лауазымды тұлғалармен заңдардың сақталуы бойынша соттық бақылауды орнатып, қоғамда адам құқықтарының қорғалуының жаңа сипатын қалыптастырды.

Маманданған әкімшілік соттар әкімшілік басқару саласында азаматтардың құқықтарын қорғап, конституциялық заңнамалар мен ережелердің атқару билігі саласында заманауи талаптарға сай тенденциясын қалыптастырды. Мысалы: Азаматтың мүліктік табысы бойынша салық органының талаптарын қанағаттандырусыз қалдыруы [20], кедендік рәсімдеулер бойынша заңдылықтың сақталуы (6001-22-00-6ап/1283 іс бойынша), Астана қаласының сотының шаруашылық серіктестікке қатысты салық органының тексеру актілерінің мәліметтерінің сәйкес келмеуіне байланысты күшін жоюы (6001-22-00-6ап/2099), шаруа қожалығының облыстық жер комиссиясының шешімінің күшін жою бойынша талаптарының қанағаттандырылуы (6001-23-00-6ап/1865), сауда орындары мен жергілікті кәсіпкерлік объектілеріндегі мүмкіндігі шектеулі жандардың ғимараттарға кедергісіз кіруін қамтамасыз ету (6001-22-00-6ап/1274) [21],

сияқты көптеген істер бойынша қоғамдағы заң үстемдігі қағидасының тиімді тетігі болып отыр.

Бұл еліміздегі әкімшілік әділеттің адам құқықтары мен Конституцияның үстемдігін қамтамасыз етудегі ерекше институт екендігін көрсетеді. Тәуелсіз сот билігі тармағы арқылы: атқару билігіне бақылау орнатылады; даулар ашық, жан-жақты, жеткілікті талдаудан өтеді; әкімшілік пен азамат арасында тең жағдайда іс қаралады; заңдар кәсіби тұрғыда соттың зерттеуі мен пайымдауынан өтеді; адам құқықтары мен бостандықтары сотпен қорғалады; басқару саласында соттың араласуымен жақсы құқық қолдану тәжірибесі қалыптасады. Соттардың бұқаралық қатынастар саласында адам құқықтары мен бостандықтарына қатысты кәсіби құқықтық позициялары мен тұжырымдары құқықтық практикаға енгізіледі. «Заңшығарушының қандай мықты логикалық мүмкіндігі болса да қоғамның барлық мәселелері мен сұрақтарын қамти алмайтындығын және заңшығаруда барлық мәселелерді казуалды көрсету мүмкін болмайтындығын ескере келе, сот практикасының орны ерекше. Сот заңдарды көрсетілмеген қоғамдық қатынастарға қолданылуын нақтыландырады және өзгермелі қоғамдық қатынастарға бейімдейді. Осының арқасында әрбір ерекше қатынастарға құқық нормаларын қолданудағы туындайтын көптеген сұрақтарды соттық түсіндіру арқылы беруге болады. Заң өзінің қозғалысын (қолданысын) тек Сот билігінің күш салуының арқасында табады»[22,188]. Нәтижесінде заңдарды қолданудағы көптеген мәселелер шешіліп, нақтыландыру жасалады.

Қазақстандық әкімшілік сот тәжірибесінде әкімшілік әділеттің қағидаларының негізінде азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау басымдық алған. Бұл еліміздегі әкімшілік сот өндірісінің ақиқатты іздеудегі заңи фактілер мен оқиғаларды жан-жақты зерттеуі мен даудың әділдігіне жетуде адам құқықтарын қорғауға деген ерекше мүмкіндігін қалыптастырып отыр. Әкімшілік соттың қазіргі практикасы

немесе оның түсіндірмелері тікелей және жанама түрде қазақстандық әрекет етуші құқықтың қайнар көзі ретінде Конституция мен заңдардың мазмұнын нақтыландыру мен толықтыруға мүмкіндік беріп, заңшығарушының ойын қазіргі жағдайда қолданылуын қамтамасыз етеді. Соттың нормативті қаулылары мен нақты істегі казуалды ережелері жалпы әкімшілік қатынастарда адам құқықтары құндылығының нығаюына мүмкіндік жасап отыр.

Сонымен қатар бұқаралық құқықтық қатынастар саласында адам құқықтарын қорғау бойынша тетіктерді жетілдіру мақсатында жұмыстар әлі де жүруде. Сондай мәселелердің бірі істердің соттылығын анықтау. Бұл өз кезегінде биліктік сипаты бар қатынастарда мәселелердің тиімді қаралуына мүмкіндік бермек. Алдағы уақытта осыған қатысты біріншіден, арнайы құқықтарынан айыру түріндегі жазаларды көздейтін әкімшілік құқықбұзушылықтарды; екіншіден, әкімшілік бұқаралық сипаттағы институттарды (азаматтың әрекет қабілеттілігін шектеу, мәжбүрлі түрде емдеу туралы шешімдерде т.с.с.) азаматтық іс жүргізуден алуды; үшіншіден, нормативті құқықтық актілердің заңдылығын даулауды азаматтық процестен әкімшілік бұқаралық сот өндірісіне беру адам құқықтарын қорғаудың тетіктері мен жүйесін одан әрі жетілдірмек.

Жетілдіруді қажет етіп отырған мәселенің бірі – әкімшілік даулардың соттылығын анықтаудың нақты талаптарының жоқтығы. Мұндай талаптарды анықтау және реттеу әкімшілік әділет институтының толық жұмыс істеуіне және азаматтардың сот төрелігіне қолжетімділік құқығын жүзеге асыру алгоритмін жетілдіруге мүмкіндік береді.

Теориялық талдаулардың негіздеріне сүйене отырып, соттылықты анықтаудың мынадай ортақ талаптарын ұсынуға болады:

1) кем дегенде бір тарап мемлекеттік басқару функцияларын жүзеге асырса, дау осындай тараптың басқарушылық функцияларды орындауына немесе орындамауына байланысты туындағанда;

2) кем дегенде бір тарап әкімшілік қызмет көрсетсе және дау мұндай тараптың осы қызметтерді сапасыз көрсетуіне немесе ұсынбауына байланысты туындағанда;

3) азаматтар мен ұйымдардың бұқаралық-құқықтық сипаттағы мүдделері мен құқықтары, бостандықтары қозғалатын болса;

2021 жылы статистика бойынша әкімшілік бұқаралық дауларда азаматтар мен ұйымдардың шағымдарының 52% қанағаттандырылған. Бұл еліміздегі адам құқықтарын қорғау мен тиімді мемлекеттік басқару бойынша әкімшілік әділеттің маңыздылығын көрсетіп отыр.

Қорытынды

Қазақстандағы жаңадан құрылып жатқан конституциялық және әкімшілік әділет еліміздің құқықтық мемлекетті құрудағы маңызды қадамдарын көрсетіп отыр. Бұл құқықтық институттардың құқықтық саясат тұжырымдамасы негізінде қалыптасуы жүйелі, жоспарлы, нәтижелі, мақсатты әрекеттердің болуын анықтайды. Сонымен қатар аталған институттар тарихи жағдайда дер кезінде жаңғыртылып енгізілген жаңашылдықтар. Мемлекеттік басқаруда аталған институттардың көмегімен адам құқықтарын қорғаудың тиімді жүйесі жүзеге асуда.

Қазақстан Республикасында Конституциялық Соттың құрылуы елеулі өзгерістер әкеліп, конституциялық бақылау органына жүгіну құқығы бар субъектілердің кеңеюіне мүмкіндік берді. Мұндай өтініштерді қарау тәртібі конституциялық қорғаудың ең тиімді тетігі болып саналады. Жеке тұлғаның Конституциялық Сотқа өзіне қатысты қолданылған нормативтік құқықтық актінің конституциялығын тексеруге жүгінуі құқықтық мемлекеттегі адам құқықтарының конституциялық мәртебесін арттырып отыр.

Конституциялық әділет органының шешімдерінде адам, оның өмірі, құқықтары мен бостандықтары

адамзаттың ең жоғары құндылығы ретінде танылуы құқықтық тәжірибе үшін бағыт болады. Дегенмен, кейбір ұстанымдар (жағдайлар) заңнамадағы олқылықтарды көрсетеді, олар көп жағдайда іс жүргізушілік нормативтік актілер мен салалық заңдардағы нақты тетіктердің конституциялық кепілдіктерді қамтамасыз етудегі жеткіліксіздігі. Сондықтан салалық заңнамаларды қабылдау мен қолдану кезінде конституциялық мониторинг пен конституциялық бақылау органының шешімдеріндегі құқықтық ұстанымдарды міндетті түрде ескеру қажет. Конституциялық Соттың нақты істер бойынша шешімдері конституциялық ережелердің мазмұнын толықтырып қана қоймай, кері байланысты қамтамасыз етуге мүмкіндік береді, осы органның билік жүйесіндегі ықпалды орган ретінде мүмкіндігі мен мәртебесін арттырады.

Әкімшілік әділет институты конституциялық құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз етудің тиімді құралы ретінде қалыптасуда. Әкімшілік соттардың конституциялық нормалар мен өзге нормативті актілерді терең түсінуге бағытталған әрекеттері және нақты дауларда олардың ақиқатына жетудегі қызметтері мемлекеттік басқарудың тиімділігін арттырып, адам құқықтары мәртебесін жаңа сатыға көтеріп отыр. Қазіргі күнде әкімшілік төрелікте істердің соттылығы бойынша мәселелер әлі айқындалып біткен жоқ, ол даулардың пәнінің күрделілігіне байланысты немесе тек заңнама тұрғысынан азаматтық өндірістің қарауында қалып отыр. Ол үшін азаматтық процесстік заңнамаға өзгерістер жасаумен бұқаралық сипаттағы дауларды әкімшілік процесстік заңнамаға енгізу қажет.

Жалпы алғанда, еліміздің соттөрелігі билігі аталған институттармен тиімді бақылау мен басқаруды жүзеге асыруда «Әділетті Қазақстан», «Халық үнін еститін мемлекет» концепцияларының шынайы мазмұнын ашпақ.

Әдебиеттер тізімі

1. Constitutional Justice and Peace. Report of the Belgian Constitutional Court. <https://www.const-court.be/public/stet/e/stet-2022-003e.pdf> (қаралған күні: 2.02.2023).
2. Р.А. Подопригора. Административная юстиция в Казахстане: история, состояние, перспективы. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32016804 (қаралған күні: 12.11.2022).
3. Конституционный суд: по надежным лекалам. <https://kazpravda.kz/n/konstitutsionnyu-sud-po-nadezhnym-lekalam/> (қаралған күні: 2.02.2023).
4. Елеупова А.А. Осуществление конституционного контроля Конституционным Советом Республики Казахстан. Автореферат. <https://www.dissercat.com/content/osushchestvlenie-konstitutsionnogo-kontrolya-konstitutsionnum-sovetom-respubliki-kazakhstan> (қаралған күні: 2.02.2023).
5. Universal Declaration of Human Rights. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (қаралған күні: 15.02.2023).
6. Аблаева Ә.Б., Енсебаева А.Р., Утанов М.А. (2020) Обеспечение верховенства закона в сфере государственного управления и местного самоуправления. *Lex Russica*, №2, (159). 141-152. Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки. (қаралған күні: 12.11.2022).
7. Нургазинов Б.К., Тулепбаева А.С. (2019) Роль суда в административном судопроизводстве. *Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан*, №2, (56), 31-37. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-suda-v-administrativnom-sudoproizvodstve>. (қаралған күні: 2.02.2023).
8. Сарпеков Р.К. (2019) Конституционная природа административной юстиции (на примере Республики Казахстан и государств – членов Евразийского экономического Союза). *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*, №4, 58-75. <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitutsionnaya-priroda-administrativnoy-yustitsii-na-primere-respubliki-kazahstan-i-gosudarstv-chlenov-evraziyskogo>. (қаралған күні: 2.02.2023).
9. Social and Economic Rights in the German Basic Law? An Analysis with Respect to Jurisprudence of the Federal Constitutional Court. Christoph Enders. *Constitutional Review*, Volume 6, Number 2, December 2020. P-ISSN: 2460-0016 (print), E-ISSN: 2548-3870 (online). <https://doi.org/10.31078/consrev621> <https://consrev.mkri.id/index.php/const-rev/article/view/621/487> (қаралған күні: 7.02.2023).
10. I Dewa Gede Palguna. Constitutional Complaint and the Protection of Citizens the Constitutional Rights. *Constitutional Review*, May 2017, Volume 3, Number 1. P-1-23.
11. Азаматтардан Конституциялық Сотқа қандай өтініштер келіп түсуде. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/492847?lang=kk> (қаралған күні: 7.02.2023).
12. Svetlana Karamysheva. Protection of Socio-Economic Rights by the Constitutional Court of the Russian Federation. *Constitutional Review*, Volume 6, Number 1, May 2020. P-1-35. p-11. <https://consrev.mkri.id/index.php/const-rev/article/view/611/480> (қаралған күні: 7.02.2023).
13. Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің "Қазақстан Республикасындағы конституциялық заңдылықтың жай-күйі туралы" жолдауы 2021 жыл 21 маусым. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S2100000120> (қаралған күні: 7.02.2023).
14. Қазақстан Республикасы Конституциясының 10 және 12-баптарын ресми түсіндіру туралы. Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2003 жылғы 1 желтоқсандағы N 12 қаулысы (қаралған күні: 7.02.2023).
15. Miriam Cohen.Sarah-Michèle Vincent-Wright. Conflict Resolution in Human Rights Cases: The Role of the Supreme Court of Canada. *Constitutional Review*, Volume 8, Number 2, December 2022. P-ISSN: 2460-0016 (print), E-ISSN: 2548-3870 (online). <https://doi.org/10.31078/consrev824>. <https://consrev.mkri.id/index.php/const-rev/article/view/824/521>. P-295-322.p-303 (қаралған күні: 10.02.2023).
16. Алматы облысы Қапшағай қалалық сотының өтініші бойынша Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 361-бабы бірінші және төртінші бөліктерінің конституциялылығын тексеру туралы. Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2008 жылғы 27 ақпандағы N 2 Нормативтік қаулысы. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S080000002_ (қаралған күні: 10.02.2023).
17. Нормативное постановление Конституционного Суда Республики Казахстан от 22 февраля 2023 года № 3. О рассмотрении на соответствие Конституции Республики Казахстан подпункта 1) пункта 1 и пункта 2 статьи 610 Кодекса Республики Казахстан от 25 декабря 2017 года «О налогах и других обязательных платежах в бюджет» (Налоговый кодекс). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37626433&pos=4;-106#pos=4;-106 (қаралған күні: 10.02.2023).

18. Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 1-тармағына және 12-бабының 2-тармағына ресми түсіндірме беру туралы. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңестің Қаулысы 1996 жылғы 28 қазандағы N 6/2. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S9600006_2_ (қаралған күні: 10.02.2023).

19. Применение принципов административных процедур и административного судопроизводства в Республике Казахстан: Практическое пособие. – Астана: Библиотека суда города Астаны, 2023. – 121 стр.

20. Жамбыл облысы әкімшілік істер бойынша сот алқасының Қаулысы. 15.02.2023 ж.

21. Абдрасулов Е.Б. Толкование законов и норм Конституции: теория, опыт, процедура: Монография, Алматы: Өркениет, 2002. – 400 С.

М.Б. Бақтыбеков, Э.С. Майшекина, Н.Е. Есенжолов
Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

Система конституционной и административной юстиции как эффективные механизмы обеспечения конституционных прав граждан

Аннотация. Статья посвящена вопросам обеспечения конституционных прав граждан посредством конституционной и административной юстиции на основе концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Цель статьи – проанализировать современное развитие органа конституционного контроля (ныне Конституционный суд) и специализированных административных судов и показать особенности защиты прав граждан через эти институты. При изучении данного вопроса формально-юридическим методом проводится правовой анализ актов органа конституционной юстиции и специализированных межрайонных административных судов, а также рассматриваются основы, механизмы и формы формирования правозащитных теорий и их реализации на практике.

Если в концепции правовой политики Казахстана указаны направления развития и планомерной работы правовой системы, то «человекоориентированные» приоритеты требуют максимальной защиты прав и свобод человека в законодательном процессе и на государственном управлении, а также соблюдение естественно-правовых основ. В этом процессе Конституционный Суд дает толкование и оценку прав граждан в конкретных случаях и определяет правовую позицию конституционного регулирования своими нормативными и казуальными решениями. Описывается защита прав человека в публичных спорах между исполнительной властью и гражданами посредством административной юстиции, даются теоретические и практические основы правосудия.

Ключевые слова: конституционное право, конституционный контроль, абсолютные права, права человека, гарантии, Конституционный суд, административная юстиция.

M.B. Baktybekov, E.S. Maishekina, N.E. Yessenzholov
Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

The system of constitutional and administrative justice as effective mechanisms for ensuring the constitutional rights of citizens

Abstract. The article is devoted to the issues of ensuring the constitutional rights of citizens through constitutional and administrative justice based on the concept of the legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030. The purpose of the article is to analyze the modern development of the body of constitutional control (now the Constitutional Court) and specialized administrative courts and show the features of protecting the rights of citizens through these institutions. When studying this issue by the formal legal method, a legal analysis of the acts of the body of constitutional justice and specialized inter-district administrative courts is carried out, and the foundations, mechanisms and forms of the formation of human rights theories and their implementation in practice are considered.

If the concept of the legal policy of Kazakhstan indicates the directions for the development and systematic work of the legal system, then “human-oriented” priorities require maximum protection of

human rights and freedoms in the legislative process and in public administration, as well as compliance with the natural legal foundations. In this process, the Constitutional Court gives an interpretation and assessment of the rights of citizens in specific cases and determines the legal position of constitutional regulation by its normative and causal decisions. The protection of human rights in public disputes between the executive branch and citizens through administrative justice is described, the theoretical and practical foundations of justice are given.

Keywords: constitutional law, constitutional control, absolute rights, human rights, guarantees, Constitutional Court, administrative justice.

References

1. Constitutional Justice and Peace. Report of the Belgian Constitutional Court. <https://www.const-court.be/public/stet/e/stet-2022-003e.pdf> (accessed 2.02.2023)
2. R.A. Podoprigora. Administrativnaya yusticiya v Kazahstane: istoriya, sostoyanie, perspektivy. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32016804 (accessed 2.11.2022)
3. Konstitucionnyj sud: po nadezhnym lekalam. <https://kazpravda.kz/n/konstitucionnyy-sud-po-nadezhnym-lekalam/> (accessed 2.02.2023)
4. Eleupova, Ayan Ablaevna. Osushchestvlenie konstitucionnogo kontrolya Konstitucionnym Sovetom Respubliki Kazahstan. Avtoreferat. <https://www.dissercat.com/content/osushchestvlenie-konstitucionnogo-kontrolya-konstitucionnym-sovetom-respubliki-kazahstan> (accessed 2.02.2023)
5. Universal Declaration of Human Rights. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights> (accessed 15.02.2023)
6. Ablaeva E. B., Ensebaeva A. R., Utanov M. A. (2020) Obespechenie verhovenstva zakona v sfere gosudarstvennogo upravleniya i mestnogo samoupravleniya. *Lex Russica*, №2, (159). 141-152. <https://cyberleninka.ru/article/n/obespechenie-verhovenstva-zakona-v-sfere-gosudarstvennogo-upravleniya-i-mestnogo-samoupravleniya>. (accessed 12.11.2022)
7. Nurgazinov B.K., Tulepbaeva A.S. (2019) Rol' suda v administrativnom sudoproizvodstve. *Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii Respubliki Kazahstan*, №2, (56), 31-37. <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-suda-v-administrativnom-sudoproizvodstve> (accessed 2.02.2023)
8. Sarpekov R.K. (2019) Konstitucionnaya priroda administrativnoj yusticii (na primere Respubliki Kazahstan i gosudarstv – chlenov Evrazijskogo ekonomicheskogo Soyuza). *ZHurnal zarubezhnogo zakonodatel'stva i sravnitel'nogo pravovedeniya*, №4, 58-75. <https://cyberleninka.ru/article/n/konstitucionnaya-priroda-administrativnoj-yustitsii-na-primere-respubliki-kazahstan-i-gosudarstv-chlenov-evrazijskogo>. (accessed 2.02.2023).
9. Social and Economic Rights in the German Basic Law? An Analysis with Respect to Jurisprudence of the Federal Constitutional Court. Christoph Enders. *Constitutional Review*, Volume 6, Number 2. <https://doi.org/10.31078/consrev621https://consrev.mkri.id/index./const-rev/article/view/>(accessed 7.02.2023).
10. I Dewa Gede Palguna. Constitutional Complaint and the Protection of Citizens the Constitutional Rights. *Constitutional Review*, May 2017, Volume 3, Number 1. P-1-23.
11. Azamattardan Konstituciyalyk Sotka kandaj otinishter kelip tysude. <https://www.gov.kz/memleket/entities/ksrk/press/news/details/492847?lang=kk> (accessed 7.02.2023).
12. Svetlana Karamysheva. Protection of Socio-Economic Rights by the Constitutional Court of the Russian Federation. *Constitutional Review*, Volume 6, Number 1, May 2020. P-1-35. p-11. <https://consrev.mkri.id/index.php/const-rev/article/view/611/480> (accessed 7.02.2023).
13. Kazakstan Respublikasy Konstituciyalyk Kenesinin “Kazakstan Respublikasyndagy konstituciyalyk zandylyktyyn zhaj-kuji turaly” zholdauy 2021 zhyl 21 mausym. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S2100000120> (accessed 7.02.2023).
14. Kazakstan Respublikasy Konstituciyasynyn 10 zhane 12-baptaryn resmi tysindir turaly. *Kazakstan Respublikasy Konstituciyalyk Kenesinin 2003 zhylgy 1 zheltoksandagy N 12 kaulysy* (accessed 7.02.2023).
15. Miriam Cohen.Sarah-Michèle Vincent-Wright. Conflict Resolution in Human Rights Cases: The Role of the Supreme Court of Canada. *Constitutional Review*, Volume 8, Number 2, December 2022. <https://consrev.mkri.id/index.php/const-rev/article/view/824/521> (accessed 10.02.2023).
16. Almaty oblysy Kapshagaj kalalyk sotynyn otinishi bojynsha Kazakstan Respublikasy Kylmystyk kodeksinin 361-baby birinshi zhane tortinshi bolikterinin konstituciyalylygyn tekseru turaly. *Kazakstan Respublikasy Konstituciyalyk Kenesinin 2008 zhylgy 27 akpandagy N 2 Normativtik kaulysy*. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S080000002_ (accessed 10.02.2023).

17. Normativnoe postanovlenie Konstitucionnogo Suda Respubliki Kazahstan ot 22 fevralya 2023 goda № 3. O rassmotrenii na sootvetstvie Konstitucii Respubliki Kazahstan podpunkta 1) punkta 1 i punkta 2 stat'i 610 Kodeksa Respubliki Kazahstan ot 25 dekabrya 2017 goda «O nalogah i drugih obyazatel'nyh platezhah v byudzhet» (Nalogovyy kodeks). https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37626433&pos=4;-106#pos=4;-106 (accessed 10.02.2023).

18. Kazakstan Respublikasy Konstituciyasynyn 4-babynyn 1-tarmagyna zhane 12-babynyn 2-tarmagyna resmi tysindirme beru turaly. Kazakstan Respublikasynyn Konstituciyalyk Kenestin Kaulysy 1996 zhylgy 28 kazandagy N 6/2. https://adilet.zan.kz/kaz/docs/S9600006_2_ (accessed 10.02.2023).

19. Primenenie principov administrativnyh procedur i administrativnogo sudoproizvodstva v Respublike Kazahstan: Prakticheskoe posobie. – Astana: Biblioteka suda goroda Astany, 2023. – 121 str.

20. ZHambyl oblysy akimshilik ister bojnynsha sot alkasynyn Kaulysy. 15.02.2023 zh.

21. Abdrasulov E.B. Tolkovanie zakonov i norm Konstitucii: teoriya, opyt, procedura: Monografiya, Almaty:Orkeniet, 2002. – 400 S.

Авторлар туралы мәлімет:

Бақтыбеков М.Б. – мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, құқықтану магистрі. Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан.

Майшекина Э.С. – PhD доктор, мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан.

Есенжолов Н.Е. – құқықтану магистрі, докторант, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан.

Baktybekov M.B. – Senior Lecturer, Alikhan Bokeikhan University, 94 Abay street, Semey, Kazakhstan.

Maishekina E.S. – Senior Lecturer, Alikhan Bokeikhan University, 94 Abay street, Semey, Kazakhstan.

Yessenzholov N.Y. – PhD student, Master of Law, Alikhan Bokeikhan University, 94 Abay street, Semey, Kazakhstan.

*Д.Р. Егежанова**Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан
(E-mail: egezhanova_d@mail.ru)*

Некоторые вопросы развития и совершенствования цифрового образования судей

Аннотация. В статье рассмотрены аспекты формирования и развития цифрового образования судей в условиях цифровой трансформации правосудия. Актуальности заслуживают такие ключевые аспекты, как цифровое обучение, цифровая грамотность и развитие цифровых компетенций судей. В данном исследовании затронуты вопросы оценки влияния масштабов цифровизации и перехода судебной системы в онлайн-формат. Профессиональная деятельность судьи в настоящее время складывается как традиционным способом судопроизводства, так и при помощи усовершенствованных информационных технологий. В этом отношении цифровые технологии, несомненно, выполняют важные задачи. Ключевую роль в формировании цифровой грамотности судей выполняют не только сложившийся в результате судебной практики опыт, но и приобретенные цифровые навыки, а также организованный цифровой инструментарий. В статье также проведен теоретический анализ ряда терминов, определений, связанных с процессами цифровизации судов. Ключевыми понятиями, на наш взгляд, являются цифровая грамотность, цифровая культура, цифровая этика. Исследование цифровизации правосудия привлекает внимание как зарубежных, так и казахстанских авторов. Понимая обширность исследуемой темы, считаем целесообразным рассмотреть некоторые имеющиеся проблемы, в частности, как обеспечивается нормативно-методическое обеспечение процессов цифровизации судов, как оценивается удобство разработанных цифровых сервисов и платформ, существуют ли механизмы цифровой безопасности и открытого доступа персональных данных граждан и др. С этой целью были изучены цифровые платформы судов, а также проведен опрос действующих судей. На основе представленных в статье результатов были сделаны выводы и предложены рекомендации.

Ключевые слова: цифровизация, правосудие, судья, информационные технологии, цифровая грамотность, цифровой навык, цифровая платформа, цифровой сервис, цифровой инструментарий.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-21-31>

Введение

Вопросов по организации и функционированию цифровизации казахстанской судебной системы очень много. Развитие цифровых технологий и конвергенция вычислительной техники и коммуникаций в корне изменили не только существующую правовую систему государства, но и деятельность судов. Следует признать, что цифровизация правосудия сегодня – одно из важных

достижений судебной системы в рамках устойчивого развития нашего государства. Вместе с тем, подчеркивается важность параллельного развития цифрового образования судей как одного из факторов эффективного отправления судебных решений.

Суд является основным гарантом защиты прав и интересов граждан. Общество заинтересовано в полном, объективном и беспристрастном освещении деятельности

судебной власти. В этих целях необходимо повышать не только уровень открытости и прозрачности судебной системы, но и предоставление более широкого доступа населения к информации о деятельности судов.

«Стратегия развития цифровизации судебной системы Казахстана до 2022 года» привнесла еще больший динамизм в цифровизацию судов. Однако казахстанское правосудие нуждается в дальнейшем реформировании в сторону удобства и доступности не только для граждан, но и для судей. В этой связи нельзя допускать технического отставания нашего государства от развитых мировых судебных систем. Новые цифровые вызовы требуют от судей, председателей судов общей юрисдикции формирования новых навыков и направлений работ.

Цель исследования – проанализировать критерии цифровой грамотности судей как составляющего компонента цифрового образования, показать международный опыт и практику цифровизации судебной системы Республики Казахстан. В соответствии с целью ставится решение следующих задач: изучить основные факторы, способствующие формированию цифровой грамотности судей; проанализировать зарубежный и национальный опыт использования судами цифровых технологий; выработать научно-теоретические обоснованные предложения по дальнейшему совершенствованию цифрового образования судей.

История

Результат исследования моделей судебных систем зарубежных стран, преимущественно США, Великобритании, Сингапура, а также стран – участниц ОЭСР, позволяет констатировать тот факт, что цифровая трансформация правовой системы данных государств – закономерный процесс, так же, как и в Казахстане. Положительная динамика нашего государства наблюдается с 2012 года, когда появилась возможность обращаться в судебные органы в электронном виде. Практика судебной системы Казахстана

с 2014 года показывает, что 94% судебных исков гражданского судопроизводства сейчас направляются через судебный кабинет в электронном формате. Остальные 6% при помощи системы сканирования аккумулируются в электронном судопроизводстве по алгоритму. В настоящее время основными сервисами работы судей являются следующие: «Е-примирение», «Онлайн-беседа», «Поиск судебных дел», «Онлайн-конструктор заявлений», «Банк судебных актов» и другие, а также система «Төрелік». По проекту «Е-уголовное дело» в электронном формате сейчас поступает до 74% дел. С августа 2022 г. по Казахстану были введены нормы об экстерриториальной подсудности, в соответствии с которыми ИТ-сервис случайным методом будет распределять дела судьям из другого региона [1].

В рейтинге Doing Business Казахстан занимает 4 место среди 190 стран мира по индикатору, оценивающему цифровизацию судов. Согласно периодическому Отчету Европейской комиссии по эффективности правосудия (CEPEJ) за 2018-2020 годы наша страна с первого раза получила 9.23 балла за применение судами современных информационно-коммуникационных технологий. Выше только три страны: Латвия (9.79), Эстония и Португалия (по 9.25) [2].

В целом была осуществлена полная перезагрузка судебной системы, реализованы пилотные проекты «ночной суд», «семейный суд», «безупречный судья», сформированы центры примирения и т.п. В 230 судах по Казахстану в едином дизайне заработали фронт-офисы. Открытое пространство, ресепшн, цифровая очередь, терминалы оплаты – все то, что сейчас соответствует современному уровню цифрового сервиса суда. Все эти и другие не менее значимые задачи цифровой трансформации судебной системы на сегодняшний день успешно решены не только за рубежом, но и в нашей стране.

Однако в современных научных дискуссиях о генезисе цифровой грамотности судей нет единого научного подхода. С этой позиции потребность в исследовании условий формирования и

развития цифровой грамотности судей, равно как и цифровых навыков, их роли и влияния на качество отправления правосудия в условиях цифровизации требует глубокого анализа и обсуждения. Исходные научные концепции исследуемых вопросов в большинстве своем были заложены зарубежными учеными-правоведами.

Проблемам научного исследования цифрового правосудия посвящены труды таких авторов, как Е.В. Бурдина, С.В. Зуев, И.А. Умнова-Конюхова и др.

Отдельные аспекты цифровой трансформации правовой системы, мы встречаем в трудах зарубежных авторов и др. Несмотря на научно-теоретическую и практическую значимость поднимаемых актуальных вопросов, некоторые из них не получили комплексной теоретической разработки. Системный подход к осмыслению понятия цифровой грамотности судей и ее элементов в работах казахстанских ученых правовой мысли и экспертов-судей не проводился. Все это указывает на необходимость глубокого исследования.

Реализация национального проекта «Цифровое правосудие Казахстана» положила начало формированию в теории и на практике целого ряда правовых категорий и понятий, связанных с цифровизацией. Появились новые концепции и современные правовые категории и понятия, как цифровая грамотность, цифровая компетенция, цифровые навыки, искусственный интеллект, персональные данные, цифровая культура и многое другое. Как известно, гражданское общество является частью процесса модернизации судопроизводства на пути к созданию цифрового правосудия.

Но реализованная Государственная программа «Цифровой Казахстан» на 2018-2022 годы не содержала концептуальных положений о состоянии и перспективах развития такого важного, на наш взгляд, направления, как «Цифровое правосудие». Такие проблемы электронного правосудия, как возросший интерес граждан защиты своих судебных прав с помощью электронных систем, необходимость

цифровой судебной аналитики, задача по решению перспективных вопросов дальнейшего совершенствования правосудия в электронном формате не должны оставаться без внимания со стороны Правительства.

Методы исследования

В целях конкретизации предложений и выводов были использованы как общие, так и частные методы исследования: анализ, системный метод, а также метод анкетирования, проведенный при помощи программы Google forms.

Использование системного метода позволило выявить причинно-следственные связи перехода от традиционных способов судопроизводства к инновационным цифровым технологиям, также проанализировать их взаимосвязи. Метод анкетирования был проведен с целью определения наиболее важных критериев дальнейшего совершенствования цифрового образования судейского корпуса с возможностью иметь представление о сформированных цифровых навыках.

Результаты/обсуждение

Внедрение цифрового инструментария в судах позволило решить такие важные задачи судопроизводства, как планомерная информатизация судебной системы, улучшение качества предоставления судебных услуг, сохранение доступа к правосудию. Данные задачи и реализация не менее важных принципов правосудия, как справедливость, гуманность, состязательность, эффективность исполнения решения суда, во многом зависят от судейского корпуса и отдельно судьи. Решение данных вопросов во многом связано с исследованием цифровой грамотности судей. В данном аспекте важно учитывать критерии цифровой грамотности как неотъемлемого атрибута системы правосудия.

Несмотря на обширность научных публикаций, интенсивное развитие законодательства в отношении обеспечения платформ электронного и цифрового правосудия, два ключевых вопроса все еще требуют научного и правового уточнения.

Во-первых, пока не сложилось устойчивое правовое определение цифровой грамотности. Во-вторых, в условиях постановки государством широких задач по цифровизации судебной власти возникает необходимость в прогностическом исследовании некоторых перспектив и сохранения роли правосудия как инструмента защиты прав и законных интересов человека и других субъектов права. Например, внедрение искусственного интеллекта или цифрового судьи.

Исследуя феномен цифровой грамотности, мы пришли к выводу, что ключевым аспектом цифровой грамотности является цифровая компетенция, которая основывается как на традиционной правовой грамотности, так и на цифровых навыках. Мы согласимся с утверждением зарубежных исследователей, которые отождествляют цифровую компетентность и цифровой навык. Цифровой навык, по мнению Рокенеса и Крумвика, и есть базовый навык цифровой компетентности [3].

Овладение цифровой компетентностью – это сложный многоступенчатый процесс, который может начинаться с традиционных основополагающих аспектов образования, переходя к более сложным и продуктивным аспектам цифровой грамотности.

Первое научное определение понятия «цифровая грамотность» ввел П. Гилстер (1997 г.). По его толкованию, цифровая грамотность – способность понимать и использовать информацию в разном формате из различных источников, в том числе из компьютеров [4, с.155].

В широком понимании некоторые исследователи под «цифровой грамотностью» понимают технологическое, инструментальное обеспечение правосудия цифровыми технологиями, позволяющими усовершенствовать и повысить эффективность реализации функций правосудия. Из его сущностного предназначения на правовой основе это позволяет объективно и справедливо, с одной стороны, и оперативно, в разумные сроки – с другой, разрешать судебные

дела по юридическим спорам и защищать права человека [5, с.64]. С точки зрения узкого процессуального подхода цифровая грамотность способна развиваться в условиях активного поиска способов и форм при совершении процессуальных действий с использованием информационных технологий. Речь идет о развитии цифровых навыков судьи [6, с.166].

Анализируя первый научный подход, можем отметить, что в судах в 2014 году была внедрена система автоматизированного распределения дел. Данная система показала свою эффективность. Ни судья, ни председатель суда не может знать, какое дело поступит к нему на рассмотрение, как это было раньше. Распределение дел производится автоматически канцеляриями судов. Данное программное обеспечение позволило отойти от старых рутинных распределений и значительно ускорило работу деятельности судов.

В каждом суде выделена единица оператора, который осуществляет распределение дел не по отдельности, а поступивших на определенную дату в соответствии с формами судопроизводства: уголовного, гражданского и административного. Данная процедура распределения дел в автоматическом режиме позволяет распределять дела между судьями равномерно, не перегружая кого-то из судей. При этом оператор не вмешивается в распределение поступивших в электронную базу дел.

Вся система защищена паролем оператора, и никто, кроме него, не имеет права доступа к данной системе. В работу оператора входит также распечатка отчета о распределении дел и приобщение данного отчета к материалам дела.

На наш взгляд, прозрачность введения такой системы еще и в том, что данные методики позволят предотвратить появление коррупционных правонарушений в судебной системе.

Еще одним средством реализации доступности правосудия является синхронизированная аудиозапись, применяемая в судебном заседании. Посредством включения такой аудиозаписи может вестись протокол судебного

заседания, записываются речь судьи и иных участников судебного процесса (адвоката, свидетелей и т.п.). Электронный протокол заседаний полностью сместил бумажный аналог. В него нельзя внести правку, что дисциплинирует не только стороны процессов, но и самих судей. По данным Верховного суда, сейчас электронным протоколом фиксируются 92,5% судебных дел по стране. Внедрение АВФ существенно снизило уровень обжалования действий судей [1].

С точки зрения важности второго подхода можно указать, что для развития цифровых навыков судьи определяющим фактором является как использование разработанных цифровых программ, так и самостоятельное использование информационных технологий (ведение личных блогов, заполнение видеоресурсами, Telegram bot и т.п.). Соглашаясь с позицией авторов Е. Сегуры, М. Гонсалеса, Ж. Моро и др., считаем, что, на наш взгляд, цифровых ресурсов должно быть ровно столько, чтобы каждый мог воспользоваться именно теми ресурсами, которые в дальнейшем будут необходимы в профессиональной среде практиков [7].

По примеру многих государств (стран Европы и США) Казахстан стремится к созданию стабильной и мощной судебной системы, внедряя все новые цифровые инструменты.

Принятие в 2018 году Европейской этической хартии об использовании искусственного интеллекта в судебных системах ознаменовало переход мировой судебной системы, в том числе казахстанской судебной практики на новый уровень цифровизации. Согласно Европейской этической хартии, государства обязаны иметь эффективную высокотехнологичную систему быстрого и прозрачного правосудия. Хартия содержит пять принципов применения искусственного интеллекта: соблюдение прав человека, запрет дискриминации, качество и безопасность, прозрачность и пользовательский контроль.

Обратим внимание на пятый принцип, который гласит, что «судья имеет право выразить несогласие с

решением, предложенным искусственным интеллектом и вправе принять собственное решение по делу. Также участник спора наделяется правом прямого обращения к суду без применения искусственного интеллекта и правом оспорить принятое при помощи искусственного интеллекта решение» [8]. Данные нормы доказывают, что внедряемые цифровые технологии не могут полностью заменить судью-человека. Цифровой судья всего лишь дополнительный инструмент, который за счет автоматизации некоторых процессов может обеспечить снижение нагрузки судей, ускорить рассмотрение судебных дел, а также исключить допущение судебных ошибок.

По опыту зарубежных стран в судебной системе Казахстана в последнее время внедрены так называемые виртуальные платформы. Отметим, что данное новшество показало свою эффективность на практике, так как позволяет рассматривать судебные дела вне зала суда, что создает определенные удобства для участников процесса. В настоящее время одной из востребованных цифровых платформ является программа «TrueConf», которая позволяет участникам процесса без посещения здания суда, посредством видеоконференцсвязи в режиме реального времени иметь бесперебойную ответную связь с судом. Судьи различных судов активно используют данные программы. Как правило, любая программа обучения состоит из трех этапов. Первый этап посвящен повышению осведомленности обо всех преимуществах цифровизации, второй – приобретению цифровых навыков и инструментов, а третий – практическому внедрению технологических решений и их интеграции в судебную систему. Примечательно, что самыми решительными сторонниками использования цифровых технологий при отправлении правосудия являются сами судьи. Они могут видеть, где могут быть преимущества, экономию времени, затраты и повышение эффективности, а также обеспечение справедливого процесса отправления правосудия. Достаточно многие судьи очень хорошо разбираются в цифровых технологиях.

Следует отметить, что цифровая платформа предусматривает оказание поддержки в процессе цифровой трансформации. С этой целью судьи принимают постоянное участие в различных мероприятиях, семинарах и тренингах по использованию цифрового инструментария, а также формированию сети помощников, участвующих в реализации ряда инициатив по внедрению цифровых технологий. Практика Верховного суда РК показала, что за последние годы судьи посетили различные лекции, семинары и тренинги по следующим направлениям: базовые цифровые знания, сервис «Судебный кабинет», система аудио-видеофиксации, автоматизированная информационно-аналитическая система «Төрелік», информационная безопасность, «Цифровой Казахстан», «Е-суд», электронное правительство и виды электронных услуг [9]. Одним из последних новшеств стало введение с августа 2022 г. нормы об экстерриториальной подсудности, в соответствии с которыми ИТ-сервис случайным методом будет распределять дела судьям из другого региона.

Вместе с тем эксперты считают, что для обеспечения справедливого равновесия между необходимостью оглашения судебных решений и соблюдением основных прав задержанных лиц, сторон или свидетелей, их имена и адреса не должны фигурировать в опубликованных решениях. Это приводит к риску незаконного присвоения и повторного использования данной личной

информации и особой секретности данных, которые могут содержаться в определенных решениях. Для систематизации и хранения такой информации удобнее использовать автоматизированные процессы [10]. Полагаем, что такая положительная практика также способствует повышению цифровой грамотности судей.

Согласимся и с таким утверждением, что создание судебных цифровых платформ является новым фактором, влияющим на признаки и формы организации судебной деятельности [11, с.189].

Считаем, что от цифровой грамотности судей в целом складывается общий показатель деятельности судов.

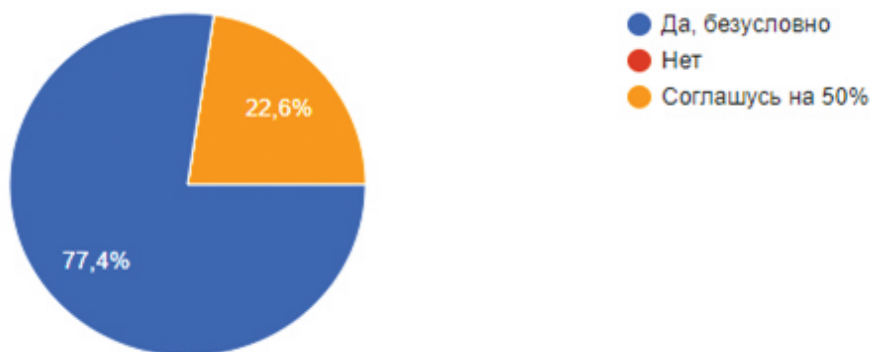
С целью выявления цифровой компетенции и навыков использования информационных (цифровых технологий) нами было проведено анкетирование судей некоторых судов. Предложенная анкета под названием «Цифровые технологии в судов» включала 15 вопросов.

В анкетировании в выборочном порядке приняло участие 53 судьи из разных регионов страны. Из них 54,7% – мужчины, 45,3% – женщины. 43,4% опрошенных охвачен возрастом 30-39 лет, 39,6% – 40-49 лет, 17% – свыше 50 лет. Важным было то, чтобы судьи смогли оценить свою цифровую компетентность. К примеру, на вопрос о том, насколько цифровые ресурсы помогают реализовать цели и задачи современной судебной системы 77,4% опрошенных респондентов положительно относятся к вводимым цифровым технологиям (Рис.1).

Рис.1

4.Считаете ли Вы, что регулярное и продуктивное использование цифровых инструментов и сервисов, цифровых платформ помогает в реализации целей и задач современной судебной системы?

53 ответа

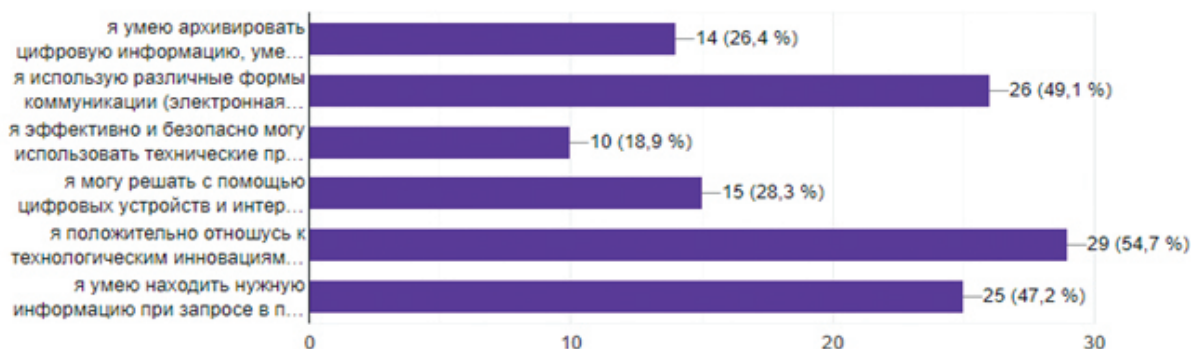
Цифровые навыки судьи были оценены при помощи 6 вопросов. 58,5% опрошенных респондентов активно используют различные цифровые инструменты (Zoom, Microsoft Teams, Webinar, Google

Meet, Discord и др.), 9 вопросов анкеты – 49,1% ответили, что развивают свои коммуникативные навыки при помощи социальных сетей, ведения блогов, чатов Whatsapp и т.п. (Рис.2).

Рис.2

9.Какими цифровыми навыками Вы владеете? Можно выбрать несколько вариантов

53 ответа

Однако лишь 17% опрошенных отмечают удобство использования цифровых платформ. В качестве причин слабого внедрения цифровых инструментов в судебной практике судьи отметили нехватку времени – 43,5% и отсутствие сформированных цифровых навыков работы – 21,7%. 32,6% отдают предпочтение

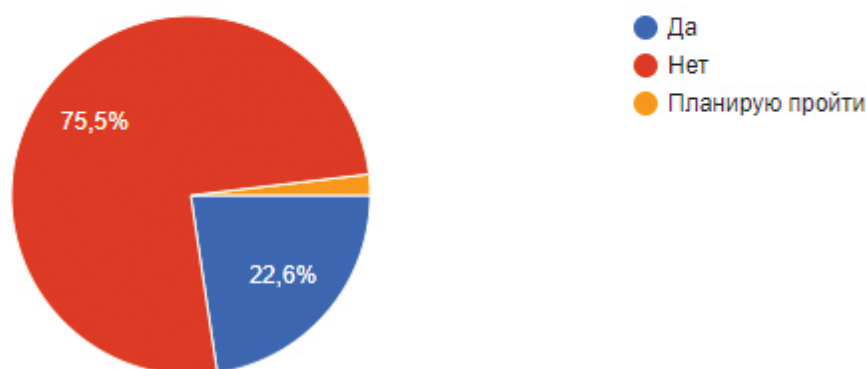
традиционным способам ведения судебных процессов.

На вопрос о том, проходили ли ППС повышение квалификации, связанное с цифровыми технологиями, отмечается следующее: 75,5% – прошли, 22,6% – не проходили повышение (Рис 3).

Рис.3

12. Проходили ли Вы за последнее время повышение квалификации, связанное с цифровыми технологиями?

53 ответа

Заключение/выводы

Таким образом, по результатам проведенного исследования можно заключить, что современной судебной системе не обойтись без информационных и цифровых технологий. В целом судебная практика показала, что реализация цифровых проектов судов открыла сторонам возможность участвовать в судебных заседаниях удаленно, подписывать документы и т.п. Цифровой функционал стал востребованным особенно в годы пандемии коронавируса (2020-2021 гг.) и в условиях чрезвычайного положения.

Цифровизация правосудия никоим образом не заменит традиционный формат судейства. Она лишь альтернатива традиционному способу разрешения судебных дел. Цифровые технологии, безусловно, изменили принципы и

современный формат судопроизводства. Также мы выяснили, что для цифровой грамотности судей важными компонентами являются цифровые навыки, опыт и квалифицированные знания. Приведенные в исследовании результаты социологического опроса показали практическую значимость для планирования реформ в данной области. Тем не менее следует признать, что имеются вопросы, требующие дальнейшего совершенствования, как развитие навыков использования потенциала цифровых инструментов и сервисов, качество цифровых сервисов и разработанных цифровых платформ, повышение квалификации судей и т.п. В этой связи необходимо на законодательном уровне учитывать изменения, происходящие в судебной системе РК, процессуальном и цифровом праве. На

наш взгляд, параллельно со Стратегией цифровизации судебной системы необходимо уделить внимание концепции совершенствования цифровой грамотности судей, в которой будут отражены терминология, анализ текущего состояния и перспективы совершенствования цифровой грамотности судей. Считаем,

что на основе учета современных факторов цифровизации судов необходима институциональная модель организации судебной деятельности, основу которой будут составлять существенные признаки цифровизации судебной системы, выстроенной как открытая и доступная для граждан цифровая платформа.

Список литературы

1. Официальный сайт Верховного Суда Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: <https://sud.gov.kz/rus> (дата обращения: 02.02.2023).
2. Индексы и статистика уровня цифровизации стран [Электронный ресурс]. – URL <https://ru.linkedin.com/pulse> (дата обращения: 10.02.2023).
3. Rokenes M.& Krumsvik R.J. Prepared to teach ESL with ICT? A study of digital competence in Norwegian teacher education *Fredrik Computers & Education* 97 [Электронный ресурс]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/296688289_Prepared_to_teach_ESL_with_ICT_A_study_of_digital_competence_in_Norwegian_teacher_education (дата обращения: 01.03.2023).
4. Ельцова О.В., Емельянова М.В. К вопросу о понятии цифровой грамотности //Вестник Чувашского государственного педагогического университета им. И.Я. Яковлева. – 2020. – С.155-160. [Электронный ресурс]. -URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-ponyatii-tsifrovoy-gramotnosti> (дата обращения: 05.03.2023).
5. Умнова-Конюхова И.А. Правосудие в условиях цифровизации: актуальные аспекты становления и развития //Государство и право. – 2022. – №3. – С.62-75.
6. Токтарова В.И., Ребко О.В. Цифровая грамотность: понятие, компоненты и оценка //Вестник Марийского государственного университета. -2021. – С.165-177.
7. Abad-Segura E., González-Zamar M-D., Infante-Moro J. & García G. (2020) Management of Digital Transformation in Higher Education: Global Research Trends, 12(5) [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.proquest.com/docview/2376902473> (дата обращения: 01.04.2023).
8. Европейская этическая хартия об использовании искусственного интеллекта в судебных системах и окружающих их реалиях 2018 года [Электронный ресурс]. – URL: <https://rm.coe.int/ru-ethical-charter-en-version> (дата обращения: 26.03.2023).
9. 7 камней правосудия: что сделано за три года [Электронный ресурс]. – URL: <https://sud.gov.kz/rus/massmedia/7-kamney-pravosudiya-chto-sdelano-za-tri-godazakonkz-08122020-g> (дата обращения: 01.04.2023).
10. Y.A Kovtun, E.A Vinokurov, I.Y Kapustina, RV Polenov International trends in the justice digitalization development [Электронный ресурс]. – URL: <http://natal.uern.br/periodicos/index.php/RTEP> (дата обращения: 01.04.2023).
11. Электронное правосудие: Монография / Е.В. Бурдина [и др.]; под ред. Е.В. Бурдиной, С.В. Зуева. – М.: РГУП, 2021. – 344 с.

Д.Р. Егежанова

Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

Судьялардың цифрлық білімін дамыту мен жетілдірудің кейбір мәселелері

Аңдатпа. Мақалада сот төрелігінің цифрлық трансформациясы жағдайында судьяларға цифрлық білім беруді қалыптастыру және дамыту аспектілері қарастырылды. Цифрлық оқыту, цифрлық сауаттылық және судьялардың цифрлық құзыреттілігін дамыту сияқты негізгі аспектілер өзекті деп санаймыз. Бұл зерттеуде цифрландыру ауқымының әсерін бағалау және сот жүйесінің онлайн-форматқа көшуі мәселелері қозғалды. Судьяның кәсіби қызметі қазіргі уақытта сот ісін жүргізудің дәстүрлі тәсілімен де, жетілген ақпараттық технологиялардың көмегімен де қалыптасуда. Осыған байланысты цифрлық технологиялар маңызды міндеттерді орындайтыны

сөзсіз. Судьялардың цифрлық сауаттылығын қалыптастырудағы шешуші рөлді сот практикасы нәтижесінде қалыптасқан тәжірибе ғана емес, сонымен қатар алынған цифрлық дағдылар, сондай-ақ ұйымдастырылған цифрлық құралдар да орындайды.

Мақалада сонымен қатар соттарды цифрландыру процестерімен байланысты бірқатар терминдерге, анықтамаларға теориялық талдау жасалды. Біздің ойымызша, цифрлық сауаттылық, цифрлық мәдениет, цифрлық этика негізгі ұғымдар болып табылады. Сот төрелігін цифрландыруды зерттеу шетелдік және қазақстандық авторлардың назарын аударады. Зерттелетін тақырыптың ауқымдығын түсіне отырып, кейбір проблемаларды, атап айтқанда, соттарды цифрландыру процестерін нормативтік-әдістемелік қамтамасыз ету, әзірленген цифрлық сервистер мен платформалардың ыңғайлылығын бағалау, цифрлық қауіпсіздік пен азаматтардың дербес деректеріне ашық қол жеткізудің тетіктерінің бар-жоғын қарастырған жөн деп санаймыз.

Осы мақсатта соттардың цифрлық платформалары зерттеледі, сонымен қатар қазіргі судьяларға сауалнама жүргізілді. Мақалада келтірілген нәтижелер негізінде қорытындылар жасалды және ұсыныстар берілді.

Түйін сөздер: цифрландыру, сот төрелігі, судья, ақпараттық технологиялар, цифрлық сауаттылық, цифрлық дағды, цифрлық платформа, цифрлық сервис, цифрлық құралдар жинағы.

D.R. Yegezhanova

Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

Some issues of development and improvement of digital education of judges

Abstract. The article discusses aspects of the formation and development of digital education of judges in the context of digital transformation of justice. Such key aspects as digital education, digital literacy and the development of digital competencies of judges deserve relevance. This study addresses the issues of assessing the impact of the scale of digitalization and the transition of the judicial system to an online format. The professional activity of a judge is currently developing both in the traditional way of legal proceedings and with the help of improved information technologies. In this regard, digital technologies undoubtedly perform important tasks. Key role in the formation of digital literacy of judges is played not only by experience gained as a result of judicial practice, but also by acquired digital skills, as well as organized digital tools.

The article also provides a theoretical analysis of a number of terms and definitions related to the processes of digitalization of courts. The key concepts in our opinion are digital literacy, digital culture, digital ethics. The study of the digitalization of justice attracts the attention of both foreign and Kazakhstani authors. Understanding the vastness of the topic under study, we consider it appropriate to consider some of the existing problems, in particular, how the regulatory and methodological support of the digitalization of courts is provided, how the convenience of the developed digital services and platforms is evaluated, whether there are mechanisms for digital security and open access to personal data of citizens, etc.

To this end, the digital platforms of the courts were studied, as well as a survey of current judges was conducted. Based on the results presented in the article, conclusions were drawn and recommendations were proposed.

Keywords: digitalization, justice, judge, information technology, digital literacy, digital skill, digital platform, digital service, digital tools

References

1. Oficial'nyj sajt Verhovnogo Suda Respubliki Kazakhstan [Elektronic resource]. – URL: <https://sud.gov.kz/rus> (accessed: 02.02.2023).
2. Indeksy i statistika urovnja cifrovizacii stran [Elektronic resource]. – URL <https://ru.linkedin.com/pulse> (accessed: 10.02.2023).
3. Rokenes M.& Krumsvik R.J. Prepared to teach ESL with ICT? A study of digital competence in Norwegian teacher education Fredrik Computers & Education [Elektronic resource]. – URL: https://www.researchgate.net/publication/296688289_Prepared_to_teach_ESL_with_ICT_A_study_of_digital_competence_in_Norwegian_teacher_education (accessed: 01.03.2023).

4. El'cova O.V., Emel'janova M.V. K voprosu o ponjatii cifrovoj gramotnosti //Vestnik Chuvashskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. I.Ja. Jakovleva. – 2020. – S.155-160 [Elektronik resource]. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-o-ponyatii-tsifrovoy-gramotnosti/viewer> (accessed: 05.03.2023).
5. Umnova-Konjuhova I.A. Pravosudie v uslovijah cifrovizacii: aktual'nye aspekty stanovlenija i razvitija //Gosudarstvo i pravo. – 2022. – №3. – s.62-75.
6. Toktarova V.I., Rebko O.V. Cifrovaja gramotnost': ponjatie, komponenty i ocenka //Vestnik Marijskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2021. – S.165-177.
7. Abad-Segura E., González-Zamar M-D., Infante-Moro J. & García G. (2020) Management of Digital Transformation in Higher Education: Global Research Trends, 12(5) [Elektronik resource]. – URL: <https://www.proquest.com/docview/2376902473> (accessed: 01.04.2023).
8. Evropejskaja jeticheskaja hartija ob ispol'zovanii iskusstvennogo intellekta v sudebnyh sistemah i okruzhajushhij ih realijah 2018 goda [Elektronik resource]. – URL: <https://rm.coe.int/ru-ethical-charter-en-version> (accessed: 26.03.2023).
9. 7 kamnej pravosudija: chto sdelano za tri goda [Elektronik resource]. – URL: <https://sud.gov.kz/rus/massmedia/7-kamney-pravosudiya-chto-sdelano-za-trigoda> (accessed: 01.04.2023).
10. YA Kovtun, EA Vinokurov, I.Y Kapustina, RV Polenov International trends in the justice digitalization development [Elektronik resource]. – URL: <http://natal.uern.br/periodicos/index.php/RTEP> (accessed: 01.04.2023).
11. Jelektronnoe pravosudie: Monografija / E.V. Burdina [i dr.]; pod red. E.V. Burdinoj, S.V. Zueva. – M.: RGUP, 2021. – 344 s.

Сведения об авторе:

Егежанова Д.Р. – магистр юридических наук, ст. преподаватель кафедры государственно-правовых дисциплин, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан.

Yegezhanova D.R. – Master of Law, Senior Lecturer, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

Ф.Г. Ибрагимова, Д.Ә. Жампеисов, Е.М. Айтказин

«Alikhan Bokeikhan University», Семей, Қазақстан
(E-mail: flura.77@mail.ru, daurxxvek@bk.ru, aytkazin1805@mail.ru)

Қазақстан Республикасында тұрмыстық медициналық қалдықтарды жинау және утилизациялау жүйесін енгізу мен құқықтық реттеуді қалыптастыру перспективалары

Аңдатпа. Қазақстан Республикасында медициналық қалдықтарды жинау және утилизациялау жүйесінің қолданыстағы тетігінде тұрмыстық медициналық қалдықтарды утилизациялау қызметі регламенттелмеген, бұл өз кезегінде көптеген экологиялық мәселелерді тудыруда.

Мақалада тұрмыстық медициналық қалдықтарды жинау және утилизациялау жүйесін елімізде енгізу мүмкіндіктері қарастырылады. Қойылған мақсат халықты және қоршаған ортаны медициналық тұрмыстық қалдықтардың зиянды әсерінен қорғауды қамтамасыз етуге мүмкіндік беретін қалдықтарды басқарудың тиімді жүйесін қабылдауды ұсына отырып, оны құқықтық реттеудің механизмдерін қалыптастырудың оңтайлы жолдарын қарастыру болып табылады.

Мақала авторларымен шет елдердегі үй жағдайында шығарылатын медициналық қалдықтарды жинау жүйелері зерттеліп, үздіктерін Қазақстан Республикасында қолдану мүмкіндіктері талқыланады.

Құқықтық негізді қалыптастыру үшін бірнеше кодекстер мен нормативтік актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізу ұсынылады. Елдің экологиялық заңнамасына «медициналық тұрмыстық қалдықтар» ұғымын енгізу қажет екендігі негізделген.

Авторлармен медициналық тұрмыстық қалдықтарды жинау мен утилизацияға дейін жеткізу жүйесін енгізу еліміздегі осы қалдықтарды тиімді басқаруға мүмкіндік беріп, оның айналымын бір жүйеге келтіретінін атай келе, еліміз үшін жүйе қажет және енгізілу мүмкіндіктері мемлекеттік деңгейде қарастырылуы тиіс деген қорытынды жасалынады.

Түйін сөздер: медициналық қалдықтар, медициналық тұрмыстық қалдықтар, утилизация, медициналық қалдықтарды жинау жүйесі, дәрі-дәрмектер, фармацевтикалық компаниялар, қоршаған ортаны қорғау.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-32-40>

Кіріспе

Қазақстандықтарға үйде дәрі салғыштарда сақталатын дәрі-дәрмектерден абайлап құтылуға кеңес берілді, себебі азаматтар мерзімі өткен дәрі-дәрмектерді қоқыс жәшігіне тастайды немесе кәрізге төгеді. Бұл, сайып келгенде, адамдардың денсаулығына зиян тигізеді. Дәрілік заттарды сараптау департаментінің басшысы Шынар Байдуллаеваның сөзінше қоқыс полигондарына тасталған тұрмыстық

дәрі-дәрмек қалдықтары қауіпті химиялық қосылыстар шығаруы мүмкін [1].

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДҰ) мәліметінше медициналық қалдықтарды өңдеу және жою қоршаған ортаға қоздырғыштардың немесе улы ластаушы заттардың шығарылуы нәтижесінде денсаулыққа жанама қауіп төндіруі мүмкін. Күннің, жаңбырдың немесе қардың әсерінен тұрмыстық қалдықтардың полигондарына

тасталынған дәрі-дәрмектер хлоридтер, сульфаттар, сондай-ақ қоздырғыштар мен дәріге төзімді микроорганизмдер сияқты қауіпті химиялық қосылыстарды шығара бастайды. Олар топырақты, суды ластайды, жануарлар мен адамдардың денсаулығына қауіпті болуы мүмкін.

Қазіргі уақытта елімізде тұрмыстық жағдайда шығарылатын медициналық қалдықтарды өңдеу немесе жою тәртібі регламенттелмеген. Медициналық қалдықтар медициналық мекемелерден бекітілген нормативтер негізінде шығарылады, ал үйден шыққан медициналық қалдықтар әдетте тұрмыстық қалдықтар қатарында араласып шығарылады.

Әрине, әр дәрі-дәрмекті қолдану мен жою тәртібі оның нұсқаулығында бекітілген және Қазақстан Республикасының Медициналық және фармацевтикалық бақылау комитетінде де қазақстандықтарға препараттарды тұрмыстық жағдайда утилизациялау үшін осы қосымша парақпен танысуға кеңес береді.

Алайда, пайдалану үшін оқылуы мүмкін нұсқаулықтар, дәріні жою кезінде оқылмайды, ондағы тәртіп аса көп жағдайда сақтала бермейтіні барлығымызға мәлім. Сондықтан да, үйдегі дәрі сақтағыштарда сақталатын дәрі-дәрмектер қолданылғаннан кейін немесе мерзімі өткен жағдайда тұрмыстық қалдықтар қатарына қосылады немесе кәрізге төгіледі.

Дәрі-дәрмектің үй жағдайында тұтынуының жоғарылауына байланысты елімізде осы қалдықтарды басқаруды заңнамалық тұрғыдан реттеудің уақыты келді деп санаймыз. Оған сәйкес әлемдік тәжірибе де бар. Тиісінше, осы зерттеудегі мақсат – аталған өзекті мәселені құқықтық реттеудің мүмкіндіктерін қарастыру болып табылады.

Материалдар мен зерттеу әдістері

Мақаланы дайындау үшін материалдар ретінде Қазақстан Республикасындағы тұрмыстық және медициналық қалдықтарды басқаруды реттейтін заңнамалық база, шет елдердегі тұрмыстық медициналық қалдықтарды жою қызметін реттейтін ұлттық заңнамалар,

зерттеулер мен статистикалық мәліметтер пайдаланылды.

Зерттеу барысында статистикалық мәліметтер мен ғылыми ақпарат көздерінің аналитикалық әдісі қолданылды. Салыстырмалы әдіс қолдану арқылы әртүрлі мемлекеттердегі үй жағдайында шығарылатын медициналық қалдықтарды жинау мен фармацевтикалық препараттарды қайтару жүйелері талданды.

Талқылау

Еліміздегі заңнамаға сәйкес медициналық қалдықтар – медициналық қызметтер көрсету және медициналық манипуляциялар жүргізу процесінде түзілетін қалдықтар. Медициналық қалдықтарды термиялық немесе химиялық процестерді қолдана отырып өңдеу және жою Қазақстан Республикасының Экология кодексінің талаптары сақтала отырып жүзеге асырылуы тиіс [2].

Медициналық қалдықтар қауіптілік дәрежесі бойынша қауіптіліктің 5 сыныбына бөлінеді:

1) А сыныбы – тұрмыстық қатты қалдықтарға ұқсас, қауіпті емес медициналық қалдықтар;

2) Б сыныбы – қауіпті (эпидемиологиялық жағынан) медициналық қалдықтар;

3) В сыныбы – төтенше (эпидемиологиялық жағынан) қауіпті медициналық қалдықтар;

4) Г сыныбы – құрамы бойынша өнеркәсіптік қалдықтарға жақын, токсикологиялық қауіпті медициналық қалдықтар;

5) Д сыныбы – радиоактивті медициналық қалдықтар.

Б – Д сыныптарының медициналық қалдықтары қауіпті қалдықтар болып табылады [3].

Біздің қарастырып отырған тұрмыстық жағдайда шығарылатын қалдықтар А сыныбындағы қалдықтар болып табылады. Себебі қалдықтары Б – Д сыныптарына жатуы мүмкін дәрі-дәрмектер мен пайдаланылатын өзге медициналық заттар арнайы денсаулық сақтау ұйымдарында қолданылады. Сондықтан да, біз көтеріп

отырған мәселе негізінен А сыныбына жататын медициналық қалдықтардың айналымын құқықтық реттеу төңірегінде деуге болады. Қалай болғанда да, аталған қалдықтар да қауіпті болып табылады және үй жағдайында дәрі-дәрмектің қолданылуы көбейген бүгінгі күндері әсіресе өзекті мәселеге айналуға.

Жалпы, әлемде осы медициналық қалдықтарды залалсыздандыру немесе жою бүгінгі күндері күрделі мәселелердің бірі болып отыр. Тұрғындардың тұрмыстық медициналық қалдықтардан құтылу жолдары елдердегі әлеуметтік-экономикалық мәдениетке, сондай-ақ құқықтық нормалардың болуына тікелей байланысты. Осыған қарай табысы жоғары немесе төмен және орташа елдердегі жүйелерге бөліп қарастыруға да болады. Арасындағы айырмашылықтар анық байқалады.

Көптеген елдерде осы қалдықтарды жинауға жауапты адамдарды анықтайтын немесе оны анықтауға заңды өкілеттіктер беретін нормалар жоқ. Ережелер негізінен денсаулық сақтау мекемелері мен дәріханалардан шығарылатын пайдаланылмаған немесе мерзімі өткен дәрі-дәрмектерге қатысты. Ал ондай ережелер бар елдерде жинау жүйелері ұлттық, аймақтық немесе жергілікті деңгейде ұйымдастырылған, жүйелік шығындар бір субъектіге бағытталуы немесе әртүрлі субъектілер арасында бөлінуі мүмкін. Мұндай жүйелерде міндетті немесе ерікті түрде жұмыс істейтін дәріханалар халықтан қажетсіз дәрі-дәрмектерді жинауда маңызды рөл атқарады [4, 4б].

Еуропа елдерінде бұл мәселеге байланысты зерттеулер жүргізіліп, зерттеу нәтижелері тұрмыстық қалдықтармен ашық табиғатқа немесе суға араласқан фармацевтикалық қалдықтардың зиянды әсері дәлелденген [5, 99-100б.]. Еуропалық Одақ елдерінде халықтан қажетсіз немесе мерзімі өткен дәрі-дәрмектерді бөлек жинау нормалары 2000-шы жылдардың басында әзірленді, кейбір елдерде қайтару бағдарламалары ұлттық, аймақтық деңгейлерде қабылданды және қолданылады. Мысалы, Нидерланды

мемлекетінде қажетсіз дәрі-дәрмектердің 70% – ы дәріханаларға тапсырылады [6].

2004 жылдан бастап Еуропалық Одақ өзінің мүше мемлекеттеріне пайдаланылмаған немесе мерзімі өткен дәрі-дәрмектерді «тиісті жинау жүйесін» құруға міндеттеді. Алайда, іске асыру бойынша ортақ нұсқаулықтар болмағандықтан, жүйелерде және оларды қолдануда үлкен айырмашылықтар бар. Еуропалық Одақтағы жүйелерді үйлестіретін нұсқауларды қабылдау пайдасына қысым күшейе түсуде. Мемлекеттердегі фармацевтикалық препараттарды қайтару жүйелері әртүрлі болғандықтан, оларды азаматтардың пайдалану деңгейі де әртүрлі. Жақында, жаһандық зерттеулерге шолу аясында Швеция, Германия және Нидерланды азаматтарының көпшілігі пайдаланылмаған дәрі-дәрмектерді дәріханаларға қайтарғаны анықталған, ал Кипр мен Польша сияқты Еуропаның басқа елдерінің азаматтары әлдеқайда аз қайтарған. Румыния азаматтарының 95% – ы пайдаланылмаған дәрі-дәрмектерді қоқыс жәшігі арқылы тастайды деген жағымсыз көрсеткіштер де бар [7, 449б.].

Францияда 2007 жылғы 26 ақпанда қабылданған № 2007-248 заң дәріханаларды науқастарға қажетсіз дәрі-дәрмектерді қабылдауға міндеттейді. Пайдаланылмаған дәрілік заттарды жинау 1993 жылдан бері жұмыс істеп келе жатқан «Cyclamed» коммерциялық емес ұйымымен жүзеге асырылады. Бұл қызметке провизорлар, көтерме дистрибьюторлар және фармацевтикалық компаниялар қатысады, олардың мақсаты науқастар дәріханаларға қайтарған мерзімі өткен және пайдаланылмаған дәрілік заттарды жинау және қайта өңдеу болып табылады. Бұл жүйеде көтерме дистрибьюторлар бос контейнерлерді дәріханаларға жеткізуге және толтырылған контейнерлерді жинауға жауапты, ал дәріханалар пациенттерден пайдаланылмаған дәрі-дәрмектерді тегін жинауға жауапты. Медициналық қалдықтарды жою «Cyclamed» ұйымының қорына фармацевтикалық компаниялар құйған жарналар есебінен қаржыландырылады. Бүгінгі күнде Францияда осы жүйенің арқасында

қолданылмаған дәрі-дәрмектердің 62% жиналуда [8, 183б.].

Румынияның қолданыстағы заңнамасы Ұлттық денсаулық сақтау институтын медициналық қызмет нәтижесінде жиналған қалдықтарды бөлу арқылы жергілікті жинау қызметін реттеуге жауапты орган ретінде анықтайды. Алайда, заңнама тек дәріханаларға, дәрі-дәрмек және фармацевтикалық дистрибьюторларға, өндірістік бөлімшелерге, дәрі-дәрмектер мен биологиялық өнімдерді сақтауға немесе ғылыми-зерттеу институттарына қатысты, ал жарамдылық мерзімі өткен дәрі-дәрмектер жақын маңдағы дәріханаға немесе фармацевтикалық пунктке тұрғындар өз бетінше тапсыруы тиіс [9, 1426б.].

АҚШ – та 2007 жылы Азық-түлік және дәрі-дәрмек басқармасы мен Ақ үйдің кеңсесі есірткіні басқарудың ұлттық саясатына сәйкес тұтынушыларға есірткі утилизациясы бойынша алғашқы ұсыныстарды әзірлеп, жариялады. Аталған құжат есірткіні жоюдың дұрыс әдісі – оларды қоқыс жәшігіне тастау екенін атап көрсетті [10, 484б.]. 2010 жылы қабылданған есірткіні қауіпсіз жою туралы заң есірткіге қарсы күрес басқармасына (DEA) пайдаланылмаған немесе қажетсіз бақыланатын фармацевтикалық заттарды утилизациялау үшін уәкілетті ұйымдарға беру әдістерін анықтайтын заңнаманы әзірлеуге және енгізуге міндеттеді [11]. DEA 2014 жылы бақыланатын заттарды кәдеге жарату туралы соңғы ережені жариялады, бұл ережеге сәйкес науқастарға пайдаланылмаған дәрі-дәрмектерді рұқсат етілген пункттерге тапсыруға (мысалы, ауруханаларға, дәріханаларға) немесе заттарды уәкілетті коллекторларға қайтару конверттерінде жіберу арқылы қайтару акциясы арқылы қайтаруға мүмкіндік береді [12, 2б.]. Алайда, егер дәрі-дәрмектерді қайтару немесе жинау бағдарламасы болмаса, Қоршаған ортаны қорғау агенттігінің (EPA) нұсқауларын орындау қажет. Осы нұсқауларға сәйкес, дәрі-дәрмектерді бастапқы қаптамасынан алып тастау керек, бір реттік контейнерге немесе герметикалық пакетке салып, мысық қоқысы немесе пайдаланылған кофе ұнтағы

сияқты қажетсіз затпен араластырып, қоқысқа тастау керек [13].

Аталған тәжірибелер әлемдегі тұрмыстық медициналық қалдықтармен жұмыс жасаудағы үздіктері деуге болады және ондай оң нәтижелер әдетте табысы жоғары елдерге тиесілі. Әсіресе еуропалық «жасыл дәріхана» идеясының жүзеге асуы аталған мәселені шешудегі үлкен қадам болғаны белгілі. Ал, табысы төмен немесе орташа елдердегі жағдай күрделірек, мұндай дамушы елдерде көбінесе халықтың дәрі-дәрмектерді жоюға қатысты нұсқаулары жоқ [14, 15, 16, 511б., 17, 131б., 18, 3б., 19, 69б.].

Қазақстан Республикасы да мәселенің ұлғайып келе жатқанына қарамастан тұрмыстық медициналық қалдықтарды жою сұрағын құқықтық тұрғыдан реттемеген. Біздің пікірімізше, осы бағытта елімізде аталған қалдық түрлерінің табиғатқа әсері мен оны құқықтық реттеу тұрғысында зерттеулердің жүргізілуі аса маңызды және бүгінгі күнде өзекті болып табылады.

Жалпы, еліміздегі медициналық қалдықтарды басқару қызметіне келетін болсақ утилизациялау мәселелері негізінен кәсіпкерлік саласына берілген, денсаулық сақтау ұйымдары осындай қызметті жүзеге асыратын кәсіпорындармен шарт жасасады. Медициналық қалдықтардың бір бөлігін технологиялық жабдықтары бар емдеу-алдын алу ұйымдары жояды.

Қауіпті қалдықтарды утилизациялаумен айналысатын компаниялар Қазақстанның әр өңірінде бар. Мұндай компаниялар мен олардың саны бойынша жеке статистика жүргізілмейді. Медициналық қалдықтарды жою үшін ауруханаларға қолма-қол ақша әлеуметтік медициналық сақтандыру қорынан алынады. Қалдықтарды утилизациялау қызметі бәсекелестік ортаға жатуына байланысты оның міндетті немесе бірыңғай тарифі бекітілмеген [20].

Қазақстанда медициналық қалдықтар үшін арнайы полигондар жоқ, өйткені олардың қауіпті қасиеттеріне байланысты олар жойылуға жатады. Залалсыздандырудан кейін қауіпті қалдықтарға жатпайтын қалдықтар қоқыс

полигондарына орналастырылуы мүмкін. Ал патологиялық-анатомиялық және органикалық операциялық қалдықтар (органдар, тіндер, ампутацияланған аяқ-қолдар) арнайы бөлінген учаскедегі зираттарда кремациялауға немесе көмуге жатады [2].

Сонымен, мемлекетімізде тұрмыстық медициналық қалдықтармен жұмыс қалай жүргізілуі мүмкін?

Біздің пікірімізше мұндай жүйе күрделі болып келеді. Оны енгізу үшін заңнамалық базасын қалыптастырумен қатар, сәйкес инфрақұрылымды жетілдіру, жауапты субъектілерді анықтау және тиісінше осы жобаны қаржыландыру мүмкіндіктерін қарастыру түріндегі жүйелі, жоспарлы үлкен жұмыстың атқарылуын талап етеді. Сонымен қатар, қалдықтармен жұмыс жасау жөніндегі қоғамдық мәдениет қалыптастыру мен қоршаған ортаны қорғауды дәріптейтін іс шаралар кешені жүзеге асырылып отыруы тиіс.

Басты тапсырма қалдықтарды утилизациялаумен айналысатын компанияларға дейін жеткізу қызметін ұйымдастыруымыз қажет. Өзгеше айтқанда, әрбір үйден шыққан медициналық қалдықтар медициналық қалдық ретінде утилизациялануы тиіс.

Оған байланысты жоғарыда қарастырылған әлемдік үздік тәжірибелерді қолдана отырып өз жүйемізді құрастыруға болады. Әсіресе Еуропалық үлгілер біз үшін қолайлы болуы мүмкін. Мысалға, Франция еліндегі провизорлар, көтерме дистрибьюторлар және фармацевтикалық компаниялар қатысатын қалдықтармен жұмыс жүйесін елімізде енгізу нәтижелі болуы мүмкін. Әрине, шешілуі тиіс сұрақтар тізбегінде ең күрделісі жүйені қаржыландыру болуы тиіс деп болжаймыз. Аталған елде қаржы фармацевтикалық компаниялардың құйған жарналар есебінен алынады. Алайда, өндірушілерге ондай қаржылық ауыртпашылықтың артуы болашақта дәрі-дәрмектің қымбаттауына әкелуі мүмкін. Сондықтан қазақстандық үлгіде қаржыландырудың бір бөлігін мемлекет өзіне алуы қажет және әрине жеке қаржыландыру мен қорлар есебінен

жүзеге асырылуына да жол берілуі тиіс деп санаймыз.

Жауаптылық жағына келетін болсақ жүйеде көтерме дистрибьюторлар бос контейнерлерді дәріханаларға жеткізуге және толтырылған контейнерлерді жинауға жауапты болады, ал дәріханалар науқастардан пайдаланылмаған дәрі-дәрмектер мен өзге де медициналық қалдықтарды тегін жинауға жауапты. Ал утилизацияны қаржыландыру фармацевтикалық компаниялар мен мемлекет бірлесіп жүзеге асыратын болады.

Басты шешілуі тиіс сұрақтардың негізгісі әрине құқықтық негізін қалыптастыру болып табылады. Ол үшін еліміздегі бірнеше кодекстер мен нормативтік актілерге өзгертулер мен толықтырулар енгізілуі қажет. Еліміздің экологиялық заңнамасына «медициналық тұрмыстық қалдықтар» түсінігі енгізілуі тиіс. Ондай анықтама Қазақстан Республикасының Экология кодексінде берілуі қажет және қарастырып отырған қалдықтарды утилизациялау қағидасы да осы кодексте бекітіліп, тиісінше оған тәуелді нормативтік актілер қабылдануы қажет болады.

«Медициналық тұрмыстық қалдықтар» терминіне келетін болсақ біздің пікірімізше осы қарастырылып отырған қалдықтардың толық сипаттамасын бере алатын түсінік осы. Өзге нұсқалар түрінде қарастырылуы мүмкін «тұрмыстық фармацевтикалық қалдықтар», «мерзімі өткен дәрі-дәрмектер», «үй жағдайында қолданылған дәрі-дәрмектер қалдығы» атаулары қалдық түрінің мазмұнын толық ашпайды деп санаймыз. Себебі біз ұсынып отырған анықтама тек үйден қолданыстан шыққан немесе мерзімі өткен дәрі-дәрмектерді ғана емес, сонымен қатар үй жағдайында ем қабылдау барысында қолданылған өзге де медициналық бұйымдар түріндегі қалдықтарды да қамтиды. Мысалы: шприцтер, ампулалар, құтылар, стерилдеу және өңдеу кезінде пайдаланылған материалдар және т.б.

Нәтижелер

Жоғарыда қарастырылған әлемдік үздік тәжірибелерді ескере отырып медициналық тұрмыстық қалдықтар жинаудың отандық

жүйесін енгізу ұсынылады. Қалдықтармен жұмыс жүйесіне провизорлар, көтерме дистрибьюторлар және фармацевтикалық компаниялар қатысатын болады. Көтерме дистрибьюторлар бос контейнерлерді дәріханаларға жеткізуге және толтырылған контейнерлерді жинауға жауапты болады, ал дәріханалар науқастардан пайдаланылмаған дәрі-дәрмектер мен өзге де медициналық қалдықтарды тегін жинайды. Қаржыландыру фармацевтикалық компаниялардың құйған жарналар есебінен, сонымен қатар қазақстандық үлгіде қаржыландырудың бір бөлігін мемлекет өзіне алуы қажет және әрине жеке қаржыландыру мен қорлар есебінен жүзеге асырылуына да жол берілуі тиіс.

Жүйенің құқықтық негізін қалыптастыру үшін бірнеше кодекстер мен нормативтік актілерге өзгертулер мен толықтырулар енгізілуі қажет. Еліміздің экологиялық заңнамасына «медициналық тұрмыстық қалдықтар» түсінігі енгізілуі тиіс. Ондай анықтама Қазақстан Республикасының Экология кодексінде берілуі қажет және қарастырып отырған

қалдықтарды утилизациялау қағидасы да осы кодексте бекітіліп, тиісінше оған тәуелді нормативтік актілер қабылдануы қажет.

Қорытынды

Мақала барысында көтерілген мәселенің өзектілігіне байланысты осы бағытқа көңіл бөлініп, зерттеулер жүргізу аса маңызды деп санаймыз. Шет елдердегі үй жағдайында шығарылатын медициналық қалдықтарды жинау жүйелері зерттеле келе біздің мемлекетімізде аталған жүйені енгізу мүмкіндіктері қарастырылды. Еліміз үшін жүйе қажет және енгізілу мүмкіндіктері мемлекеттік деңгейде қарастырылуы тиіс деген қорытынды жасалынады.

Медициналық тұрмыстық қалдықтарды жинау мен утилизацияға дейін жеткізу жүйесін енгізу еліміздегі осы қалдықтарды тиімді басқаруға мүмкіндік беріп, оның айналымын бір жүйеге келтіруі тиіс. Бұл өз кезегінде, халықты және қоршаған ортаны медициналық қалдықтардың зиянды әсерінен қорғауды қамтамасыз ететін болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Какую угрозу несут выброшенные просроченные лекарства. Информационно-аналитическая газета «Казахстанский фармацевтический вестник». [Электронный ресурс] – 2022. – URL: https://pharmnews.kz.com/ru/news/kakuyu-ugrozu-nesut-vybroshennye-prosrochennye-lekarstva_20178 (қаралған күні: 05.01.2023).
2. «Қазақстан Республикасының экология кодексі» Қазақстан Республикасының 2021 жылғы 2 қаңтардағы № 400-VI ҚРЗ. [Электрондық ресурс] – 2021. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> (қаралған күні: 09.01.2023).
3. «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2020 ж. 7 шілдедегі №360-VI ҚРЗ Кодексі [Электрондық ресурс] – 2020. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> (қаралған күні: 09.01.2023).
4. Justyna Rogowska, Agnieszka Zimmermann. Household Pharmaceutical Waste Disposal as a Global Problem – A Review // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2022. – Vol. 19 (23). P. 1-30
5. Justyna Rogowska, Agnieszka Zimmermann, Agnieszka Muszyńska, Wojciech Ratajczyk, Lidia Wolska. Pharmaceutical Household Waste Practices: Preliminary Findings from a Case Study in Poland // Environ Manage. – 2019. – Vol. 64 (1). P. 97-106
6. Миклашевская А. Круговорот лекарств в природе. [Электронный ресурс] – 2021. – URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4826273> (қаралған күні: 17.01.2023)
7. Kateřina Mitkidis, Viktoria Obolevich, Polymeros Chrysochou, Panagiotis Mitkidis. Harmonisation of Pharmaceutical Take-Back Systems in the EU // European Journal of Health Law. – 2021. – Vol. 28. P. 445-471
8. Alexandra Toma, Ofelia Crisan. Regulations on green pharmacy in European countries – a comparative study // Farmacia. – 2021. – Vol. 69 (1). P. 182-188

9. Delia Mirela Tit, Carmen Delia Nistor-Cseppento, Dana M Copolovici. Disposal of unused medicines resulting from home treatment in Romania // Journal of Environmental Protection and Ecology. – 2021. – Vol. 17 (4). P. 1425-1433
10. Sarah M Wieczorkiewicz, Zahra Kassamali, Larry H Danziger. Behind closed doors: medication storage and disposal in the home // Ann. Pharmacother. – 2013. – Vol. 47 (4). P. 482-489
11. DEA Releases New Rules That Create Convenient But Safe And Secure Prescription Drug Disposal Options. [Электронный ресурс] – 2021. – URL: <https://www.dea.gov/press-releases/2014/09/08/dea-releases-new-rules-create-convenient-safe-and-secure-prescription> (қаралған күні: 18.01.2023).
12. Kavitha Chintam, Olivia Williams Barber, Suyog Padgaonkar. Overview of Pharmaceutical Disposal Methods: Addressed to the General Assembly of Illinois // Journal of Science Policy & Governance. – 2020. – Vol. 17 (1). P. 1-6
13. Collecting and Disposing of Unwanted Medicines. [Электронный ресурс] – 2017. – URL: https://19january2017snapshot.epa.gov/hwgenerators/collecting-and-disposing-unwanted-medicines_.html (қаралған күні: 19.01.2023).
14. Yohanes Ayele, Mulu Mamu. Assessment of knowledge, attitude and practice towards disposal of unused and expired pharmaceuticals among community in Harar city, Eastern Ethiopia. [Электронный ресурс] – 2018. – URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30459955/> (қаралған күні: 19.01.2023).
15. Karol Julius Marwa, Glory Mcharo, Stanley Mwita, Deogratias Katabalo, Deodatus Ruganuza, Anthony Kapesa. Disposal practices of expired and unused medications among households in Mwanza, Tanzania. Research article. [Электронный ресурс] – 2021. – URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0246418> (қаралған күні: 20.01.2023).
16. Ariffin M, Zakili TST. Household Pharmaceutical Waste Disposal in Selangor, Malaysia-Policy, Public Perception, and Current Practices // Environ Manage. – 2019 – Vol. 64 (4). P. 509-519
17. Manisha Sharma, Kapil Kumar, Kashyap Kumar Dubey. Disposal of unused antibiotics as household waste: A social driver of antimicrobial resistance // Environmental Quality Management. – 2021. – Vol. 30 (4). P. 127-140
18. Aquino, S.; Antonio Spina, G.; Leitão Zajac, M.A.; Luiz Lopes, E. Reverse Logistics of Postconsumer Medicines: The Roles and Knowledge of Pharmacists in the Municipality of São Paulo, Brazil // Sustainability. – 2018. – Vol. 10 (11). P. 1-117
19. Freitas LAA, Radis-Baptista G. Pharmaceutical Pollution and Disposal of Expired, Unused, and Unwanted Medicines in the Brazilian Context // J Xenobiot. – 2021. – Vol. 11 (2). P. 61-76
20. В Казахстане нарушают нормы утилизации медотходов. Кто делает на этом деньги, а кого наказывают? Мультимедийный информационно-аналитический портал «informburo.kz» [Электронный ресурс] – 2019. – URL: <https://informburo.kz/stati/v-kazahstane-narushayut-normy-utilizacii-medethodov-kto-delaet-na-etom-dengi-a-kogo-nakazyvayut.html> (қаралған күні: 25.01.2023).

Ф.Г. Ибрагимова, Д.Ә. Жампеисов, Е.М. Айтказин
«Alikhan Bokeikhan University», Семей, Казахстан

Перспективы внедрения и формирования правового регулирования системы сбора и утилизации бытовых медицинских отходов в Республике Казахстан

Аннотация. В действующем механизме системы сбора и утилизации медицинских отходов в Республике Казахстан отсутствуют правила, регламентирующие порядок утилизации бытовых медицинских отходов, которые, в свою очередь, причиняют массу экологических проблем.

В статье предпринята попытка рассмотрения и обоснования возможности внедрения нового механизма сбора и утилизации бытовых медицинских отходов в Республике Казахстан.

Поставленная цель состоит в том, чтобы предложить принятие эффективной системы управления медицинскими отходами, позволяющей обеспечить защиту населения и окружающей среды от их вредного воздействия и рассмотреть оптимальные пути формирования механизмов ее правового регулирования.

Авторами статей были изучены системы сбора медицинских отходов, выпускаемых в домашних условиях за рубежом, обсуждены возможности их применения в Республике Казахстан.

В статье определены лица, ответственные за внедрение данной системы, пути организации и финансирования проекта.

Для формирования правовой основы предлагается внести изменения и дополнения в несколько кодексов и нормативных актов. Обосновано, что в экологическое законодательство страны необходимо ввести понятие «медицинские бытовые отходы».

Авторами доказывается, что внедрение централизованного механизма сбора и доведения медицинских бытовых отходов до утилизации, приведение их оборота в единую систему, безусловно, назревшая необходимость, требующая решения на государственном уровне.

Ключевые слова: медицинские отходы, медицинские бытовые отходы, утилизация, система сбора медицинских отходов, лекарства, фармацевтические компании, охрана окружающей среды.

F.G. Ibragimova, D.A. Zhampeisov, Y.M. Aytkazin
Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

Prospects for the introduction and formation of legal regulation of the system of collection and disposal of household medical waste in the Republic of Kazakhstan

Abstract. In the current mechanism of the system of collection and disposal of medical waste in the Republic of Kazakhstan, there are no rules governing the disposal of household medical waste, which in turn causes a lot of environmental problems.

The article attempts to consider and substantiate the possibility of introducing a new mechanism for the collection and disposal of household medical waste in the Republic of Kazakhstan.

The goal is to propose the adoption of an effective medical waste management system that allows to ensure the protection of the population and the environment from their harmful effects and to consider the best ways to form mechanisms for its legal regulation.

The authors of the articles will study the collection systems of medical waste produced at home abroad, discuss the possibilities of their application in the Republic of Kazakhstan.

The article identifies the persons responsible for the implementation of this system, the ways of organizing and financing the project.

In order to form a legal basis, it is proposed to make amendments and additions to several codes and regulations. It is proved that it is necessary to introduce the concept of «medical household waste» into the environmental legislation of the country.

The authors prove that the introduction of a centralized mechanism for collecting and bringing medical household waste to disposal, bringing their turnover into a single system, is certainly an urgent need that requires solutions at the state level.

Keywords: medical waste, medical household waste, recycling, medical waste collection system, medicines, pharmaceutical companies, environmental protection.

References

1. Kakwyu wgrozw neswt vibroşenne prosroçenne lekarstva. Īnformacionno-analiĭčeskaya gazeta «Kazaxstanskiy farmacevtičeskij vestnik». [Īlektronnyy reswrs] – 2022. – URL: https://pharmnews.kz.com/ru/news/kakuyu-ugrozu-nesut-vybroshehnyye-prosroçehnyye-lekarstva_20178 (accessed 05.01.2023).
2. «Qazaqstan Respwblिकासınıñ ekologiya kodeksi» Qazaqstan Respwblिकासınıñ 2021 jilǵı 2 qañtardaǵı № 400-VI QRZ. [Īlektronıq reswrs] – 2021. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2100000400> (accessed 09.01.2023).
3. «Xalıq densawlıǵı jáne densawlıq saqtaw júyesi twralı» Qazaqstan Respwblिकासınıñ 2020 j. 7 şildedeǵı №360-VI QRZ Kodeksi [Īlektronıq reswrs] – 2020. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K2000000360> (accessed 09.01.2023).
4. Justyna Rogowska, Agnieszka Zimmermann. Household Pharmaceutical Waste Disposal as a Global Problem – A Review // International Journal of Environmental Research and Public Health. – 2022. – Vol. 19 (23). P. 1-30
5. Justyna Rogowska, Agnieszka Zimmermann, Agnieszka Muszyńska, Wojciech Ratajczyk, Lidia Wolska. Pharmaceutical Household Waste Practices: Preliminary Findings from a Case Study in Poland // Environ Manage. – 2019. – Vol. 64 (1). P. 97-106
6. Alena Miklaševskaya. Krwgovorot lekarstv v prirode. [Īlektronnyy reswrs] – 2021. – URL: <https://www.kommersant.ru/doc/4826273> (accessed 17.01.2023)

7. Kateřina Mitkidis, Viktoria Obolevich, Polymeros Chrysochou, Panagiotis Mitkidis. Harmonisation of Pharmaceutical Take-Back Systems in the EU // *European Journal of Health Law*. – 2021. – Vol. 28. P. 445-471
8. Alexandra Toma, Ofelia Crisan. Regulations on green pharmacy in European countries – a comparative study // *Farmacia*. – 2021. – Vol. 69 (1). P. 182-188
9. Delia Mirela Tit, Carmen Delia Nistor-Cseppento, Dana M Copolovici. Disposal of unused medicines resulting from home treatment in Romania // *Journal of Environmental Protection and Ecology*. – 2021. – Vol. 17 (4). P. 1425-1433
10. Sarah M Wieczorkiewicz, Zahra Kassamali, Larry H Danziger. Behind closed doors: medication storage and disposal in the home // *Ann. Pharmacother*. – 2013. – Vol. 47 (4). P. 482-489
11. DEA Releases New Rules That Create Convenient But Safe And Secure Prescription Drug Disposal Options. [Élektronnyy reswrs] – 2021. – URL: <https://www.dea.gov/press-releases/2014/09/08/dea-releases-new-rules-create-convenient-safe-and-secure-prescription> (accessed 18.01.2023).
12. Kavitha Chintam, Olivia Williams Barber, Suyog Padgaonkar. Overview of Pharmaceutical Disposal Methods: Addressed to the General Assembly of Illinois // *Journal of Science Policy & Governance*. – 2020. – Vol. 17 (1). P. 1-6
13. Collecting and Disposing of Unwanted Medicines. [Élektronnyy reswrs] – 2017. – URL: https://19january2017snapshot.epa.gov/hwgenerators/collecting-and-disposing-unwanted-medicines_.html (accessed 19.01.2023).
14. Yohanes Ayele, Mulu Mamu. Assessment of knowledge, attitude and practice towards disposal of unused and expired pharmaceuticals among community in Harar city, Eastern Ethiopia. [Élektronnyy reswrs] – 2018. – URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/30459955/> (accessed 19.01.2023).
15. Karol Julius Marwa, Glory Mcharo, Stanley Mwita, Deogratias Katabalo, Deodatus Ruganuz, Anthony Kapesa. Disposal practices of expired and unused medications among households in Mwanza, Tanzania. Research article. [Élektronnyy reswrs] – 2021. – URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0246418> (accessed 20.01.2023).
16. Ariffin M, Zakili TST. Household Pharmaceutical Waste Disposal in Selangor, Malaysia-Policy, Public Perception, and Current Practices // *Environ Manage*. – 2019 – Vol. 64 (4). P. 509-519
17. Manisha Sharma, Kapil Kumar, Kashyap Kumar Dubey. Disposal of unused antibiotics as household waste: A social driver of antimicrobial resistance // *Environmental Quality Management*. – 2021. – Vol. 30 (4). P. 127-140
18. Aquino, S.; Antonio Spina, G.; Leitão Zajac, M.A.; Luiz Lopes, E. Reverse Logistics of Postconsumer Medicines: The Roles and Knowledge of Pharmacists in the Municipality of São Paulo, Brazil // *Sustainability*. – 2018. – Vol. 10 (11). P. 1-117
19. Freitas LAA, Radis-Baptista G. Pharmaceutical Pollution and Disposal of Expired, Unused, and Unwanted Medicines in the Brazilian Context // *J Xenobiot*. – 2021. – Vol. 11 (2). P. 61-76
20. V Kazaxstane narwşayut normı wtilizaciı medotxodov. Kto delaet na étom dengı, a kogo nakazyvayut? Mwlımediynıy informacionno-analıtıçeskiy portal «informburo.kz» [Élektronnyy reswrs] – 2019. – URL: <https://informburo.kz/stati/v-kazahstane-narushayut-normy-utilizacii-medotxodov-kto-delaet-na-etom-dengi-a-kogo-nakazyvayut.html> (accessed 25.01.2023).

Авторлар туралы мәлімет:

Ибрагимова Ф.Г. – заң ғылымдарының кандидаты, «Alikhan Bokeikhan University», «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының меңгерушісі, Мәңгілік ел көш., 11, Семей, Қазақстан.

Жампеисов Д.Ә. – құқық магистрі, «Alikhan Bokeikhan University», «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, Мәңгілік ел көш., 11, Семей, Қазақстан.

Айтказин Е.М. – құқық магистрі, «Alikhan Bokeikhan University», «Азаматтық-құқықтық пәндер» кафедрасының аға оқытушысы, Мәңгілік ел көш., 11, Семей, Қазақстан.

Ibragimova F.G. – Candidate of Legal Sciences, Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik Yel Str., Semey, Kazakhstan.

Zhampeisov D.A. – Master of Law, Senior Lecturer, Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik Yel Str., Semey, Kazakhstan.

Aytkazin Y.M. – Master of Law, Senior Lecturer, Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik Yel Str., Semey, Kazakhstan.

Б.М. Сматлаев¹, А.Д. Жусупов², С. Карибай³¹НАО «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева», Астана, Казахстан^{2,3}АО «Университет КАЗГЮУ имени М.С. Нарикбаева», Астана, Казахстан(E-mail: SBM3003@gmail.com¹, zh60@inbox.ru², karybayev17@mail.ru³)

Правовые основы денежно-кредитной политики Республики Казахстан и интегративные отношения

Аннотация. В статье авторами затрагиваются вопросы денежно-кредитной политики государства, проводимой в лице Национального Банка Республики Казахстан как одного из центральных органов, отвечающего за финансовую стабильность, и ее правовая реализация с учетом экономических интеграционных отношений. Особое внимание уделяется денежно-кредитной политике как финансово-правовой категории и ее сущности. Авторы с помощью различных методов выявляют проблемы денежно-кредитной политики государства и пути ее решения в правовом поле. Немаловажное значение уделяется глобализационным процессам, которые являются необходимыми на современном этапе развития и имеют также правовые основы, требующие реализации. Помимо прочего, статья содержит правовую характеристику государственных органов, ответственных за проведение денежно-кредитной политики посредством своих прав и обязанностей, но имеющих существенный характер. Также рассмотрены правовые подходы иностранных государств в области денежно-кредитной политики, которые позволяют сравнить и выделить положительные стороны.

Ключевые слова: денежно-кредитная политика; правовое регулирование; конституционные финансы; Национальный Банк; финансовый суверенитет; финансовые нормы; финансовое законодательство.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-41-50>

Введение

Проводимая денежно-кредитная политика и ее правовые основы приобретают особое значение при современных реалиях, где наличествуют требования международных субъектов в виде прав и обязанностей в совокупности. Особым является то, что в Казахстане денежно-кредитная политика, исходя из телеологического толкования Постановления Верховного Совета Казахской ССР от 25 октября 1990 г. № 307-ХП «О Декларации о государственном суверенитете Казахской Советской Социалистической Республики» и Конституционного закона Республики Казахстан от 16 декабря 1991 года «О государственной независимости

Республики Казахстан», является частью финансово-кредитной политики. Согласно последнему указанному акту: «Республика Казахстан имеет Государственный национальный банк, вправе создать свою финансово-кредитную, денежную системы, организует республиканские налоговую и таможенную системы» [1].

Само понятие финансово-кредитная политика представляет из себя совокупность форм, методов и инструментов регулирующего воздействия на социально-экономические процессы, связанные с реальным денежным оборотом в следующих направлениях:

- налоговая;
- бюджетная;
- денежно-кредитная;

- социальная;
- инвестиционная;
- в области международных финансов

[2]. Данное понятие показывает тесную взаимосвязь указанных категорий и отсутствие производных или периферийных составляющих. В то же время государственные органы Казахстана принимают концепции развития финансового сектора, что означает приверженность к финансовой политике.

Следуя вышеуказанной логике, денежно-кредитная политика как составная часть финансовой политики определяется в правовой теории как комплекс мероприятий в области денежного обращения и кредита, направленный на регулирование экономического роста, сдерживание инфляции, обеспечение занятости и выравнивание платежного баланса [3].

Существенно новым этапом экономического развития для Казахстана ознаменовалось создание регионального экономического союза в виде Евразийского экономического союза (далее – ЕАЭС), куда входят пять государств (Армения, Белоруссия, Казахстан, Киргизия, Россия). Помимо прочего, имеются и иные международные субъекты, где Казахстан является членом, такие, например, как Всемирная торговая организация, Международный валютный фонд и т.п.

Немаловажным является тот факт, что государства-члены ЕАЭС состоят и в иных интеграционных блоках, таких, как БРИКС, Организация тюркских государств, Шанхайская организация сотрудничества и т.д. Членство государств в различных интеграционных блоках имеют если не прямое, то косвенное влияние на финансовую сферу, так как большинство из них преследуют цель свободного движения товаров, рабочей силы, капитала.

В зависимости от регулирования финансового сектора экономики государства зависят иные отрасли, которые вступают в конкуренцию как на национальном, так и на международном уровнях. Также финансовый сектор в лице банков и субъектов парабанковской системы позволяют аккумулировать, предоставлять

финансовые средства, проводить финансовые операции. Совокупность осуществляемых указанных операций потребовали публичного вмешательства в их деятельность для надлежащего функционирования и предотвращения негативных последствий. Для этого государство создало Национальный Банк Республики Казахстан (далее – НБ РК), который является главным регулятором и может действовать как банк, финансовый советник и агент государственных органов по соглашению с ними [4].

Стоит заметить, что НБ РК при реализации денежно-кредитной политики использует специальные способы, которые свойственны и необходимы. При этом НБ РК взаимодействует с иными государственными органами, такими, как Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка, Агентство финансового мониторинга и более тесно с Правительством Республики Казахстан, где одной из его компетенций является разработка и осуществление мер по укреплению финансовой системы республики; обеспечивает государственный контроль за соблюдением законности при образовании и использовании государственных валютных, финансовых и материальных ресурсов [5].

Наличие немалого количества государственных органов в финансовой области и отдельного как НБ РК, отвечающего за денежно-кредитную политику, свидетельствует, что можно говорить о представителях денежной власти, которым также уделено большое внимание международных актов и оказывают влияние на национальное законодательство и финансовую политику.

Особого внимания заслуживает тот факт, что государства-члены ЕАЭС договорились достичь определённых целей, одной из которых выступает гармонизация законодательства. Под последним понимается следующее: гармонизация законодательства – сближение законодательства государств-членов, направленное на установление сходного (сопоставимого) нормативного правового регулирования в отдельных сферах [6].

Указанное означает, что государства-участники ЕАЭС согласно Договору об Евразийском экономическом союзе касательно финансовой части (валютная политика, налоги и налогообложение, регулирование финансового рынка) должны придерживаться аналогичных мер при регулировании, что с учетом требований и иных субъектов международного права создает выработку особых правовых механизмов денежно-кредитной политики.

Методология

При написании статьи использовались различные методы как общенаучного, так и правового характеров в совокупности. Общенаучными методами исследования выступили индукция, дедукция, традукция, анализ, синтез. Правовыми методами выступили конкретно-социологический и формально-догматический. Использование указанных методов в совокупности позволило выявить правовые аспекты денежно-кредитной политики государства в лице его органов.

Обсуждение

Интеграционные отношения как необходимость развития экономики государства требует реализации современных правовых механизмов защиты финансового суверенитета. Последнее понимаемое как независимость в финансовых аспектах государства представляет для Казахстана особую ценность в силу исторических фактов, когда появилась собственная денежная единица – тенге к концу 1993 года.

Уполномоченным органом за эмиссию и организацию наличного обращения тенге является НБ РК, и им же проводится денежно-кредитная политика с целью обеспечения стабильности цен в Республике Казахстан [4].

В качестве инструментариев реализации цели у НБ РК имеются свои пути, такие, как:

- установление базовой ставки Национального Банка Казахстана;
- установление ставок вознаграждения по основным операциям денежно-кредитной политики;

– установление нормативов минимальных резервных требований;

– установление в исключительных случаях прямых количественных ограничений на уровень и объемы отдельных видов операций и виды операций [4].

Также Национальный Банк Казахстана устанавливает целевые ориентиры по инфляции на среднесрочную перспективу [4].

Помимо прочего НБ РК осуществляет следующие виды операций:

– предоставление займов постоянного доступа;

– прием депозитов;

– валютные интервенции;

– выпуск краткосрочных нот Национального Банка Казахстана;

– покупка и продажа государственных и других ценных бумаг, в том числе с правом обратного выкупа;

– другие операции по решению Правления Национального Банка Казахстана [4].

Указанные возможности НБ РК должны соответствовать целям, преследуемым Международным Валютным Фондом, где одной из таких является «способствование стабильности валют, поддерживать упорядоченный валютный режим среди государств-членов и избегать девальвации валют в целях получения преимущества в конкуренции» [7].

Достижение указанного является целью не только для НБ РК, но и других государственных органов, так как велики риски единоличного регулирования, касающиеся финансового суверенитета. Под другими государственными органами следует понимать те, которые имеют непосредственное отношение к финансовой сфере и являются уполномоченными органами, такими, как Министерство финансов Республики Казахстан, Агентство Республики Казахстан по регулированию и развитию финансового рынка.

Также Казахстан для диверсификации рисков при регулировании финансового сектора государства предусматривает аналогичные операции с ценными бумагами, как у НБ РК. Так, Правительство

Казахстана в лице Министерства финансов как эмитент может осуществлять выпуск, размещение, обращение, обслуживание и погашение следующих видов казначейских обязательств, таких, как:

- 1) краткосрочные казначейские обязательства (МЕККАМ);
- 2) среднесрочные казначейские обязательства (МЕОКАМ);
- 3) долгосрочные казначейские обязательства (МЕУКАМ);
- 4) среднесрочные индексированные казначейские обязательства (МОИКАМ);
- 5) долгосрочные индексированные казначейские обязательства (МУИКАМ);
- 6) долгосрочные сберегательные казначейские обязательства (МЕУЖКАМ);
- 7) специальные среднесрочные казначейские обязательства (МАОКАМ);
- 8) казначейские обязательства, индексированные к ставке TONIA (МЕТИКАМ) [8].

Надо заметить, что с учетом полномочий НБ РК его можно причислить к так называемым денежным властям при сильном влиянии Правительства.

Ни один центральный банк не может быть полностью независимым от влияния правительства, но он должен быть свободен в выборе инструментов для достижения уровня инфляции, который правительство считает целесообразным. Во-первых, центральный банк способен проводить денежно-кредитную политику с определенной степенью независимости. Соображения фискальной политики не могут диктовать монетарной политике. Второе требование – готовность и способность органов денежно-кредитного регулирования не ориентироваться на другие показатели, такие, как заработная плата, уровень занятости или обменный курс [9].

Наличие таких полномочий финансовых органов направлены на стабильное и поступательное развитие в общем экономическом аспекте. Выбор, предоставляемый современными подходами регулирования, должен также координировать деятельность государственных органов в различных секторах экономики при интеграционных

процессах. Экономическая интеграция также служит катализатором интеграционных процессов в других сферах общественной жизни. В теории международной интеграции это явление называют эффектом зубчатой передачи, или эффектом перелива: начавшись в одной сфере общественной жизни, в данном случае в экономике, интеграция впоследствии «захватывает», «переливается» на другие сферы [10].

Согласно Концепции развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года, полноценному развитию финансового сектора способствует макроэкономическая стабильность. Для этого действия Агентства, направленные на развитие финансового рынка, должны подкрепляться соответствующими инициативами НБ по повышению эффективности денежно-кредитной политики, а также мерами Правительства в части макроэкономической политики. Это создаст основу для устойчивого роста казахстанской экономики в долгосрочной перспективе [11].

Долгосрочные перспективы, преследуемые Казахстаном, объясняются романо-германской моделью правовой системы государства, которая определяет модель корпоративного управления. Романо-германская модель, именуемая еще инсайдерской, имеет свои особенности, где большая роль банков, наличие пакета акции у средних и крупных акционеров, а также в их перекрестном владении и преобладание долгосрочных целей.

Банки как двигатели финансовой системы экономики занимают важный аспект в ЕАЭС, который, в свою очередь, руководствуется актами Базельского комитета по банковскому надзору. Последний, в свою очередь, является действующим при Банке международных расчетов разрабатывающим стандарты и методики при регулировании банковской деятельности.

Важно заметить, что для достижения макроэкономической стабильности также следует учитывать реалии интеграционных отношений в финансовой сфере. Так до появления ЕАЭС и начала его зарождения

между Россией и Беларусью 8 декабря 1999 года был подписан Договор о создании Союзного государства, где финансово-кредитным вопросам уделено важное значение в виде создания единой валюты, органов государственной власти союзного государства в лице счетной палаты, парламента, совета министров, проведения единой денежно-кредитной, валютной, налоговой и ценовой политики [12].

Немаловажным является и то, что Россия является членом неформальной интеграции БРИКС, где ее членами также являются Бразилия, Индия, Китай и Южно-Африканская Республика. Хотя БРИКС имеет неформальный характер, но с 2016 года начал функционировать Новый банк развития в Шанхае, учрежденный государствами-членами БРИКС.

Особым преимуществом является также наличие финансовых норм в конституции государств-участников ЕАЭС. Так, согласно Конституции России, «защита и обеспечение устойчивости рубля – основная функция Центрального банка Российской Федерации, которую он осуществляет независимо от других органов государственной власти» [13]. В Конституции Беларуси и вовсе содержится целый раздел под названием финансово-кредитная система.

Множественность участия некоторых государств-участников в иных интеграционных процессах проявляется как диверсификация рисков и преимущества. Последнее может иметь для иных государств-участников интеграционных объединений негативные последствия, которое следует разрешать правовыми механизмами в виде координационных или субординационных отношений в виде договора, властного предписания наднациональных органов или иных.

Результаты

Совокупность факторов влияния на денежно-кредитную политику государства без учета интеграционных отношений показывает сложность регулирования, так как наличие даже незначительных финансово-правовых отношений при международной торговле и движения с ним

финансовых средств требует соответствия международным актам.

Национальное законодательство Казахстана, также имеющее свои особенности, требует совершенствования, которые должны быть универсального характера и оказывать положительный эффект на денежно-кредитную систему государства даже при интеграционных процессах.

Одним из таких моментов в законодательстве является разграничение полномочий, где иные субъекты могут оказывать влияние на денежно-кредитную политику государства при наличии государственного органа, ответственного за ее проведение. Так, например, в Казахстане действует Указ Президента Республики Казахстан от 7 февраля 2001 года № 549 «О некоторых вопросах функционирования национальной валюты Республики Казахстан», согласно которому из денежного оборота изымаются наличные денежные знаки – теныны.

Совокупность прав и обязанностей составляют полномочия, в теории права полномочия предоставляются законом или иным правовым актом конкретному органу или должностному лицу, а термин «компетенция» включает не только права и обязанности, т. е. полномочия, но и предметы ведения [14]. Создание ситуации такого рода может более негативно сказаться в дальнейшем конкуренцией между государственными органами и правовыми нормами, где разрешением будет являться принцип примата конституционного права и его принципов.

Для исключения противоречий полномочий и компетенции следует в законодательных актах предусматривать четкое разграничение, которое исключало бы смещение центров принятия решения. Достижение указанного требует пересмотра нормативных правовых актов в финансовой сфере в общем, так как денежно-кредитная политика тесно переплетается с иными частями финансовой политики государства.

Законодательная инфляция определяется как «непрерывная интенсификация законотворческой деятельности, которая включает два взаимосвязанных направления: во-первых, устойчивое

наращивание нормативных массивов (т.е. принятие новых правовых норм, нормативных правовых актов) и, во-вторых, перманентную новеллизацию, т.е. регулярные правки действующего законодательства» [15].

Также указанные действия позволят избежать инфляции законодательства, а вместе с ней и инфляции судебных актов. Последние могут и даже обязаны своими решениями придерживаться справедливого разрешения, то есть исправлять упущения законодательной власти. Стоит отметить, что реализация судебной ветвью власти пробелов и коллизий законодательства потребует немалое количество времени для систематизации и выработки правовых механизмов и в ограниченном характере в силу системы сдержек и противовесов, нарушение которого является еще более тяжелой формой нарушения упомянутых вопросов полномочности и компетентности.

Необходимо также отметить частое изменение структуры государственных органов. Одним из таких значимых событий является начало функционирования с 1 января 2020 года Агентства по регулированию и развитию финансового рынка, которое было выделено из состава Национального Банка Республики Казахстан. Сосредоточение в одном государственном органе полномочий чревато не только указанными выше аспектами, но и предоставлением диспозитивных норм.

Так наличие столь большого количества прав и обязанностей предоставляет для государственного органа дискреционные полномочия, которые в дальнейшем становятся дискреционно-дискредитирующими, которые могут сформироваться в виде обыкновения, а в дальнейшем в обычай делового оборота.

В целях исключения описанных проблем с денежными властями при учреждении ЕАЭС государства-члены договорились создать в 2025 году наднациональный орган по регулированию финансового рынка, который направлен на урегулирование правоотношений в банковской, страховой сферах и на рынке

ценных бумаг. Регулирование единым органом на наднациональном органе, где возможно отсутствие согласия государств-участников по тем или иным вопросам предназначен для снятия проблемы так называемого «регуляторного арбитража», т. е. проблемы регулирования разными органами одних и тех же отношений [14].

Наднациональный орган в финансовой сфере в ЕАЭС, учитывая отсутствие норм о создании единой валюты, будет иметь ограниченный набор полномочий, но оставив за собой косвенное влияние на денежно-кредитную политику государств-участников ЕАЭС. При этом НБ РК останется ответственным за проведение денежно-кредитной политики согласно законодательству, где прописывается, что «регулирующие, контрольные и надзорные функции Национального Банка Республики Казахстан в пределах компетенции в отношении банков и организаций, осуществляющих отдельные виды банковских операций, направлены на поддержание стабильности денежно-кредитной системы Республики Казахстан, защиту интересов кредиторов банков, их вкладчиков и клиентов» [16].

Весьма важную роль, если не самую главную, играет понятие денежно-кредитной политики, которое отсутствует в законодательных актах. Так, согласно официальному сайту НБ РК под денежно-кредитной политикой Национального Банка понимается комплекс мер, направленных на регулирование стоимости денег в экономике для обеспечения стабильности цен. Достижение стабильного уровня инфляции в среднесрочной перспективе является основополагающим фактором устойчивого экономического роста [17].

Понятие НБ РК в отношении денежно-кредитной политики имеет разночтение, согласно ранее упомянутой Концепции развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года, где под экономическим ростом, связанным с денежно-кредитной политикой, понимается долгосрочная перспектива. Коллизии понятийных начал демонстрируют разрозненность понимания

регулирования и претворения в жизнь денежно-кредитной политики Республики Казахстан, что может грозить национальной безопасности в экономической сфере.

Устранение такого противоречия требует незамедлительных действий, где приоритет следует отдавать не срокам в ближайшем или в далеком будущем, а перманентному характеру действий государственных органов для экономического развития на благо всего народа [18].

Выводы

Исходя из вышесказанного следует подчеркнуть, что вопросы денежно-кредитной политики не являются только финансового характера, а также имеют и правовые основы, разрешение которых может даже иметь первостепенный характер.

Соотношение финансового и правового следует воспринимать как единое целое, так как правовые нормы, зарождающие полномочия и разграничивая компетенции, реализуют денежно-кредитную поли-

тику государства как во внутреннем регулировании, так и на внешнем. Реакция на внешние факторы в современных реалиях является первостепенной, поскольку вопросы, связанные с быстрым движением капиталов, приобретает особый характер, влияющий на вопросы безопасности. При этом в вопросах защиты финансового сектора государства не следует руководствоваться ограничительными действиями.

Также при реализации предложенных идей требуется системный подход, который позволит избежать негативных моментов, что можно наблюдать из понятийного аппарата, порождающего непонимание и разносторонний подход и механизм действий денежно-кредитной политики.

Совокупность указанных предложений, направленных на развитие денежно-кредитной политики как части финансово-кредитной политики, требуют в дальнейшем развития после преодоления первоочередных проблем, связанных с основами, заложенными в конституционных актах и в самом законодательстве.

Список литературы

1. Конституционный закон Республики Казахстан от 16 декабря 1991 года. «О государственной независимости Республики Казахстан» [Электрон. ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004400_ (дата обращения 02.01.2023).
2. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Государственные и муниципальные финансы: Учебник для вузов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – с. 111.
3. Шохина Э.Х. Особенности юридических конструкций денежно-кредитной политики России на среднесрочную перспективу // Юридический мир. 2007. №12. С. 28-32.
4. Закон Республики Казахстан от 30 марта 1995 года № 2155 «О Национальном Банке Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями от 01.01.2023) [Электрон. ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002155_ (дата обращения 02.01.2023).
5. Конституционный закон Республики Казахстан «О Правительстве Республики Казахстан» от 18 декабря 1995 г. №2688. (с изменениями и дополнениями от 01.01.2023) [Электрон. ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002688_ (дата обращения 02.01.2023).
6. Закон Республики Казахстан от 14 октября 2014 года № 240-V ЗРК О ратификации Договора об Евразийском экономическом союзе (с изменениями и дополнениями на 02.11.2022) [Электрон. ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000240> (дата обращения 10.01.2023).
7. Статьи соглашения Международного Валютного Фонда [Электрон. ресурс] URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/rus/index.pdf> (дата обращения 10.01.2023).
8. Постановление Правительства Республики Казахстан от 3 апреля 2009 года № 466 «Об утверждении Правил выпуска, размещения, обращения, обслуживания и погашения государственных казначейских обязательств Республики Казахстан» (с изменениями и дополнениями от 08.07.2022) [Электрон. ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P090000466_#z4 (дата обращения 10.01.2023).
9. Inflation Targeting: Holding the Line Central banks use interest rates to steer price increases toward a publicly announced goal Sarwat Jahan [Электрон. ресурс] URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/pdf/jahpan-inflation-targeting.pdf> (дата обращения 10.01.2023).

10. Saurugger S. Théories et concept de l'intégration européenne. Paris: Les Presses de Sciences Po, 2009. p. 79-84.

11. Указ Президента Республики Казахстан от 26 сентября 2022 года № 1021 «Об утверждении Концепции развития финансового сектора Республики Казахстан до 2030 года» [Электрон. ресурс] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001021> (дата обращения 10.01.2023).

12. Договор о создании Союзного государства [Электрон. ресурс] // Информационно-аналитический портал Союзного государства. URL: <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva> (дата обращения 15.01.2023).

13. Конституция Российской Федерации (с изменениями и дополнениями на 01.07.2020) [Электрон. ресурс] // Официальный интернет-портал правовой информации URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/000120200704000> (дата обращения 20.01.2023).

14. Грачева Е.Ю. Финансовое право: учебник для бакалавров – Москва: Проспект, 2014. – с. 130.

15. Демин А. В. Законодательная инфляция и судебный активизм как способ ее преодоления: на примере налоговых споров // Право и образование. 2016. № 2. С. 88.

16. Закон Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» (с изменениями и дополнениями от 01.01.2023) [Электрон. ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002444_ (дата обращения 20.01.2023).

17. Официальный сайт Национального Банка Республики Казахстан // Электрон. ресурс] URL: <https://nationalbank.kz/ru/links/dkr> (дата обращения 20.01.2023).

18. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023) [Электрон. ресурс] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (дата обращения 15.01.2023).

Б.М. Сматлаев¹, А.Д. Жусупов², С. Карибай³

¹КеАК «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті», Астана, Қазақстан

^{2,3}«М.С. Нарикбаев атындағы КАЗГЮУ Университеті» АҚ, Астана, Қазақстан

Қазақстан Республикасының ақша-кредит саясатының құқықтық негіздері және интегративті қатынастар

Аңдатпа. Мақалада авторлар экономикалық интеграциялық қатынастарды ескере отырып, қаржылық тұрақтылық пен оны құқықтық іске асыруға жауапты орталық органдардың бірі ретінде Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі атынан жүргізілетін мемлекеттің ақша-кредит саясаты мәселелерін қозғайды. Қаржы-құқықтық категория және оның мәні ретінде ақша-несие саясатына ерекше назар аударылады. Авторлар әртүрлі әдістерді қолдана отырып, мемлекеттің ақша-несие саясатының мәселелерін және оны құқықтық салада шешу жолдарын анықтайды. Дамудың қазіргі кезеңінде қажет болып табылатын және іске асыруды талап ететін құқықтық негіздері бар жаһандану процестеріне маңызды мән беріледі. Сонымен қатар, мақалада ақша-несие саясатын жүргізуге жауапты мемлекеттік органдардың өз құқықтары мен міндеттері арқылы, бірақ маңызды сипатқа ие құқықтық сипаттамалары бар. Сондай-ақ, шет мемлекеттердің ақша-кредит саясаты саласындағы оң жақтарын салыстыруға және бөліп көрсетуге мүмкіндік беретін құқықтық тәсілдері қаралды.

Түйін сөздер: ақша-кредит саясаты, құқықтық реттеу, Конституциялық қаржы, Ұлттық банк, қаржы егемендігі, қаржы нормалары, қаржы заңнамасы.

B.M. Smatlayev¹, A.D. Zhussupov², S.K. Karybay³

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University NJC, Astana, Kazakhstan

^{2,3}M. Narikbayev KAZGUU University JSC, Astana, Kazakhstan

Legal bases of monetary policy of the Republic of Kazakhstan and integrative relations

Abstract. In the article, the authors touch upon the issues of the monetary policy of the state carried out in the person of the National Bank of the Republic of Kazakhstan as one of the central bodies responsible for financial stability and its legal implementation, taking into account economic integration relations. Particular attention is paid to monetary policy as a financial and legal category and its essence. The authors,

using various methods, identify the problems of the state's monetary policy and ways to solve it in the legal field. Great importance is given to globalization processes, which are necessary at the present stage of development and also have legal foundations that require implementation. Among other things, the article contains a legal description of the state bodies responsible for conducting monetary policy through their rights and obligations, but of a significant nature. The legal approaches of foreign states in the field of monetary policy are also considered, which allow comparing and highlighting the positive aspects.

Keywords: money-credit policy; legal regulation; constitutional finance; National Bank; financial sovereignty; financial regulations; financial legislation.

References

1. Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazahstan ot 16 dekabrya 1991 goda. «O gosudarstvennoj nezavisimosti Respubliki Kazahstan» [Elektron. resurs] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z910004400_ (accessed: 02.01.2023)
2. Babich A.M., Pavlova L.N. Gosudarstvennye i municipal'nye finansy: Uchebnik dlya vuzov. – 2-e izd., pererab. i dop. – M.: YUNITI-DANA, 2012. – s. 111
3. Shohina E.H. Osobennosti yuridicheskikh konstrukcij denezhno-kreditnoj politiki Rossii na srednesrochnuyu perspektivu // YUridicheskij mir. 2007. №12. S. 28-32.
4. Zakon Respubliki Kazahstan ot 30 marta 1995 goda № 2155 «O Nacional'nom Banke Respubliki Kazahstan» (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 01.01.2023) [Elektron. resurs] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002155_ (accessed:02.01.2023)
5. Konstitucionnyj zakon Respubliki Kazahstan «O Pravitel'stve Respubliki Kazahstan» ot 18 dekabrya 1995 g. №2688. (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 01.01.2023) [Elektron. resurs] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002688_ (accessed:02.01.2023)
6. Zakon Respubliki Kazahstan ot 14 oktyabrya 2014 goda № 240-V ZRK O ratifikacii Dogovora o Evrazijskom ekonomicheskom soyuze (s izmeneniyami i dopolneniyami na 02.11.2022) [Elektron. resurs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000240> (accessed:10.01.2023)
7. Stat'i soglasheniya Mezhdunarodnogo Valyutnogo Fonda [Elektron. resurs] URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/rus/index.pdf> (accessed:10.01.2023)
8. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazahstan ot 3 aprelya 2009 goda № 466 «Ob utverzhdenii Pravil vypuska, razmeshcheniya, obrashcheniya, obsluzhivaniya i pogasheniya gosudarstvennykh kaznachejskikh obyazatel'stv Respubliki Kazahstan» (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 08.07.2022) [Elektron. resurs] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P090000466_#z4 (accessed:10.01.2023)
9. Inflation Targeting: Holding the Line Central banks use interest rates to steer price increases toward a publicly announced goal Sarwat Jahan [Elektron. resurs] URL: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/basics/pdf/jahpan-inflation-targeting.pdf> (accessed:10.01.2023)
10. Saurugger S. Théories et concept de l'intégration européenne. Paris: Les Presses de Sciences Po, 2009. p. 79-84
11. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 26 sentyabrya 2022 goda № 1021 «Ob utverzhdenii Konceptii razvitiya finansovogo sektora Respubliki Kazahstan do 2030 goda» [Elektron. resurs] URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200001021> (accessed:10.01.2023)
12. Dogovor o sozdanii Soyuznogo gosudarstva [Elektron. resurs] // Informacionno-analiticheskij portal Soyuznogo gosudarstva. URL: <https://soyuz.by/dogovor-o-sozdanii-soyuznogo-gosudarstva> (accessed:15.01.2023)
13. Konstituciya Rossijskoj Federacii (s izmeneniyami i dopolneniyami na 01.07.2020) [Elektron. resurs] // Oficial'nyj internet-portal pravovoj informacii URL: <http://publication.pravo.gov.ru/Document/View/000120200704000> (accessed: 20.01.2023)
14. Gracheva E.YU. Finansovoe pravo: uchebnik dlya bakalavrov – Moskva: Prospekt, 2014. – s. 130
15. Demin A. V. Zakonodatel'naya inflyaciya i sudebnyj aktivizm kak sposob ee preodoleniya: na primere nalogovyh sporov // Pravo i obrazovanie. 2016. No 2. S. 88.
16. Zakon Respubliki Kazahstan ot 31 avgusta 1995 goda № 2444 «O bankah i bankovskoj deyatel'nosti v Respublike Kazahstan» (s izmeneniyami i dopolneniyami ot 01.01.2023) [Elektron. resurs] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z950002444_ (accessed: 20.01.2023)
17. Oficial'nyj sajt Nacional'nogo Banka Respubliki Kazahstan // [Elektron. resurs] URL: <https://nationalbank.kz/ru/links/dkp> (accessed: 20.01.2023)
18. Konstituciya Respubliki Kazahstan (prinyata na respublikanskom referendumе 30 avgusta 1995 goda) (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 01.01.2023) [Elektron. resurs] URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (accessed: 15.01.2023)

Сведения об авторах:

Сматлаев Б.М. – доктор юридических наук, профессор, НАО «Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева», ул. Каныша Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Жусупов А.Д. – доктор юридических наук, профессор, АО «Университет КАЗГЮУ имени М.С. Нарикбаева», шоссе Корғалжын, 8, Астана, Казахстан.

Карибай С. – докторант PhD, АО «Университет КАЗГЮУ имени М.С. Нарикбаева», шоссе Корғалжын, 8, Астана, Казахстан.

Smatlayev B.M. – Doctor of Juridical Science, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University NJC, 2 Satpayev Str., Astana, Kazakhstan.

Zhussupov A.D. – Doctor of Juridical Science, Professor, M. Narikbayev KAZGUU University JSC, 8 Korgaldzhin Highway, Astana, Kazakhstan.

Karybay S. – PhD student, 8 Korgaldzhin Highway, Astana, Kazakhstan.

С.С. Суркова, И.С. Сактаганова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: Svetlanka_8709@mail.ru, Aridnis@mail.ru)

Социально-правовое обеспечение жертв бытового насилия в Казахстане

Аннотация. Целью настоящей статьи является выявление несовершенства законодательства по социальной защите жертв бытового насилия и предложение некоторых коррективов в законодательство Казахстана. Авторы используют метод сравнительного анализа действующего законодательства Казахстана и других стран в области социальной защиты людей, подвергшихся бытовому насилию и нуждающихся в социальной помощи. В настоящее время в Казахстане принят Социальный кодекс Республики Казахстан, который вступает в силу 01.07.2023 г., и, по мнению авторов, он требует значительной доработки, предложенной в статье. Одной из них является включение в кодекс жертв бытового насилия как категории субъектов социальной защиты.

Оригинальность обусловлена ролью социальной политики государства для нуждающихся граждан, которая должна быть ориентирована на создание более идеальной системы социальной защиты определенных категорий граждан, в том числе и жертв бытового насилия. А также совершенствование законодательства в этой области. В этом заключается не только конституционная гарантия, но и устойчивое развитие и стабильность общества.

Ключевые слова: социальная защита, бытовое насилие, жертвы, социальный кодекс.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-51-60>

Введение

В последнее время в Казахстане все чаще уделяется внимание вопросам бытового насилия в стране. Статистика показывает, что наблюдается значительный спад случаев бытового насилия. В 2019 году было зафиксировано 96750, в 2020 году 63644 случая и в 2021 году 61464 случая [1]. Тем не менее насилие продолжается. Объективность статистических данных складывается на основе сведений, опубликованных центром статистики. Статистика кризисных центров отсутствует.

В то же время социальная защита – это конституционное обеспечение определенными правами, предусмотренными законодательством для определенной категории граждан.

О необходимости социальной защищенности граждан высказалась Е.В. Нечуйкина: «это вызвано общественной потребностью наличия в государстве системы законов, которые компенсируют несовершенство организации производства и распределения материальных благ» [2].

В настоящее время при анализе законодательства системы социальной защиты мы столкнулись с некоторыми вопросами, в том числе связанными с рассмотрением и всенародным обсуждением Проекта Социального кодекса Республики Казахстан, который вступил в силу с 1 июля 2023 года.

Актуальность темы исследования заключается в востребованности изучения вопроса социального обеспечения как всех граждан, так и жертв бытового насилия.

Проблематикой данного исследования, по мнению авторов, является отсутствие систематизации некоторых законодательных актов. Также новый Социальный кодекс Республики Казахстан все же нуждается в доработке в вопросах субъектного состава категорий лиц, нуждающихся в социальном обеспечении.

Цель данной работы – выявить проблемы законодательства в обеспечении социальной помощью жертв бытового насилия. Кроме того, исследование авторов включает описание основных направлений социальной поддержки женщин, которые стали жертвами бытового насилия.

Для достижения цели были поставлены следующие задачи:

1. Описать основные разновидности бытового насилия (женщинами);
2. Определить основные направления социальной помощи жертвам бытового насилия по законодательству РК;
3. Проанализировать реальное исполнение направлений социальной помощи жертвам бытового насилия;
4. Провести анализ результатов по выявлению проблем организации социальной помощи женщинам-жертвам бытового насилия.

История развития социальной защиты населения уходит в начало приобретения независимости нашего государства. В одном из проектов выделено три первых этапа. Первый отмечен 1991 годом, создание «на базе Целиноградского государственного педагогического института им. С. Сейфуллина учебно-методического центра, следующим этапом стал 1997 год – перевод учебного центра в Карагандинский педагогический институт, затем и расширение социальной работы кафедрой социологии ЕНУ им. Л.Н. Гумилева» [3]. Следующим этапом стало совершенствование ГОСТов в 2000 году.

Мы разделяем мнение Т.К. Бабланова, который в своем труде говорил, что требуется модернизация социальной политики, которая, в свою очередь, обязана решать социальные проблемы [4].

Многими казахстанскими авторами были проведены исследования в области социального развития республики.

Так, к примеру, Н.Д. Есмагулова и А.М. Биржанова высказывают мнение о том, что люди, оказавшиеся в трудной жизненной ситуации, благодаря социальному законодательству и специализированным структурам, могут преодолеть это [5].

Методология

Изучение темы бытового насилия проводится постоянно. Основными научными деятелями, которые подробно изучали содержание бытового насилия и его разновидности являются Рахметов С.М. [6], Тузельбаев Е.О., Татарян В.Г., Каирова Н.И. [7], Культемирова А.Т. [8] и др.

В вопросах социальной защиты и обеспечения: Нурмагамбетов А.М., Пиптюк А.В. [9], Сактаганова И.С. [10], Жуманова М., Алдебаева Д. [11] и др.

В общей коллаборации исследование темы социального обеспечения и защиты в Казахстане не проводилось. Тем не менее, наше внимание привлекла работа коллектива авторов Корнейчук С.В., Гладырь Н.С., Ильясова А.К. [12], которые разработали учебное пособие для работников социальной сферы защитников жертв бытового насилия. Данное издание глубоко анализирует необходимость подготовки работников в сфере бытового насилия.

Одним из основных методов при исследовании нашей темы послужил анализ. В то же время метод синтеза также был использован при проведении научного исследования. Частично был использован сравнительно-правовой метод, особенностью которого стало сравнение законодательства, утратившего силу и вновь принятого.

Обсуждение

Рассматривая социальное обеспечение и социальную защиту, в первую очередь следует определить основные виды бытового насилия, а также следует разделить категорию субъектов, которые подвержены издевательствам со стороны членов семьи.

Так, по мнению авторов Еруслановой Р.И. и Милюхина К.В.,

основными видами бытового насилия являются: «по характеру и содержанию взаимодействия — физическое насилие, психологическое (оскорбление, грубость, угрозы, создание постоянных стрессовых ситуаций и т.д.), интеллектуальное насилие (навязывание установок и ценностей через процесс логического убеждения софистическими средствами, т.е. безотносительно к их истинности)» [13].

Кабакова М.П. выделяет насилие «физическое, эмоционально-психологическое, сексуальное, когнитивное, социальное, духовное» [14].

Согласно законодательству РК, основными видами бытового насилия являются: «физическое, психологическое, сексуальное и (или) экономическое» [15].

Немаловажное значение в бытовом насилии имеют дополнительные факторы, такие, как возраст жертв бытового насилия, статус родственного положения, пол, состояние здоровья, образование, социальный статус и другое.

Под категорией возраста подразумевается издевательство над детьми, а также пожилыми, проживающими совместно, либо за которыми периодически ухаживают. В статус родственных отношений входит понятие регистрации брака между супругами. На наш взгляд, данный фактор законодательно не определен конкретно, так как сожительство не является браком, и гражданский брак (сожительство) законом установлено, не признается законным, но тем не менее совместное проживание порождает совместный быт.

Пол — как одна из характеристик в бытовом насилии определяет статистически, над кем совершается насилие. Чаще всего страдают женщины (супруги, матери), очень редко мужчины являются жертвами бытового насилия.

В отношении состояния здоровья одними из субъектов-жертв бытового насилия являются инвалиды либо больные родственники [16].

Также важно само понимание «жертвы». В документе ООН этот феномен раскрывается как лицо, которому был причинен вред, который испытывает

эмоциональные страдания, физические страдания, которые являются результатом действия каких-либо субъектов и является нарушением законодательства. Жертвизм, по некоторым источникам, также подразумевает различные направления, в зависимости от ситуации. В этой связи мы поддерживаем мнение автора, что в зависимости от того, кто страдает, выделяются типы бытового насилия в семьях: «родителей по отношению к детям; одного супруга по отношению к другому; одного ребенка по отношению к другому ребенку» [13, с. 43].

Относительно мнения авторов о том, что бытовое насилие — это не правонарушение, мы в корне не согласны. Но рассматривая законодательство, которое разделяет наказание на уголовное и административное, мы с уверенностью можем сказать, что оно должно быть единым, несмотря на брачно-семейные отношения.

При рассмотрении вопроса бытового насилия мы также задались целью рассмотреть в совокупности законодательство как о бытовом насилии, так и социальное. Основными нормативно-правовыми актами в этой области являются: Кодекс об административном правонарушении РК [17], Закон РК «О профилактике бытового насилия» [15], Приказ министра РК «Об утверждении стандарта оказания специальных социальных услуг жертвам бытового насилия» [18], Указ Президента РК «Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года» [19].

КоАП РК содержит в себе нормы, которые защищают жертв бытового насилия в случае их совершения, а также четко указывает на то, что правонарушения совершаются в семейно-бытовых отношениях (ст. 73, 73-1, 73-2). Закон РК «О профилактике бытового насилия» раскрывает полномочия компетентных органов в области бытового насилия, а также раскрывает основные меры профилактики бытового насилия. Тем не менее в Законе указано, что создаются специальные организации для оказания помощи

пострадавшим от бытового насилия. В эти организации входит, в том числе, оказание различных видов помощи.

В настоящее время Закон РК «О специальных социальных услугах» утратил силу в связи с принятием Социального Кодекса РК [20]. Тем не менее, Кодексом предусматривается гарантия обеспечения специальных социальных услуг за счет бюджетных средств. Хотя в Социальном Кодексе и указывается, что жертвы бытового насилия входят в категорию субъектов, нуждающихся в специальных социальных услугах, но больше никаких упоминаний о видах помощи. Следует также обратить внимание на пометку, что подобные услуги применяются в отношении лиц, приведших к социальной дезадаптации, что еще больше усложняет понимание помощи жертвам бытового насилия, поскольку «социальная дезадаптация» связана с психологическим отклонением, вызванным сильным нервным расстройством. Тогда как утративший силу закон РК включал в перечень субъектов «лиц (семьи), находящихся в трудной жизненной ситуации» [21]. По нашему мнению, новая интерпретация «нуждающийся в специальных социальных услугах» не полностью раскрывает свое значение, в отличие от «находящегося в трудной жизненной ситуации».

В понимании социальной помощи в источниках говорится, что это «система мер по оказанию помощи в виде натуральной, гуманитарной помощи, а также в виде услуг и льгот для преодоления или смягчения жизненных трудностей, для поддержания их социального статуса и полной жизнедеятельности» [22].

Но более обширное понятие дает в своей статье Е.В. Нечуйкина [2], что социальная защита является более шире, чем дается в законодательстве, и включает в себя работу государственных структур и социальных работников для реализации основных прав и свобод человека. Как таковое, тут не должно быть каких-либо привилегий для субъектов, а направлено также для помощи лицам, которые оказались в трудной жизненной ситуации. Также автор отмечает, что в основные

обязательства в системе действий является и устранение этих источников. Мы разделяем такую точку зрения, поскольку понимаем, что социальная помощь – это не только работа социальных органов, но и правоохранительных органов.

В Казахстане функционирует 41 специальный кризисный центр, который помогает людям, которые попали в какую-либо трудную ситуацию в жизни [23]. Данные центры оказывают услуги, которые предусмотрены законодательством.

«Это и работа с жертвами бытового насилия, их консультационное сопровождение, профилактика бытового насилия среди школьников, студентов, работающей молодёжи, на предприятиях и тому подобное, работа с агрессорами, работа с семьями в процессе регистрации брака и парами в бракоразводном процессе через РАГС» [23]. Достаточно широкий спектр услуг, и тем не менее, есть много нюансов, с которыми сталкивался сам центр, который находится в Жамбылской области.

Подходы по оказанию социальной помощи могут быть разными. К примеру, психолог Платонов Ю. выделяет несколько, одной из них является психологическая помощь в экстренной ситуации, а другая – это длительная помощь, занимающая какое-то время [24]. Первоначальной помощью может служить телефон доверия. На наш взгляд, недостаточное распространение информации о таких центрах.

Что касается предоставления консультации по линиям телефона доверия – это также один из подходов социальной помощи. Следует отметить, что основной задачей в данной работе правильно оценить ситуацию специалистами. В данной работе эта роль отведена психологам. Но в то же время идет тесное взаимодействие с юристами центра, поскольку вся подобная работа строится на оценивании ситуации по определенным критериям. Данные критерии являются совместным приказом МВД РК, МОН РК и МЗиСР РК от 2014 года «Критерии оценки наличия жестокого обращения, приведшего к социальной дезадаптации и социальной депривации» [25]. Но данные критерии,

согласно его содержанию, проводятся вживую. И только после наличия полной оценки сотрудниками кризисного центра принимается решение о принятии жертвы в этот центр или отказе.

Причины проявления насилия в семьях могут быть разные. Одни авторы отмечают «семейные традиции», социокультурные обычаи, другие авторы отмечают жестокое воспитание, «низкий уровень образования», а третьи – слабую законодательную базу в государстве по защите жертв, либо отсутствие профилактики бытового насилия.

Невозможно в законе прописать четкую работу кризисных центров, ведь большая часть этой работы зависит от самой ситуации. В то же время мы заметили тот факт, что основная работа кризисных центров основана на взаимодействии с женщинами (потерпевшими), в то время как отсутствует работа с мужчинами. Иногда такой работой занимаются именно участковые инспекторы, которые по факту не имеют какой-либо специализации в этой области. Только в случае вынесения защитного предписания агрессор вносится в профилактический учет с дальнейшим профилактическим контролем над ним [15, п.8 ст.20].

По-другому обстоят дела с установлением особых требований к правонарушителям – это запрет на дальнейшее совместное проживание с потерпевшим как исключительная мера, лишь при наличии другого жилья [15, п.3 ст.22]. Но, по словам представителей кризисных центров, чаще всего жертва вынуждена спасаться бегством и искать место ночлега без денежных средств, иногда даже без необходимой одежды [26].

Следует отметить работу Caroline C. Piotrowski and Nicole Letourneau которые убеждены в необходимости защиты детей от семейно-бытовых конфликтов, которые также негативно сказываются на психике детей. Детям, которые стали участниками бытовых конфликтов и насилия, также необходима защита, помощь, поскольку они наименее защищены [27]. Семейно-бытовое насилие на детей имеет негативное восприятие и познание, травматический

стресс и проблемы с физическим здоровьем, межличностными отношениями или социальной компетентностью. Поэтому научные исследования, сосредоточенные на выявлении факторов риска и защиты, которые не только объясняют индивидуальные различия в адаптации, но также могут быть изменены для улучшения программ профилактики и вмешательства, должны быть подспорьем для законодательного регулирования этих аспектов.

Авторы Северной Ирландии провели исследование (Travers A), в котором выявили влияние травматического и неблагоприятного опыта в жизни человека на возможность совершения насилия интимным партнером в будущем в своей семье, то есть насилие, совершаемое взрослыми над детьми, приводит к катастрофическим последствиям, превращая этих детей в жертв, в последующем побочным эффектом которого служит мщение уже во взрослом возрасте [28]. Разделяя точку зрения авторов, мы также поддерживаем мнение, что раннее вмешательство в подобные действия со стороны специальных кризисных центров и правоохранительных органов поможет избежать риска виктимизации детей.

Выводы

Изучив подробно Указ Президента РК от 6.12.2016 года № 384, мы с уверенностью можем сказать, что не все так гладко в этой Концепции. К примеру, информационно-просветительская акция с населением, целью которой является распространение информации о проблемах насилия над женщинами и девочками. В Казахстане это мероприятие проводится 25 ноября каждого года в течение 16 дней. Реальность такова, мы можем посмотреть краткий отчет на сайте Департамента полиции Мангистауской области [29].

Подводя итоги научного исследования, на наш взгляд, в первую очередь, требуется доработка Социального кодекса РК. В особенности включение категории лиц, попавшие в трудную жизненную ситуацию – для жертв бытового насилия. Поскольку, на наш взгляд, п.1 статьи 10

(пп.1 и пп.4) не обозначают, как таковое, жертв бытового насилия, но сам Кодекс не отрицает их наличие.

В отношении работы кризисных центров, на которых ложится весь труд по работе с потерпевшими. На наш взгляд, необходим систематический отчет на официальных страницах о проделанной работе. Создание дополнительных баннеров поможет лучше информировать общественность.

Проведение реальных мероприятий с привлечением специалистов на ежегодные информативные акции с привлечением общественности.

Ученые выдвигают и предлагают эффективные методы реабилитации женщин, которые должны стать основными

правилами и инструкциями в работе с потерпевшими от бытового насилия. «Все они могут применяться на практике и использоваться в качестве основных методов реабилитации в кризисных центрах для женщин».

В то же время важным, на наш взгляд, остается необходимость дополнительного рассмотрения вопроса работы с агрессорами. Точнее, необходимость работы со специалистами-психологами семейного дебошира. Также предусмотреть открытие центра для мужчин.

Внедрение механизма взаимодействия межведомственных структур, как, к примеру, центры поддержки семей и кризисные центры, а также центры занятости населения.

Список литературы

1. Количество зарегистрированных случаев бытового насилия в отношении женщин. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=85&slug=70&cat_id=4&lang=ru (дата обращения: 16.05.2023).
2. Нечуйкина Е.В. Социальная защита: понятие, категории, терминология // Известия РГПУ им. А.И. Герцена. Общественные и гуманитарные науки. – 2008 Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-zaschita-ponyatie-kategorii-terminologiya> (дата обращения: 16.05.2023).
3. Концептуальное видение развития системы многоуровневой подготовки социальных работников нового поколения. Проект. Режим доступа: https://inva.gov.kz/storage/documents/01_ru.pdf (дата обращения: 16.05.2023).
4. Бабланов Т.К., Мурзатаева Г.К. Некоторые аспекты модернизации социальной политики государства // Вестник ЕНУ. – 2016. – № 1. – С. 3-12.
5. Есмагулова Н.Д., Бержанова А.М. Анализ социальной политики Республики Казахстан // Жаһандану жағдайында жаңа индустрияландыру – Қазақстанның экономикалық өсуінің драйвері: IX Астана экономикалық форумы аясындағы жас ғалымдардың халықаралық ғылыми конференциясының еңбектер жинағы. – Астана, 2016. – С. 29-33.
6. Рахметов С.М. Проблемы совершенствования законодательства Республики Казахстан по противодействию семейно-бытовому насилию // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. – 2020. – №5 (63). – С. 127-134.
7. Тузельбаев Е.О., Татарян В.Г., Каирова Н.И. Организационные и правовые основы деятельности правоохранительных органов во взаимодействии с органами государственного управления и общественными формированиями по профилактике насилия в семейно-бытовых отношениях // Вестник Московского университета МВД России. – 2020. – №1. – С. 201–205.
8. Культемирова Л.Т. Предупреждение бытового насилия как одно из направлений семейной и гендерной политики в Республике Казахстан // Современные проблемы предупреждения преступлений в сфере семейно-бытовых отношений. Материалы международной научно-практической конференции. – Алматы, 2019 г. – С. 35- 42.
9. Право социального обеспечения Республики Казахстан. Общая и Особенная части: учебное пособие / под общей редакцией А.М. Нурмагамбетова, А.В. Пиптюк; ГУ «Институт законодательства Республики Казахстан». – Астана: Кристалл, 2012. – 313с.
10. Сактаганова, И.С. Понятие принципов прав социального обеспечения и их классификация // Конституция-қоғам мен мемлекет дамуының динамикалық және тұрақты негізі: Қазақстан Республикасының Конституция күніне арналған халықаралық ғылыми-практикалық конференция. Астана 2016. – С. 222-227.

11. Жуманова М. Система законодательства социального обеспечения // «Құқық жүйесі мен заманауи мемлекет: мәселелері, даму үрдістері және келешегі»: халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция. – Нұр-Сұлтан, 2019. – С. 115-119.
12. Корнейчук С.В., Гладырь Н.С., Ильясова А.К. Руководство для социальных защитников жертв бытового насилия (учебное пособие). – Алматы: ТОО «Классика». – 2016. – 41 с.
13. Насилие в семье: учебное пособие / Р.И. Ерусланова, К.В. Милкохин. – М.: «Дашков и К». – 2015. – 128 с.
14. Семейно-бытовое насилие: теория и практика: учебно-методическое пособие / Под общ. Ред. М.П. Кабаковой. Автор-составители: Кабакова М.П., Садвакасова З.М., Семененко Н.Н., Полякова В.В., Габдулина А.Ж., Сулеймен М.М. – Алматы: Қазақ университеті. – 2021. – 127 с.
15. Закон Республики Казахстан «О профилактике бытового насилия» от 4 декабря 2009 года № 214-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 24.11.2021 г.). [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680 (дата обращения: 16.05.2023).
16. Бирюкова А.С. Насилие как социальная проблема: организационно-правовой аспект // Вестник Кемеровского государственного университета. – 2012. – № 3. – С.150-155.
17. Об административных правонарушениях. Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V ЗРК.
18. Приказ Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 21 декабря 2016 года № 1079. Об утверждении стандарта оказания специальных социальных услуг жертвам бытового насилия. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014701/info> (дата обращения: 16.05.2023).
19. Указ Президента Республики Казахстан от 6 декабря 2016 года № 384. Об утверждении Концепции семейной и гендерной политики в Республике Казахстан до 2030 года. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384#:~:text=%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%20%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D0%BE%D1%82,%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0%20\(%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B5%20%2D%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D0%B8%D1%8F\)](https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000384#:~:text=%D0%A3%D0%BA%D0%B0%D0%B7%20%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%B8%D0%B4%D0%B5%D0%BD%D1%82%D0%B0%20%D0%A0%D0%B5%D1%81%D0%BF%D1%83%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%B8%20%D0%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%20%D0%BE%D1%82,%D0%B3%D0%BE%D0%B4%D0%B0%20(%D0%B4%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%B5%20%2D%20%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%86%D0%B5%D0%BF%D1%86%D0%B8%D1%8F)) (дата обращения: 16.05.2023).
20. Социальный Кодекс Республики Казахстан. Кодекс Республики Казахстан от 20 апреля 2023 года № 224-VII ЗРК.
21. О специальных социальных услугах. Закон Республики Казахстан от 29 декабря 2008 года № 114-IV. Закон утрачивает силу Кодексом РК от 20.04.2023 № 224-VII
22. Еремينا О.А. Социальная политика государства в преодолении бедности // Журнал Human Progress, Материалы международной заочной научно-практической конференции «Человеческое развитие: вызовы и перспективы». – Екатеринбург. – 2016. – Том 2, №3.
23. Помощь жертвам бытового насилия: как в Казахстане работают кризисные центры. – 2023. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://informburo.kz/stati/pomoshh-zertvam-bytovogo-nasilija-kak-v-kazaxstane-rabotayut-krizisnye-centry> (дата обращения: 16.05.2023).
24. Платонов Ю.П. Психологическое сопровождение лиц, переживших насилие в семье. – СПб: Звезда. – 2015. – С. 135.
25. Об утверждении Критериев оценки наличия жестокого обращения, приведшего к социальной дезадаптации и социальной депривации. Совместный приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 22 сентября 2014 года № 630, Министра образования и науки Республики Казахстан от 26 сентября 2014 года № 399 и Министра здравоохранения и социального развития Республики Казахстан от 19 ноября 2014 года № 240.
26. Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://dulaty.kz/ru/2020-01-21-04-05-40/item/5173-otchet-o-provedenii-otkrytogo-nauchnogo-seminara-kafedry-grazhdanskoe-pravo-i-protsess.html> (дата обращения: 16.05.2023).
27. Caroline C. Piotrowski, Nicole Letourneau. Domestic Violence Family in Childhood // Maltreatment. – 2020. <https://doi.org/10.1002/9781119171492.wecad228>
28. Áine Travers, Tracey McDonagh, Margaret McLafferty and etc. Adverse experiences and mental health problems in perpetrators of intimate partner violence in Northern Ireland: A latent class analysis // Child Abuse & Neglect. – 2022. – Vol. 125.
29. Электронный ресурс. – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mvd-mangystau/press/events/details/5?lang=ru> (дата обращения: 16.05.2023).

С.С. Суркова, И.С. Сактаганова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Қазақстандағы тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын әлеуметтік-құқықтық қамсыздандыру

Аңдатпа. Бұл мақаланың мақсаты тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын әлеуметтік қорғау туралы заңнаманың жетілдірілмегендігін анықтау және Қазақстан заңнамасына кейбір өзгерістер мен толықтырулар енгізу болып табылады. Авторлар тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшыраған және әлеуметтік көмекке мұқтаж адамдарды әлеуметтік қорғау саласындағы Қазақстан мен басқа елдердің қолданыстағы заңнамасын салыстырмалы талдау әдісін пайдаланады. Қазіргі уақытта Қазақстанда 01.07.2023 жылы күшіне енетін Қазақстан Республикасының Әлеуметтік кодексі қабылданды және авторлардың пікірінше, ол мақалада ұсынылған айтарлықтай жетілдіруді қажет етеді. Соның бірі – тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын әлеуметтік қорғау субъектілерінің санаты ретінде кодекске енгізу.

Түпнұсқалық мемлекеттің мұқтаж азаматтарға арналған әлеуметтік саясатының рөліне байланысты, ол азаматтардың жекелеген санаттарын, оның ішінде тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын әлеуметтік қорғаудың неғұрлым идеалды жүйесін құруға бағытталуы тиіс. Сондай-ақ, осы саладағы заңнаманы жетілдіру. Бұл конституциялық кепілдік қана емес, қоғамның тұрақты дамуы мен тұрақтылығы.

Түйін сөздер: әлеуметтік қорғау, тұрмыстық зорлық-зомбылық, құрбандар, әлеуметтік кодекс.

S.S. Surkova, I.S. Saktaganova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Social legal security for victims of domestic violence in Kazakhstan

Abstract. The purpose of this article is to identify the imperfection of the legislation on social protection of victims of domestic violence and to propose some amendments to the legislation of Kazakhstan. The authors use the method of comparative analysis of the current legislation of Kazakhstan and other countries in the field of social protection of people subjected to domestic violence and in need of social assistance. Currently, Kazakhstan has adopted the Social Code of the Republic of Kazakhstan, which comes into force on 07/01/2023, and according to the authors, it requires significant improvement proposed in the article. One of them is the inclusion in the code of victims of domestic violence as a category of subjects of social protection.

The originality is due to the role of the state's social policy for needy citizens, which should be focused on creating a more ideal system of social protection for certain categories of citizens, including victims of domestic violence. And also, the improvement of legislation in this area. This is not only a constitutional guarantee, but also the sustainable development and stability of society.

Keywords: social protection, domestic violence, victims, social code.

References

1. Kolichestvo zaregistrirrovannykh sluchayev bytovogo nasiliya v otnoshenii zhenshchin [Number of reported cases of domestic violence against women]. Stat.gov.kz. Retrieved from: https://gender.stat.gov.kz/page/frontend/detail?id=85&slug=-70&cat_id=4&lang=ru (Accessed: 16.05.2023).

2. Nechujkina E.V. Social'naya zashchita: ponyatie, kategorii, terminologiya [Social protection: concept, categories, terminology] // Izvestiya RGPU im. A.I. Gercena. Obshchestvennye i gumanitarnye nauki. – 2008 Rezhim dostupa: <https://cyberleninka.ru/article/n/sotsialnaya-zaschita-ponyatie-kategorii-terminologiya> (Accessed: 16.05.2023).

3. Konceptual'noe videnie razvitiya sistemy mnogourovnevoj podgotovki social'nyh rabotnikov novogo pokoleniya [Conceptual vision of the development of a system of multi-level training of social workers of a new generation]. Proekt. Rezhim dostupa: https://inva.gov.kz/storage/documents/01_ru.pdf (Accessed: 16.05.2023).

4. Bablanov T.K., Murzatayeva G.K. Nekotorye aspekty modernizatsii social'noj politiki gosudarstva [Some aspects of the modernization of the social policy of the state] // Vestnik ENU. – 2016. – № 1. – S. 3-12.
5. Yesmagulova N.D., Berzhanova A.M. Analiz social'noj politiki Respubliki Kazahstan // ZHahandanu zhagdajnynda zhana industriyalandyru – Kazakhstannyn ekonomikalық osuinin drajveri: IX Astana ekonomikalыk forumy ayasyndagy zhas galymdardyn halykaralыk gylymi konferenciya synyn enbekter zhinagy. – Astana, 2016. – S. 29-33.
6. Rakhmetov S.M. Problemy sovershenstvovaniya zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan po protivodejstviyu semejno-bytovomu nasiliyu [Problems of improving the legislation of the Republic of Kazakhstan on combating domestic violence] // Vestnik Instituta zakonodatel'stva i pravovoj informacii RK. – 2020. – №5 (63). – S. 127-134.
7. Tuzel'bayev E.O., Tataryan V.G., Kairova N.I. Organizacionnye i pravovye osnovy deyatel'nosti pravoohranitel'nyh organov vo vzaimodejstvii s organami gosudarstvennogo upravleniya i obshchestvennymi formirovaniyami po profilaktike nasiliya v semejno-bytovyh otnosheniyah [Organizational and legal framework for the activities of law enforcement agencies in cooperation with government bodies and public formations for the prevention of violence in family and domestic relations] // Vestnik Moskovskogo universiteta MVD Rossii. – 2020. – №1. – S. 201–205. Doi: 10.24411/2073-0454-2020-10044.
8. Kul'temirova L.T. Preduprezhdenie bytovogo nasiliya kak odno iz napravlenij semejnoy i gendernoj politiki v Respublike Kazahstan [Prevention of domestic violence as one of the directions of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan] // Sovremennye problem preduprezhdeniya prestuplenij v sfere semejno-bytovyh otnoshenij. Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. – Almaty, 2019 g. – S. 35- 42.
9. Pravo social'nogo obespecheniya Respubliki Kazahstan [Social Security Law of the Republic of Kazakhstan]. Obshchaya i Osobennaya chasti: uchebnoe posobie / pod obshchej redakciej A.M. Nurmagambetova, A.V. Piptyuk; GU "Institut zakonodatel'stva Respubliki Kazahstan". – Astana: Kristall, 2012. – 313s.
10. Saktaganova, I.S. Ponyatie principov prav social'nogo obespecheniya i ih klassifikaciya [The concept of the principles of social security rights and their classification] // Konstituciya-kogam men memleket damuynyn dinamikalыk zhane turakty negizi: Kazahstan Respublikasynyn Konstituciya kunine arnalgan halykaralыk gylymi-praktikalыk konferenciya. Astana 2016. – S. 222-227.
11. Zhumanova M. Sistema zakonodatel'stva social'nogo obespecheniya [Social Security Legislation System] // «Kykyk zhyesi men zamanai memleket: maseleleri, damu yrdisteri zhane keleshegi»: halykaralыk gylymi-tazhiribelik konferenciya. – Nyr-Syultan, 2019. – S. 115-119.
12. Kornejchuk S.V., Gladyr' N.S., Il'yasova A.K. Rukovodstvo dlya social'nyh zashchitnikov zhertv bytovogo nasiliya (uchebnoe posobie) [Guide for Social Advocates for Victims of Domestic Violence (Tutorial)]. – Almaty: TOO «Klassika». – 2016. – 41 s.
13. Nasilie v sem'e: Uchebnoe posobie [Domestic Violence: A Study Guide] / R.I. Eruslanova, K.V. Milyuhin. – M.: «Dashkov i K». – 2015. – 128 s.
14. Kabakova M.P. (2021). Semeyno-bytovoye nasiliye: teoriya i praktika: Uchebno-metodicheskoye posobiye [Domestic violence: theory and practice: Educational and methodological manual]. Almaty: Kazak® universiteti Publishing
15. Zakon Respubliki Kazahstan «O profilaktike bytovogo nasiliya» ot 4 dekabrya 2009 goda № 214-IV (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 24.11.2021 g.). [Law of the Republic of Kazakhstan On the Prevention of Domestic Violence dated December 4, 2009 No. 214-IV (as amended and supplemented as of November 24, 2021)]. Retrieved from: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30525680 (Accessed: 16.05.2023).
16. Biryukova A.S. Nasilie kak social'naya problema: organizacionno-pravovoj aspect [Violence as a social problem: organizational and legal aspect] // Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta. – 2012. – № 3. – S.150-155.
17. Ob administrativnykh pravonarusheniyakh. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 5 iyulya 2014 goda № 235-V ZRK [About administrative offenses. Code of the Republic of Kazakhstan dated July 5, 2014 No. 235-V ZRK]. Yurist-Paragraf. Retrieved from <https://www/http://online.zakon.kz> (Accessed: 16.05.2023).
18. Ob utverzhdenii standarta okazaniya special'nyh social'nyh uslug zhertvam bytovogo nasiliya [On approval of the standard for the provision of special social services to victims of domestic violence]. Prikaz Ministra zdavoohraneniya i social'nogo razvitiya Respubliki Kazahstan ot 21 dekabrya 2016 goda № 1079. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1600014701/info> (Accessed: 16.05.2023).

19. Ob utverzhenii Konceptii semejnoy i gendernoj politiki v Respublike Kazahstan do 2030 goda [On approval of the Concept of family and gender policy in the Republic of Kazakhstan until 2030]. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 6 dekabrya 2016 goda № 384. (Accessed: 16.05.2023).

20. SOCIAL'NYJ KODEKS RESPUBLIKI KAZAHSTAN [SOCIAL CODE OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN]. Kodeks Respubliki Kazahstan ot 20 aprelya 2023 goda № 224-VII ZRK.

21. O special'nyh social'nyh uslugah [About special social services]. Zakon Respubliki Kazahstan ot 29 dekabrya 2008 goda № 114-IV. Zakon utrachivaet silu Kodeksom RK ot 20.04.2023 № 224-VII

22. Eremina O.A. Social'naya politika gosudarstva v preodolenii bednosti [Social policy of the state in overcoming poverty] // ZHurnal Human Progress, Materialy Mezhdunarodnoj zaochnoj nauchno-prakticheskoj konferencii «CHelovecheskie razvitie: vyzovy i perspektivy». – Ekaterinburg. – 2016. – Tom 2, №3.

23. Pomoshch' zhertvam bytovogo nasiliya: kak v Kazahstane rabotayut krizisnye centry [Helping Victims of Domestic Violence: How Crisis Centers Work in Kazakhstan]. – 2023. – [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://informburo.kz/stati/pomoshh-zertvam-bytovogo-nasiliya-kak-v-kazahstane-rabotayut-krizisnye-centry> (Accessed: 16.05.2023).

24. Platonov YU.P. Psihologicheskoe soprovozhdenie lic, perezhivshih nasilie v sem'e [Psychological support for survivors of domestic violence]. – SPb: Zvezda. – 2015. – S. 135.

25. Ob utverzhenii Kriteriev ocenki nalichiya zhestokogo obrashcheniya, privedshego k social'noj dezadaptacii i social'noj deprivacii [On the approval of the Criteria for assessing the presence of ill-treatment that led to social maladaptation and social deprivation]. Sovmestnyj prikaz Ministra vnutrennih del Respubliki Kazahstan ot 22 sentyabrya 2014 goda № 630, Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 26 sentyabrya 2014 goda № 399 i Ministra zdavoohraneniya i social'nogo razvitiya Respubliki Kazahstan ot 19 noyabrya 2014 goda № 240.

26. Electronic resource: <https://dulaty.kz/ru/2020-01-21-04-05-40/item/5173-otchet-o-provedenii-otkrytogo-nauchnogo-seminara-kafedry-grazhdanskoe-pravo-i-protsess.html> (Accessed: 16.05.2023).

27. Caroline C. Piotrowski, Nicole Letourneau. Domestic Violence Family in Childhood // Maltreatment. – 2020. <https://doi.org/10.1002/9781119171492.wecad228>

28. Áine Travers, Tracey McDonagh, Margaret McLafferty and etc. Adverse experiences and mental health problems in perpetrators of intimate partner violence in Northern Ireland: A latent class analysis // Child Abuse & Neglect. – 2022. – Vol. 125. Article 105455. DOI 10.1016/j.chiabu.2021.105455

29. Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mvd-mangystau/press/events/details/5136?lang=ru> (Accessed: 16.05.2023).

Сведения об авторах:

Суркова С.С. – докторант кафедры конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Сактаганова И.С. – к.ю.н., и.о. профессора кафедры конституционного и гражданского права, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан.

Surkova S.S. – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Saktaganova I.S. – Candidate of Law, Acting Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

A requirement to publish in Scopus and the continental legal tradition: a contradiction?

Abstract. *The paper analyses a phenomenon of formal requirement and informal pressure posed on academic scholars and Ph.D. candidates with scientific interest of law in the Eastern European and central Asian countries to publish in Scopus-enlisted journals. Through the years, countries belonging to the so-called civil law legal tradition have developed a special role to play by academic scholars. However, these measures contradict the idea of Scopus. The paper looks for a possible balance between the approach resulting from the Scopus requirements and the one expected from legal scholars in civil law tradition countries, as the system of evaluation based on publications in Scopus-registered journals may be detrimental to national legal systems.*

Keywords: *Scopus, academic journal, legal tradition, civil law, academic scholars' evaluation.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-61-68>

Introduction

In this paper, the influence of the requirement and pressure to publish in journals enlisted on a Scopus list¹ for the legal sciences is analyzed. Continental legal traditions and their development will be considered. This paper aims to answer the question of whether internationalization and commercialization do not contradict the development of national, codified legal systems, and whether the described phenomenon of Scopus suits the goals that are specific to academic scholars in the domain of law.

Methodology

As this study is not a pure legal analysis, its methodology cannot be easily attributed to one of the traditional legal research methods. However, to show the broader perspective and context of the continental legal tradition in Europe, a comparative study must be conducted. On the other hand, as the aim of this

paper is to evaluate the requirement to publish in Scopus-enlisted journals, its relevance for academic scholars, and the quality of their work; finally, the impact of this phenomenon on the legal system and its development, and the costs—mostly social ones—have to be taken into consideration; hence, the tool allowing to reach such a goal is the use of the economic analysis of law.

Publish or perish in the Scopus-enlisted journals

In many Eastern European countries and also in central Asia, the requirement to have sufficient publications in Scopus-registered journals amounts to the most important achievements of academic scholars, necessary in different stages of the academic career, for the capability to review the Ph.D. thesis. Traditional degrees and academic honors lose their relevance in these countries, and without publications in the Scopus-enlisted journals, they are almost worthless.

¹Scopus describes itself as 'a source-neutral abstract and citation database curated by independent subject matter experts'; see Scopus Fact Sheet (2022), https://www.elsevier.com/___data/assets/pdf_file/0017/114533/Scopus-fact-sheet-2022_WEB.pdf, accessed: 1 June 2023.

The relevance of Scopus publications is not only a phenomenon of countries located in the eastern part of Europe or in Central Asia, but also, even much less extreme, in some Western countries. However, Germany, which is very important for shaping the European legal tradition, is completely unaffected by the charm of Scopus. The most relevant journals in legal sciences are not Scopus listed.² Most professors have Scopus publications randomly. From the perspective of their careers, it is completely meaningless.

In addition, our home country, Poland, remains outside of the strict Scopus requirement, although it is ranked in Scopus, which may help in the national credit system for scientific journals.³ However, the Polish model has flaws that are not free from political factors in the process of ranking scientific journals.⁴

It was not an accident that the countries of Eastern Europe and Central Asia were looking for an external system of academic evaluation. This need includes several factors related to the academic structure of these societies. The academic structure in Eastern Europe suffered from several serious problems with the system of academic appointments, the quality of academic writing, and insufficient transparency in the process of evaluating academics and their works.⁵ There was much information in academia. The national journals were often not reviewed, and sometimes their quality was not sufficient. Another factor was the need to force the national academic community to become more present in international academic discussions.

Hence, there was a natural process to try to overcome these deficiencies by forcing researchers to publish in journals listed in international lists. The idea was to rely on the review systems of the enlisted journals, their quality requirements, secured by the operator of the list who permanently monitors the journals on the list, whether the high standards are observed. This seemed to be the cheapest and most efficient way to achieve an improvement of academic standards without being forced to reform the whole working system. The requirement to publish in Scopus-enlisted journals has become a substitute for the necessary reforms in academia.

The need to publish in Scopus had a positive impact on the quality of national journals, seeking the privilege to find themselves on this list. Various formal requirements concerning journals, a need for internationalization, and establishing a peer-to-peer review system were important factors in setting new quality standards.⁶ However, the general pressure to publish only or predominantly in Scopus-enlisted journals has launched a number of problems, starting to influence not only the practice of academia, but also the entire legal system as such.

The task of the university in the continental legal system and the Scopus-requirement

With its discovery at the beginning of the second millennium, the Corpus Iuris Civilis started the age of the continental legal tradition (civil law tradition).⁷ There is a maxim that was formulated at the beginning of the movement

² E.g. Archiv für civilistische Praxis, Archiv für bürgerliches Recht, Juristische Zeitung, Neue Juristische Wochenschrift, Zeitschrift für Immobilienrecht.

³ They are necessarily listed on ministerial list and somehow privileged in a view to amount of points obtained by the author publishing. See Evaluation of the Quality of Scientific Activity – A Guide, prepared by the Team of the Polish Department of Science of the Ministry of Science and Higher Education, p. 45.

⁴ It is because of the points-based system of evaluation in which the amount of points for a publication in a particular journal depends on the ministerial decision; see Article 267 of Law on Higher Education and Science [Ustawa o szkolnictwie wyższym i nauce], OJ 2023 item 742 [Dz.U. 2023, poz. 742]. This competence has been abused; see M. Pawlik, Lub czasopisma... teologiczne, czyli dlaczego w nowej punktacji czasopism naukowych wygrywa KUL [Or journals ... theological, i.e. why KUL wins in the new scoring of scientific journals], OKO.press, 12 February 2021, <https://oko.press/lista-czasopism-wedlug-czarnka>, accessed 1 June 2023.

⁵ Which are rooted by the years of Soviet dominance which has shaped the universities.

⁶ See selection criteria available at <https://www.elsevier.com/solutions/scopus/how-scopus-works/content/content-policy-and-selection>, accessed 1 June 2023.

⁷ For more see A. Padoa-Schioppa, A History of Law in Europe, From the Early Middle Ages to the Twentieth Century, Cambridge University Press 2017, p. 73-76.

of the glossators: *quidquid non-agnoscit glossa, non-agnoscit curia*: what the comments to Roman law do not recognize, a judge does not recognize either.⁸ It is almost a founding sentence of the legal tradition on the continent. It stresses the essential role of legal science in the development of essential formants of the legal system. A distinctive feature of this legal tradition is that legal science, the university, is an important source of the shaping of law.⁹ This is a distinctive difference from the tradition of the common law. At US universities, the dominant way of running legal research is to focus on the law as a social phenomenon, which must be analyzed from the perspective of the impact that the law has on society.¹⁰ There is no task of legal science to explain and analyze the law as such, in the way that continental legal tradition is called a dogmatic method.¹¹ In the common law tradition, the development of law through its interpretation is the main task of the judiciary and not that of law professors. Of course, I am doing here a simplified generalization since the detailed picture is obviously much more sophisticated. The different roles of legal science are, however, an important and distinctive feature when analyzing the essential components of the composition of legal systems.

To properly function the continental legal system, it is necessary for universities and legal science to fulfill its function in relation to the national legal system. This observation limits the internationalization of legal science. Internationalization has an important objective in shaping a space for the broader exchange of thoughts, providing synergistic effects, and

a source of reciprocal inspiration. Through this comparison, one can achieve important input for better legislation.¹² These undeniable advantages of internationalization cannot replace the necessity of developing national dogmatic research on law and dogmatic discussion run in the national language of the state. A system for assessing the quality of research should not eliminate an essential formant of the continental system, depriving the system of law belonging to the continental legal tradition of one of its constituting pillars. At least such a fundamental decision must not be undertaken by the officials, seeking only a device for improvement of academic research, without having in mind what does it mean in the case of the legal sciences to the legal system itself.

The absolute requirement to publish (as permission for obtaining a degree or being a reviewer in the formal Ph.D. procedures) forces the researcher to neglect the need for publications in the national field.¹³ This forces researchers to publish mostly in English and the international public.¹⁴ This approach has severe consequences for the internal legal system. It leads to the reduction or in a critical development to the disappearance of the high-quality national legal writing. Such development has several essential consequences in the gradual flattening of the national legal debate, which also has a direct impact on international input from the respective country in the international debate.¹⁵ A real internationalization of the discussion requires researchers to be able to say something important. Being able to

⁸ The most significant work to which the maxim refers is *Glossa ordinaria*. For more see *ibid.*, p. 81.

⁹ J.M. Smits, *What Is Legal Doctrine? On the Aims and Methods of Legal-Dogmatic Research*, (2015) Maastricht European Private Law Institute Working Paper, n. 6, p. 10-11. An exceptional example of role of academical doctrine in shaping the existing law is the Polish Codification Committee [Komisja Kodyfikacyjna]; see F. Zoll, *O polskiej cywilistyce na stulecie polskiej niepodległości, czyli kilka uwag na temat geniuszu mrowiska* [On the Polish civil law doctrine for the centenary of Polish independence, i.e. some remarks on the genius of the anthill], (2020) *1 Państwo i Prawo*, p. 8-15.

¹⁰ See T.C. Grey, *Modern American Legal Thought*, (1996) *The Yale Law Journal*, vol. 106, p. 497-502. From this point of view interesting may be the results of survey on teaching techniques in American law schools published in the same year; see S.I. Friedland, *How We Teach: A Survey of Teaching Techniques In American Law Schools*, (1996) *Seattle University Law Review*, vol. 20, p. 20-25. These trends are reflected in the present-day shape of legal science in common law systems.

¹¹ See J.M. Smits, *fn. 9*, p. 13-16

¹² K. Zweigert, H. Kötz, *Introduction to Comparative Law*, Oxford University Press 2011, p. 16-17.

¹³ Scopus publications are important for the evaluation of the university and the scholar himself as he benefits from points accorded to Scopus-listed journals; see *Evaluation of the Quality of Scientific Activity – A Guide*, *fn. 3*, p. 45, 106.

¹⁴ See F. Zoll, *fn. 9*, p. 16.

¹⁵ To truly play a role and contribute in the international discussion one has to be an expert in his/her domestic law.

say something important requires a national discussion on the legal system to flourish. The real depth of the national legal dispute can be forged in the national language in the exchange of thoughts and concepts.¹⁶ Such discussions are typically of limited interest to the international community. It is naturally more interested in the results of such discussions, but it is unable to participate in the discussion itself. The internationalization of the dispute in the framework of the legal sciences is a very important factor for the healthy development of the national legal system.¹⁷ The balance between national scientific debate and internationalization must be sufficiently observed.

The pressure to publish in Scopus-ranked international law journals as practically the only way to be promoted or having a chance for an academic career destroys this balance and harms the development of national law and consequently the ability of the researcher coming from such a system to take part in the international debate. It is quite natural that to make an academic paper attractive to an international audience, another approach to the text is required, which is the case at the national level. The most common way to publish in the international journals the papers on the law in countries of the Eastern Europe or Central Asia is to make a kind of report on the certain legal area in the respective country.¹⁸ Such reports are undeniably useful

as sources of information, but their scientific value is limited. The facilitation to get a first glance at the legal system for foreigners not knowing the local language and the local circumstances.¹⁹ There are, however, also other papers that try to draw on the basis of the local system, more general conclusions being feasible to participate in international debate. The global impact of such texts should not be overestimated (there are, of course, important exceptions).²⁰ There are also papers on international and global laws. It is easier if the country is a member of a certain international organization, and it is natural that researchers from this country should take part in the debate concerning the supranational issues relevant to their country.²¹ Despite this, there is always the possibility of publishing papers belonging to the “law & something” art of research.²² It enriches the international and probably also a national debate, but cannot replace the core dogmatic analysis.

The costs of the monopoly

In the market of ideas, the creation of monopolies or duopolies always has a harmful impact. From the lawmaker’s perspective, it is not a good practice to pass legislation explicitly naming one or two businesses and providing lists of journals. It has launched a number of strange deformations on the market and conflicts of interest. A policy forcing publications only in listed journals run by

¹⁶ F. Zoll, fn. 9, p. 16-17. The question of language used is also a problem concerning advisability of comparative legal studies; see P. Legrand, *La comparaison des droits expliquée à mes étudiants* [Comparative law explained to my students] (in) *Comparer les droits, résolument* [Comparing the laws, resolutely], P. Legrand (ed.), PUF 2009, p. 214-216, 237-238.

¹⁷ The relevance of comparative studies was mentioned. Furthermore, general impact of internationalization of academic work should be indicated; see C. Kerr, *The Internationalisation of Learning and the Nationalisation of the Purposes of Higher Education: Two ‘Laws of Motion’ in Conflict?* (1990) 1 *European Journal of Education*, p. 10-12.

¹⁸ Such reports are present in the well-known *Journal of European Consumer and Market Law (EuCML)* which is not ranked on the Scopus either.

¹⁹ It is the aim of the books comparing transposition of European Union’s directives in the member states; see e.g. *European Product Liability. An Analysis of the State of the Art in the Era of New Technologies*, P. Machnikowski (ed.), Intersentia 2016.

²⁰ Important may be the ones trying to deal with issues which arise in parallel in different countries, while the way of dealing with them differs. Interesting example – as it is a phenomenon characteristic for the Eastern European countries out of the Euro zone – concerns the foreign currency loans. In search for a best solution see Part 2 in *Protecting Financial Consumers in Europe*, P. Tereszkiewicz, M. Golecki (eds.), Brill 2023.

²¹ The most obvious example is the European Union, where academic debates engage scholars from several member-states as the problems cannot be solved otherwise than on the supranational level. That was the case for the platform economy; see Ch. Busch, H. Schulte-Nölke, A. Wiewiórowska-Domagalska, F. Zoll, *The Rise of the Platform Economy: A New Challenge for EU Consumer Law?*, (2016) 1 *EuCML*, p. 3-10.

²² On the possible co-disciplines see R.A. Posner, *The Decline of Law as an Autonomous Discipline*, (1987) *Harvard Law Review*, vol. 100, p. 767-769. See also J.B. Baron, *Law, Literature, and the Problems of Interdisciplinarity*, (1999) *The Yale Law Journal*, vol. 108, p. 1084-1085.

the companies explicitly named by law,²³ has created an unhealthy market for publications. Researchers are forced to pay for the possibility of publication of an essential amount of money.²⁴ It forces the creation of authors' cooperatives based on their financial ability, not necessarily on academic competences. This does not mean that the journals listed on the list are the most important journals in a given area of law. Leading German,²⁵ Polish,²⁶ or even French²⁷ journals are not listed on these indexes which are often required by the legislation of the countries of the region. The real impact of this research on internationalization is limited. It is difficult to accept the idea that a researcher must pay for publication in a journal. In the majority of the journals in Western Europe, the publications are for free (it is a little different from monographs – sometimes the publishers require participation in costs).²⁸ The cost of such publications in listed journals has a prohibitive effect. The fact that not many journals are really interested in texts from the region raises prices to an inappropriate level. The reason for this is the lack of a reasonable system in each country.

Unnecessary burden on the Ph.D. students

A requirement to publish an article to be admitted to the Ph.D. exam or defense exists in Poland (but it does not need to be a "Scopus" journal),²⁹ but not in Germany. However, this was not a reasonable requirement. The Ph.D. dissertation itself should prove that a young scholar is able to conduct autonomous research

and produce innovative results. A requirement for publication in one of the listed journals (on the lists of the private companies, required by law) questions the ability of the own system to evaluate this achievement. If the system is not reliable, it must be revised, but it should not distract the candidates from the full focus on preparing the Ph.D. work. Such a burden should not be financial.

Conclusions: From the formal assessment to the real evaluation

The parametrization of academic research is an understandable reaction to various abuses of academic freedom, systems of academic appointment, corruption, and so on. It is an attempt to increase the quality of academic performance without reshaping the system of academic career and systems of assessment of achievements. It is also an attempt to bring about an external, foreign perspective. However, the results were not satisfactory. Definitely, the requirement to be accepted by recognized lists has a positive impact on the quality of the journals. A key to reform the system lies in the transparent process of academic appointments on a competitive basis, and substantial and not only a formal assessment of the academic record of the candidates. The law should provide certain quality requirements for journals (e.g., independent peer-to-peer review), but the organization of such journals should also be a task of academia, providing free access to them. A country should encourage, with all available, academic debate on law.

²³ It is a case for Poland even if not all journals are Scopus-enlisted and monopolistic tendencies are broken by the universities' journals financed with public funds; cf. fn. 4 and see List of Scientific Journals and Peer-Reviewed Proceedings of International Conferences [Wykaz Czasopism Naukowych i Recenzowanych Materiałów z Konferencji Międzynarodowych] available at <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/nowy-rozszerzony-wykaz-czasopism-naukowych-i-recenzowanych-materialow-z-konferencji-miedzynarodowych>, accessed 1 June 2023.

²⁴ In the form of so-called Article Processing Charges (APC) allowing an open access publication; see G. Beasley, Article processing charges: A new route to open access?, (2016) 36 Information Service & Use, p. 164-165. However, for many scholars – regardless of their field of research – such charges may be the barrier for publishing and developing their academic career; see V.K. Jain, K.P. Iyengar, R. Vaishya, Article processing charge may be a barrier to publishing, (2021) 14 Journal of Clinical Orthopaedics and Trauma, p. 14-16.

²⁵ See fn. 2.

²⁶ E.g. Kwartalnik Prawa Prywatnego, Monitor Prawniczy, Przegląd Prawa Handlowego, Przegląd Sądowy, Studia Prawa Prywatnego, Transformacje Prawa Prywatnego.

²⁷ E.g. Gazette du Palais, Recueil Dalloz, Revue trimestrielle de droit civil.

²⁸ See e.g. for the publisher of our maternal Jagiellonian University, <https://wuj.pl/dla-autorow/wysluj-prosbe-o-kalkulacje>, accessed: 1 June 2023.

²⁹ See Article 186 para. 1 pt. 3(a) of Law on Higher Education and Science [Ustawa o szkolnictwie wyższym i nauce], OJ 2023 item 742 [Dz.U. 2023, poz. 742]. However, it may be a Scopus-listed journal.

The essential improvement of quality must first happen domestically because it creates solid fundamentals for participation in international debate. There are thousands of highly recognized law journals in the world that are not ranked in privately run lists or registers. In legal sciences, in the continental legal tradition, an important role plays in publications in the form of commentaries or other books that are also not included in the system.³⁰ Therefore, quotation indexes in legal sciences often do not reflect the real position of a researcher in the domain of law.

Prestige should be built up by real and non-registered quality. If there is a need

to supervise the quality of journals, there should be a list of requirements that should be fulfilled, but not referring to the registers run by private companies with their own specific interests. The key is the organization of academia with a transparent and competitive process of recruitment. Every system must support a high-quality national discussion of the law. The results of this discussion enrich international discussion and produce useful international feedback. However, this process cannot be reversed. At present, this is unfortunately the case in many countries of Eastern Europe and Central Asia.

Referenses

1. Baron J.B., Law, Literature, and the Problems of Interdisciplinarity, (1999) The Yale Law Journal, vol. 108.
2. Beasley G., Article processing charges: A new route to open access? (2016) 36. Information services and use
3. Busch Ch., Schulte-Nölke H., Wiewiórowska-Domagalska A., Zoll F., The Rise of the Platform Economy: A New Challenge for EU Consumer Law? (2016) 1 EuCML.
4. Calculation of publication costs for Jagiellonian University Press, <https://wuj.pl/dla-autorow/wysluj-prosbe-o-kalkulacje>, accessed: 1 June 2023.
5. Discussion Draft of Directive on Online Intermediary Platforms. Commentary, Ch. Busch, G. Dannemann, H. Schulte-Nölke, A. Wiewiórowska-Domagalska, F. Zoll (eds.) Jagiellonian University Press, 2019.
6. European Product Liability. An Analysis of the State of the Art in the Era of New Technologies, P. Machnikowski (ed.), Intersentia 2016.
7. Evaluation of the Quality of Scientific Activity – A Guide prepared by the Team of the Polish Department of Science of the Ministry of Science and Higher Education.
8. Friedland S.I., How We Teach: A Survey of Teaching Techniques In American Law Schools, (1996) Seattle University Law Review, vol. 20.
9. Grey T.C., Modern American Legal Thought, (1996) The Yale Law Journal, vol. 106.
10. Grochowski M., Komentarze do kodeksu cywilnego. Ewolucja – tożsamość – perspektywy [Commentaries on the Civil Code. Evolution – identity–perspectives], (2022) 4. Kwartalnik Prawa Prywatnego.
11. Jain V.K., Iyengar K.P., Vaishya R., Article processing charge may be a barrier to publishing, (2021) 14 Journal of Clinical Orthopaedics and Trauma.
12. Kerr C., The Internationalisation of Learning and the Nationalisation of the Purposes of Higher Education: Two ‘Laws of Motion’ in Conflict? (1990) 1 European Journal of Education.
13. Legrand P., La comparaison des droits expliquée à mes étudiants [Comparative law explained to my students] (in) Comparer les droits, résolument [Comparing the laws, resolutely], P. Legrand (ed.), PUF 2009.

³⁰ The form of commentaries and systems (series describing the legal system as a hole) is particularly present in Germany and Poland, but is not used e.g. in France. On the importance of those forms see M. Grochowski, Komentarze do kodeksu cywilnego. Ewolucja – tożsamość – perspektywy [Commentaries on the Civil Code. Evolution – identity – perspectives], (2022) 4 Kwartalnik Prawa Prywatnego, p. 614-627. The relevance of the commentaries in the continental legal tradition is proved by its use for explanation of academical supranational model rules and legislative proposal; see e.g. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR), C. von Bar, E. Clive (eds.), Sellier 2009; Discussion Draft of a Directive on Online Intermediary Platforms. Commentary, Ch. Busch, G. Dannemann, H. Schulte-Nölke, A. Wiewiórowska-Domagalska, F. Zoll (eds.), Jagiellonian University Press 2019.

14. List of Scientific Journals and Peer-Reviewed Proceedings of International Conferences [Wykaz Czasopism Naukowych i Recenzowanych Materiałów z Konferencji Międzynarodowych], <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/nowy-rozszerzony-wykaz-czasopism-naukowych-i-recenzowanych-materialow-z-konferencji-miedzynarodowych> (accessed: 1 June 2023).
15. Padoa-Schioppa A., *A History of Law in Europe, From the Early Middle Ages to the Twentieth Century*, Cambridge University Press 2017.
16. Pawlik M., *Lub czasopisma... teologiczne, czyli dlaczego w nowej punktacji czasopism naukowych wygrywa KUL* [Or journals ... theological, i.e. why KUL wins in the new scoring of scientific journals], OKO.press, 12 February 2021, <https://oko.press/lista-czasopism-wedlug-czarnka>, accessed 1 June 2023.
17. Posner R.A., *The Decline of Law as an Autonomous Discipline*, (1987) *Harvard Law Review*, vol. 100.
18. *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR)*, von Bar, Clive (eds.), Sellier 2009.
19. *Protecting Financial Consumers in Europe*, P. Tereszkiwicz, M. Golecki (eds.), Brill 2023.
20. *Scopus Fact Sheet (2022)*, https://www.elsevier.com/_data/assets/pdf_file/0017/114533/Scopus-fact-sheet-2022_WEB.pdf, accessed: 1 June 2023.
21. Smits J.M., *What Is Legal Doctrine? On the Aims and Methods of Legal-Dogmatic Research* (2015) *Maastricht European Private Law Institute Working Paper*, n. 6.
22. Zoll F., *O polskiej cywilistyce na stulecie polskiej niepodległości, czyli kilka uwag na temat geniuszu mrowiska* [On the Polish civil law doctrine for the centenary of Polish independence, i.e. some remarks on the genius of the anthill], (2020) *1 Państwo i Prawo*.
23. Zweigert, H. Kötz, *Introduction to Comparative Law*, Oxford University Press, 2011.

Фредерик Цоль, Мацей Буяльский
Ягеллон университеті, Краков, Польша

Scopus-та жариялау талабы және континенттік құқықтық дәстүр: қарама қайшылық?

Аңдатпа. Мақалада Scopus деректер базасына енгізілген журналдарда жариялау үшін Шығыс Еуропа және Орталық Азия елдеріндегі құқық саласында ғылыми қызығушылықтары бар академик ғалымдар мен PhD докторларына ресми талаптар мен бейресми қысым феномені талданады. Жылдар өте өркеніетті құқықтық дәстүрге жататын елдерде академик ғалымдар ерекше рөл атқара бастады. Алайда, бұл шаралар Scopus идеясына қайшы келеді. Мақалада Scopus талаптарынан туындайтын тәсіл мен азаматтық-құқықтық дәстүрі бар елдердегі заңгер ғалымдардан күтілетін тәсіл арасындағы ықтимал теңгерім қарастырылады, өйткені Scopus-та тіркелген журналдардағы жарияланымдарға негізделген бағалау жүйесі ұлттық құқықтық жүйелерге зиян келтіруі мүмкін.

Түйін сөздер: Скопус, академиялық журнал, құқықтық дәстүр, азаматтық құқық, ғалымдардың көз-қарасы.

Фредерик Цоль, Мацей Буяльский
Ягеллонский университет, Краков, Польша

Требование публикации в Scopus и континентальная правовая традиция: противоречие?

Аннотация. В статье анализируется феномен формального требования и неформального давления на академических ученых и PhD докторов с научными интересами в области права в странах Восточной Европы и Центральной Азии для публикации в журналах, включенных в базу Scopus. С годами в странах, принадлежащих к так называемой цивилистической правовой традиции, особую роль стали играть ученые-академики. Однако эти меры противоречат идее Scopus. В статье рассматривается возможный баланс между подходом, вытекающим из требований Scopus, и подходом, ожидаемым от ученых-правоведов в странах с традициями гражданского права, поскольку система оценки, основанная на публикациях в журналах, зарегистрированных в Scopus, может нанести ущерб национальным правовым системам.

Ключевые слова: Скопус, академический журнал, правовая традиция, гражданское право, оценка ученых.

Information about authors:

Zoll Fryderyk – professor Professor at Chair of Civil Law at Jagiellonian University (Poland) and at European Legal Studies Institute at University of Osnabrück (Germany), doctor Doctor honoris causa of West Ukrainian National University (Ternopil, Ukraine) and a member of European Law Institute Council.

Bujalski Maciej – fifth year law student at Chair of Civil Law at Jagiellonian University (Poland) and Master’s student at 2 Droit privé student at University of Orleans (France).

Цоль Фредерик – Ягеллон университетінің (Польша) азаматтық құқық кафедрасының және Оснабрюк университетінің (Германия) Еуропалық құқықтық зерттеулер институтының профессоры, Батыс Украина ұлттық университетінің (Тернополь, Украина) құрметті докторы және Еуропалық заң институтының Кеңес мүшесі.

Буяльский Мацей – Ягеллон университетінің (Польша) азаматтық құқық кафедрасының заң факультетінің бесінші курс студенті және Орлеан университетінің (Франция) заң магистрінің екінші курс студенті.

Н.Б. Мергембаева¹, Р.Б. Тапалова²

¹Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

²Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
(E-mail: ¹nurgul2407@mail.ru, ²tapalova_r@mail.ru)

О тактике применения специальных знаний при расследовании терроризма

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы привлечения специалистов при расследовании террористических актов. Констатируется, что тактика привлечения специальных знаний при расследовании актов терроризма зависит от способа совершения теракта, применяемых террористом средств, обстановки, объектов преступного посягательства. Выделены способы, средства, при применении которых в механизме слеодообразования наблюдаются типичные, классические в криминалистическом понимании традиционные следы, обнаружение, фиксация, изъятие которых являются прерогативой работы специалиста-криминалиста. Обращается внимание, что в условиях глобализации при тенденции к распространению терроризма в мировом пространстве, возможно совершение актов терроризма с применением необычных, нетрадиционных средств, например, отравляющих химических веществ, использование зараженных насекомых, грызунов, спор особо опасных инфекций, обнаружение, фиксация, изъятие которых существенно меняет не только процессуальные основы производства осмотра места происшествия и иные виды осмотра, но и привлечения в качестве специалиста иных субъектов, применение иных приемов осмотра, научно-технических средств, в отличие от традиционных криминалистических.

В заключение авторами даны предложения для решения исследованных проблем.

Ключевые слова: расследование, теракт, осмотр, специалист, научно-технические средства, обнаружение, фиксация, изъятие.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-69-76>

Введение

Особенности привлечения специальных знаний при производстве следственных действий отражены в ч.2 статьи 126 УПК РК, в этой же статье Законодатель определяет субъектов, которым для выполнения процессуальных обязанностей даются полномочия по применению научно-технических средств. Закон не обязывает, следовательно по своему усмотрению может

привлечь специалистов, руководствуясь криминалистическими рекомендациями. Эта позиция вызывает дискуссию в криминалистической литературе. Так, Аминев Ф.Г., Хрусталева В.Н., Трубицин Р.Ю. считают, что специалист-криминалист должен привлекаться к производству следственных действий для обнаружения, фиксации, изъятия и предварительного исследования следов. Но если речь

идет о фотографической фиксации или применении металлоискателя, то такие простые действия, по их мнению, могут производиться самим следователем [2, с.56]. Орлов Ю.К. утверждает, что следователям крайне важно владеть специальными знаниями, тем более что «одни и те же специальные познания могут использоваться и следователем, и экспертом», поэтому задачи обнаружения, фиксации, изъятия следователем разрешимы [3, с.15]. Волинский А.Ф., Филиппов А.Г. весьма категорично заявляют о необходимости обязательного привлечения специалиста-криминалиста для оказания содействия следователю [4, с.15]. Столь же категоричны в своем мнении криминалисты, посвятившие свои исследования криминальным взрывам. Например, по данным Хромых Д.Н., акты терроризма с применением взрывных устройств составляли примерно от 5% до 10%, иногда до 15% [5, с.12]. Проводя анализ материалов дел и тактику привлечения специалистов к раскрытию и расследованию актов терроризма с применением взрывных устройств, Хромых Д.Н. констатирует: «...данные проведенного исследования свидетельствуют о том, что по 14 уголовным делам из 153 изученных, т.е. в 9% случаев, осмотр места взрыва производился следователем без привлечения каких бы то ни было специалистов, а по 139 уголовному делу, т.е. в 91% случаев – без привлечения специалистов-взрывотехников» [5, с.12-13.] Далее он отмечает: «сам следователь, как правило, не обладает необходимыми знаниями и квалификацией, позволяющими ему обнаружить и обезвредить взрывные устройства (далее ВУ). В этой связи проведение осмотра места взрыва или места обнаружения ВУ без участия специалиста-взрывотехника не только может привести к утрате доказательственной базы, но и создаст непосредственную угрозу жизни и здоровью следователя, членов следственно-оперативной группы, иных граждан, а также опасность разрушений материальных объектов» [5, с.15]. Хромых Д.Н. предлагает даже закрепить в соответствующей статье УПК РФ обязательного участия в осмотре

по делам, связанным с использованием ВУ, специалиста-взрывотехника [5, с.15.]. Конечно, такое предложение не совсем уместно, на наш взгляд, ведь террористы могут использовать не только взрывное устройство, но и другие средства, которые окажутся более разрушительными. Мнение об обязательности участия специалиста-взрывника, специалиста-криминалиста, судебного медика в осмотре места происшествия и в других следственных действиях поддерживают и другие российские криминалисты, посвятившие свои исследования вопросам расследования актов терроризма с применением ВУ, а именно А.А. Беляков, И.А. Варченко, А.И. Гаркинский, Е.В. Давыдов, О.В. Евстигнеева, А.В. Исаков, М.А. Михайлов, В.А. Морозков, И.Д. Моторный, А.И. Таркинский и др. [6-10]. Такое же мнение об обязательном участии специалистов высказывает Шпекбаев А.Ж., но, поскольку его исследования посвящены вопросам противодействия терроризму в целом, он говорит о необходимости взаимодействия всех правоохранительных органов стран Центральной Азии [11, с.27].

В Казахстане институт специальных знаний является действенным инструментом практики борьбы с правонарушениями. Этому способствовали труды казахстанских криминалистов Исаева А.А. [12], Варениковой С.П. [13], Алимовой Э.А. [14], а также труды наших учителей – основоположников казахстанской криминалистики Хван В.А., Попова В.И., Джакишева Е.Г., Мороз Л.Н., Мажитова Ш. и т.д.

Некоторые специальные знания в процессе расследования уголовных дел реализуются через обеспеченность технико-криминалистическими средствами. Так, в технико-криминалистическом обеспечении раскрытия и расследования преступлений условно выделяют два уровня, которые можно охарактеризовать следующим образом:

1) обеспечение условий и оснащенности для повышенной готовности специалистов-криминалистов к применению апробированных научно-технических средств, а именно:

- научно-техническое обеспечение – изобретение новых, а также возможное улучшение имеющихся научно-технических средств;

- научно-методическое обеспечение – разработка и совершенствование методик применения специальных научных знаний;

- организационное обеспечение – создание организационной структуры оперативно-криминалистических подразделений, научно-исследовательского института судебных экспертиз и Центра судебных экспертиз, совершенствование форм и методов их работы;

- учебно-методическое и профессионально-кадровое обеспечение – стажировки, повышение квалификации, участие в научных мероприятиях специалистов-криминалистов и экспертов;

- правовое обеспечение – совершенствование правового регулирования применения научно-технических средств.

2) выполнение вышеуказанного уровня в любом конкретном случае в процессе раскрытия и расследования уголовных правонарушений. Второй уровень – «реализация условий постоянной готовности», по существу представляет собой повседневную практику использования средств и методов криминалистической техники в целях раскрытия и расследования преступлений» [4, с.65-68].

Данные рекомендации прошли многолетнюю апробацию, их придерживаются правоохранительные органы для расследования традиционных правонарушений, криминалисты при проведении научных исследований и разработке тактических приемов по применению технических средств. Но также можно утверждать, что они приемлемы для расследования специфических видов правонарушений, к которым относятся террористические акты, совершаемые разными способами, разными средствами, по разным мотивам и т.д.

Цель исследования – выработать тактику применения специальных знаний при расследовании террористических актов на современном этапе.

Для достижения этой цели поставлены следующие задачи: изучить и проанализировать современные способы совершения терактов, а также подходы криминалистической тактики, применяемые с помощью специальных знаний для их выявления и расследования.

Методы исследования

Исследование в рамках данной статьи опирается как на общенаучные методы (индукции и дедукции, логического анализа и синтеза, идентификации и др.), так и на частные методы общественных наук (исторический и правовой анализы). Комплексное использование этих методов позволило реализовать системный подход к решению поставленных проблем.

История

Механизм совершения акта терроризма заключается в публичности действий террориста (террористов) и в выборе способов, средств, объектов посягательства (люди, стратегические объекты ТЭЦ, водохранилище, посевы, домашние животные и т.д.). Есть способы, средства, при применении которых в механизме слеодообразования наблюдаются типичные, классические в криминалистическом понимании традиционные следы – следы рук, обуви, протекторов шин, орудий взлома, пули, гильзы, осколки взрывных устройств, наслоения взрывчатых веществ на окружающих предметах, обрывки одежды, следы крови, части тела потерпевших, террориста-смертника, наслоения почвы и т.п. Например, при нападении на отдыхающих в Ницце террорист использовал грузовую машину, соответственно этому способу на месте происшествия остались следы протектора, детали, отделившиеся от машины, осколки фарных рассеивателей, наслоения волокон, почвы, следы крови и т.д. При террористических актах в Таразе, Актобе террористы использовали огнестрельное оружие, при нападении на редакцию в Париже террористы тоже использовали огнестрельное оружие. На месте происшествия картина слеодообразования типична соответственно способу совершения – это пули, гильзы, основные

следы, дополнительные следы выстрела, следы обуви, рук, крови и т.д.

В перечисленных и аналогичных примерах место происшествия имеет картину слеодообразования, изученную в отраслях: трасологии, судебной баллистике, криминалистическом исследовании материалов, веществ, судебной медицине. Элементы картины слеодообразования на месте происшествия систематизированы, описаны в указанных отраслях криминалистической техники и специалист-криминалист действует соответственно изложенным рекомендациям по обнаружению следов, их фиксации, изъятию, может провести предварительное исследование и установить факты, имеющие значения для выдвижения версии или применения розыскных мер. По результатам обнаружения следов следователю понятно, какие обстоятельства в дальнейшем можно установить с помощью судебных экспертиз – трасологической, баллистической, экспертизы материалов, веществ, судебно-медицинской и т.д.

Проблемным при осмотре места происшествия при использовании террористами традиционных средств является многочисленность жертв с летальным исходом или с ранениями, обширность территории, где совершается террористический акт, большой объем работы из-за огромного количества материальных следов, разных по природе, свойствам, хотя хорошо изученных. Например, территория январского события в Алматы, на которой действовала вооруженная группа террористов, охватывала сотни метров, жертвы от действий снайперов-террористов исчислялись десятками. Несмотря на эти сложности, большой объем работы, информация, сосредоточенная в пределах территории совершенного теракта, приемы ее обнаружения, фиксации, изъятия и предварительного исследования находятся в пределах компетентности специалистов-криминалистов и судебных экспертов, при содействии которых следственные группы имеют возможность установить все необходимые обстоятельства предмета доказывания.

Однако международная практика последних десятилетий демонстрирует, что террористы могут использовать специфичные, нетрадиционные в криминалистическом понимании средства, применение которых образуют картину слеодообразования, ранее никогда в Казахстане не изучавшуюся. Например, распыление газообразных токсичных веществ в Токийском метро; в Индии, Сирии террористы прибегли к распылению жидких отравляющих химических веществ, есть примеры использования зараженных насекомых, грызунов, спор особо опасных инфекций. В Казахстане, к счастью, такие ситуации не возникали, но есть ли гарантии того, что это невозможно?!

Результаты

В условиях глобализации и при тенденции к распространению терроризма в мировом пространстве возможно совершение актов терроризма с применением необычных, нетрадиционных средств и даже, как отмечают зарубежные исследователи, возможно совершение актов терроризма с использованием оружия массового поражения – химического, ядерного оружия и иных [15, 16, 17, 18]. Перечень возможных средств обширный – химические вещества нервно-паралитического воздействия, кожно-нарывные, удушающие, общедовитые, раздражающие (например, зарин, иприт, фосген, синильная кислота, хлорциан), не исключено, что террористы могут использовать обычные химические вещества, тем не менее являющиеся токсичными, агрессивными (серная, азотная кислоты, гептил, гербициды и др.), источники ионизирующих излучений, радиоактивные вещества (сыпучие, твердые, жидкие), взрывные устройства, а также биологические агенты (грибки, патогенные вирусы, бактерии особо опасных инфекций, токсины) и т.д.

В отношении таких нетрадиционных средств наука криминалистика не располагает какими-либо сведениями об их свойствах, способах доставки для совершения акта терроризма, способах применения (распыление, разбрызгивание,

разлива, рассыпания и пр.), механизме слеодообразования, картине воздействия на материальную обстановку в конкретном месте совершения террористического акта, степени устойчивости веществ или распада в атмосфере и т.д.

В криминалистике нет информации, где и какие могут образоваться следы, как они выглядят, как влияют на рельеф местности, растительный покров, состояние почвы, водной среды, на характер следов, где они могут скапливаться, где может происходить испарение, как температура атмосферного воздуха влияет на степень токсичности, как их обнаружить, можно ли визуальным путем или с помощью приборов, оборудования, реактивов, при каких условиях следует применять эти приборы, детекторы и пр.

Криминалистика не располагает сведениями о конкретных научно-технических средствах, которые следует применять для диагностики столь специфичных средств. Нет рекомендаций, как фиксировать обнаруженные следы, какие нужны приемы фиксации, как отразить в протоколе, какие нужны виды упаковок для изъятия обнаруживаемых веществ, с помощью каких инструментов можно изъять обнаруживаемые следы и т.д. Еще немаловажное обстоятельство имеется, когда речь идет о применении террористом опасных для жизнедеятельности средств, возникает вопрос, какими защитными мерами следственно-оперативной группе необходимо пользоваться – это очень важно!!!

Эти нетипичные средства, которые могут быть использованы террористами, являются достижениями таких современных областей знаний, как радиационная химия, органическая химия, полимерная химия, физическая химия, химическая технология, ядерная физика, микробиология, молекулярная генетика, эпидемиология и т.д. Продукция перечисленных областей наук имеет самые разные предназначения. Одни из них являются химическим, ядерным оружием, причем массового поражения. Некоторые из возможных средств использования,

например, гербициды, нужны в сельском хозяйстве для борьбы с сорняками, вредными насекомыми. Некоторые вещества используются в определенных технологиях промышленности, энергетике, космической отрасли, военной промышленности, в медицине, фармацевтике, парфюмерной, пищевой отрасли и т.д.

Многие из них относительно просты в изготовлении, потому доступны. Они транспортабельны, поскольку у некоторых из них есть такие свойства, что для достижения значительного ущерба достаточно незначительного количества (оно измеряется в граммах и даже в миллиграммах), например, вещество гептил, используемого в качестве топлива ракет «Протон». Превышает в 1000-кратном размере токсичность цианистого калия.

Простота в изготовлении этих средств, доступность, возможность их скрытного провоза не исключает того обстоятельства, что могут стать орудиями осуществления преступных замыслов террористической организации. Негативное воздействие нетрадиционных средств на материальную обстановку, на людей, животных, иные компоненты окружающей среды (почву, растительный покров) находятся за пределами содержания науки современной криминалистики.

Изложенное означает, что в ответ для противодействия терроризму необходимы исследования, разработки тактических рекомендаций, приемов проведения следственных действий применительно к специфике возможных средств терракта. Одно ясно – при расследовании таких преступлений возникнет потребность в специальных знаниях в области наук – ядерной физики, аналитической химии, радиационной химии, органической химии, токсикологии, микробиологии. При проведении осмотра места происшествия, освидетельствовании подозреваемого или потерпевшего, обыске, личном обыске, осмотре предметов необходима будет помощь, содействие лиц, обладающих знаниями об обращении с такими объектами.

Выводы

Придерживаясь общей методологии привлечения специальных знаний в процесс расследования преступлений, а также общих процессуальных основ, нам представляется, что тактику привлечения специальных знаний при расследовании актов терроризма со специфическими средствами можно дифференцировать на:

- организационно-тактические основы участия специалистов-криминалистов при проведении следственных действий для обнаружения, фиксации, изъятия, упаковки традиционных следов при совершении акта терроризма;

- организационно-тактические основы привлечения специалистов из научно-исследовательских институтов, специализированных ведомств, учреждений для обнаружения, фиксации, изъятия, упаковки специфических,

нетрадиционных средств, используемых при совершении акта терроризма;

- организационно-тактические основы назначения, проведения судебных экспертиз (входящих в компетенцию экспертов ЦСЭ МЮ РК) для исследования стандартных объектов;

- организационно-тактические основы назначения, проведения судебных экспертиз и специализированных исследований с помощью специалистов Комитета санитарно-эпидемиологического контроля МЗ РК, Государственных ветеринарных организаций РК, Научного центра гигиены и эпидемиологии имени Хамзы Жуматова» МЗ РК, Казахского научного центра карантинных и зоонозных инфекций имени Максута Айкимбаева МЗ РК, Республиканского научно-практического центра санитарно-эпидемиологической экспертизы и мониторинга МЗ РК и др. организации для исследования нестандартных объектов.

Список литературы

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V // Электронный ресурс: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (дата обращения: 01.04.2023).
2. Аминев Ф.Г. Теория и практика использования специальных знаний в расследовании преступлений // РИЦ БашГУ, – Уфа, 2015. – 165 с.
3. Орлов Ю.К. Заключение эксперта и его оценка (по уголовным делам) // Юрист, – М, 1995. – 198 с.
4. Филиппов А.Г., Волынский А.Ф. Криминалистика // Учебник «Закон и право». – М., 2015. – 606 с.
5. Хромых Д.Н. Методика расследования актов терроризма с использованием взрывных устройств: автореф. дисс. к.ю.н. –СПб, 2002. – 18 с.
6. Марутин А.Г. Расследование террористического акта // Автореф. дисс. к.ю.н. – Краснодар, 2011. – 13с.
7. Исаков А.В. Расследование преступлений террористического характера, совершаемых путем взрывов: криминалистические и уголовно-процессуальные аспекты: автореф. дисс. к.ю.н., – М., 2006. – 16с.
8. Морозков В.А. Методика расследования преступлений, совершенных с применением взрывчатых веществ и взрывных устройств: автореф. дис. к.ю.н. – СПб., 2002. – 15 с.
9. Вассалатий Ж.В., Методика расследования преступлений террористического характера: автореф. дисс. к.ю.н. – Челябинск, 2010. – 10 с.
10. Статус В.Ф. О функциях, правах и обязанностях специалиста в уголовном процессе // Вестник криминалистики, выпуск 3(15), 2005. – С. 45-52.
11. Шпекбаев А.Ж. Проблемы взаимодействия органов внутренних дел стран Центральной Азии в борьбе с организованной преступностью и экстремизмом (терроризмом) // Учебное пособие, – Алматы, 2005. – 166 с.
12. Исаев А.А. Теоретические и правовые проблемы применения специальных познаний для квалификации преступлений. -Алматы: Жеті жарғы, 1999. – 232 с.
13. Варенникова С.П. Применение специальных знаний в уголовном судопроизводстве Республики Казахстан // Учебное пособие, НАС, – Алматы, 2004. – 200 с.

14. Алимova Э. Участие специалиста в уголовном судопроизводстве // Изд-во Академии МВД РК им. М. Есбудагова, – Алматы, 2020. – 221 с.
15. Витюк В.В., Паин Э.А. Терроризм в современном мире: истоки, сущность, направления и угрозы. Институт социологии РАН. – М., 2003. – 358с.
16. Жиганова Л.П. Биотерроризм и агротерроризм – реальная угроза безопасности общества // Электронный ресурс: <http://www.portalslovo.ru/impressionism/36426.php> (дата обращения: 20.10.2022).
17. Токсанбаев А.Б. Интерпол и международный терроризм: проблемы тенденции развития и противодействие // Монография. ОФППИ «Интерлигал» в Казахстане. – Алматы, 2004. – 304 с.
18. Абсаметов С.К. Современный терроризм: нарастающая угроза человечеству. – Алматы, 2004. – 302 с.

Н.Б. Мергембаева¹, Р.Б. Тапалова²

¹Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Терроризмді тергеуде арнайы білімді қолдану тактикасы туралы

Аңдатпа. Мақалада Террористік актілерді тергеу кезінде мамандарды тарту мәселелері қарастырылады. Терроризм актілерін тергеу кезінде арнайы білімді тарту тактикасы террорист қолданатын терроризм тәсіліне, жағдайға, қылмыстық қол сұғу объектілеріне байланысты екендігі айтылады. Іздеу механизмінде қолдану кезінде криминалистикалық мағынада типтік, классикалық дәстүрлі іздер байқалатын әдістер, құралдар, оларды анықтау, бекіту, алып қою криминалистік-маман жұмысының құзыреті болып табылады. Жаһандық кеңістікте терроризмнің таралу үрдісі кезінде жаһандану жағдайында әдеттен тыс, дәстүрлі емес құралдарды, мысалы, улы химикаттарды қолдана отырып, терроризм актілерін жасауға, жұқтырған жәндіктерді, кеміргіштерді, аса қауіпті инфекциялар дауларын қолдануға, оларды табу, бекіту, оларды алып қою оқиға болған жерді тексеру өндірісінің процестік негіздерін ғана емес, айтарлықтай өзгертетініне назар аударылады тексерудің басқа түрлері, сонымен қатар маман ретінде басқа субъектілерді тарту, дәстүрлі криминалистикалыққа қарағанда басқа тексеру әдістерін, ғылыми-техникалық құралдарды қолдану.

Қорытындылай келе, авторлар зерттелген мәселелерді шешу үшін ұсыныстар берді.

Түйін сөздер: тергеу, теракт, тексеру, маман, ғылыми-техникалық құралдар, табу, бекіту, алып қою.

M.N. Mergembayeva¹, R.B. Tapalova²

¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

²Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan

On the tactics of applying special knowledge in the investigation of terrorism

Abstract. The article discusses the issues of attracting specialists in the investigation of terrorist acts. It is stated that the tactics of attracting special knowledge in the investigation of acts of terrorism depends on the method of committing a terrorist attack, the means used by the terrorist, the situation, the objects of criminal encroachment. The methods and means have been identified, when used in the mechanism of trace formation, typical, classical in the criminalistic understanding of traditional traces, detection, fixation, removal of which are the prerogative of the work of a criminalist specialist. Attention is drawn to the fact that in the conditions of globalization, with the trend towards the spread of terrorism in the global space, it is possible to commit acts of terrorism using unusual, unconventional means, for example, toxic chemicals, the use of infected insects, rodents, spores of particularly dangerous infections, detection, fixation, the seizure of which significantly changes not only the procedural basis of the inspection of the scene of the incident and other types of inspection, but also the involvement of other subjects as a specialist, the use of other inspection techniques, scientific and technical means in contrast to traditional forensic ones.

In conclusion, the authors give suggestions for solving the studied problems.

Keywords: investigation, terrorist attack, inspection, specialist, scientific and technical means, detection, fixation, seizure.

References

1. Ugolovno-processual'nyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 4 iyulya 2014 goda № 231-V // Elektronnyj resurs: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575852 (data obrashcheniya: 01.04.2023)
2. Aminev F.G. Teoriya i praktika ispol'zovaniya special'nyh znaniy v rassledovanii prestuplenij // RIC BashGU, – Ufa, 2015. – 165 s.
3. Orlov YU.K. Zaklyuchenie eksperta i ego ocenka (po ugolovnym delam) // YUrist, – M., 1995. – 198 s.
4. Filippov A.G., Volynskij A.F. Kriminalistika // Uchebnik Zakon i pravo, -M., 2015. – 606 s.
5. Hromykh D.N. Metodika rassledovaniya aktov terrorizma s ispol'zovaniem vzryvnyh ustrojstv // Avtoref. diss. k.yu.n. – SPb, 2002. – 18 s.
6. Marutin A.G. Rassledovanie terroristicheskogo akta // Avtoref. diss. k.yu.n., -Krasnodar, 2011. – 13s.
7. Isakov A.V. Rassledovanie prestuplenij terroristicheskogo haraktera, sovershaemyh putem vzryvov: kriminalisticheskie i ugolovno-processual'nye aspekty // Avtoref. diss. k.yu.n., – M., 2006. – 16s.
8. Morozkov V.A. Metodika rassledovaniya prestuplenij, sovershennyh s primeneniem vzryvchatyh veshchestv i vzryvnyh ustrojstv // Avtoref. dis. k.yu.n., – SPb., 2002. – 15 s.
9. Vassalatiy Zh.V., Metodika rassledovaniya prestuplenij terroristicheskogo haraktera // Avtoref. diss. k.yu.n., – CHelyabinsk, 2010. – 10 s.
10. Statkus V.F. O funkciyah, pravah i obyazannostyah specialista v ugolovnom processe // Vestnik kriminalistiki, vypusk 3(15), 2005. – S. 45-52.
11. Shpekbayev A.Zh. Problemy vzaimodejstviya organov vnutrennih del stran Central'noj Azii v bor'be s organizovannoj prestupnost'yu i ekstremizmom (terrorizmom) // Uchebnoe posobie, – Almaty, 2005. – 166 s.
12. Issayev A.A. Teoreticheskie i pravovye problemy primeneniya special'nyh poznanij dlya kvalifikacii prestuplenij // Zheti zhargy, – Almaty, 1999. – 232 s.
13. Varennikova S.P. Primenenie special'nyh znaniy v ugolovnom sudoproizvodstve Respubliki Kazahstan // Uchebnoe posobie, HAS, – Almaty, 2004. – 200 s.
14. Alimova E. Uchastie specialista v ugolovnom sudoproizvodstve // Izd-vo Akademii MVD RK im. M.Esbulatova, – Almaty, 2020. – 221 s.
15. Vityuk V.V., Pain E.A. Terrorizm v sovremennom mire: istoki, sushchnost', napravleniya i ugrozy // Institut sociologii RAN, – M., 2003. – 358 s.
16. Zhiganova L.P. Bioterrorizm i agroterrorizm – real'naya ugroza bezopasnosti obshchestva // Elektronnyj resurs: <http://www.portalslovo.ru/impressionism/36426.php> (data obrashcheniya: 20.10.2022)
17. Toksanbaev A.B. Interpol i mezhdunarodnyj terrorizm: problemy tendencii razvitiya i protivodejstvie // Monografiya. OFPPI «Interlial» v Kazahstane, – Almaty, 2004. – 304 s.
18. Absametov S.K. Sovremennyy terrorizm: narastayushchaya ugroza chelovechestvu. Almaty, 2004. – 302 s.

Сведения об авторах:

Мергембаева Н.Б. – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Астана, Казахстан.

Тапалова Р.Б. – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, проспект аль-Фараби, 71, Алматы, Казахстан.

Mergembayeva N.B. – Candidate of Law, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Tapalova R.B. – Candidate of Law, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi Avenue, Almaty, Kazakhstan.

Ye.K. Utebaev, R.Kh. Temirgazin, A.B. Seidanov

*Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
(E-mail: ergan1965@mail.ru, temirgazin@gmail.com, aibeksb@mail.ru)*

Pre-trial investigation of criminal offenses in the field of economic activity, using the example of illegal business, illegal banking, microfinance and collection activities

Abstract. *The article considers forensic methodological recommendations for pre-trial investigation of criminal offenses related to illegal entrepreneurial, illegal banking, microfinance and collection activities, which covered all countries, including Kazakhstan. The purpose of the article is to develop forensic tactical techniques for the production of investigative and tacit investigative actions during the pre-trial investigation of the organization of illegal entrepreneurial, illegal banking, microfinance and collection activities. The previously accumulated experience of Kazakhstan and foreign theory and practice of preliminary investigation of grave crimes and very grave crimes are taken into account. In particular, an attempt will be made to develop forensic prevention of criminal offenses related to the organization of illegal entrepreneurial, illegal banking, microfinance and collection activities.*

Keywords: *criminal business; organization of illegal entrepreneurship; illegal banking; illegal microfinance activities; illegal collection activities; forensic recommendation; forensic tactics and methods of pre-trial investigation; investigative and tacit investigative actions.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-77-92>

Introduction

The relevance of the topic and content of the article is as follows. Thus, the approved Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan until 2030 states the following that... «authorized state bodies would be focused on strengthening the fight against the» shadow «economy» [1].

In the Messages to the people of Kazakhstan, dated September 01, 2021, and to the Parliament of the Republic of Kazakhstan, dated March 16, 2022, Head of State K.-J.K. Tokayev drew attention to the fact that... «practical issues of combating crime should not be overlooked. Fair indignation of citizens causes an increase in fraud. The Prosecutor General's Office will have to develop a set of measures to counter fraud and financial pyramids.» [2].

For most citizens of the country, criminal offenses in the field of economic activity

are associated with fraudulent actions that are directed against the object of criminal law protection. For example, the criminal encroachment can be: money in national or foreign currency; industrial, household and food products; different types of service, etc. It is correct to distinguish between the compositions of criminal offenses included in the 6th and 8th chapters of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, this is possible only for investigative and operational-search apparatuses represented by the economic investigation service. The Economic Investigation Service is a member of the Financial Monitoring Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as EIS). It is possible only in the process of qualifying the action or inaction of a suspect in the commission of these socially dangerous acts.

A criminal offense in the form of illegal entrepreneurship, illegal banking, microfinance and collection activities causes enormous damage to the fiscal policy of the state in the form of unpaid taxes and billions of criminal proceeds received, both in national and foreign currencies. Damage is caused, including to the citizens of the country, which is also calculated in millions and billions of dollars, also in national and foreign currencies.

The composition of the criminal offense provided for by Article 214 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan: «Illegal entrepreneurship, illegal banking, microfinance or collection activities» is located in Chapter 8 of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (CC of the RK) [3]. On the basis of Art. 11 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, this public dangerous act in the category of crime refers to small and medium severity.

In the new economic situation, after the pandemic, business entities operate on the basis of a variety of ownership forms using various organizational and legal forms. Accounting and assessment of the performance of enterprises and entrepreneurs have become completely different. It became necessary to establish property relations with founders, investors, counterparties, as well as with the state – regarding the payment of taxes and other mandatory payments to the budget and extra-budgetary funds and state control over participants in market relations in the process of socio-economic development.

In the new economic conditions, the analysis of crimes in the field of economic activity shows the following. Many socially dangerous acts committed in the financial and budgetary sphere and commercial activities, previously investigative practice were partially known, we will present this in the literary analysis section. But, however, criminal offenses in the field of economic activity cause significant damage to the foundations of the economic and fiscal system of the republic. Pre-trial disclosure and investigation of such crimes committed in the field of economics is a challenge, since crimes of this type are latent. The danger to society of the crime of illegal entrepreneurship, illegal banking, microfinance activities and collection

activities is as follows. «Criminal business» in the form of this composition of a criminal offense can be committed in conjunction with both the compositions of criminal offenses included in the 8th and 9th chapters of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, and in the 6th and 15th chapters of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. «Persons of criminal business» on the subjective side of a criminal offense implement deceptive veiled methods of obtaining colossal illegal income, which can be revealed only during tacit investigative actions and operational-search measures, which we proved back in 2005 [4]. The illegal enrichment of criminal business by persons in the minds of law-abiding citizens causes outrage and increases social tensions in society. Among other things, mercenary crimes committed in the field of economics are of particular concern. A significant number of thefts and other crimes against property are committed in the field of financial and credit circulation, in the banking and tax system, criminal business, as well as in the licensing and export of raw materials, for example, products, goods from the republic. Such crimes are often associated with bribery and other official crimes.

In 2021, the investigative apparatus of the country pre-trial investigation of illegal entrepreneurship, illegal banking, microfinance and collection activities was carried out on 36 facts. For the first half of 2022, statistics state 58 facts of pre-trial investigation of criminal business [5].

The danger of the crime also lies in the fact that the services of the organizers of illegal migration can be used by persons with a criminal history, repeatedly convicted, as well as planning to engage in espionage, terrorist and extremist activities against our country. The vast majority of published textbooks and teaching guide, in our country and abroad after 2005 and until 2022, in criminology and criminalistics, bypass this difficult theoretical problem at all. The issues of criminological characterization, forensic methodology and prevention of certain criminal offenses included in the 8th chapter of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan are just partially highlighted. And

after the «Pseudo-business Undertakings» was decriminalized, Article 215 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan and «False Bankruptcy» of Article 240 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan were classified as administrative torts, the «persons of the criminal business» became unattainable to be prosecuted. But, there is a slight distance from an administrative offense to the commission of a criminal offense that is only one step long.

Analysis of the results of questionnaires, surveys and interviews of employees of departments of the economic investigation service and employees of the tax committee shows that more than 50% of tax payers either evade their payment, or hide the true amounts of their income and other objects of taxation, or under any pretext receive a delay in the fulfillment of civil obligations. «Shadow economy turnover in 2019 is amounted to more than 40 billion tenge. The damage from economic crimes is amounted to more than 31 billion tenge in 2021»[6].

Analysis of practical activities on pre-trial disclosure and investigation of crimes related to illegal entrepreneurship, illegal banking activities, microfinance and collection activities presents serious problems for operational-search and investigative units of economic investigations. This is due to the specific nature of this type of crime, since it has a similar way of committing a crime in the form of fraud. It can be carried out in combination, using market legal forms of entrepreneurial activity, in a veiled form, using conspiratorial methods of management, and in most cases with the participation of an organized group or community using their criminal experience. Crimes committed in the field of financial, credit, economic and commercial activities, namely: causing harm to the state through fraud, illegal entrepreneurship or pseudo-business undertakings, illegal activities in order to obtain profits uncontrolled by the state and other incomes which are concealed from accounting in order to artificially reduce the amount of tax. As a result of such crimes, the state loses part of its income, which negatively affects the formation of the state budget. Such crimes, in our opinion, are uncomplicated by the mechanism of commission, but are very

difficult to detect and disclose in pre-trial order, since it is impossible to clearly control the volume of products sold by individual outlets of commercial structures, production and service activities. Large firms, joint-stock companies, etc. skillfully hide their income, submitting fake information and fictitious documents to the tax inspectorates, which underestimate the amount of income of these enterprises.

Of course, the investigative and operational-search apparatuses of the economic investigation service of the Financial Monitoring Committee of the Ministry of Finance of the Republic of Kazakhstan need to respond to every criminal fact in the form of the beginning of a pre-trial investigation of a criminal case and implement a forensic warning of the organization of a criminal business. This is socially justified and fully meets the interests of law-abiding citizens and the state.

Therefore, in our opinion, there is a need to develop updated comprehensive methodological forensic recommendations related to the implementation of a pre-trial investigation into the organization of illegal business activities, illegal banking activities, microfinance and collection activities, which are committed in conjunction with other criminal offenses. Also we will try to propose an algorithm for pre-trial investigation of the organization of illegal business, according to which it is necessary to clearly give a legal assessment of the action or inaction of the subject of a criminal offense under Article 214 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. We will try to determine forensic tactical operations to consolidate trace information. Complex forensic tactical operations are necessary to include them in the content of the initial, subsequent and accompanying stage of the pre-trial investigation of the organization of the criminal business, which acts as the foundation for the commission of mercenary-violent crimes.

Literary materials

Scientific works of various levels related to the methodology of pre-trial investigation of illegal entrepreneurship, illegal banking activities, microfinance and collection activities

are mainly dated until May 2022. Subsequently, after the specified period, publications on the method of pre-trial investigation of the «criminal business,» set out in available sources of the Internet or published in a typographic way, are unavailable. Then let's turn our attention to analyzing the content of available and published works of a scientific nature on this issue.

According to the method of pre-trial investigation of criminal offenses in the field of economic activity, there are the works of the following authors. So, in the Russian Federation and the CIS countries, these include: Voigel E.I. (2004) [7], Kostromina E.G. (2006) [8], Kurganova I.V. (2008) [9], Yanchurkin O.V., Zulfugarzade T.E. (2015) [10], Vlasova p.V. (2020) [11], Kanatov E.S. (2021) [12], Muravyov M.V. (2022) [13] and others.

The content of works and scientific publications in the form of articles written by the above mentioned authors mainly reflect the criminological characterization of certain types of criminal offenses in the field of economic activity and the forensic methodology of pre-trial investigation of certain criminal offenses in the field of economic activity, typical investigative situations, the content of the stages of the preliminary investigation in the form of investigative actions.

In the Republic of Kazakhstan, there are separate scientific works on the criminal procedure for pre-investigation verification and forensic prevention of illegal economic activity.

Thus, Baizhanov N.A. (2006) [14] and Berkinbaev T. B. (2006) [15] considered the forensic methodology of preliminary investigation of certain criminal offenses in the economic sphere.

Abdirova G.A. (2009) [16] considered the use of special knowledge during the preliminary investigation of criminal cases on crimes in the field of economics.

Filatov V.N. (2019) [17] considered the introduction of a criminal procedure institute for pre-investigation verification of criminal offenses in the field of economics before proceeding with a pre-trial investigation.

In our opinion, these scientific studies do not fully cover forensic content and do not fully disclose the forensic methodology

for pre-trial investigation of the organization of illegal entrepreneurship, illegal banking, microfinance and collection activities.

Publications by foreign authors, from the UK, Germany, the USA and other countries, have a similar indicator of calendar time and cover general issues of criminological prevention and partly the methodology of pre-trial investigation of economic crimes. For example, this was considered: Ambos, K. (2018), Rachavelias, M.G. (2019), Levi, M. (2017), Solivetti, L.M. (2018), Miceli, T.J. (2021) and (2022), Box, M., Gratzner, K. & Lin, X. (2019), Blackburn, K., Neandis, K.C. & Rana, M.P. (2017) and others [18]. There are no other works by foreign authors disclosing the content of the forensic methodology for pre-trial investigation of the organization of criminal business, which carries out the production of a criminal case, including in the condition of COVID-19 pandemic.

Yes, all these works are valuable, but they do not provide an exhaustive answer to the application of previously developed theoretical provisions of the forensic methodology for pre-trial investigation of the organization of illegal entrepreneurship, illegal banking, microfinance and collection activities, including in a pandemic. Theoretical recommendations for the implementation of investigative actions are not fully disclosed, subject to the recommendations for the use of forensic tactical techniques, combinations and operations.

The methodological basis and research methodology is a dialectical and materialistic approach to the processes of cognition of socio-legal phenomena. In particular, the phenomenon in the form of illegal entrepreneurship, illegal banking, microfinance and collection activities, and generating criminal consequences for which it is necessary to give a legal assessment during the pre-trial investigation of a criminal case.

The basis of the scientific research was a philosophical understanding of the social essence of the process of criminalization of migration relations in the country and the resulting negative consequences for the person, society and the state. The fundamental provisions of philosophy in the form of the epistemological rationale for organizing a

criminal business and the way to solve the prevention of this criminal social phenomenon were applied.

The theoretical basis of the scientific research was the work of scientists and specialists in criminal law and criminology, the criminal procedure, criminal investigation, forensic examination, and the theory of operative research activities. These are listed and outlined above in the literary analysis section.

Besides, A.F. Aubakirov, R.S. Belkin, A.Ya. Ginzburg, E.G. Dzhakishev, G.A. Matusovsky, B.Kh. Toleubekova and other authors' conceptual fundamentals were taken into account while preparing this article [19]. The methodological recommendations developed by the above mentioned authors formed the basis of the proposed version of theoretical comprehension and the prevention of economic crime.

Results

In the main part, in the form of results, let's try to set out the following.

The methodology for pre-trial investigation of crimes in the field of economic activity related to illegal entrepreneurship, illegal banking activities, microfinance and collection activities should be understood as follows. This is a system of tactical tasks and operations determined by the subject of evidence, reflecting the specifics of the pre-trial investigation of this group of crimes and meeting the criteria of efficiency and economy, which are due to one type of criminal offense combined into one part of the crime, which is provided in Art. 214 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, and the nature of criminal consequences. The general points in the pre-trial crime investigation procedure are the basis of a private investigating procedure for groups of crimes. The regularity of the formation of a private pre-trial crime investigation procedure is determined by the current realities and the criminal situation in the country. The type of crime, the identity of the suspect and the objective logic of the facts make it possible to form elements of a private procedure for investigating this type of criminal offense in the field of economic activity. This will help to find its continuation

in the practical activities of the economic investigation service.

In this regard, the structure of a private pre-trial investigation procedure in the field of economic activity related to illegal entrepreneurship, illegal banking, microfinance and collection activities is based in the context of Art. 113 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, giving a list of circumstances about the subject of evidence. In relation to the peculiarities of the criminal offense of the considered type, which in the objective side is characterized by 4 alternative actions. Thus, the structure of a private pre-trial crime investigation procedure is under Art. 214 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan may include the following elements:

a) theoretical foundations of a private pre-trial crime investigation procedure in the field of economic activity;

b) organizational and methodological basis for pre-trial disclosure of this criminal offense;

c) the range of circumstances, which must be considered in order to determine the type of crime and to prove it;

d) criminalistic description of the above mentioned crime (it allows you to understand the specifics of this type of crime);

e) typical investigative situations in the beginning of the pre-trial investigation of the criminal case, a system of typical tactical tasks and tactical operations aimed at solving their progress in the initial and subsequent stages of the pre-trial investigation;

f) the content of the initial stage of the pre-trial investigation of a crime of this forensic type, which includes organizational issues and the initial verification of materials in an operative research mode;

g) organizational and tactical features of investigative and tacit investigative actions and operative research activities at the subsequent and accompanying stage of the pre-trial investigation of this type of criminal offense in the field of economic activity;

h) measures to prevent criminal offenses in the field of economic activity.

The theoretical basis of the private methodology of pre-trial investigation of this type of crime in the field of economic activity

will be the norms of criminal and criminal procedure legislation, the provisions of criminology and other branches of scientific knowledge related to civilized economic activity.

Thus, the criminal law characteristic of illegal entrepreneurship, illegal banking, microfinance and collection activities is an integral element of the forensic characteristic, which is part of the structure of the methodology for pre-trial investigation of this type of criminal offense. It is necessary for investigative and operative research units of the economic investigation service to clearly identify signs of *corpus delicti* in the field of economic activity.

The criminological characteristic, as an important element of the forensic characteristic of crimes of this type, will allow the investigative and operative research units of the economic investigation service to choose the optimal tactical technique for the production of an investigative or tacit investigative action or operative research activities. Thus, the criminal law and criminological characteristics of illegal entrepreneurship, illegal banking, microfinance and collection activities in the context of the underlying factors will determine in the future the peculiarities of the organization, tactics and methods of pre-trial investigation of this type of crime. Criminal law and criminological analysis is the fundamental basis of the forensic theory of pre-trial investigation of crimes in the field of economics.

Taking into account the fact that the main purpose of the study is to understand the forensic side of criminal activity in the field of economics, the processes of its pre-trial disclosure and investigation, as well as the preparation of recommendations for its optimization, we did not delve into the criminal law and criminological aspects of this multifaceted activity. We suppose that the domestic specialists with the appropriate knowledge can do that.

The peculiarities of the forensic characteristic of the investigated group of crimes, in our opinion, are more manifested in such elements: 1) characterization of the initial information about the crime; 2) information on the subject and tools of criminal encroachment;

3) data on the method of preparation, commission and concealment of a crime, which forms a mechanism for committing a crime, where the suspect takes into account the situation of committing a crime; 4) data on typical personality characteristics of the suspect; 5) information on the personal characteristics of the victim; 6) summarized data on the most common motives for the crime.

The question of the initial information about the crime committed refers to one of the important elements of the forensic characteristics of this group of crimes. In forensic literature, the initial information is associated with reasons that, in accordance with Art. 180 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan serve to resolve the issue of starting a pre-trial investigation of a criminal case. As our research have shown, the legally established reasons and sources of information that formed the basis for the formation of reasons do not fully coincide. Moreover, the content side of the most common reasons for starting a pre-trial investigation of a criminal case in the investigated category of cases internally is broken up into the most typical sources of information. According to the measure encountered, the reasons for the beginning of the pre-trial investigation of the criminal case in the considered part are as follows: 1) applications of citizens (Clause 1 of Part 1 of Article 180 of the Code of Criminal Procedure) – 12% out of the total number of reasons; 2) confession (Paragraph 2 of Part 1 of Article 180 of the Code of Criminal Procedure) – 0%; 3) messages in mass media (Paragraph 3, part 1, article 180 of the Code of Criminal Procedure) – 0%; 4) information disclosure about the crime by officials and bodies authorized to start a pre-trial investigation of a criminal case – 88%. The last reason in its content breaks up into information emanating: from the confidant – up to 58% of the total number of reasons for the cases under consideration; from the prosecutor's office – 15%; from the relevant services of the Ministry of Internal Affairs and the National Security Committee – up to 15%. This circumstance is the basis for the conclusion that the vast majority of the crime signs of the investigated group are detected by the criminal prosecution authorities in

the performance of their official duties. In turn, it indicates the interest of officials who, performing managerial functions, in our opinion, should much more often detect signs of crimes, which corresponds to the reason enshrined in paragraph 4 of part 1 of article 180 of the Code of Criminal Procedure. Their interest is aimed at solving personal issues by illegally manipulating identified by him violations.

The subject of criminal encroachment, in the forensic understanding of the group of crimes under consideration, is an abstract object characterizing the civilized and state-established procedure for carrying out entrepreneurial activities. It is disclaimed in the constituent documents and is associated, among other things, with legitimate bankruptcy processes. Partly an additional subject of criminal encroachment here are: the life and health of citizens, property interests, state security, the financial and budgetary system of Kazakhstan and etc. Unlike other crimes, where the material objects of criminal encroachment are available – theft, environmental, etc., the subject of criminal encroachment of this type of economic crimes must be perceived and recorded according to documents of entrepreneurial activity and control agencies.

The tools of committing this group of crimes in the field of economic activity, with the help of which the suspect directly commits a crime and affects the subject of criminal encroachment, are monetary resources in national or foreign currency, securities and their surrogates (for example, plastic cards). They provide settlement operations between business entities and individuals. This represents 77% of the total number of committing crimes tools. The widespread implementation into the financial sphere of methods for carrying out settlement operations using information technologies based on the use of electronic computing and communication equipment is a significant part. Significant amount of financial information reflecting the ownership rights of subjects are stored on computer storage media in the form of «electronic» documents. Criminal acts with such documents may involve improper access to computer information.

Therefore, it is important to take into account that modern computer technologies have had a revolutionary impact on the criminal technique of making traditional documents on paper, which can be distinguished from original ones only by using special knowledge and technology.

The method of committing a crime in the structure of the forensic characteristic occupies a special place, since in its «trace» informativity it really combines four elements: the subject and tools of criminal encroachment, the circumstances of the crime, the identity of the crime committer and the victim, the circumstances that contributed to the crime. We think that there is a dialectical relationship between the object and the subject, the victim, the methods of committing the crime and its concealment, the reasons and conditions for committing the crime. In our opinion, knowledge about the method of committing this group of crimes is of triple senses, which are: criminal law, criminal procedure and forensic.

The method of committing this group of crimes in the field of economics is very multiformed, that is why here is a lawlessness, which in turn undermines the basis of country living and the well-being of every person. In addition, economic crime includes in its structure a professional and organized extensive common-law network. It can be defined as a system of actions caused by the situation and chosen by the suspect to achieve a criminal goal. The actions of the subject of the crime are associated with an analysis of the conditions, place, time and tools corresponding to the general criminal plan and achievement of the goal. The leading role in the implementation of the method of committing economic crimes is given to the identity of the suspect, characterizing his physical and psychological properties.

A typical mechanism of crimes in the field of economy in the Republic of Kazakhstan is manifested in 4 types: upstream and downstream industries; financial and credit services, human services. This can be expressed in the following forms:

– illegal production of wage goods (alcoholic and food products, tobacco products, medical products, etc.);

- financing of knowingly unprofitable objects;
- construction of financial pyramids;
- artificial creation of organizational, financial, production and management conditions and prerequisites knowingly leading to bankruptcy;
- housekeeping, taking care for the aged and disabled people, children, etc., tutoring, car repair, various jobs for headhunting, illegal gambling business, construction and repair services, etc.

The mechanism for committing crimes in the field of economics is related to the situation. In forensic science, under the situation in a generalized form, a set of conditions in which a crime occurred and determines the development of the investigative situation is indicated. The typical situation of committing this group of crimes should include: place, time, material, climatic, production, household and other environmental conditions, peculiarities of the behavior of the participants in the illegal event, psychological connections between them and other factors of objective reality. Thus, the concept of a crime situation should be formulated on the basis of a general scientific understanding of the situation in any field of human activity, i.e. a specific life situation and a broader concept than the «accident circumstances». Analysis and generalization of external and other data on the situation of the crime in the forensic characterization of this group of crimes will allow the investigator during the investigation to determine the approximate area, and sometimes the actual place of residence or job of the suspect, as well as make an assumption about the locations of evidence information. Taking this into account, the places of preventive, tacit investigative actions and operative research activities are determined.

In the crime circumstances, certain important personality traits of the suspect are manifested, and a forensic assessment of the crime is impossible without taking it into account. During the pre-trial investigation of the criminal case, the investigator analyzes the actions of the suspect, also can make a certain judgment, and sometimes determine precisely which objects have been affected and what traces could remain on them. Besides,

questions about the identity of the suspect and his typology are being resolved in order to choose the further appropriate tactical technique for conducting an investigative action and some operative research activities. Forensic science has currently outlined two specific areas for studying the personality of the criminal, and these points of view impress us. The first direction is to obtain data on the identity of an unknown subject of the crime, the second is to study the identity of the detainee. In addition, the suspect uses other citizens to do the duties of «zits-leaders (chairmen).» As a rule, famous personalities are invited – athletes, former politicians, artists, military, former law enforcement officials. As an example, we will cite the famous literary character from the novel «The Golden Calf» – this is Pound, who served his sentence instead of real subjects of crime. In reality, «persons of criminal business» carried out economic illegal activities and were only the founders of various partnerships and joint-stock companies, and in some cases, remained in the «shadows» and only financed fraudulent projects [20, p.176-181].

Thus, officials, financially responsible persons, as well as those who performed managerial functions in commercial and other organizations, are a participant in the criminal business.

The analysis of criminal cases of this category and the personal practical experience of the authors make it possible to conclude that an active participant in criminal economic activity is a person who has a high educational level and personal organizational abilities. A typical forensic characteristic of the subjects of crime in the economic sphere should include personal psychological and physiological characteristics, the degree of their criminal activity, information about relationships with other persons, interests, professional skills, criminal and after criminal activity.

We consider it necessary to note that in a broad sense, individuals and legal entities can be the victim of a crime, since both can be harmed by a criminal offense. In the criminal procedural sense, only an individual, a citizen, can be as a victim. Criminally significant trace information from the victim can be obtained by studying:

– the nature of the actions of the victim at the time of the crime, his relationship with the subject of the crime, his actions at the end of the encroachment;

– the nature of the business and personal relations of the victim that took place before the crime event with the suspect, acquaintances, partners, persons of professional interest to the victim of the crime, close relatives;

– characteristics of psychological, social, professional features and personality of the victim.

The data obtained will allow you to fully characterize the identity of the suspect, the motives for committing a crime and, accordingly, will help to more accurately outline the circle of persons among whom the subject of the crime should be sought, and plan seeking procedure to search for the most important evidence in the case. At the same time, in most cases, the state, as an abstract collective image, acts as the party to which the harm is caused. During the pre-trial investigation of illegal business, the injured party is represented by employees of the territorial tax committee. In financial pyramids, the victims are: deceived investors of investment projects; counterparties represented by the bank; legal entities and individuals.

The motive and purpose in the forensic characterization of crimes in the field of economics is interconnected with other elements of its structure. To achieve the goal, the subject of the crime is developing a detailed economic operation in advance, which from the outside does not arouse suspicion among the fiscal and supervisory authorities. A criminal thought of a potential person of an illegal business can arise anywhere. He can discuss the self-serving criminal motive with a potential accomplice in the criminal business. This is determined by the personality of the subject of the crime, the profile of illegal economic activity, territorial and geographical factors. The motive and purpose of the suspect is embodied in the financial mechanism necessary for the implementation of the criminal plan.

During the pre-trial investigation of the criminal business, we will highlight two typical investigative situations: a) an unknown

person, committed a socially dangerous act; b) the offender is detained. But there is a suggestion. There is another less typical situation – the suspect has been identified, but he is hiding from the criminal prosecution authorities of the Republic of Kazakhstan.

The first group includes investigative situations when there is information about the crime, but the person who committed it is unknown. The proportion of such situations is 11.81% out of the total number of criminal cases studied.

The second group consists of situations in which the person who committed the crime is known, the nature of the unlawful act is determined. The proportion of such situations is 82.68%.

The third group consists of situations in which the identified person is hiding from the preliminary investigation bodies. The proportion of such a situation is 5.51%.

Tacit investigative actions and operative research activities at the initial stage of the investigation of this group of crimes are a continuation of the activities of operational units of the economic investigation service. The continuation of the operative research activities of the economic investigation service can include accompanying operative research activities that are carried out after the detection of a crime and the start of a pre-trial investigation of a criminal case. The further activities of the operational units of the economic investigation service can be constant and accompany the criminal case until it is sent to the judicial body. Types of tacit investigative actions (Chapter 30 of Section 6 of the Special Part of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan) and operative research activities carried out on behalf of the investigator or within his competence, on his own initiative (Part 2 of Article 10 of the Law of the Republic of Kazakhstan «About ORA») may vary. They are acceptable to all investigative situations of a pre-trial investigation of this group of crimes in the field of economics. The production algorithm may depend on the operational situation in the region. It is advisable to continue the tactical-forensic combination or operation to reveal the true social appearance of the suspect. These activities are carried

out jointly with the operational units of the temporary detention center and the pre-trial detention center, the territorial police, etc. You can continue operative observation, under the guise of creating a conspiratorial enterprise or other entity, the introduction or application of a model of criminal activity in relation to a defendant in a criminal case. Including to carry out a set of search activities to establish other eyewitnesses to the crime committed, material objects of the criminal business and concealed illegal income. The results of tacit investigative actions and operative research activities can be documented in the form of a report, certificate or criminal procedure document, which reflects information about the identified contacts and connections of the subject of the crime with another person or persons, economic illegal activities, to which accounts money loans were transferred, etc. Then, during the proof, include them in the criminal case (Article 239 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan). The data of tacit investigative actions and operative research activities may form the basis for the production of subsequent investigative and tacit investigative actions.

Criminally significant objects in the form of production premises, technological equipment, other place of manufacture of products or goods, construction work or services, containers, electricity costs, other auxiliary items are fixed as an inspection of the crime scene or other material objects identified – Articles 219, 220, 221 and 224 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan. Inspection of the scene is one of the most difficult urgent investigative actions, on the results of which the progress of further pre-trial investigation depends.

Despite its apparent simplicity of inspecting the scene, documents, warehouses, raw materials, semi-finished products, finished products, weight measuring devices, laboratory and technological equipment of the criminal business, there are some peculiar issues. So, the investigator or operating officer of the Economic Investigation Service (EIS) must meet with a specialist before the start of the inspection. We believe that the investigator needs to additionally obtain explanations from a specialist who carries

out his professional activities in a particular branch of the economy or business. The expert is involved on the basis of Article 80 of the Code of Criminal Procedure of RK. This person will help the preliminary investigation to fully consolidate the evidence and assist not only in inspecting the crime scene, but also in selecting the necessary technical documentation.

The organization and tactics of witnesses and victims' examination in cases of this category has its own specifics. Victims and witnesses have been known since the discovery of the crime and the inspection of the scene. In cases where the suspect is caught red-handed or «while the scent is hot» those involved in the arrest are questioned as witnesses. A large group of witnesses for the types of crimes analyzed are consumers of goods, works or services. Employees of the enterprise, officials and financially responsible persons of the enterprise, including employees of fiscal authorities. Another group of witnesses are criminal business counterparties, implementers or suppliers. The next group is represented by relatives, colleagues, acquaintances of the suspect.

For tactically competent search proceedings, the EIS investigator is obliged to clearly understand what he will look for. The purpose of the search is to find evidence and orientating information in accordance with criminal procedure law. The peculiarity of the search in cases related to the criminal business is that the items being sought (jewelry, currency, documents, etc.) are both necessary evidence in the case under investigation and are valuable for compensation for the damage caused to the state and citizens.

A lot of problems arise in practice when removing large consignments of inventory – alcoholic beverages, food products, household appliances, metals, cars, etc. Seized property must be transferred for storage to commercial, state-owned enterprises or organizations. In the future, the investigator gives an order to sell the property. Bulky items, including large quantity of goods, in accordance with Part 3 and 4 Article 211 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan, must have a special storage procedure. During the inspection, such items must be

photographed or filmed on video, sealed and transferred for storage. Attach to the materials of the criminal case a document on the location of such material evidence (act of acceptance, preserved receipt, bill of lading, etc.), and a sample of material evidence sufficient for a comparative study can also be attached.

According to the material evidence attached to the materials of the criminal case, both at the initial and at the subsequent stage of the investigation, it is necessary to obtain the results of expert activities. Depending on the subject of the study, the following types of forensic economic examinations can be assigned: a) forensic accounting; b) judicial financial and credit expertise; c) forensic examination of economic activities; d) judicial financial and budgetary expertise. Article 250 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan regulates the procedure for the production of a comprehensive examination. There is a proposal on the production and appointment of a comprehensive judicial budgetary and credit and financial expertise, where tax authorities, financiers and economists will combine their theoretical knowledge and practical experience. We believe that the specialists involved can maximize their scientific and practical potential in order to save criminal procedural source of collecting evidence and comply with the criminal procedure period of accelerated criminal proceedings.

According to the third investigative situation, when the suspect is identified and he is hiding from the preliminary investigation, it is additionally necessary to obtain his personal data for subsequent detention. They are introduced into the materials of the criminal case after examination of witnesses, victims, accomplices, other investigative and tacit investigative actions or operative research activities. In this case, it is necessary to draw up a subjective portrait using the hardware and software complex «Image Plus», «Image Plus Plus», «Express Search», «Photo Systems», «Stream» and «Papyrus». Investigator of EIS, using the capabilities of the Operational Control Centers, can organize and carry out operative research activities to establish and search for the location of the suspect and deliver him to the investigation or court bodies

(part 3 of article 193 of the Code of Criminal Procedure of the Republic of Kazakhstan).

All the above, ultimately, is an analytical attempt to determine the rational direction for establishing and consolidating evidence, positive use of the potential of the criminal procedure law in the production of investigative, tacit investigative actions and operative research activities in the pre-trial investigation of this type of criminal offense in the field of economic activity at the initial, subsequent and final stage.

Discussion

It should be noted that the proposed algorithm for pre-trial investigation of criminal business takes into account previously developed and proven methods of pre-trial investigation of criminal offenses in the Republic of Kazakhstan.

Thus, E.K. Utebaev in 2005 proposed a methodology for pre-trial investigation of criminal offenses in the field of economic activity.

R.Kh. Temirgazin in 2021 proposed a methodology for pre-trial investigation of criminal offenses of a technogenic nature.

A.B. Seidanov in 2022 determined the methodology for pre-trial investigation of medical criminal offenses and others.

Of course, other methods of pre-trial investigation of criminal offenses may arise. During the pre-trial investigation of criminal offenses, digital technologies and new ways of recognizing the external signs of defendants in a criminal case can be widely used.

Conclusions

In conclusion, we should summarize the main points of the article. The main purpose of the pre-trial investigation of criminal offenses in the field of economic activity can be aimed at establishing the causes and circumstances of the commission of these socially dangerous acts. It is necessary to find out: what happened in this economic activity in which an entrepreneur, business or legal entity operates. If there is a crime, then start a pre-trial investigation. To the person of the criminal business, who extracted large-scale and especially large-scale illegal income, implement preventive forensic recommendations for the pre-trial

investigation of criminal offenses in the field of economic activity. If there are no signs of the composition of criminal offenses included in chapter 8 and 9 of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, then assist an entrepreneur or business entity in organizing a civilized law-abiding business procedure. For the counterparty and investigative bodies of the Republic of Kazakhstan, it is not a strategic goal to prosecute and impose criminal punishment on a potential entrepreneur. It is important to restore social justice and compensate for material and financial damage suffered to the counterparty, citizens and the state.

But the organization of illegal entrepreneurial, illegal banking, microfinance and collection activities may be fertile ground for committing other criminal offenses in the aggregate, forming the content of a special part of the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan. For some officials of executive government bodies, fiscal and law enforcement agencies, illegal business carried out by criminals can act as a «titbit» object for extracting colossal shadow income in national and foreign currencies. Thus, the law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan should assist each other in the interaction and exchange of criminally significant trace information about the criminal business, interaction in the dissemination of information among the population about existing laws that ensure a civilized procedure for the implementation of entrepreneurial and economic activities of the subjects of the country's economy. This can be carried out with the help of local police, tax officials and the akimat (city administration). From the public, confidants and employees of communal organizations of apartment owners to receive timely information about rented apartments in which citizens who show marginal or criminal behavior are concentrated. This information can be received by operative research agencies of the economic investigation service.

Article 3 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan should be clarified in the form of an acceptable definition of

large-scale and especially large-scale criminal income. In our opinion, it could be edited in a following version – that «under criminal income on a large-scale and especially large-scale, recognize an amount that is equal to or exceeds the size of the monthly calculated income at the time of the criminal offense.» The specified size, which takes place in the form of consequences from the criminal actions of a criminal business, investigative or operative research units of the economic investigation service must be established at the time of the start of the pre-trial investigation of the criminal case or during the subsequent stage of the pre-trial investigation.

This explanation will allow to avoid an investigative and judicial fail, eliminate the contradiction in law enforcement practice and develop a single mechanism for preventive activities of subjects of criminal procedure.

Special attention can be paid to early preventive activities in the warm season – spring, summer and autumn, in places of concentration of civil and industrial construction facilities, wholesale and retail trade, leisure institutions and organizations, including those created for minors and young children, where criminal business can exist.

In the police, prosecutor's office and courts, it is necessary to provide for the functioning on a permanent basis of social digital networks and hotlines for those who have become victims of the criminal business. Police and other officials of the criminal process should promptly respond to each request for help, give advice to the victim of the criminal business.

The Government of the Republic of Kazakhstan should provide the new jobs in the border regions of the country, control employment of the population and involve them in socially useful paid labor activity. Also to legalize prostitution and establish legal control over it. Take an active position and intolerance against organized illegal entrepreneurial, illegal banking, microfinance and collection activities, and to give each fact a legal assessment by implementing a criminal case in court and sentencing.

References

- 1 Concept of legal policy of the Republic of Kazakhstan until 2030. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan of October 15, 2021 for No. 674. – [electronic resource]. – retrieved from <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (Accessed: 30.01.2023).
- 2 President of the Republic of Kazakhstan Tokayev K.-J.K. Message to the people of Kazakhstan: «Kazakhstan in a new reality: time for action». – [electronic resource]. – retrieved from <https://primeminister.kz/en/address/01092020> (Accessed: 30.01.2023).
- 3 Criminal Code of the Republic of Kazakhstan: Practical manual. – Almaty. – «Publishing house Norma-K». – 2021. – 240p.
- 4 Utebaev E.K. Methodology for investigating crimes in the field of economic activity related to illegal entrepreneurship, false entrepreneurship and false bankruptcy. – Diss.... cand. jurid. sciences: 12.00.09. – Astana. – 2005. – 173p.
- 5 Data of the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan. – Nur-Sultan. – 2021. [electronic resource]. – retrieved from <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (Accessed: 30.01.2023).
- 6 Statistical Press Bulletin. – Nur-Sultan. – N.2. – 2022. – 130 p.
- 7 Voigel E. I. Specifics of the investigation of crimes in the field of economics committed by persons from among local ethnic organized criminal groups (Based on materials from Eastern Siberia and the Far East): Dis.... cand. jurid. sciences: 12.00.09. RSL OD, 61: 05-12/322. – Irkutsk. – 2004. – 205 p.
- 8 Kostromina E. G. Scientific basis of investigation of economic crimes committed by organized groups: Dis.... cand. jurid. sciences: 12.00.09. RSL OD, 61: 06-12/484. – Zaporozhye. – 2006. – 216 p.
- 9 Kurganova I.V. Forensic modeling in the investigation of crimes in the field of economics: dissertation... Candidate of Law: 12.00.09. – Kurganova Iraida Vasilievna; [Place of defense: Nizhegor. Academia. Ministry of Internal Affairs of Russia. silt. RSL OD, 61: 08-12/363]. – Nizhny Novgorod. – 2008. – 249 p.
- 10 Yanchurkin O.V., Zulfugarzade T.E. Methodology for investigating crimes committed in the field of economic activity: lecture on the discipline «Criminalistics «///FSBEI HE» REU «named after G.V. Plekhanov». – Department of High Rights and Processes. – M. – 2015. – 51 p.
- 11 Vlasova P.V. Theoretical concepts of legal (criminal procedure) organization of countering crime in the field of economics. – monograph. – M. – Yurlitinform. – 2020. – 440 p.
- 12 Kanatov E.S. Initiation of criminal cases on crimes in the field of economic activity: abstract dis.... Candidate of Law: 12.00.09. – Moscow. – 2021.
- 13 Muravyov M.V. Use in criminal procedure proof of information obtained during vowel operational-search measures: dissertation... Candidate of Legal Sciences: 12.00.09. – Nizhny. – 2022.
- 14 Baizhanov N.A. Explanation, forecasting and prevention of crimes in the sphere of economy in the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation: dissertation... Candidate of Legal Sciences: 12.00.08. – Astana. – 2006/
- 15 Berkinbaev T.B. Peculiarities of detection and investigation of crimes committed in the sphere of banking activities (Based on the materials of the Republic of Kazakhstan): Dis.... cand. jurid. sciences: 12.00.09 RSL OD, 61: 06-12/620. – Chelyabinsk. – 2006. – 182p.
- 16 Abdirova G.A. Use of special economic (accounting) knowledge in the investigation of crimes committed in the field of banking. – Astana, 2009. – 88p.
- 17 Filatov V.N. The beginning of the pre-trial investigation on economic offenses in the Republic of Kazakhstan: problematic issues. – Nur-Sultan. – Law and State, 2020, No. 3-4, pp.138-160
- 18 Rachavelias M.G. Online financial crimes and fraud committed with electronic means of payment – a general approach and case studies in Greece. ERA Forum 19, 339–355 (2019). <https://doi.org/10.1007/s12027-018-0519-2> // Levi, M. Assessing the trends, scale and nature of economic cybercrimes: overview and Issues. Crime Law Soc Change 67, 3–20 (2017). <https://doi.org/10.1007/s10611-016-9645-3> // Solivetti, L.M. Immigration, socio-economic conditions and crime: a cross-sectional versus cross-sectional time-series perspective. Qual Quant 52, 1779–1805 (2018). <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0566-8> // Miceli, T.J. Crime as exchange: comparing alternative economic theories of criminal justice. Eur J Law Econ 51, 523–539 (2021). <https://doi.org/10.1007/s10657-021-09692-8> // Miceli, T.J. Counting offenders' gains? Economic and moral considerations in the determination of criminality. Eur J Law Econ (2022). <https://doi.org/10.1007/s10657-022-09744-7> // Box, M., Gratzner, K. & Lin, X. The Asymmetric Effect of Bankruptcy Fraud in Sweden: A Long-Term Perspective. J Quant Criminol 35, 287–312 (2019). <https://doi.org/10.1007/s10940-018-9380->

2c // Blackburn, K., Neanidis, K.C. & Rana, M.P. A theory of organized crime, corruption and economic growth. *Econ Theory Bull* 5, 227–245 (2017). <https://doi.org/10.1007/s40505-017-0116-5>

19 Ginzburg, A. Ya. Forensic basis of investigative actions: (according to the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan) /Ed. Prof. A.F. Aubakirov. – Almaty. – Daneker. – 2002. – 306p. // Kuchukov K.M. Investigation of fraudulent actions: Educational and practical manual /Ed. Prof. A. Ya. Ginzburg. – Ed. 2nd, reworked. and add. – Almaty. – LLP «Ayan Adet». – 2001. – 98p. // A.F. Aubakirov Theory of modeling in the practice of expert research: Monograph. – Alma-ata. – 1984. – 161p. // Belkin R.S. Forensic course: In 3 volumes. – Moscow. – Volume 3. – Lawyer. – 1997. – 340p. // Belkin R.S. Forensics: the problems of today. Topical issues of Russian criminalistics. – Moscow. – NORMA. – 2001. – 240 p. // Dzhakishev E.G. Problems of improving forensic techniques and means of combating theft and other selfish crimes in the field of economics: Diss. doc. jurid. sciences. – Almaty. – Al-Farabi KazGNU. – 1994. – 283p. // Matusovsky G.A. Economic crimes: Forensic analysis. – Monograph. – Moscow. – 1999. – 480p. // Toiebekova B.Kh. Problems of improving the fight against crimes committed using computer technology: Autoref. diss. Doc. jurid. sciences. – Almaty. – 1998. – 44p.

20 Ilf I., Petrov E. The Golden calf: Collected works T.2. – Moskva. – 1961. – 560 p.

Е.К. Өтебаев, Р.Х. Теміргазин, А.Б. Сейданов

Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық және коллекторлық қызмет мысалында экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды сотқа дейінгі тергеп-тексеру

Аңдатпа. Мақалада барлық елдерді, соның ішінде Қазақстанды қамтыған заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық және коллекторлық қызметпен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды сотқа дейінгі тергеп-тексерудің криминалистикалық әдістемелік ұсынымдары қарастырылады. Мақаланың мақсаты заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық және коллекторлық қызметті ұйымдастыруды сотқа дейінгі тергеу барысында тергеу және жасырын тергеу әрекеттерін жүргізудің криминалистикалық тактикалық тәсілдерін әзірлеу болып табылады. Ауыр және аса ауыр қылмыстарды алдын ала тергеудің қазақстандық және шетелдік теориясы мен практикасының бұрын жинақталған тәжірибесі ескеріледі. Оның ішінде заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық және коллекторлық қызметті ұйымдастырумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарға криминалистикалық профилактика әзірлеуге әрекет жасалатын болады.

Түйін сөздер: қылмыстық бизнес; заңсыз кәсіпкерлікті ұйымдастыру; заңсыз банк қызметі; заңсыз микроқаржы қызметі; заңсыз коллекторлық қызмет; криминалистикалық ұсыныс; сотқа дейінгі тергеудің криминалистикалық тактикасы мен әдістемесі; тергеу және жасырын тергеу әрекеттері.

Е.К. Утебаев, Р.Х. Темиргазин, А.Б. Сейданов

Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан

Досудебное расследование уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности, на примере незаконной предпринимательской, незаконной банковской, микрофинансовой и коллекторской деятельности

Аннотация. В статье рассматриваются криминалистические методические рекомендации досудебного расследования уголовных правонарушений, связанных с незаконной предпринимательской, незаконной банковской, микрофинансовой и коллекторской деятельностью, которая охватила все страны, в том числе и Казахстан. Целью статьи является разработка криминалистических тактических приемов производства следственных и негласных следственных действий в ходе досудебного расследования организации незаконной предпринимательской, незаконной банковской, микрофинансовой и коллекторской деятельности. Учитывается ранее накопленный опыт казахстанской и зарубежной теории и практики предварительного

расследования тяжких и особо тяжких преступлений. В том числе будет предпринята попытка разработать криминалистическую профилактику к уголовным правонарушениям, связанным с организацией незаконной предпринимательской, незаконной банковской, микрофинансовой и коллекторской деятельностью.

Ключевые слова: криминальный бизнес; организация незаконного предпринимательства; незаконная банковская деятельность; незаконная микрофинансовая деятельность; незаконная коллекторская деятельность; криминалистическая рекомендация; криминалистическая тактика и методика досудебного расследования; следственные и негласные следственные действия.

Список литературы

1 Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года // [электронный ресурс] Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения 30.01.2023).

2 Президент РК Токаев К.-Ж.К. Послание народу Казахстана: «Казахстан в новой реальности: время действий». 1 сентября 2020 г. // [электронный ресурс] Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан <https://primeminister.kz/ru/address/01092020> (дата обращения 30.01.2023).

3 Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2021. – 240 с.

4 Утебаев Е.К. Методика расследований преступлений в сфере экономической деятельности, связанных с незаконным предпринимательством, лжепредпринимательством и ложным банкротством: дисс.... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Астана, 2005. – 173 с.

Данные Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК. – Нур-Султан, 2021 <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics> (дата обращения 30.01.2023).

6 Статистический пресс-бюллетень. – Нур-Султан. – №2, 2022. – 130с.

7 Фойтель Е. И. Специфика расследования преступлений в сфере экономики, совершаемых лицами из числа местных этнических организованных преступных групп (По материалам Восточной Сибири и Дальнего Востока): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09: Иркутск, 2004 205 с. РГБ ОД, 61:05-12/322.

8 Костромина Е. Г. Научные основы расследования экономических преступлений, совершенных организованными группами: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 Запорожье, 2006 216 с. РГБ ОД, 61:06-12/484.

9 Курганова И. В. Криминалистическое моделирование при расследовании преступлений в сфере экономики: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.09 / Курганова Ираида Васильевна; [Место защиты: Нижегород. акад. МВД России]. – Нижний Новгород, 2008. – 249 с.: ил. РГБ ОД, 61:08-12/363

10 Янчуркин О.В., Зулфугарзаде Т.Э. Методика расследование преступления, совершенных в сфере экономической деятельности: лекция по дисциплине «Криминалистика» /// ФГБОУ ВО «РЭУ» имени Г.В. Плеханова», кафедра высоких прав и процессов. – М., 2015. – 51 с.

11 Власова С.В. Теоретическая концепция правовой (уголовно-процессуальной) организации противодействия преступности в сфере экономики: монография. М.: Юрлитинформ, 2020 – 440 с.

12 Канатов Е. С. Возбуждение уголовных дел о преступлениях в сфере экономической деятельности: автореферат дис. ... кандидата юридических наук: 12.00.09.- Москва, 2021.

13 Муравьев М.В. Использование в уголовно-процессуальном доказывании информации, полученной в ходе гласных оперативно-розыскных мероприятий: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.09.- Нижний, 2022.

14 Байжанов Н.А. Объяснение, прогнозирование и предупреждение преступлений в сфере экономики в Республике Казахстан и Российской Федерации: диссертация ... кандидата юридических наук: 12.00.08 Астана, 2006.

15 Беркинбаев Т. Б. Особенности выявления и расследования преступлений, совершаемых в сфере банковской деятельности (По материалам Республики Казахстан): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 Челябинск, 2006 182 с. РГБ ОД, 61:06-12/620.

16 Абдирова Г.А. Использование специальных экономических (бухгалтерских) знаний при расследовании преступлений, совершаемых в сфере банковской деятельности. – Астана, 2009. – 88 с.

17 Филатов В.Н. Начало досудебного расследования по экономическим правонарушениям в Республике Казахстан: проблемные вопросы. – Нур-Султан. – Право и государство, 2020 г, № 3-4, с.138-160.

18 Rachavelias, M.G. Online financial crimes and fraud committed with electronic means of payment-a general approach and case studies in Greece. ERA Forum 19, 339–355 (2019). <https://doi.org/10.1007/s12027-018-0519-2> //Levi, M. Assessing the trends, scale and nature of economic cybercrimes: overview and Issues. Crime Law Soc Change 67, 3–20 (2017). <https://doi.org/10.1007/s10611-016-9645-3> //Solivetti, L.M. Immigration, socio-economic conditions and crime: a cross-sectional versus cross-sectional time-series perspective. Qual Quant 52, 1779–1805 (2018). <https://doi.org/10.1007/s11135-017-0566-8> // Miceli, T.J. Crime as exchange: comparing alternative economic theories of criminal justice. Eur J Law Econ 51, 523–539 (2021). <https://doi.org/10.1007/s10657-021-09692-8> // Miceli, T.J. Counting offenders' gains? Economic and moral considerations in the determination of criminality. Eur J Law Econ (2022). <https://doi.org/10.1007/s10657-022-09744-7> //Box, M., Gratzner, K. & Lin, X. The Asymmetric Effect of Bankruptcy Fraud in Sweden: A Long-Term Perspective. J Quant Criminol 35, 287–312 (2019). <https://doi.org/10.1007/s10940-018-9380-2c> // Blackburn, K., Neanidis, K.C. & Rana, M.P. A theory of organized crime, corruption and economic growth. Econ Theory Bull 5, 227–245 (2017). <https://doi.org/10.1007/s40505-017-0116-5>

19 Гинзбург А.Я. Криминалистические основы следственных действий: (по Уголовному-процессуальному кодексу Республики Казахстан) / Под ред. проф. А.Ф. Аубакирова. – Алматы: Данекер, 2002. – 306с. // Кучуков К.М. Расследование мошеннических действий: Учебно-практическое пособие / Под ред. проф. А.Я. Гинзбурга. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Алматы: ТОО «АянАдет», 2001. – 98с. // Аубакиров А.Ф. Теория моделирования в практике экспертных исследований: Монография. – Алма-Ата, 1984. – 161с. // Белкин Р.С. Курс криминалистики: В 3-х томах. -Москва, Том 3, Юрист, 1997. –340с. // Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. – Москва, НОРМА, 2001. –240с.// Джакишев Е.Г. Проблемы совершенствования криминалистических приемов и средств борьбы с хищениями и иными корыстными преступлениями в сфере экономики: дисс. докт. юрид. наук. –Алматы: КазГНУ им. Аль-Фараби, 1994. –283с. // Матусовский Г.А. Экономические преступления: Криминалистический анализ: монография. –Москва, 1999. –480с. // Толеубекова Б.Х. Проблемы совершенствования борьбы с преступлениями, совершаемыми с использованием компьютерной техники: автореф. дисс. докт. юрид. наук. – Алматы, 1998. – 44 с.

20 Ильф И., Петров Е. Золотой теленок: Собр. соч.Т.2. – Москва,1961. – 560 с.

Сведения об авторах:

Utebaev Ye.K. – Candidate of Law, Professor, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

Temirgazin R.K. – PhD, Senior Lecturer, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

Seidanov A.B. – Master of Jurisprudence, Senior Lecturer, Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan.

Өтебаев Е.К. – заң ғылымдарының кандидаты, заң факультетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан.

Теміргазин Р.Х. – құқықтану PhD, заң факультетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан.

Сейданов А.Б. – заң ғылымдарының магистрі, заң факультетінің қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан.

Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуге бағытталған іс-әрекеттердің қазіргі шындығы, динамикасы, себептері мен шарттары

Аңдатпа. Қоғамның «ауырулы» жағдайының өзіндік формасы, сондықтан онымен күресудің ең сенімді және тиімді әдісі-оның алдын-алуы мен профилактикасы қылмыстылықты білдіреді.

Өзіне-өзі қол жұмсау жағдайы мен криминогендіктің арасында тұрақты өзара байланыс байқалады. Бұл құбылыстардың көрсеткіштерінің төмендеуі немесе артуы қоғамдағы шиеленістің дәрежесін бағалауға, мемлекеттік реформалардың функционалдығы мен тиімділігін бағалауға немесе кері тенденцияны анықтауға мүмкіндік береді: қылмыстың өсуіне және өз-өзіне қол жұмсаудың көбеюіне әкелетін дағдарыс пен тоқырау.

Ситуациялық себептер бойынша біз ұзақ (ұзаққа созылған) сипатта болмаған, бірақ қылмыскердің жәбірленушіге тигізетін зорлық-зомбылық, психоэмоционалды және физикалық әсердің ниеттерінен туындаған және өз-өзіне қол жұмсау кезінде өздігінен, ойланбастан жүзеге асырылған жағдайларды түсінеміз. Аталған детерминанттарға сот - тергеу тәжірибесінің мысалдарын ескере отырып, спирттік ішімдіктерді ішу (маскүнемдік, алкоголизм), өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізген қылмыскердің де, аталған қылмыстың құрбанының да аффективтік жағдайын жатқызуга болады.

Түйін сөздер: өзін-өзі өлтіру, өзін-өзі өлтіру себептері, өзін-өзі өлтіруге жәрдемдесу, өзін-өзі өлтіруді насихаттау, қылмыстың алдын алу, динамика.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-93-102>

Кіріспе

Қоғамның «ауырулы» жағдайының өзіндік формасы, сондықтан онымен күресудің ең сенімді және тиімді әдісі-оның алдын-алуы мен профилактикасы қылмыстылықты білдіреді. Ғалым Д.А. Шестаков қылмыстылықтың келесі анықтамасын береді: «адамның, әлеуметтік институттың, белгілі бір елдің қоғамының, жаһандық қоғамның қоршаған адамдар үшін қауіпті көптеген әрекеттерді жасау қасиеті, қылмыстар мен олардың себептері арасында көрінеді, сандық түсіндіруге және қылмыстық-құқықтық тыйымдарды алдынала анықтауға мүмкіндік береді» [1].

Қылмыстық-құқықтық нормаларды қолданудың нәтижелілігі, яғни оларды

әртүрлі қылмыс түрлерімен күресте сапалы және уақтылы қолдану қылмыстарды ашуда және тергеуде нәтижелілікті қамтамасыз етуге де (біздің жағдайда өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізгенде), сондай-ақ оның алдын алуға да ықпал етеді. М.Д. Шаргородский өз жұмысында дұрыс атап өткен: «Құқықтық норманың тиімділігі оны қолдану тиісті әлеуметтік қатынастарды құқықтық реттеудің алдына қойылған мақсаттарға жетуге қаншалықты ықпал ететіндігімен анықталады. Мақсатқа келетін болсақ, оған осы нормалар қолданылатын әрекеттер жасалмайтындығымен қол жеткізіледі» [2]. Осылайша, мемлекет кепілдік берген құқықтарды қорғау және қамтамасыз ету шеңберінде жүргізілген зерттеу контексінде

мұндай құқық өмір сүру құқығы, сондай-ақ қылмыстық-құқықтық нормаларды қолдану теориясы мен практикасын жетілдіру жолымен қоғамдық қатынастарды тиімді реттеу болып табылады. Осылайша, мемлекет қызметінің өзекті және маңызды салаларының бірі анықталады, оның тиісті орындалуы қылмыстық қол сұғушылық деңгейін төмендетуге және тұтастай алғанда қоғамның саяси, экономикалық, мәдени және моральдық өмірін, сондай-ақ құқықтық қатынастардың әрбір жеке субъектісін тұрақтандыруға ықпал етеді.

Өзіне-өзі қол жұмсау жағдайы мен криминогендіктің арасында тұрақты өзара байланыс байқалады. Бұл құбылыстардың көрсеткіштерінің төмендеуі немесе артуы қоғамдағы шиеленістің дәрежесін бағалауға, мемлекеттік реформалардың функционалдығы мен тиімділігін бағалауға немесе кері тенденцияны анықтауға мүмкіндік береді: қылмыстың өсуіне және өз-өзіне қол жұмсаудың көбеюіне әкелетін дағдарыс пен тоқырау. Мұндай процестердің заңдылықтары туралы Я.И. Гилинский былай дейді: «Өз-өзіне қол жұмсау деңгейі әсіресе экономикалық дағдарыстар, депрессия және жұмыссыздықтың өсу жылдарында артады ... Өз-өзіне қол жұмсау әлеуметтік ауытқулардың барлық түрлері сияқты, халықтың әлеуметтік және экономикалық саралану дәрежесіне және оның өзгеру қарқынына қатты әсер етеді. Саралау дәрежесі неғұрлым жоғары болса, өзіне-өзі қол жұмсау мінез-құлқының көрсеткіштері соғұрлым жоғары болады» [3].

Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу сияқты қылмыстың себебін зерттеу бұл құбылыстың пайда болатын факторларын анықтауға көмектеседі, қылмыстың осы түрінің динамикасын болжауға, сондай-ақ өзін-өзі өлтіруге дейін жетуге бағытталған іс-әрекеттермен күресудің тиімді әдістерін ұсынуға мүмкіндік береді.

Дегенмен, ресми деректер әрдайым белгілі бір құбылыстың нақты жағдайын объективті түрде көрсетуге мүмкіндік бермейді.

ҚР ҚК 105-бабында көрсетілген іс-әрекетті жасағаны үшін айыптау қорытындылары шығарылған адамдардың

тек 58,1%-ы ғана қылмыстық жауаптылыққа тартылады [4].

Зерттеу әдістері

Ғылыми мақаланың әдіснамалық негізі олардың дамуы мен өзара байланысында объективті шындықтың құбылыстары мен процестерін зерттеуді қамтитын ғылыми танымның диалектикалық әдісі болды. Зерттеу барысында жеке ғылыми әдістер де қолданылды: нақты социологиялық, модельдеу, жүйелік талдау, салыстырмалы құқықтық, статистикалық.

Зерттеудің жаңалығы қылмыстық сипаттың сыртқы әсеріне (жеткізуге) байланысты жасалған суицид қылмыстық заңның құқықтық құрылымы ретінде нақты мазмұнымен, нақты объективті және субъективті белгілерімен қаралады, бұл ҚР ҚК 105-бабының нормасын қолдану шекарасын дәл анықтауға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, өзіне-өзі қол жұмсаудың детерминациялық механизмін ашуда, атап айтқанда, криминологиядағы виктимологиялық идеяларды дамытатын жәбірленушілердің мотивациясы.

Талқылау

Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуге бағытталған қылмыстық қол сұғушылықтар санының өсуі, сондай-ақ жасөспірімдер мен кәмелетке толмағандардың өз-өзіне қол жұмсау жағдайларының көбеюі 2017 жылғы заңнамалық бастамаға байланысты болды, бұл қылмыстық заңға онымен байланысты формулаларды толықтыруға да әсер етті. Сонымен, № 118634-7 заң жобасының паспортына түсіндірме жазбаның мәтінінде өз-өзіне қол жұмсаудан қайтыс болған балалардың саны туралы ақпарат берілген. Қазақстан Республикасы Тергеу комитетінің деректері бойынша 2014 жылдан бастап 2017 жылға дейінгі кезеңде 2 205 кәмелетке толмаған адам (оның ішінде жасөспірімдер) өз-өзіне қол жұмсады. Мұндай мәліметтер ҚР ҚК-не өзгерістер мен толықтырулар енгізу шеңберінде жүргізілетін, ұсынылып отырған заң шығару қызметін негіздеу мақсатында ұсынылғанын назарға ала отырып, біз балалар арасындағы өз-өзіне қол жұмсаудың өсіп келе жатқан саны криминогендік сипатқа ие деп айта

аламыз. Сонымен бірге, біз ескерілмеген криминалдық өзіне-өзі қол жұмсау ықтималдығы жоғары деп санаймыз. 2018 жылы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің жыл сайынғы кеңейтілген алқа отырысында Министр министрліктің басты міндеттерінің бірі кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық қол сұғушылықтың алдын алу болып табылатынын атап өтті. Бұл оларға қатысты психологиялық немесе физикалық зорлық-зомбылық өзіне-өзі қол жұмсау мінез-құлқының пайда болуына, сондай-ақ қатыгездік пен агрессияның көрінісін тудыруы мүмкін. 2019 жылы ҚР Президенті бұған да назар аударады: «Мәліметке сүйенсек, өткен жылы жасөспірімдер жасаған қылмыстар саны 3,8 пайызға азайған, алайда, бұл ретте 2018 жылы кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстар саны 5 пайызға өскен». 2020 жылы ҚР Президенті бұл мәселеге қайта оралады [4].

ҚР ҚК 105-бабы бойынша тіркелген қылмыстардың саны жыл сайын өсіп отыруы ықтимал, бірақ біз зерделейтін құрам бойынша қылмыстық іс-әрекеттер санының өмірге қарсы тіркелген қылмыстардың жалпы санына арақатынасы соңғысының сандық төмендеу үрдісіне қарамастан елеусіз болып қалады (1-кесте). Бұдан басқа, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізгені үшін сотталғандар санының өсу серпінінде елеулі өзгерістер жоқ (2-кесте).

Жас балалар мен жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқы, мұндай ақпаратты телекоммуникация құралдарында жария ету резонанстық сипатқа ие және оны, оның ішінде жас балалар мен кәмелетке толмағандарға қатысты жүзеге асырылатын қылмыстық қол сұғушылықтармен байланыстыратын мемлекеттік қайраткерлердің назарына алынатынын атап өткен жөн. Бұдан басқа, еңбекке қабілетті (әрекетке қабілетті) халықтың да өзін-өзі өлтіруіне дейін жеткізу арқылы өзіне-өзі қол жұмсау санының өсуін жоққа шығаруға болмайды. Осы себепті ресми статистикалық ақпараттың сенімділігіне күмән келтіруге негіз бар. М.С. Шклярук және Д.С. Скугаревский ресми ақпараттың объективтілігі мен толықтығын келесідей

бағалайды: «Қылмыстың жай-күйі туралы статистика бұрмаланған және ұзақ уақыт бойы мемлекеттің қылмыстық саясатын қалыптастыруға негіз болған жоқ, тек қылмыстылықпен күреске қатысатын бөлімдердің жұмысын бағалауға қызмет етеді» [5].

Біз Е.К. Волконскаяның өзін-өзі өлтіруге бағытталған қылмыстар санының ұлғаюымен немесе төмендеуімен мемлекеттегі өзіне-өзі қол жұмсаудың абсолютті көрсеткішінің динамикасының «сәйкессіздігі» бар деген пікірімен келісеміз, бұл сонымен бірге зерттелетін құрамның жоғары кідірісін бағалауға мүмкіндік береді [6].

Нәтижелер

«Қылмыстылық, кез-келген әлеуметтік құбылыс сияқты, мүлдем өлшенбейді, тек оның өлшеуге болатын ерекше қасиеттері бар». Ұсынылған ресми статистикалық мәліметтердің арақатынасы қылмыстың бұл түрі өте жоғары кідіріске ие деп болжауға негіз береді. Бұл әрекеттерді саралаудың күрделілігі ҚР ҚК 105-бабында көзделген қылмысты жасауға қатысы бар адамдарға оны жасағаны үшін қылмыстық жауаптылықтан аулақ болуға мүмкіндік береді, біз бұл туралы диссертациялық жұмыстың екінші бөлімінде айттық. Бұл әрекеттерді саралаудың күрделілігі ҚР ҚК 105-бабында көзделген қылмысты жасауға қатысы бар адамдарға оны жасағаны үшін қылмыстық жауаптылықтан аулақ болуға мүмкіндік береді. Біз бұл туралы да диссертацияның екінші бөлімінде айттық. Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуді жасырын әрекет қасиеті бар қылмыстық қолсұғушылық ретінде зерттеу кезінде ҚР Тергеу комитеті Тергеу басқармасының қызметкерлеріне, қылмыстық іздестіру бөлімшелерінің, учаскелік полиция уәкілдерінің, ҚР ІІМ бөлімшелерінің тергеу және анықтау қызметкерлерінің адам өлтірулерге қатысты бөлімдерінің жедел уәкілдеріне сауалнама жүргізу кезінде алынған сараптамалық баға келтіру қажет. Сонымен, «Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің беймәлімділігінің дәрежесі қандай?» деген сұраққа жауап берушілердің пікірлері былайша бөлінді:

«Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу жасырын қылмыс болып табылмайды» – 4,2%; «төмен дәреже» – 23,5%; «орташа дәреже» – 25,3%; «жоғары дәреже» – 26,8 %; жауап беру қиын болды – 20,2 %. Келтірілген жауаптар мен ресми статистикалық мәліметтерді назарға ала отырып, біз ҚР ҚК 105-бабы бойынша сараланған қылмыс дәлел базасын құру (жинау) мен одан әрі саралауда күрделі, сондықтан жоғары жасырын іс-әрекет болып табылады деп айта аламыз [4]. Келесі сұрақты өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің жоғары жасырындығы туралы жауап берген респондент ұсынды:

«Сіздің ойыңызша, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің жасырындығының жоғары деңгейіне не себеп болады?» және мынадай жауаптардың нұсқалары ұсынылды:

1. Бұл қылмыстар өз-өзіне қол жұмсау жәбірленушінің тәуелсіз ерікті әрекеті болғандықтан тергелмейді.

Сұралғандардың 77,2%-ы аталған нұсқамен келісті.

2. Болған оқиғаны куәгерлер (өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу туралы айғақтар) болмаған не жәбірленушінің туыстарынан келіп түскен арыз болмаған жағдайда дәлелдеу базасын жинаудағы қиындық..

Сұралғандардың 86%-ы аталған нұсқамен келісті.

3. Жәбірленушінің өмір бойы тұрақсыз психикалық жағдайы жағдайында өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу көзделмейді.

Сұралғандардың 19,7%-ы аталған нұсқамен келісті.

4. Басқа (нұсқа талап етілмейді) [4].

Респонденттер берген баға біздің тұжырымдарымызды куәландырады.

«Қылмыстылық әлеуметтік өмірдің маңызды жағы емес, бірақ қылмыстылықтың басқа да маңызды қасиеті бар: ол қоршаған ортаның барлық әсерін көрсетеді және қорытындылайды. Сондықтан қылмыстылық жойылмайды, тіпті одан да көп қылмыстылық өсіп келеді – бұл қазіргі қоғамның негіздеріндегі сәтсіздіктің айқын дәлелі». Алайда, біздің жағдайда, бұл мәлімдеме абсолютті сипатқа ие бола алмайды, оның дәлдігі мен дәйектілігіне қарамастан, келіспеу қиын, өйткені біз бұрын анықтағанымыздай, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу-бұл жәбірленушіге зорлық-

зомбылық (психикалықтан да, физикалық жағынан да) әсер ету фактісін саралау және анықтау кезінде қиындық тудыратын жасырын (және мүмкін жасырылған) құбылыс.

ҚР ҚК 105-бабын іс жүзінде қолданудың көрнекілігін көрсету үшін ҚР жекелеген субъектілері бойынша бізді қызықтыратын статистикалық мәліметтерді қарауға жүгіну қажет деп санаймыз. Бұл Қазақстан Республикасының өңірлерінде өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу туралы қылмыстық-құқықтық норманың тиімділігі мен пәрменділігін толық көлемде бағалауға мүмкіндік береді.

Келтірілген деректер бұрын жасалған қорытындының негізділігін куәландырады және криминалдық суицидтердің болуы мүмкін екендігін растауға мүмкіндік береді.

Қалыптасқан тәжірибені – тергеу және сотты бағалау кезінде белгілі бір құбылыстың нақты болуы (біздің жағдайда мұндай құбылыс өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу болып табылады) әрқашан өзінің ресми өмір сүруінен туындамайтынын және, әдетте, белгілі бір қоғамға тән әлеуметтік процестермен анықталатынын түсіну қажет. Өзіне-өзі қол жұмсаудың тіркелген жағдайларының саны осындай жоғары деңгейде болғанша, олардың кейбіреулерінің криминалдық компоненті туралы мәселе өзектілігін жоймайды.

2017 жылғы ҚР ҚК-нің өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу туралы қылмыстық-құқықтық норманы кеңейту бөлігіндегі толықтырулары қазіргі уақытта құқық қолдану қызметінің айтарлықтай өзгеруіне ықпал ететін фактор болған жоқ. Қылмыстық заңға аралас қылмыстық-құқықтық нормалардың – ҚР ҚК 105-бабының енгізілуін назарға ала отырып, біз қылмыстың мұндай түрін ашуда елеулі өзгерістер, сондай-ақ тіркелген қылмыстар санының күрт артуы болған жоқ деген қорытындыға келеміз.

Біз зерттеп жатқан құбылыстың себептілігіне – өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу туралы айта отырып, біз алдымен профессор М.Д. Шаргородскийдің пікірін айту маңызды деп санаймыз, ол қылмыстың себептері онсыз өмір сүре алмайтын жағдайлар екенін көрсетті. Бірақ

осы жағдайлардың әрқайсысын бағалауға сараланған түрде қарау керек, өйткені бір жағдайда қылмыстық мотивтерді құру мүмкіндігі пайда болады, ал екінші жағдайда бұл объективті шындыққа айналу мүмкіндігі пайда болады [2]. Осылайша, кейбір жағдайлар шарттар, ал басқалары себептер ретінде әрекет етеді:» Белгілі бір қылмыстың себептері, осылайша, субъектілерде оны жасауға мүдделер мен себептер тудыратын белсенді күштер болып табылады». Нәтижесінде, осындай көзқарасты ескере отырып, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудегі өзіне-өзі қол жұмсаудың себептері жағдайлардың «қолайлы» жиынтығымен өзін-өзі өлтіру туралы шешім қабылдауға ықпал ететін факторлардың пайда болуы екенін анықтаймыз. «Жағдайдың өзі өзіне-өзі қол жұмсаудың қауіпті сипатына ие бола алмайды. Оның өз-өзіне қол жұмсауы адамның оны қабылдауға және бағалауға дайын болуымен анықталады». Себебі өзін-өзі өлтіру қылмысының себептері-бұл, әдетте, жасалған өзін-өзі өлтірудің постфактумын анықтайтын жағдайлар болып табылады. Басқаша айтқанда, ниет (өзін – өзі өлтіруге қатысты) - бұл өз-өзіне қол жұмсауға ықпал ететін, түсінуге және шешім қабылдауға итермелейтін нәрсе, себептер өз кезегінде өз-өзіне қол жұмсаудың «құралы» болып табылады. Ниеттің пайда болуынан кейін өзін – өзі өлтіру әрдайым жүрмейді, мотивация өзгермелі, себеп қайтарылмайды.

Әдетте, авторлар өзін-өзі өлтірудің (қылмыстық емес) келесі себептерін анықтайды: отбасылық жанжалдар, кәсіби қызметті жүзеге асырумен байланысты қақтығыстар, материалдық әл-ауқаттың төмендеуі немесе жоғалуы (экономикалық себептер), адамның өзін қабылдамауы, физикалық әл-ауқаты, ауруын айтады. Біз бұл мәселеге медициналық әдебиеттерде және осы салада зерттеумен айналысатын әртүрлі ғылыми көздер мен жарияланымдарда жеткілікті көңіл бөлінетіндігіне байланысты өзін-өзі өлтірудің себептері ретінде жеке тұлғаның ауытқуларының болуы (нашақорлық, алкоголизм және т.б.) егжей-тегжейлі қарастырылмайды.

Сонымен қатар, әдебиетте өз-өзіне қол жұмсау мінез-құлқының жеке сипаттамаларының маркерлері бар: 1) мінез-құлық (қоғамнан алшақтату); 2) когнитивті (басқалардан туындайтын дұшпандық сезімі); 3) эмоционалды (теңгерімсіздік, қанағаттанбау); 4) коммуникативті.

Әлбетте, бұл екі құбылыстың арасында, яғни өз – өзіне қол жұмсау және өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуде ең тікелей өзара байланыс бар. Залал шеккен адамға физикалық немесе моральдық азап келтіру оған өз-өзіне қол жұмсау туралы тұрақты шешім қабылдауға себеп болады. Бұрын зерттеуде келтірілген сот практикасының мысалдарында өз-өзіне қол жұмсауға ынталандырудың пайда болуы жәбірленушіге бірнеше рет, жүйелі терістеріс әсерлерден кейін де, «қылмыскер-жәбірленуші» бір-бірімен әрекеттескеннен кейін де болуы мүмкін.

Е.К. Волконская өзін-өзі өлтірудің келесі себептерін анықтайды: медициналық (әртүрлі девиантты көріністер: алкоголизм, нашақорлық, психикалық аурулар және бұзылулар және т.б.), психологиялық (ұзақ психо-травматикалық жағдай, моральдық жарақаттар және т.б.), экономикалық (жұмыстың болмауы, материалдық проблемалардың болуы және т.б.), әлеуметтік (әлеуметтік сенімсіздік және т.б.), жеке (жеке қақтығыстар, оның ішінде отбасы ішіндегі және т.б.), тұрмыстық (тәртіпсіздік және т.б.), криминологиялық (жеке адамның ар-намысы мен қадір-қасиетіне қол сұғу және т.б.), генетикалық (тұқым қуалаушылық). Мұндай жіктеу, біздің ойымызша, өте кең болып көрінеді [7]. Біріншіден, біз бұрын өз-өзіне қол жұмсаудың ниеттері мен себептері, кейбір ұқсастықтарға қарамастан, әртүрлі шығу тегі бар және әртүрлі кезеңдерде пайда болатындығын анықтадық. Ниет – бұл қоршаған шындықты субъективті-теріс қабылдау нәтижесінде пайда болатын ықтимал өзіне-өзі қол жұмсаудың ішкі психикалық жағдайы және ішкі жанжалды шешуде үмітсіздіктің пайда болуы. Сонымен қатар, мотивациялық сала ситуациялық сипатқа ие, яғни өзін – өзі өлтіру туралы шешім өзгермелі және өзгермелі болып табылады. Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу

кезінде өзін-өзі өлтірудің себептері жәбірленушінің психоэмоционалды жағдайы болып табылады, ол қылмыскер жәбірленушіге жасаған теріс қасиеттердің заңсыз шабуылдары аясында пайда болды. Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуде себептер өз-өзіне қол жұмсау немесе әрекет ету фактісі бойынша анықталады. ҚР ҚК 105-бабы бойынша сараланған қылмысты жасау нәтижесі жәбірленушінің өз бетінше өзін-өзі өлтіруге бағытталған іс-әрекеті болып табылатындығына байланысты, «қылмыскер-жәбірленуші» өзара іс-қимылының нәтижесін анықтаған себептер қылмыскерді қылмыстық жауаптылыққа тартуға ықпал етеді, ал жәбірленушіде туындаған ниеттер іске асырылмаған пиғылдың пайда болу фактісі бойынша қылмыстық іс қозғау үшін негіз болып табылмайды. Басқаша айтқанда, өзін-өзі өлтірудің алдын алу мақсатында ықтимал жәбірленушінің мотивациялық саласы медицина қызметкерлерінің, психиатр дәрігерлердің, психологтардың, әлеуметтік қызметкерлердің (мектепке дейінгі мекемелердің тәрбиешілері, мұғалімдер және т.б.) және, мүмкін, құқық қорғау органдары мен прокуратура қызметкерлерінің құзыретіне жатады. Сонымен қатар, практикада білім беру ұйымының әлеуметтік қызметкерлері басқа адамдардың өзін-өзі өлтіруіне итермелеуге бағытталған оқушының мінез-құлқындағы девиантты ауытқуларды байқамаған тәртіптік жауапкершілікке тартылатын жағдайлар келтірілген [8].

Жоғарыда айтылғандарға сәйкес, өзіне-өзі қол жұмсаудың бастапқы нүктесі ретінде әлеуетті өзін-өзі өлтірудің мотивациялық саласын зерттеу өзін-өзі өлтірудің негізгі себебін анықтауға ықпал етеді деген қорытындыға келеміз. Зерттеу аясында бізді, ең алдымен, ҚР ҚК 105-бабында көзделген қылмыс жасалған адамның басшылыққа алатын ниеттері қызықтырады.

Қорытынды

Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізген адамдарға қатысты шығарылған сот үкімдерін зерделеу бізге өзіне-өзі қол жұмсауға дейін жеткізудің

детерминанттарын бөлуге және оларды мынадай мән-жайлар (ең үлкеннен ең кішіге дейін) бойынша жіктеуге мүмкіндік берді:

1. Отбасылық-тұрмыстық жанжалдар. Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің мұндай санаты ҚР ҚК 105-бабы бойынша сараланған қылмыс жасау кезінде жиі кездесетін нысан болып табылады. Қылмыстық істердің зерттелген материалдарының 72,4%-ында қолсұғушылық отбасы мүшесіне (жұбайына, балаларына, қорғаншылығына) қатысты жүзеге асырылды. Отбасылық-тұрмыстық қатынастардағы зорлық-зомбылықпен, қауіп-қатермен және адамның қадір-қасиетін үнемі қорлаумен байланысты жанжалды жағдайлар бізге ең беймәлім болып көрінеді. Оларды орнатудағы қиындық отбасылық қатынастардың теріс дамуы басқаларға байқалмауы мүмкін. Сондай-ақ, біз жәбірленушілер «үйден ұрыс-керіс шығарғысы келмейтінін» және қылмыскерге материалдық немесе басқа да тәуелділікте болғандықтан, басқаларға жанжалды жағдай туралы хабарламағанын, ұят сезімін немесе жағдайды өзгерту мүмкіндігіне үміт артқанын, сол себепті құқық қорғау органдарына олардың зорлық-зомбылық әрекеттері туралы мәлімдемегенін анықтадық.

2. Отбасы мүшелерінің айналасындағы қоғаммен сыртқы байланыстары болмаған жағдайда, туыстық және достық қарым-қатынастарды сақтамағандықтан, өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуді анықтау өте қиын болды.

Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізудің көрсетілген себебі мынадай отбасылық байланыстарға қатысты қаралады: «күйеуі – әйелі», «ата-анасы (қамқоршылары) – балалары», «аға – сіңлілері».

3. Ата-ана міндеттерін (қасақана бұзу немесе жалтару) немесе балалардың қамқоршылық міндеттерін сақтамау. Осы детерминацияны біз ҚР ҚК 105-бабында көзделген қылмыстың құрбандары азаматтардың аз қорғалған санаты ретінде жас балалар мен жасөспірімдер болуына байланысты жеке санатқа бөлеміз. Оларға қатысты туындаған зорлық-зомбылық пен қатыгездікті болдырмауға және алдын алуға нақты мүмкіндіктің болмауы, сондай-

ақ психиканың қалыптаспаған болуы, оның ерекшелігі депрессиялық, ауыр ортадан шығудың мүмкін еместігі өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуден болатын өлімнің жоғары пайызына ықпал етеді. Мәселен, отбасы ішінде жасалатын ҚР ҚК 105-бабы бойынша сараланған қылмыстық қол сұғушылықтан зардап шеккендердің 25%-ы кәмелетке толмаған (оның ішінде жас балалар) адамдар болып табылады. § 2.1 келтірілген мысалдардан мыналар анықталды: зорлық-зомбылыққа ұшыраған және адамның қадір-қасиетін үнемі қорлайтын балалар, әдетте, мұндай әсерлердің көріністерінен аулақ бола алмайды. Отбасының үлкен мүшелерінің (ата-аналардың, қамқоршылардың, үлкендердің) девиантты мінез-құлқы ажырамас бөлігі болып табылатын және зорлық-зомбылықпен байланысты отбасыларда тұрып, тәрбиеленіп жатқанда, балалар жанжалды жеңудің басқа жолын таппай, өзін-өзі өлтіреді немесе оны жасауға тырысады.

4. ҚР ҚК-нің 105-бабында көзделген қылмысты жасауға кінәлі зерделенген үкімдерге сәйкес ҚР ҚК-нің 140-бабы бойынша қылмыстық іс-әрекет жасау айыпталыады, соның салдарынан көрсетілген қылмыстар жиынтығы бойынша қылмыстық жауаптылыққа тартылады. Мәселен, 2015 жылғы 20 тамыздағы № 389719 қылмыстық іс бойынша жүргізілген тергеу шеңберінде жәбірленушінің анасына қатысты кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау бойынша қылмыстық іс материалдарын жеке өндіріске бөлу туралы қаулы шығарылды (ҚР ҚК 140-бабы).

Кәсіби (қызметтік) қызметті жүзеге асыруға, сондай-ақ әскери қызметті өткеруге байланысты себептер.

Әскери қызметшілер арасында өзін-өзі өлтіруге жеткізу эпизодтарына бөлек тоқталу керек. 2013-2017 жылдар кезеңінде (қоса алғанда) әскери қызметшілерге қатысты жасалған ҚР ҚК 105-бабы бойынша 54 қылмыс тіркелді (2013 жылы – 10; 2014 жылы – 14; 2015 жылы – 13; 2016 жылы – 7 қылмыс; 2017 жылы – 10 қылмыс; 2018 жылғы мәліметтер жоқ). Оның ішінде Бас әскери прокуратура айыптау қорытындысымен сотқа тек 4 қылмыстық істі жолдады.

Қандай да бір ерекше белгілері бойынша біріктірілген әлеуметтік топтарға (әскери қызметшілер, медицина қызметкерлері, атқарушы билік органдарының қызметкерлері, білім алушылар) тұйық жүйелердің ерекшеліктері тән. Мұндай ерекшеліктер корпоративтік этика, бағынуды қатаң сақтау болуы мүмкін. Бұл санатқа біз жалақы төлемеу, басшының қол астындағылардың адамдық қадір-қасиетін қорлау, лауазымдық тәуелділік сияқты детерминанттарды жатқызамыз.

5. Бас бостандығынан айыру орындарында ұстау. Бас бостандығынан айыру орындарында өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуді белгілеу дәлелді базаны жинау бойынша айтарлықтай күрделі процесс болып табылады. Бұл мынадай факторларға байланысты: түрме субмәдениеті сотталған адамдарға айтарлықтай әсер етеді, бұл осы ортадағы қылмыстың жалпы кідірісіне, оның ішінде өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуге ықпал етеді; пенитенциарлық жүйе мекемелерінде ұсталатын адамдар суицидтік тәуекелдің жоғары тобына жатқызылады; 19%-37% жағдайда сотталғандар өзіне-өзі зиян келтіруді суицидтік емес сипатта жасайды, оны көрсету-бопсалау суицидін жатқызу керек.

Профессор П.Б. Зотов өз жұмысында атап өткендей, өзіне-өзі қол жұмсаудың қауіп факторлары: жас, агрессияға бейімділік, төзімсіз әлеуметтік депрессия және нәтижесінде депрессиялық жағдайдың пайда болуы, теріс пайдалану және психоактивті заттарға тәуелділік, психикалық бұзылулар, гомосексуалдық қатынастарға мәжбүрлеу, басқа тұтқындардың қорлауы болып табылады. Өзіне-өзі қол жұмсаған сотталғандардың 34%-ы осындай қорлауға ұшырайды.

Басқа сотталғандар, сондай-ақ пенитенциарлық мекеме қызметкерлері тарапынан, сотталғандар тарапынан қатыгездікпен, қауіп-қатермен және адамдық қадір-қасиетін қорлаумен ұштасқан қамаудағыларға зорлық-зомбылық әсерін көрсетуді ҚР ҚК 105-бабы бойынша саралау қажет. Алайда, мұндай істер бойынша сот-тергеу практикасы мүлдем жоқ, және профессор П.Б. Зотовтың

айтуынша, криминалды негіз жасалған өз-өзіне қол жұмсауда өте сирек кездеседі.

6. Интернет-ресурстар мен телекоммуникациялық құралдарды ҚР ҚК 105-бабында көзделген қылмыстың құрбанына теріс әсер етуге ықпал ететін детерминант ретінде пайдалану.

Қазіргі уақытта ақпараттық және коммуникациялық технологиялар ақпараттың тез және сапалы берілуіне, сондай-ақ оның сенімді және ұзақ сақталуына ықпал ететіні белгілі, осыған байланысты айтарлықтай қашықтыққа және әртүрлі этникалық, діни және басқа топтарға жататынына қарамастан адамдар арасындағы белсенді және нәтижелі өзара іс-қимыл болуы мүмкін. Біздің жағдайда, ғаламдық желі және телекоммуникациялық құралдар өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізуге ықпал етеді, бұл қылмыстың құрбаны туралы жеке ақпаратты таратуды және көрсетуді жеңілдетеді.

Детерминанттардың бұл тобына интернет-қауымдастықтардың («өлім топтары») қызметімен байланысты травматикалық әсер кіруі керек. «Өлім топтарының» өлімге қол жеткізу үшін жас ұрпақты бәсекеге қабілеттілікке ынталандыруға және ынталандыруға бағытталған қызметі ҚР Қылмыстық заңына жаңа қылмыстық-құқықтық нормаларды енгізу (ҚР ҚК 1051, 1052-баптары) бөлігінде толықтырулар енгізуге және орнатуға және көрсетілген құрамда өзін-өзі өлтіруге жеткізгені және саралау белгілерін бөлгені

үшін санкцияларды қатаңдатуға себеп болды.

7. Ситуациялық (аяқ астылық) детерминанттар.

Ситуациялық себептер бойынша біз ұзақ (ұзаққа созылған) сипатта болмаған, бірақ қылмыскердің жәбірленушіге тигізетін зорлық-зомбылық, психоэмоционалды және физикалық әсердің ниеттерінен туындаған және өз-өзіне қол жұмсау кезінде өздігінен, ойланбастан жүзеге асырылған жағдайларды түсінеміз. Аталған детерминанттарға сот - тергеу тәжірибесінің мысалдарын ескере отырып, спирттік ішімдіктерді ішу (маскүнемдік, алкоголизм), өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізген қылмыскердің де, аталған қылмыстың құрбанының да аффективтік жағдайын жатқызуға болады.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу жасырын қылмыс болды және болып қала береді деген қорытындыға келеміз. Бұдан басқа, ҚР ҚК 105-бабында көзделген қылмыстың ашылуының төмендігі қылмыстың осы түрін саралаудың күрделілігіне, жәбірленушінің өзін-өзі өлтіруі кезінде (куәгерлер/көзімен көрген адамдар болмаған кезде) криминалдық құрамдауышты белгілеудегі қиындықтарға, қылмыскердің кінәсін дәлелдеу кезіндегі қиындықтарға байланысты. Бұл тергеу барысында айыптау үкімдері шығарылған қылмыстық істердің салыстырмалы түрде төмен санын анықтайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Шестаков, Д. А. Семейная криминология: Криминофамилистика. 2-е изд. / Д. А. Шестаков. СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 389 с.
2. Шаргородский, М. Д. Избранные труды / сост. и предисловие докт. юрид. наук, проф. Б. В. Волженкина. СПб.: Юридический центр Пресс, 2004. – 657 с.
3. Гишинский, Я. И. Криминология: теория, история, эмпирическая база, социальный контроль / Я. И. Гишинский. СПб.: Юридический центр Пресс, 2009. – 504 с.
4. Статистика суицида 2021 по странам // http://jurist-161.ru/test_category/kazakhstan-suicides-rating-stran (қаралған күні: 11.05.2022)
5. Шклярук, М.С., Скугаревский, Д.С. Криминальная статистика –через открытость к управлению / М.С. Шклярук, Д.С. Скугаревский, И.В. Бегтин, И.С. Скифский. СПб: ИПП ЕУ СПб, 2015. – 24 с.
6. Казахстан суицид рейтинг стран 2021 // http://jurist-161.ru/test_category/kazakhstan-suicides-rating-stran (қаралған күні: 11.05.2022).

7. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том 2). – Алматы: Жеті жарғы, 2015. – 1120 с.

8. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (02.07.2021 ж. жағдай бойынша өзгерістермен және толықтырулармен) // adilet.zan.kz (қаралған күні: 11.05.2022)

М.К. Рақымбаева

Евразийский национальный университет им.Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Современные реалии, динамика, причины и условия деяний, направленных на доведение до самоубийства

Аннотация. Своеобразную форму «болезненного» состояния общества, в связи с чем самым надежным и эффективным способом борьбы с ней выступают её предупреждение и профилактика, представляет собой преступность. Результативность применения уголовно-правовых норм, то есть их качественное и своевременное применение в борьбе с разнообразными видами преступлений способствует как обеспечению результативности в раскрытии и расследовании преступлений (в нашем случае при совершении доведения до самоубийства), так и решительному ее предупреждению. Таким образом, в рамках защиты и обеспечения гарантированных государством прав, в контексте проводимого исследования таким правом выступает право на жизнь, а также эффективное регулирование общественных отношений путем совершенствования теории и практики применения уголовно-правовых норм.

Таким образом, определяется одна из актуальных и значимых сфер деятельности государства, должное исполнение которой способствует снижению уровня преступных посягательств и стабилизации политической, экономической, культурно-нравственной жизни общества в целом, а также каждого отдельного субъекта правоотношений.

Ключевые слова: доведение до самоубийства, причины суицида, пособничество в самоубийстве, пропаганда самоубийства, предупреждение преступления, динамика.

М.К. Rakymbaeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Modern realities, dynamics, causes and conditions of acts aimed at driving to suicide

Abstract. A peculiar form of the 'painful' state of society, in connection with which, the most reliable and effective way to combat it is its prevention and prevention is crime. The effectiveness of the application of criminal law norms, that is, their high-quality and timely application in the fight against various types of crimes contributes both to ensuring effectiveness in the detection and investigation of crimes (in our case, when committing suicide) and to its decisive prevention. Thus, within the framework of the protection and provision of rights guaranteed by the state, in the context of the ongoing research, such a right is the right to life, as well as the effective regulation of public relations by improving the theory and practice of the application of criminal law norms.

Thus, one of the relevant and significant spheres of state activity is determined, the proper execution of which contributes to reducing the level of criminal encroachments and stabilizing the political, economic, cultural and moral life of society as a whole, as well as each individual subject of legal relations.

Keywords: incitement to suicide, causes of suicide, complicity in suicide, suicide propaganda, crime prevention, dynamics.

References

1. Shestakov, D. A. Semejnaya kriminologija: Kriminofamilistika. 2-e izd. / D. A. Shestakov. SPb.: Yuridicheskij centr Press, 2003. – 389 s.

2. Shargorodskij, M. D. Izbrannye trudy / sost. i predislovie dokt. jurid. nauk, prof. B. V. Volzhenkina. SPb.: Yuridicheskij centr Press, 2004. – 657 s.

3. Gilinskij, YA. I. Kriminologiya: teoriya, istoriya, empiricheskaya baza, social'nyj kontrol' / YA. I. Gilinskij. SPb.: Yuridicheskij centr Press, 2009. – 504 c.

4. Statistika suicida 2021 po stranam // http://jurist-161.ru/test_category/kazahstan-suitsid-rejting-stran (accessed: 11.05.2022).

5. Shklyaruk, M. S., Skugarevskij, D. S. Kriminal'naya statistika –cherez otkrytosť k upravlyaemosti / M. S. SHklyaruk, D. S. Skugarevskij, I. V. Begtin, I. S. Skifskij. SPb: IPP EU SPb, 2015. – 24 s.

6. Kazahstan suicid rejting stran 2021 // http://jurist-161.ru/test_category/kazahstan-suitsid-rejting-stran (accessed: 11.05.2022).

7. Borchashvili I.SH. Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan. Osobennaya chast' (tom 2). – Almaty: ZHeti zhary, 2015. – 1120 s.

8. Qazaqstan Respublikasynyn 2014 zhylgy 3 shildedegi № 226-V Qylmystyq kodeksi (02.07.2021 zh. zhagdai bojnsha ozgeristermen zhane tolyktyrularmen) // adilet.zan.kz (accessed: 11.05.2022).

Автор туралы мәлімет:

Рақымбаева М.К. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің докторанты, А. Янушкевич көш., 6, Астана, Қазақстан.

Rakymbaeva M.K. – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 A. Yanushkevich Str., Astana, Kazakhstan.

A.M. Adibayev, E.T. Omirzhanov

*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan
(E-mail: adbv85@mail.ru, yesbol.omirzhanov@kaznau.kz)*

Problems of legal regulation of benefits indexation to persons with limited opportunities in Kazakhstan

Abstract. *The global political situation, Russian-Ukrainian conflict, as well as the consequences of the COVID-19 pandemic has severely influenced the situation in Kazakhstan at many levels, – economic, social, and political ones. In this regard, the cornerstone for the most of the RK citizens became the price formation on commodities and medicines. The pandemic has deprived many people of their source of income in the country, whereas the wage growth undergoes rather slowly. In that context a significant part of the population, including people with disabilities, entirely depends on governmental assistance. The prices rise for essential products and medicines, along with meager benefits, drives the disabled group up to the brink of survival, violating their human rights and categorically contradicts the concept of international conventions ratified by Kazakhstan, as well as local legislation regulations in this area.*

In the given article, the authors will attempt to consider the current benefits for people with disabilities and its correlation with continuous growth of commodities and medicines from the human rights perspective and offer some recommendations for the improving of the situation by means of the legal mechanisms.

Keywords: *People with disabilities, Human Rights, benefits, payment, Legislation, State, Government, International Standards, social state.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-103-113>

Introduction

The economic, social and cultural rights of the humanity are very significant issues of the contemporary Human Rights study. It is definitely a crucial point for such vulnerable people as handicaps, or individuals with disabilities. This category of population is not always able to provide for themselves, whereas the governments is responsible to pay a sharp attention to the solution of a number of problems in this particular area.

To ensure the rights and legitimate interests of persons with disabilities in Kazakhstan, there is a multi-level system of

social protection created. The latter includes state assistance, social benefits and payments, compensation for the lost body functions within the framework of social rehabilitation, and a provision of specific social services [1].

After the ratification Convention On The Rights Of Persons With Disabilities (CRPD), Kazakhstan has succeeded significantly to improve the situation of people with disabilities in a number of areas with the vivid example of the influence of the convention on the current legislation of the Republic of Kazakhstan. The overview and analytical portal Strategy 2050 informs that the Minister

of Labor and Social Protection of the Population of the RK S. Shapkenov presented a draft law «On amendments and additions to some legislative acts of the Republic of Kazakhstan on issues of social protection of certain categories of citizens» in 2021 [2]. In accordance with claims of Shapkenov, the bill was elaborated to implement and facilitate a number of aims. Among them one can point the implementation of the norms of the UN Convention on the Rights of Persons with Disabilities, to eliminate discriminatory terms in the legislation, to improve social protection of persons with disabilities, to stimulate the employment and economic activity of disabled; people, provide social package to the low-income families, process documents for special social services and inva-taxi through the Social Services Portal (from 2023) [ibid.].

Methodology

The theoretical basis of the paper is founded on the international conventions adopted by the Republic of Kazakhstan as well as the domestic legal and legislative ground adopted by 2022. Among them are UN Convention on the Rights of People with Disabilities, Universal Declaration of Human Rights, and the RK approval of the provision of social support to disability from an industrial injury or occupational disease in technical means of rehabilitation at the expense of the state in case of impossibility of fulfilling obligations by the employer [3, 4]. The theoretical basis could be added by the adopted by Kazakhstan's government of the *social state* policies. The concept adopts the economic, political, health, employment and other needs of the vulnerable groups of population and incorporates them into the social life as an integral part. As any state strategy, the legal branch facilitates it. In this context, the accepted at the legislature level of the extension of the period of caring for a disabled child up to 18 years old (previously 16 years old), and the division of children aged 7 to 16 by disability groups and the benefits increase [ibid.].

On October 12, 2021 the law was signed by President of Kazakhstan Kassym-Jomart Tokayev noted with the appreciation such novelties, as the introduction of benefits to

persons who care for disabled people of group I, regardless of the cause of disability [3]. Additionally, the Kazakhstan's law provides for amendments and additions to 75 legislative acts including 10 codes [2]. Apart from the legal and legislative acts, the literature includes the review of the relevant points of the «Strategy of RK – 2050», where the key strategic aims are depicted, positioning Kazakhstan as a social state attentive to all groups of population. All those acts are shaping the successful path of the country towards the socially oriented state with yet some challenges to overcome and improve.

Methodology of the paper is logically connected with the theoretical basis, forming a qualitative analysis of the problem settled. Conducting the content analysis of the international and domestic legal documents (conventions, constitution, state strategies), the authors depict and analyze the problematics, discussion, and findings on the issue.

Literature Review

The literature includes legal normative acts of the Republic of Kazakhstan towards the disabled people, as well as the International Conventions in the area of human rights and Disabled groups. Naturally, the article involves the analysis of the latest analytical reports (Forbes, etc.) on the quality and future positions of the Kazakhstani markets and economic situation. The statistics on disabled groups in CIS allowed to observe and analyze the current difficulties faced by the groups, especially relevant in the realms of the Covid-19 and recent global events. Kazakhstan Human Rights Situation Report 2020 assisted on understanding the latest trends in RK in the area, while using the articles on foreign countries situation with the disabled people allowed comparing the problem and elaborating on the recommendations based on the foreign experience.

Numerous analytical researches considering problem of benefits for individuals with disabilities were issued by such activists in disabled people human rights field as Kaltaeva Lyazzat and Veniamin Alaev, however, these articles do not give complete international legal analysis when one is trying put forward requirements for a state-member

of a number of important international human rights instruments.

Discussion

Despite the development of the social state concept and practice, as well as inclusive society norms and values, people with disabilities still face numerous problems in Kazakhstan. During the confidential interviews, many of them expressed concerns on rather low disability benefits.

On the eve of December 3, 2021- the International Day of Persons with Disabilities, thousands of Kazakhstanis signed a petition demanding to double the amount of benefits for people with disabilities. Despite the fact that the state has ratified the UN Convention and has assumed numerous obligations, the situation of persons with disabilities in the country has not changed much [5].

On November 17, 2021, R. Zhumasheva, a 47-year-old disabled resident of the Shu district (Zhambyl region) posted a petition on the Egov.press website addressing an open letter to the President of Kazakhstan and requesting to draw the attention of the authorities to people with disabilities [5]. She declared that among 19 million population of Kazakhstan only about 700 thousand are people with disabilities, existing on a meager allowance spent on treatment, paying for rented housing [ibid.]. Having become disabled, they found themselves overboard, feel a clear neglect from the Government, and demanding the disability benefits increase

by 100 percent, and collected about seven thousand signatures [ibid.].

The government left the petition without response. The indirect answer from the deputy of the Maslikhat of Almaty and the Chairman of the Association of Disabled Women «Shyrak» Lyazzat Kaltayeva followed the petition, mentioning that among people with disabilities a «dependent mood» has developed [5]. In her opinion, it is necessary to increase the potential and opportunities for people with disabilities by employment and a decent salary on equal terms [ibid.].

Despite the logics in that point, it is impossible to apply this principle for all universally. There are various people with disabilities who are not able to work at all, moreover, the conducting reforms on enhancing of labor skills of people with disabilities and providing the appropriate conditions for them on the job places is indeed a long-term process, while the disabled must survive the current needs for food, remedies, housing and renting.

Considering the situation in figures, the statistics provides the ground to assume that due to the increase in the Minimum Calculated Index by 146 tenge in Kazakhstan, the amount of social payments and benefits were changed in the beginning of 2022, with the indexation of the subsistence minimum and the minimum calculated indicator by 5% [6]. Following that, the living wage will be summed of 36,018 tenge, MCI of 3,063 tenge, the minimum wage of 60,000 tenge, with disability benefits in 2023 as follows:

Tab. 1

Group of disability	Payment amount
1st group	77 889 tenge
2nd group	62 068 tenge
3rd group	42 190 tenge

Source: [6].

It is also necessary to realize the real capability of people with disabilities, as many are not able to do some activity that can allow them to get additional income. This scheme applies as:

Tab. 2

Group of disability	Characteristics
1st group	a person constantly needs help and care from outsiders
2nd group	the ability to self-service is partially lost: the disabled person is able to maintain and move around, but only with the use of special tools or with the help of others
3rd group	a person can serve themselves. For training requires a special mode, the help of other people. Can't work in the profession, forced to perform less skilled work

Source: [7].

The real situation with the growth of prices on basic commodities, however, does not correspond to the indexation of allowance for people with disabilities. For the clear perspective of the situation, it is necessary to consider the official statistic of the prices rate prices in Kazakhstan, related with the inflation of tenge (local currency) and global economic situation, given in the analysis below.

The acceleration of inflation is mainly affected by the rise in the cost of food products, but prices for non-food products and services are also rising.

As Forbes reports, inflation in February 2023 year on year was 21.3%. Prices for food products increased by 26.2%, for non-food products – by 20.5%, for paid services – by 15%. Compared to February 2022, onions have risen in price by 105%, laundry soap – by 90.3%, stationery – by 71.8%, cucumbers – by 56.8%, bleaches, baby soap – by 56.3%, sugar – by 55%, canned milk – by 49.1%, rice – by 44.9%, pasta – by 41.1%, flour – by 40.2% [8]. As we can see here are mentioned only essential products, however, there are other things that necessary for daily life for all people including people with disabilities.

For instance, in accordance with data of Kazinform agency on 2023 among non-food products, the largest increase in prices in February was observed for detergents and cleaning products. Thus, compared with the previous month, prices for laundry soap increased by 2.8%, washing powder, dishwashing detergents – by 2.5%, bleaches

– by 2.4%, toilet paper – by 2.1%. Liquefied gas in cylinders has risen in price by 1.6%. An increase in prices was noted for air passenger transport services by 21.5%, railway – by 2.3%. For utilities, there is an increase in tariffs for central heating by 7.1%, hot water – by 6.3%, sanitation – by 3.1%, housing maintenance – by 1.8%, cold water – by 1%, electricity – by 0.7% [9]. As one can see, we even do not consider growth price on cloth, let alone entertainment sector, although in 21st century it must be natural right for all categories of population.

In terms of regions, food prices increased the most in Astana and Shymkent – 2.2%, respectively. On January 31 of 2022, the head of state, Kassym-Jomart Tokayev, criticized the authorities of the capital for rising prices. At the end of January 2023, it became known that Kazakhstan was ahead of other EAEU countries in terms of rising food prices. Food prices rose by 19%. Products have risen in price significantly in Belarus and Kyrgyzstan – growth for the year amounted to 16.5% and 16.4%, respectively. The smallest growth was recorded in Armenia (12.5%) and Russia (14.9%). The overall indicator for food products amounted to 15.4% [19]. As can be seen from the above data, our country occupies a leading position in this dubious ranking.

Yet, the authorities of Kazakhstan fail to contain prices. In accordance with data of 2021 officially, inflation reached 8.9 % in the first nine months, but residents of cities and villages complain about an almost two-fold

increase in prices, primarily for food. Sellers in shops and markets report that many buyers have begun to take groceries in installments, and the «stabilization measures» from the state do not work, as showed a trip to the market of Shymkent considered as a «cheap» city in the past [10]. An average resident of Shymkent, a father of five children, with the wife is on maternity leave has monthly salary of 200,000 tenge (\$470). The family also receives a child allowance of 55,000 tenge (\$130). However, now the income of a large family is barely enough to feed. This information on the average income person with no disabilities and comparatively good month income depicts difficulty of the disables without additional income to survive in current realms[*ibid.*]. After 2 years situation became more severe, and of course it reflects on vulnerable groups, such as people with disabilities.

One may assume the increase of the price to be consequences of the COVID-19, Russian-Ukrainian war, and other world challenges [20]. A number of researches project the new economic paradigms in the nearest years, while food deficit in some continents become a reality. This price and inflation rise becomes a global trend, whereas the most vulnerable groups of the population, including disables, suffer from the lack of human rights and opportunities. Yet, for Kazakhstan, the task these days becomes to become a self-providing state, with grains, ores and hydrocarbons to be exported and provide a revenue. Moreover, this economic task correlates with the social perspective and aim of the social state that needs to act in the interest of the Kazakhstanis, and increase its financial and social attention to the people of the country. This has been supported by the Referendum held in June 5, 2022, with the package of reforms concerning the national possessions and ownership of public resources.

At the same time, Kazakhstan is a participant of the most Human Rights Conventions and proclaims itself as a social state. Social state is to frame legally the approach and values, as well as policies and resources to allocate to the social groups problems solutions. Most of them claim from the Member State fulfillment of commitments on provision of the worthy life level for all

groups of population. Article 22 and 25 of the Universal Declaration of Human Rights declares every member of society to have the social security right and to the exercise the rights necessary for the maintenance of dignity and free development of personality in economic, social and cultural fields, through national efforts and international cooperation, according to the structure and resources of each state. Everyone has the right to a standard of living adequate for the health and well-being of himself and his family, including food, clothing, housing, medical care and necessary social services, and the right to security in the event of unemployment, sickness, disability, widowhood, old age or other loss of livelihood due to circumstances beyond his control [16]. Moreover, Article 11 of International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights declares following ideas: States Parties to the present Covenant recognizing the right of everyone to an adequate standard of living, adequate food, clothing and housing, and to the continuous improvement of living conditions. The participating States will respond appropriately to ensure the exercise of this right, recognizing the importance in this respect of international cooperation based on free consent [17].

Article 28, of Convention on the Rights of Persons with Disabilities 2006, says that States Parties recognize the right of persons with disabilities to an adequate standard of living including and shall take appropriate measures to ensure and promote the realization of this right without discrimination on the basis of disability [11]. Moreover, it says that State must take measures to ensure that persons with disabilities and their families living in poverty have access to government assistance to meet disability-related costs, including appropriate training, counselling, financial assistance and respite care [*ibid.*].

As for the local policies, Constitution of the Republic of Kazakhstan guarantees the citizens minimum wage and pension, social security for elderly, in case of illness, disability, and loss of a breadwinner and for other legal reasons [12]. Article 5 of the Law on social protection of disabled people in the Republic of Kazakhstan declares such principles as the state policy of the Republic of Kazakhstan.

In the field of social protection of disabled people is carried out based on the following principles: legality, humanity, observance of human rights; guaranteeing social protection, ensuring the availability of medical, social and professional rehabilitation [13]. However, in practice, the low disability benefits paid by the state violate these principles, forcing people to live on the brink of survival.

If we take for comparison experience of other states, we would see that in Poland disabled persons over 30 years of age receive benefits if they have 5 years of work experience, and younger representatives from 1 to 4 years of work experience. If the income of such a citizen exceeds 70% of the average salary in Poland, the allowance will not be paid in full. In any case, the disability pension cannot be less than \$216, while in Germany people with a severe disability that prevents them from working more than three hours receive a full benefit of about nine thousand euros per year [14]. That allows local government to revise and consider the European experience of the benefit indexation, effectively enforcing the Kazakhstan's capabilities into action towards the disabled groups' state assistance and a proper public budget allocation.

The sustainable development plan also serves as a solid conceptual basis for the support and improved benefits indexation mobilizing the internal resources and market capacity. Domestic economy, healthy taxation and resource management are to generate the financial pillar for the indexations, even in crisis periods. Together with the social state policies, they are aimed to counter the global scarcities and COVID-19 aftermath, combatting the latter at the state level. Indexation and appropriate budget governance are feasible in Kazakhstan, moving the vulnerable groups of disabled to the frontiers of the key recipients of the proper state care. Local legislature of RK is to conduct these policies rightly.

Results

In accordance with Kazakhstan Human Rights Situation Report 2022 of US Embassy & Consulate in Kazakhstan, the problem of employment persisted. According to akron.kz, a quarter of persons with disabilities of working age were employed. Activists noted

that employers do not have enough incentives to hire people with disabilities. Companies are required by the law to reserve 3% of jobs for people with disabilities, and the government has put in place strategic measures to expand the economic opportunities as part of the President's 2050 Development Strategy [15]. Yet, persons with disabilities were reported to have difficulty integrating into society and finding employment.

Moreover, in accordance with official data, the average sealery in Kazakhstan on 2023 is 338 715 tenge [18]. If compare it with figures mentioned in Tab.1, it would be obvious tremendous gap. It should be taken into account that people with limited abilities in some cases have much more expenses, than comparatively healthy individuals. For those disabled, who do not have additional income, taking in account present prices the situation seems catastrophic.

It's also necessary to mention the appearance of such document as new Social Code of the Republic of Kazakhstan (dated 20.04.2023). The Code will replace 9 separate documents aimed at social protection of the population, which will greatly facilitate the work of social services. At the same time, the new code will ensure the preservation of all social guarantees and forms of social support that are available today, both from the budget and from the state social insurance fund [21]. The code reflects seven main areas of social support for Kazakhstanis, measures to promote employment and pensions, including social protection of persons with disabilities [22]. The chapter 13 of the code is dedicated to the issues of state support for persons with disabilities, it covers a lot of social aspects, such as: medical and social expertise, habilitation and rehabilitation of persons with disabilities, prevention of disability, vocational rehabilitation of persons with disabilities, procedure for the appointment and payment of state benefits for persons with disabilities, social benefits in case of disability. However, Law still does not reflect indexation of disability benefits in situation of continuously raising prices on basic commodities. Disability benefits are formed by the state based on the annual budget, but the final amount of benefits in monetary terms

does not always correspond to the real needs of people with limited abilities in Kazakhstan.

Conclusions

In light of all of the above, we treat that Kazakhstan have to undertake several serious steps to the improving of real situation of Kazakhstani individuals with limited abilities. First of all, on the international level it is necessary to join to the Optional Protocol of CRPD (in 2008 our country just signed this document, but still has not ratified [23]). This state of affairs deprives persons with disabilities to file complaints with the UN human rights committee, what contradicts to the building of democratic and social state, following provisions of international conventions.

Next, we offer to make new amendments in legislation related with disable people. For instance, the main document regulating the issues on people with disabilities is the *Law On social protection of disabled people in the Republic of Kazakhstan*. Article 16 of the Law says that the social assistance to the disabled includes payments in the form of state benefits, compensations and other payments, including charity, provided for by the legislation of the Republic of Kazakhstan. Local executive bodies, employers and other organizations may provide additional types of social assistance [13]. However, the article does not contain any information on indexation of payments in accordance with the growth of prices on basic commodities. Six months ago, significantly differ this crucial, when 77 889 tenge in buying capacity to the present value. Hence, our proposal on indexation of payments in regard with price growth will make life easier for people with disabilities.

In addition, the article 32-3 says that disabled persons, based on an individual program for the rehabilitation of a disabled person, place an order for the purchase of goods and (or) services through the social services portal. A disabled person, when acquiring goods and (or) services through the portal of social services in accordance with an individual rehabilitation program for a

disabled person, has the right to reimbursement by local executive bodies of their cost, but not more than the amount of the guaranteed amount provided for in paragraph 3 of this article. The difference between the guaranteed amount and the actual cost of the purchased goods and (or) services is paid by the disabled person at his own expense [13]. In the same time, 3d paragraph of the article declares that The guaranteed amount provided as a reimbursement for the cost of goods and (or) services purchased through the social services portal is paid in the manner and in the amount determined by the authorized body in the field of social protection of the population [ibid.]. From our point of view, this wording is not clear enough and may have inconsistencies, it is necessary to clearly state the guaranteed amount and the possibility of its indexation in the event of a change in price growth.

Moreover, it is possible to elaborate new legal mechanisms for the indexation of payments for the people with disabilities in condition of economic conditions changing and pandemic challenges.

The new social code of RK in it's article 176, 177, 178 [22] contains no information about indexation of the disability benefits as well. We believe that some provisions should be added to this law that will correlate pensions on disability with the average official salary in Kazakhstan, which will help to derive a more adequate amount of benefits in the end.

Another crucial aspect is the role of international organizations. In our opinion government of Kazakhstan has to provide wide access to the International Organizations (for instance special bodies of UN) for the control of situation with Rights of People with Disabilities. Government must oblige all kinds of state bodies to fulfill all recommendations of international organizations without any reservations.

The ideas proposed in the present article can help not only to the people with disabilities in particular, but to all groups of population in Kazakhstan in formation of our country as constitutional state.

References

1. Inflation in Kazakhstan – official and real. [Electronic resource] – Available at: https://forbes.kz/lif/observation/inflyatsiya_v_kazahstane_ofitsialnaya_i_realnaya (Accessed: 25.01.2023)
2. Overview and analytical portal «Strategy 2050». [Electronic resource] – Available at: <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-izmenitsya-kachestvo-zhizni-invalidov-v-kazahstane/> (Accessed: 26.01.2023)
3. The President of the Republic of Kazakhstan signed the law on social protection of people with disabilities. [Electronic resource] – Available at: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2021-10/prezident-rk-podpisal-zakon-o-soczaschite-lyudey-s-invalidnostyu> (Accessed: 29.01.2023)
4. On introducing an amendment to the Law of the Republic of Kazakhstan «On introducing amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the provision of benefits to certain categories of citizens». [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000275_ (Accessed: 01.02.2023)
5. «They do not live but exist.» Disabled people ask for double benefits. [Electronic resource] – Available at: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-persons-with-disabilities-demand-higher-disability-benefits/31591669.html> (Accessed: 02.02.2023)
6. By how much will benefits increase in 2022 in Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: <https://ru.sputnik.kz/20211127/Na-skolko-vyrastutposobiya-v-2022-godu-v-Kazahstane-18766650.html> (Accessed: 02.02.2023)
7. Statistics about life of people with disabilities in the countries of the Commonwealth of independent states. INTERSTATE STATISTICAL COMMITTEE OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES. [Electronic resource] – Available at: <http://new.cisstat.org/documents/124986/218150/Contentinval2018.pdf/752e4602-f10f-f01b-2f-b8d74dd3e0df> (Accessed: 04.02.2023)
8. Annual inflation in Kazakhstan exceeded 21% in February 2023 [Electronic resource]- Available at: https://forbes.kz/actual/stats/godovaya_inflyatsiya_v_fevrale_2023_goda_v_kazahstane_prevyisila_21/?#:~:text= (Accessed: 27.05.2023)
9. How food prices have changed in Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: https://www.inform.kz/ru/kak-izmenilis-ceny-na-produkty-pitaniya-v-kazahstane_a4053013 (Accessed: 26.03.2023)
10. Kazakhstanis began to take food in installments. Report from «cheap» Shymkent. [Electronic resource] – Available at: <https://rus.azattyq.org/a/kazakhstan-shymkent-food-rise-in-price-inflation/31539071.html> (Accessed: 12.02.2023)
11. Convention on the Rights of Persons with Disabilities 2006, art. 28. [Electronic resource] – Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml (Accessed: 15.02.2023)
12. Constitution of Republic of Kazakhstan, art. 28. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (Accessed: 17.02.2023)
13. On social protection of disabled people in the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000039_ (Accessed: 19.02.2023)
14. «Normal life»: how people with disabilities are taken care of in Europe. [Electronic resource] – Available at: <https://ria.ru/20170607/1495994209.html> (Accessed: 21.02.2023)
15. Human rights situation report 2022. US Embassy & Consulate In Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: <https://kz.usembassy.gov/ru/hrr-2022/> (Accessed: 25.05.2023)
16. Universal Declaration of Human Rights, 1948. [Electronic resource] – Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (Accessed: 24.02.2023)
17. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966. [Electronic resource] – Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (Accessed: 27.02.2023)
18. Named the average salary in Kazakhstan. 08.02.2023. https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/nazvana-srednyaya-zarplata-v-kazahstane-490630/ (Accessed: 27.02.2023).
19. Price growth accelerated in Kazakhstan in early 2023. [Electronic resource] – Available at: <https://kz.kursiv.media/2023-02-01/v-kazahstane-uskorilsya-rost-czen-v-nachale-2023-goda/> (Accessed: 27.02.2023)
20. Results of the year. How the conflict between Russia and Ukraine affected Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: <https://informburo.kz/stati/itogi-goda-kak-konflikt-rossii-i-ukrainy-otrazilitsya-na-kazahstane> (Accessed: 28.02.2023)

21. Tokayev signed the Social Code of Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-podpisa-sotsialnyiy-kodeks-kazahstana-497055/ (Accessed: 27.02.2023)

22. Social code of the republic of Kazakhstan 20.04.2023. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36492598&doc_id2=36492598#pos=3;-81.19999694824219&pos2=2631;-58.19999694824219 (Accessed: 27.02.2023)

23. Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General. [Electronic resource] – Available at: <https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx?4subid=Alang=en> (Accessed: 27.02.2023).

А.М. Адибаев, Е.Т. Өміржанов

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

Қазақстандағы мүгедектерге берілетін жәрдемақыларды индекстеуді құқықтық реттеу мәселелері

Аңдатпа. Жаһандық саяси жағдай, ресейлік-украиндық қақтығыс, сондай-ақ COVID-19 пандемиясының салдары Қазақстандағы жағдайға көптеген деңгейде – экономикалық, әлеуметтік және саяси деңгейде қатты әсер етті. Осыған байланысты, Қазақстан азаматтарының көпшілігі үшін тауарлар мен дәрі-дәрмекке бағаның қалыптасуы негізгі тірек болды. Пандемия елдегі көптеген адамдарды табыс көзінен айырды, ал жалақының өсуі өте баяу жүріп жатыр. Бұл тұрғыда халықтың едәуір бөлігі, соның ішінде мүмкіндігі шектеулі жандар толығымен мемлекеттік көмекке тәуелді. Ең қажетті өнімдер мен дәрі-дәрмек бағасының өсуі шамалы жәрдемақылармен қатар мүгедектер тобын өмір сүрудің шегіне дейін жеткізеді, олардың адам құқықтарын бұзады және Қазақстан ратификациялаған халықаралық конвенциялардың тұжырымдамасына, сондай-ақ осы саладағы жергілікті заңнама нормаларына үзілді-кесілді қайшы келеді.

Бұл мақалада авторлар мүгедектерге берілетін қазіргі жеңілдіктерді және оның тауар мен дәрі-дәрмектің үздіксіз өсуімен байланысын адам құқықтары тұрғысынан қарастыруға тырысады және құқықтық тетіктер арқылы жағдайды жақсарту бойынша кейбір ұсыныстарды ұсынады.

Түйін сөздер: Мүгедектер, Адам құқықтары, жәрдемақылар, төлем, Заңнама, Мемлекет, Үкімет, Халықаралық стандарттар, әлеуметтік мемлекет.

А.М. Адибаев, Е.М. Омиржанов

Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан

Проблемы правового регулирования индексации пособий лицам с ограниченными возможностями в Казахстане

Аннотация. Глобальная политическая ситуация, российско-украинский конфликт, а также последствия пандемии COVID-19 серьезно повлияли на ситуацию в Казахстане на многих уровнях – экономическом, социальном и политическом. В связи с этим краеугольным камнем для большинства граждан РК стало ценообразование на товары и лекарства. Пандемия лишила многих людей источника дохода в стране, а рост заработной платы идет довольно медленно. В этом контексте значительная часть населения, в том числе люди с инвалидностью, полностью зависят от государственной помощи. Повышение цен на товары первой необходимости и лекарства при мизерных льготах ставит группу инвалидов на грань выживания, нарушая их права человека и категорически противоречит концепции международных конвенций, ратифицированных Казахстаном, а также нормам местного законодательства в этой сфере.

В данной статье авторы попытаются рассмотреть текущие льготы для людей с инвалидностью и их взаимосвязь с непрерывным ростом цен товаров и лекарств с точки зрения прав человека и предложить некоторые рекомендации по улучшению ситуации с помощью правовых механизмов.

Ключевые слова: люди с инвалидностью, права человека, льготы, выплаты, законодательство, государство, правительство, международные стандарты, социальное государство.

Список литературы

1. Inflation in Kazakhstan – official and real. [Electronic resource] – Available at: https://forbes.kz/observation/inflyatsiya_v_kazahstane_ofitsialnaya_i_realnaya/ (Accessed: 25.01.2023)
2. Overview and analytical portal «Strategy 2050». [Electronic resource] – Available at: <https://strategy2050.kz/ru/news/kak-izmenitsya-kachestvo-zhizni-invalidov-v-kazahstane/> (Accessed: 26.01.2023)
3. The President of the Republic of Kazakhstan signed the law on social protection of people with disabilities. [Electronic resource] – Available at: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2021-10/prezident-rk-podpisal-zakon-o-soczaschite-lyudey-s-invalidnostyu> (Accessed: 29.01.2023)
4. On introducing an amendment to the Law of the Republic of Kazakhstan «On introducing amendments and additions to certain legislative acts of the Republic of Kazakhstan on the provision of benefits to certain categories of citizens». [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z010000275_ (Accessed: 01.02.2023)
5. «They do not live, but exist.» Disabled people ask for double benefits. [Electronic resource] – Available at: <https://rus.azattyq.org/a/kazahstan-persons-with-disabilities-demand-higher-disability-benefits/591669.html> (Accessed: 02.02.2023)
6. By how much will benefits increase in 2022 in Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: <https://ru.sputnik.kz/20211127/Na-skolko-vyrastut-posobiya-v-2022-godu-v-Kazahstane-18766650.html> (Accessed: 02.02.2023)
7. Statistics about life of people with disabilities in the countries of the Commonwealth of independent states. INTERSTATE STATISTICAL COMMITTEE OF THE COMMONWEALTH OF INDEPENDENT STATES. [Electronic resource] – Available at: <http://new.cisstat.org/documents/124986/218150/Contentinval2018.pdf/752e4602-f10f-f01b-2f74-b8d74dd3e0df> (Accessed: 04.02.2023)
8. Prices for goods and services in Kazakhstan continue to grow. [Electronic resource] – Available at: https://forbes.kz/news/2021/11/24/newsid_263986 (Accessed: 06.02.2023)
9. Food prices are rising twice as fast as last year. [Electronic resource] – Available at: <https://kz.kursiv.media/2021-09-07/ceny-na-produkty-rastut-vdvoe-bystree-proshlogo-goda/> (Accessed: 09.02.2023)
10. Kazakhstanis began to take food in installments. Report from «cheap» Shymkent. [Electronic resource] – Available at: <https://rus.azattyq.org/a/kazahstan-shymkent-food-rise-in-price-inflation/31539071.html> (Accessed: 12.02.2023)
11. Convention on the Rights of Persons with Disabilities 2006, art. 28. [Electronic resource] – Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/disability.shtml (Accessed: 15.02.2023)
12. Constitution of Republic of Kazakhstan, art. 28. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (Accessed: 17.02.2023)
13. On social protection of disabled people in the Republic of Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z050000039_ (Accessed: 19.02.2023)
14. «Normal life»: how people with disabilities are taken care of in Europe. [Electronic resource] – Available at: <https://ria.ru/20170607/1495994209.html> (Accessed: 21.02.2023)
15. Kazakhstan Human Rights Situation Report 2020. US Embassy & Consulate In Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: <https://kz.usembassy.gov/ru/2020-country-reports-on-human-rights-practices-kazakhstan-ru/> (Accessed: 22.02.2023)
16. Universal Declaration of Human Rights, 1948. [Electronic resource] – Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml (Accessed: 24.02.2023)
17. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, 1966. [Electronic resource] – Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (Accessed: 27.02.2023)
18. Named the average salary in Kazakhstan. 08.02.2023. https://tengrinews.kz/kazahstan_news/nazvana-srednyaya-zarplata-v-kazahstane-490630/ (Accessed: 27.02.2023).
19. Price growth accelerated in Kazakhstan in early 2023. [Electronic resource] – Available at: <https://kz.kursiv.media/2023-02-01/v-kazahstane-uskorilsya-rost-czen-v-nachale-2023-goda/> (Accessed: 27.02.2023)
20. Results of the year. How the conflict between Russia and Ukraine affected Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: <https://informburo.kz/stati/itogi-goda-kak-konflikt-rossii-i-ukrainy-otrazilysya-na-kazahstane> (Accessed: 28.02.2023)

21. Tokayev signed the Social Code of Kazakhstan. [Electronic resource] – Available at: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/tokaev-podpisa-sotsialnyiy-kodeks-kazahstana-497055/ (Accessed: 27.02.2023)

22. Social code of the republic of Kazakhstan 20.04.2023. [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=36492598&doc_id2=36492598#pos=3;-81.19999694824219&pos2=2631;-58.19999694824219 (Accessed: 27.02.2023)

23. Multilateral Treaties Deposited with the Secretary-General. [Electronic resource] – Available at: <https://treaties.un.org/Pages/Treaties.aspx=4subid=Alang=en> (Accessed: 27.02.2023).

Information about authors:

Adibayev A. – PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Omirezhanov Ye. – PhD, Professor, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Адибаев А. – 3 курс PhD докторанты, Халықаралық қатынастар факультеті, халықаралық құқық кафедрасы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Өміржанов Е. – Заң ғылымдарының кандидаты, халықаралық құқық кафедрасының профессоры, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан.

Р.Ш. Давлетгильдеев, Д.В. Зарубин

Казанский (Приволжский) федеральный университет, Казань, Россия
(E-mail: roustem.davletguldeev@kpfu.ru, dimaaa95.95@mail.ru)

Обеспечение равенства трудовых прав работников с семейными обязанностями в России и Казахстане: проблемы имплементации международных трудовых норм

Аннотация. Статья посвящена исследованию проблемы имплементации в Российской Федерации и в Республике Казахстан международных трудовых норм, направленных на обеспечение равенства трудовых прав работников (мужчин и женщин) с семейными обязанностями, воспитывающих малолетних (до 3-летнего возраста) детей. Отмечается, что основным международным договором в обозначенной сфере, по которому Россия и Казахстан несут международно-правовые обязательства, является Конвенция № 156 МОТ «О равном обращении и равных возможностях для трудящихся мужчин и женщин: трудящиеся с семейными обязанностями». В рамках этой Конвенции рассматриваются аспекты, связанные с обеспечением правового равенства родителей (отцов и матерей), которые растят детей до 3-летнего возраста, в случае привлечения их к работе в ночное время, сверхурочной работе, работе в выходные и нерабочие праздничные дни и направлении в служебные командировки, а также исследуются вопросы, касающиеся установления работникам (мужчинам и женщинам), имеющим малолетних детей, трудовых гарантий, обеспечивающих им равную защиту от увольнений по инициативе работодателя. Кроме этого, применительно к России исследуется аспект, который касается права мужчин на отпуск по уходу за ребенком в рамках положений Конвенции о защите прав человека и основных свобод (с учетом решений Европейского суда по правам человека) и Европейской социальной хартии. В завершении обращается внимание на необходимость внесения соответствующих изменений в трудовое законодательство России и Казахстана.

Ключевые слова: международные трудовые нормы, равенство трудовых прав, гендерное равенство, семейные обязанности, конвенция, Международная организация труда, Европейская социальная хартия, Конвенция о защите прав человека и основных свобод, Европейский суд по правам человека, Россия, Казахстан.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-114-125>

Введение

Конвенция № 156 МОТ «О равном обращении и равных возможностях для трудящихся мужчин и женщин: трудящиеся с семейными обязанностями» (далее – Конвенция 156) является основополагающим международным договором в сфере обеспечения равенства трудовых прав работников (мужчин и женщин) с семейными обязанностями,

по которому Российская Федерация и Республика Казахстан несут международно-правовые обязательства (была принята в Женеве на 67-ой сессии Международной конференции труда 23.06.1981 г.). Ратификация данного международного договора была осуществлена Российской Федерацией 30 октября 1997 года [1] и Республикой Казахстан 16 ноября 2012 года [2]. Ж.-М. Серве пишет, что государства,

ратифицировавшие Конвенцию 156, должны стремиться и принимать меры к ликвидации половой дискриминации и, насколько это возможно, конфликта между трудовой занятостью и семейными обязанностями [3, р. 151]. С.Э. Гарсес обращает внимание, что Конвенция 156 является ответом на вызовы, связанные с недостаточной вовлеченностью женщин на рынке труда во всем мире, с которой им приходится сталкиваться при совмещении своей работы и семейной жизни [4]. Однако представляется, что в настоящее время особую актуальность приобретает проблема предоставления равных трудовых гарантий не только женщинам, но и мужчинам, которые растят детей до 3-летнего возраста.

Методы исследования

При подготовке данной работы были проанализированы международные документы (международные договоры, акты контрольных органов международных организаций, решения международных судебных органов) и исследования представителей отечественной и зарубежной юридической науки, в которых затрагиваются вопросы, связанные с обеспечением равенства трудовых прав работников (мужчин и женщин) с семейными обязанностями, воспитывающим малолетних (в возрасте до трех лет) детей. Исследуются акты внутреннего права Российской Федерации и Республики Казахстан, касающиеся рассматриваемого вопроса. При написании данной статьи были использованы как общенаучные (методы формальной логики), так и специально-юридические (формально-юридический, сравнительно-правовой) методы научного познания.

Обсуждение

В Конвенции 156 содержится положение, согласно которому необходимо установление подлинного равенства обращения и возможностей для работников мужского и женского пола, которые несут семейные обязанности по отношению к детям, находящимся на их иждивении (ст. 1, 4) [5], которое на сегодняшний день

не в полной мере отражено в российской и казахской правовых системах. В целом можно выделить следующие аспекты исследуемой проблемы.

Первая сторона рассматриваемого вопроса заключается в следующем. Трудовой кодекс РФ (далее – ТК РФ) закрепил общее правило, согласно которому работодателю нужно получить письменное согласие от женщины, имеющей ребенка до 3-летнего возраста, в целях ее привлечения к: а) работе в ночное время (ст. 96 ТК РФ); б) сверхурочной работе (ст. 99 ТК РФ); в) работе в выходные и нерабочие праздничные дни (ст. 113 ТК РФ), а также для ее направления в служебные командировки (ст. 259 ТК РФ). Это требование трудового законодательства, как отмечает Е.А. Москалева, определяется потребностью таких детей «в повышенном внимании и заботе» [6]. Представители социологии обоснованно обращают внимание на отрицательное влияние на полноценное развитие ребенка, обусловленное частичным участием отца в его воспитании, подчеркивая при этом, что в формирование личности ребенка большой вклад вносится достаточным и непосредственным к нему вниманием с отцовской стороны [7]. Вместе с тем, подобные законодательные положения, установленные в отношении женщин, отсутствуют применительно к мужчинам, что создает, по нашему мнению, ситуацию правового неравенства между родителями, поскольку воспитание ребенка прерогатива не только матери, но и отца.

В 2021 г. Комитет по ликвидации дискриминации в отношении женщин (далее – КЛДЖ) акцентировал внимание на проблеме гендерного неравенства, характерного для сферы семейных отношений, выразив в своих заключительных замечаниях по 9-му периодическому докладу РФ беспокойство в части сохранения дискриминационных стереотипов, связанных с обязанностями женщин в обществе и в семье, рассматривающих их, прежде всего, как матерей, воспитателей и лиц, выполняющих обязанности по детскому уходу [8]. В равной мере, Комитет экспертов по применению

конвенций и рекомендаций МОТ (далее – Комитет экспертов) заострил внимание на этом вопросе, выделив в своем прямом запросе, принятом в 2018 г., два фактора, посредством которых укрепляются стереотипы, касающиеся ролей мужчин и женщин в семье и в обществе, а именно: 1) закрепление за женщиной основной ответственности по семейному уходу во внутригосударственном законодательстве; 2) отсутствие определенных прав (льгот) у мужчин. Кроме этого, Комитет экспертов подчеркнул, что достижение цели, заложенной в Конвенцию 156, требует обеспечения равного доступа мужчин и женщин к мерам по оказанию помощи работникам, выполняющим семейные обязанности [9].

Иначе обстоит ситуация в Республике Казахстан. Трудовой кодекс РК (далее – ТК РК) закрепил общее правило о необходимости получения работодателем письменного согласия от женщины, имеющей ребенка до 3-летнего возраста, в целях привлечения ее к работе в ночное время (ст. 76 ТК РК). В других случаях (сверхурочная работа и работа в выходные и нерабочие праздничные дни) работодателю нужно получить письменное согласие у любого работника – независимо от пола и наличия ребенка до 3-летнего возраста (ст. 77, 85 ТК РК). Кроме этого, работники (мужчины и женщины), имеющие детей в возрасте до трех лет, могут отказаться от направления в служебную командировку (ст. 127 ТК РК).

Как можно заметить, в рассмотренном аспекте трудовое законодательство Казахстана в большей мере соответствует положениям Конвенции 156 в сравнении с трудовым законодательством России. Тем не менее, Комитет экспертов в своем прямом запросе, принятом в 2020 г., акцентирует внимание на то, что некоторые положения ТК РК предполагают, что обязанности по детскому уходу должны выполняться исключительно матерью и только в ее отсутствие отцом, что усиливает стереотипы в отношении роли, традиционно отводимые обоим полам с точки зрения семейных обязанностей [10]. В равной мере, в 2019 г. КДЖ в своих заключительных замечания

по пятому периодическому докладу Казахстана выразил обеспокоенность о том, что дискриминационные гендерные стереотипы ограничивают роль женщин домашним трудом и уходом за детьми, подрывая усилия по расширению прав и возможностей женщин в экономической, социальной и политической сферах [11].

Вышеизложенное дает основание говорить о целесообразности внесения соответствующих изменений в трудовое законодательство России и Казахстана в целях устранения дифференцированности правовых положений работников (мужчин и женщин), воспитывающих малолетних детей. Исходя из того, что имплементация положений конвенций МОТ не может ухудшать правового положения работников, обеспеченного нормами действующего внутригосударственного законодательства [3, р. 61], считаем целесообразным дополнить перечень лиц, закрепленный в ТК РФ (ст. 96, 99, 113 и 259) и в ТК РК (ст. 76), мужчинами (отцами), имеющими детей в возрасте до трех лет.

Второй аспект рассматриваемой проблемы связан с установлением работникам (мужчинам и женщинам), имеющим малолетних детей, трудовых гарантий, обеспечивающих им равную защиту от увольнений.

Согласно ч. 4 ст. 261 ТК РФ расторжение трудового договора не допускается по инициативе работодателя с женщиной, имеющей ребенка до 3-летнего возраста. Применительно к работнику-мужчине такая трудовая гарантия предоставляется ему, если он воспитывает такого ребенка без матери либо является его единственным кормильцем в семье, воспитывающей 3-х и более малолетних детей, в том случае, если другой родитель (женщина) не состоит в трудовых отношениях. В равной мере, п. 2, ст. 54 ТК РК запрещает работодателю расторгнуть трудовой договор по своей инициативе с работником-мужчиной, воспитывающим, в частности, ребенка до 3-летнего возраста без матери.

Такое положение дел, на наш взгляд, ставит отцов, имеющих детей в возрасте до трех лет, в более невыгодное правовое положение относительно матерей такой

же категории, тем самым, формируя ситуацию юридического неравенства работников мужчин и женщин с семейными обязанностями. Стоит согласиться с мнением Н.Л. Лютова и Е.С. Герасимовой, которыми было обращено внимание на необходимость «внести изменения в ст. 261 ТК РФ, установив равную защиту от увольнения для мужчин и женщин, имеющих малолетних детей» [12], дополнив его в рамках данной статьи целесообразностью внесения подобных же изменений в ст. 54 ТК РК.

Третий аспект рассматриваемой проблемы связан с ограничением права у мужчин на отпуск по уходу за ребенком.

На протяжении 13 лет с 2009 по 2022 г. Российская Федерация принимала участие в Европейской социальной хартии (далее – ЕСХ), в которой содержится «основная часть европейских норм, относящихся к труду и трудовым отношениям» [13], признав в качестве обязательного для себя, в частности, п. 2 ст. 27, в котором закреплено, что любому из родителей должна быть обеспечена возможность получить отпуск по уходу за ребенком [14]. Данное положение, как отмечает К. Лукас, требует принятия на национальном законодательном уровне нормы, предоставляющей индивидуальное право мужчинам и женщинам на такой отпуск [15]. Возможность ратификации ЕСХ предоставлена только государствам-членам Совета Европы, поэтому данный аспект проблемы обеспечения равенства трудовых прав работников с семейными обязанностями будет рассмотрен лишь в отношении Российской Федерации (Республика Казахстан до настоящего времени не являлась государством-членом Совета Европы).

Ч. 2 ст. 256 ТК РФ допускает полное или частичное использование отпуска по уходу за ребенком отцом, фактически осуществляющим уход за ребенком. «В данном случае, – как пишут М.Л. Захаров и В.Н. Толкунова, происходит делегирование права на получение отпуска матерью ребенка, отказавшейся от использования отпуска, другому лицу со всеми вытекающими из этого правовыми последствиями» [16].

В 2019 г. Европейский комитет по социальным правам, который «компетентен выносить правовую оценку соответствия или несоответствия законодательства, иных нормативных актов и практики их применения каждым государством требованиям Хартии» [17] в своих заключительных замечаниях в отношении Российской Федерации отметил, что для обеспечения равных возможностей и равного обращения между мужчинами и женщинами отпуск по уходу за ребенком должен, в принципе, предоставляться каждому родителю, по крайней мере, некоторая его часть не должна передаваться другому лицу [18]. В связи с этим интересно обратить внимание на трудовое законодательство Чили. 17 октября 2011 года в данной стране был принят Закон № 20.545, вносящий изменения в программу охраны материнства и устанавливающий послеродовой отпуск по уходу за ребенком. Этим законом предусмотрены следующие виды таких отпусков: а) материнский отпуск, предоставляемый женщине после рождения ребенка сроком на 12 недель; б) отцовский отпуск, предоставляемый мужчине после рождения в его семье ребенка сроком на 5 дней. Кроме этого, право на материнский отпуск может быть передано женщиной мужчине, начиная с седьмой недели (с 1 по 6 неделю отпуск по уходу за ребенком предоставляется только матери, а с 7 по 12 неделю такой отпуск предоставляется или матери, или отцу на альтернативной основе) [19].

Как можно заметить, российское трудовое законодательство закрепляет более благоприятные трудовые гарантии для работников в части продолжительности отпусков по уходу за малолетними детьми (до достижения ребенком 3-летнего возраста). Тем не менее, представляется целесообразным позаимствовать опыт чилийского законодателя, закрепившего гарантированную возможность отца получить персональный отпуск по уходу за своим новорожденным ребенком.

Отдельное внимание необходимо обратить на вопрос предоставления отпуска по уходу за ребенком мужчинам, проходящим военную службу и

службу в органах внутренних дел. При рассмотрении данной проблемы особый интерес представляют решения, принятые в отношении России до 16.03.2022 г. Европейским судом по правам человека (далее – ЕСПЧ), «который формирует прецедентное право, осуществляя толкование положений Европейской конвенции по правам человека и основных свобод» [20]. Необходимо обратить внимание, что ЕСПЧ «достаточно часто ссылается в своих решениях на нормы конвенций МОТ» [21], что также характерно для его постановлений, о которых будет написано далее. Отметим, что юрисдикция ЕСПЧ была признана Россией при ратификации Конвенции о защите прав человека и основных свобод [22] (далее – ЕКПЧ) – международного договора, принятого в рамках Совета Европы и допускающего его ратификацию государствами-членами этой международной организации.

Прежде всего следует отметить Постановление ЕСПЧ от 22.03.2012 г. по делу «Константин Маркин против России», в котором отсутствие права по уходу за новорожденным ребенком у мужчин-военнослужащих было признано противоречащим ст. 14 ЕКПЧ (дискриминация по признаку пола) в связи с наличием соответствующего права у женщин-военнослужащих [23].

Необходимо обратить внимание, что 15.01.2009 г. Конституционный Суд РФ (далее – КС РФ), сославшись на Конвенцию № 111 МОТ «О дискриминации в области труда и занятий», положения которой закрепляют, «что не считаются дискриминацией различия, исключения или предпочтения в области труда и занятий, основанные на специфических (квалификационных) требованиях, связанных с определенной работой (пункт 2 статьи 1)» [24], указал, что «поскольку военная служба в силу предъявляемых к ней специфических требований исключает возможность массового неисполнения военнослужащими своих служебных обязанностей без ущерба для охраняемых законом публичных интересов, отсутствие у военнослужащих

мужского пола, проходящих службу по контракту, права на отпуск по уходу за ребенком не может рассматриваться как нарушение их конституционных прав и свобод ... Предоставив право на отпуск по уходу за ребенком в порядке исключения только военнослужащим женского пола, законодатель исходил, во-первых, из весьма ограниченного участия женщин в осуществлении военной службы, а во-вторых, из особой связанной с материнством социальной роли женщины в обществе» [24].

Вместе с тем, ЕСПЧ в указанном постановлении (п. 148) отметил, что учетом конкретных требований, предъявляемых военной службой, ограничение права на отпуск по уходу за ребенком может быть обосновано применительно к любому военнослужащему (мужчине и женщине), которого затруднительно заменить на его должности из-за таких факторов, как, например, иерархическое положение, редкая техническая квалификация или участие в активных военных действиях. В России, напротив, право на отпуск по уходу за ребенком зависит исключительно от пола военнослужащего. Общее ограничение права на отпуск по уходу за ребенком для мужчин-военнослужащих автоматически распространяется на всех мужчин-военнослужащих независимо от их должности в армии, наличия им замены или их индивидуальной ситуации. Такое общее и автоматическое ограничение, применяемое к группе людей по признаку их пола, должно рассматриваться как выходящее за рамки любых приемлемых пределов усмотрения (какими бы широкими они ни были) и как несовместимое со ст. 14 ЕКПЧ [23].

Существенное различие в мнениях КС РФ и ЕСПЧ обратило на себя внимание со стороны представителей юридической науки. «В такой нелегкой ситуации, – пишет Р.Р. Абзалдинова, – необходимо найти путь решения, при котором, во-первых, не будут ущемлены права и интересы граждан, во-вторых, сохранится баланс между национальным и международным правом» [25].

Схожий по своей сути вопрос, касающийся мужчин, проходящих службу

в органах внутренних дел, был рассмотрен в Постановлении ЕСПЧ от 06.07.2021 г. по делу «Груба и другие против России».

16.04.2009 г. КС РФ отметил, что «в своих решениях сформулировал правовую позицию, согласно которой недопущение совмещения отцами-сотрудниками органов внутренних дел исполнения их служебных обязанностей с воспитанием малолетних детей при наличии материнского попечения посредством отпуска по уходу за ребенком, с одной стороны, обусловлено спецификой правового статуса сотрудников органов внутренних дел, а с другой – согласуется с конституционно значимыми целями ограничения прав и свобод человека и гражданина (статья 55 (часть 3) Конституции Российской Федерации), оправдано необходимостью создания условий для эффективной профессиональной деятельности сотрудников органов внутренних дел, обеспечивающих правопорядок и общественную безопасность, и потому не может рассматриваться как нарушение их конституционных прав и свобод» [26].

В свой черед, ЕСПЧ при рассмотрении указанного дела подчеркнул (п. 85), что в данном случае право на предоставление отпуска по уходу за ребенком обуславливается полом (мужской / женский) сотрудников полиции, а не их должностью в полиции, наличием им замены или другими обстоятельствами, касаемыми оперативной эффективности полиции [27].

Как можно заметить, в двух представленных случаях (дело «Константин Маркин против России» и дело «Груба и другие против России») ЕСПЧ делает акцент на деловых качествах заявителей, их профессиональных навыках, уровне квалификации, занимаемых ими должностях и возможности их замены другими сотрудниками (военнослужащими) на период отсутствия. Важно отметить, что во время попытки получения отпуска по уходу за ребенком заявитель по первому делу (К. Маркин) служил в воинской части, в которой равные должности занимали женщины-военнослужащие, часто заменяющие его

при исполнении служебных обязанностей [23]. В свою очередь, заявители по второму делу (А. Груба, О. Маринцев, А. Михайлов и А. Морозов) работали на соответствующих должностях в управлениях внутренних дел, для занятия которых не было установлено ограничений по половому признаку [27].

Такое положение дел, на наш взгляд, свидетельствует о необходимости пересмотра процедуры предоставления отпусков по уходу за ребенком мужчинам-военнослужащим и мужчинам-сотрудникам полиции с тем, чтобы в каждом подобном случае давалась индивидуальная оценка возможности предоставления им такого отпуска. «Выдвигая тезис об оперативной эффективности органов внутренних дел, – отмечает А.С. Исполинов, – власти должны быть последовательны и учитывать реальные функции сотрудника, а также как его отсутствие может сказаться на этой эффективности ... то есть находить тот самый справедливый баланс между конкурирующими интересами, а также более гибко трактовать условия для предоставления отпуска по уходу за ребенком мужчинам, служащим в органах внутренних дел, которые установлены действующим законодательством» [28]. Подобная же мысль, по нашему мнению, применима и к мужчинам-военнослужащим.

На основании вышеизложенного представляется целесообразным предусмотреть в российском законодательстве о статусе военнослужащих общее правило, в соответствии с которым мужчинам, проходящим службу в Вооруженных силах РФ, предоставляется гарантированное индивидуальное право на отпуск по уходу за ребенком, тем более, что соответствующий законопроект был подготовлен и внесен Правительством Российской Федерации в Государственную Думу ФС РФ в июне 2014 г. [29]. Хотя он и был отозван в декабре 2015 г., тем не менее, полагаем, что такой подход позволил бы обеспечить равноправный подход к военнослужащим независимо от признака пола. Кроме этого, стоило бы внести изменения в процедуру предоставления военнослужащим и сотрудникам органов

внутренних дел отпусков по уходу за ребенком с тем, чтобы возможность использования ими данного права основывалась на специфике выполняемых ими военных и правоохранительных задач.

Заключение

Подводя итог вышеизложенному, отметим, что рассмотренные трудности имплементации международных трудовых норм в части обеспечения равенства трудовых прав работников (мужчин и женщин) с семейными обязанностями, воспитывающим малолетних (в возрасте до трех лет) детей, в Российской Федерации и в Республике Казахстан требуют внесения соответствующих изменений в трудовое законодательство этих стран, что поспособствует, на наш взгляд, достижению следующих позитивных результатов. Прежде всего, будут предприняты меры, имеющие своей целью устранение правового неравенства работников (мужчин

и женщин), несущих семейные обязанности по отношению к детям, находящимся на их иждивении. Также будут предприняты меры в целях добросовестного выполнения Россией и Казахстаном принятых на себя международно-правовых обязательств, что дополнительно подчеркнет направленность политики этих стран на уважительное отношение к международным трудовым стандартам. Применительно к Российской Федерации будут созданы дополнительные условия, способствующие реализации конституционного положения, принятого в результате внесения поправок в Конституцию РФ в 2020 г., о признании детей в качестве важнейшего приоритета государственной политики России (п. 4, ст. 67.1). Дополнительно отметим, что установление равных трудовых гарантий обоим родителям сформирует дополнительные условия, поддерживающие укрепление семьи, которая является основой каждого общества и государства.

Список литературы

1. Федеральный закон от 30.10.1997 г. № 137-ФЗ «О ратификации Конвенции о равном обращении и равных возможностях для трудящихся мужчин и женщин: трудящиеся с семейными обязанностями» // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1997. – № 44. Ст. 5020.
2. Закон Республики Казахстан от 16.11.2012 г. № 50-V «О ратификации Конвенции о равном обращении и равных возможностях для трудящихся мужчин и женщин: трудящиеся с семейными обязанностями (Конвенция 156)» // Информационно-правовая система нормативных правовых актов Республики Казахстан «Әділет» [Электронный ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000050> (дата обращения: 23.05.2023).
3. Servais J. International Labour Law. – Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2017. – 398 p.
4. Garcés S. H. The Adoption of Convention C156, (ILO) Workers with Family Responsibilities: Ecuador, a Case Study // International Journal of Arts and Social Science. – 2021. – Vol. 4. P. 198.
5. Конвенция о равном обращении и равных возможностях для трудящихся мужчин и женщин: трудящиеся с семейными обязанностями (Конвенция 156) // Официальный сайт Международной организации труда [Электронный ресурс] – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c156_ru.htm (дата обращения: 10.05.2023).
6. Комментарий официальных органов к Трудовому кодексу Российской Федерации / Отв. ред. А.А. Сафонов. – М.: МЦФЭР, 2006. С. 872.
7. Шевченко И.О. Авторитет отца в современной российской семье // Вестник РГГУ. Серия «Философия. Социология. Искусствоведение». – 2012. – № 2. С. 321-343.
8. Заключительные замечания по девятому периодическому докладу Российской Федерации (CEDA W/C/RUS/CO/9). Приняты Комитетом по ликвидации дискриминации в отношении женщин на его 80 сессии (18 октября - 12 ноября 2021). – Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 2021. С. 7.
9. Direct Request (Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations) – adopted 2018, published 108th ILC session (2019). Workers with Family Responsibilities Convention, 1981 (No. 156) – Russian Federation (Ratification: 1998) // NORMLEX - Information System on International Labour Standards [Электронный ресурс] – URL: <https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:1310>

0:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID,P13100_COUNTRY_ID:3953486,102884:NO (дата обращения 14.05.2023).

10. Direct Request (Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations) – adopted 2020, published 109th ILC session (2021). Workers with Family Responsibilities Convention, 1981 (No. 156) – Kazakhstan (Ratification: 2013) // NORMLEX - Information System on International Labour Standards [Электронный ресурс] – URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID,P13100_COUNTRY_ID:4056546,103542:NO (дата обращения 23.05.2023).

11. Заключительные замечания по пятому периодическому докладу Казахстана (CEDAW/C/KAZ/CO/5). Приняты Комитетом по ликвидации дискриминации в отношении женщин на его 74 сессии (21 октября - 8 ноября 2019 года). – Нью-Йорк: Организация Объединенных Наций, 2019. С. 8.

12. Лютов Н.Л. Международные трудовые стандарты и российское трудовое законодательство: монография / Н.Л. Лютов, Е.С. Герасимова. – 2-е изд., доп. и перераб. – М.: Центр социально-трудовых прав, 2015. С. 99.

13. Бекашев Д.К. Международное трудовое право (публично-правовые аспекты): учебник. – М.: Проспект, 2015. С. 92.

14. Европейская социальная хартия (пересмотренная). Страсбург, 3 мая 1996 г. // Официальный сайт Совета Европы [Электронный ресурс] – URL: <https://rm.coe.int/168007cf96> (дата обращения: 19.02.2023).

15. Lukas K. The Revised European Social Charter: An Article by Article Commentary. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2021. P. 309.

16. Комментарий к Трудовому кодексу Российской Федерации / Э.Н. Бондаренко, К.Н. Гусов, М.Л. Захаров [и др.]; под ред. К.Н. Гусова, Э.Г. Тучковой. – 9-е изд., перераб. и доп. – М.: Проспект, 2014. С. 668.

17. Ходусов А.А. О системе контроля за соблюдением Европейской социальной хартии. – Евразийская адвокатура. – 2017. – № 6. С. 71.

18. Conclusions 2019 on the European Social Charter. Russian Federation. European Committee of Social Rights // Официальный сайт Совета Европы [Электронный ресурс] – URL: <https://rm.coe.int/garport-rus-en/16809cfbe0> (дата обращения: 16.05.2023).

19. Comparative study on promoting decent work through providing maternity protection and supporting workers with family responsibilities: ratifying and applying Conventions Nos 183 and 156. – Geneva: International Labour Office, 2012. P. 105-106.

20. Давлетгильдеев Р.Ш. Тенденции универсализации и регионализации в международном трудовом праве // Вестник экономики, права и социологии. – 2012. – № 4. С. 150.

21. Давлетгильдеев Р.Ш. Подходы Европейского суда по правам человека к защите трудовых прав // Интеграционные процессы в Европе и Евразии: роль конвенций Совета Европы: сборник. – М.: Развитие правовых систем, 2017. С. 317.

22. Федеральный закон от 30.03.1998 г. № 54-ФЗ «О ратификации Конвенции о защите прав человека и основных свобод и Протоколов к ней» // Собрание законодательства Российской Федерации. – 1998. – № 14. Ст. 1514.

23. Case of Konstantin Markin v. Russia (Application no. 30078/06). Judgment of 22 March 2012 // HUDOC - European Court of Human Rights [Электронный ресурс] – URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-109868> (дата обращения: 31.04.2023).

24. Определение Конституционного Суда Российской Федерации от 15.01.2009 г. № 187-О-О «Об отказе в принятии к рассмотрению жалоб гражданина Маркина Константина Александровича на нарушение его конституционных прав положениями статей 13 и 15 Федерального закона «О государственных пособиях гражданам, имеющим детей», статей 10 и 11 Федерального закона «О статусе военнослужащих», статьи 32 Положения о порядке прохождения военной службы и пунктов 35 и 44 Положения о назначении и выплате государственных пособий гражданам, имеющим детей» // СПС «Консультант Плюс» [Электронный ресурс] – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_87365/ (дата обращения: 16.05.2023).

25. Абзалдинова Р.Р. Дело «Маркин против России»: новый вызов современной правовой системе // Электронное приложение к Российскому юридическому журналу. – 2014. – № 2. С. 27.

26. Определение Конституционного Суда Российской Федерации от 16.04.2009 г. № 566-О-О «Об отказе в принятии к рассмотрению жалобы гражданина Кузнецова Андрея Викторовича на нарушение его конституционных прав частью седьмой статьи 54 Положения о службе в органах внутренних дел Российской Федерации» // СПС «Консультант Плюс» [Электронный ресурс] – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_90144/ (дата обращения: 18.05.2023).

27. Case of Gruba and others v. Russia (Application nos. 66180/09, 30771/11, 50089/11, 22165/12). Judgment of 6 July 2021 // HUDOC - European Court of Human Rights [Электронный ресурс] – URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-210864> (дата обращения: 31.04.2023).

28. Исполинов А.С. Призрак дела Маркина: ЕСПЧ и КС РФ разошлись в вопросе о статусе мужчин, служащих в органах МВД // Интернет-портал «Закон.ру» [Электронный ресурс] – URL: https://zakon.ru/blog/2021/10/8/prizrak_dela_markina_espch_i_ks_rf_razoshlis_v_voprose_o_status_e_muzhchin_sluzhaschih_v_organah_mvd (дата обращения: 12.05.2023).

29. Законопроект № 540300-6 «О внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации в части предоставления военнослужащим мужского пола, проходящим военную службу по контракту, отпуска по уходу за ребенком до достижения им возраста трех лет» // Система обеспечения законодательной деятельности [Электронный ресурс] – URL: <https://sozd.duma.gov.ru/bill/540300-6> (дата обращения: 25.05.2023).

Р.Ш. Давлетгильдеев, Д.В. Зарубин

Казан (Приволжский) федеральный университет, Казан, Ресей

Ресейде және Қазақстанда отбасылық міндеттері бар жұмысшылардың еңбек құқықтарының теңдігін қамтамасыз ету: халықаралық еңбек стандарттарын енгізу мәселелері

Аңдатпа. Мақала Ресей Федерациясында және Қазақстан Республикасында жұмысшылардың (ерлер мен әйелдердің) еңбек құқықтарының отбасылық міндеттерімен теңдігін қамтамасыз етуге, жас балаларды тәрбиелеуге бағытталған халықаралық еңбек стандарттарын енгізу мәселесін зерттеуге арналған. үш жас). Белгіленген саладағы негізгі халықаралық шарт, оған сәйкес Ресей мен Қазақстан халықаралық-құқықтық міндеттемелерді мойнына алады, Халықаралық еңбек ұйымының №156 «Жұмыс істейтін ерлер мен әйелдерге тең қарым-қатынас және тең мүмкіндіктер: отбасылық міндеттері бар қызметкерлер туралы» конвенциясы». Осы конвенцияның шеңберінде үш жасқа дейінгі балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналардың (әкелер мен аналардың) түнгі жұмысқа, үстеме жұмыстарға, демалыс күндеріндегі және жұмыс істемейтін жұмысқа тартылған кездегі құқықтық теңдігін қамтамасыз ету аспектілері қарастырылады. Мереке күндері және оларды қызметтік іссапарға жіберген кезде, сондай-ақ жас балалары бар жұмыскерлерді (ерлер мен әйелдерді) белгілеу, еңбек кепілдіктері, жұмыс берушінің бастамасы бойынша оларды жұмыстан шығарудан бірдей қорғауды қамтамасыз ету мәселелері. Сонымен қатар, Ресей Федерациясына қатысты Еуропалық әлеуметтік хартия мен Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенцияның ережелері шеңберінде (Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық соттың шешімдері негізінде) құқықтарды шектеуге қатысты аспект. Ерлердің бала күтіміне байланысты демалыс алу құқығы қарастырылуда. Қорытындылай келе, Ресей мен Қазақстанның еңбек заңнамасына тиісті өзгерістер енгізу қажеттілігіне назар аударылады.

Түйін сөздер: халықаралық еңбек стандарттары, еңбек құқықтарының теңдігі, гендерлік теңдік, отбасылық міндеттер, конвенция, Халықаралық еңбек ұйымы, Еуропалық әлеуметтік хартия, Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық конвенция, Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот, Ресей Федерациясы, Қазақстан Республикасы.

R. Sh. Davletgildeyev, D.V. Zarubin

Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Russia

Ensuring Equality of Labour Rights of Workers with Family Responsibilities in Russia and Kazakhstan: Problems of Implementation of International Labour Norms

Abstract. The article is devoted to the study of the problem of implementation in the Russian Federation and in the Republic of Kazakhstan of international labour norms aimed at ensuring equality of labour rights of workers (men and women) with family responsibilities, raising young children (under the age of three years). It is noted that the main international treaty in the designated area, according to which Russia and Kazakhstan bear international legal obligations, is the International Labour Organization Convention No.

156 "On Equal Treatment and Equal Opportunities for Working Men and Women: Workers with Family Responsibilities". Within the framework of this convention, aspects related to ensuring the legal equality of parents (fathers and mothers) raising children under the age of three years are considered, when they are involved in night work, overtime work, work on weekends and non-working holidays and when they are sent to official business trips, as well as issues related to the establishment of employees (men and women) with young children, labour guarantees, providing them with equal protection against dismissals at the initiative of the employer. In addition, in relation to the Russian Federation, within the framework of the provisions of the European Social Charter and the European Convention on Human Rights (based on the decisions of the European Court of Human Rights), an aspect related to the restriction of the right of men to be granted parental leave is being considered. In conclusion, attention is drawn to the need to make appropriate changes to the labour legislation of Russia and Kazakhstan.

Keywords: international labour norms, equality of labour rights, gender equality, family responsibilities, convention, International Labour Organization, European Social Charter, European Convention on Human Rights, European Court of Human Rights, Russian Federation, Republic of Kazakhstan.

References

1. Federal'nyy zakon ot 30.10.1997 g. № 137-FZ «O ratifikacii Konvencii o ravnom obrashchenii i ravnnyh vozmozhnostyah dlya trudyashchihnya muzhchin i zhenshchin: trudyashchiesya s semejnymi obyazannostyami» // Sobranie zakonodatel'stva Rossijskoj Federacii. – 1997. – № 44. St. 5020.
2. Zakon Respubliki Kazahstan ot 16.11.2012 g. № 50-V «O ratifikacii Konvencii o ravnom obrashchenii i ravnnyh vozmozhnostyah dlya trudyashchihnya muzhchin i zhenshchin: trudyashchiesya s semejnymi obyazannostyami (Konvenciya 156)» // Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov Respubliki Kazahstan «Әdilet» [Elektronnyj resurs] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000050> (accessed: 23.05.2023).
3. Servais J. International Labour Law. – Alphen aan den Rijn: Wolters Kluwer, 2017. – 398 p.
4. Garcés S. H. The Adoption of Convention C156, (ILO) Workers with Family Responsibilities: Ecuador, a Case Study // International Journal of Arts and Social Science. – 2021. – Vol. 4. P. 198.
5. Konvenciya o ravnom obrashchenii i ravnnyh vozmozhnostyah dlya trudyashchihnya muzhchin i zhenshchin: trudyashchiesya s semejnymi obyazannostyami (Konvenciya 156) // Oficial'nyj sajt Mezhdunarodnoj organizacii truda [Elektronnyj resurs] – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---normes/documents/normativeinstrument/wcms_c156_ru.htm (accessed: 10.05.2023).
6. Kommentarij oficial'nyh organov k Trudovomu kodeksu Rossijskoj Federacii / Otv. red. A.L. Safonov. – M.: MCFER, 2006. S. 872.
7. SHEvchenko I.O. Avtoritet otca v sovremennoj rossijskoj sem'e // Vestnik RGGU. Seriya «Filosofiya. Sociologiya. Iskusstvovedenie». – 2012. – № 2. S. 321-343.
8. Zaklyuchitel'nye zamechaniya po devyatomu periodicheskomu dokladu Rossijskoj Federacii (CEDA W/C/RUS/CO/9). Prinyaty Komitetom po likvidacii diskriminacii v otnoshenii zhenshchin na ego 80 sessii (18 oktyabrya - 12 noyabrya 2021). – N'yu-Jork: Organizaciya Ob"edinennyh Nacij, 2021. S. 7.
9. Direct Request (Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations) – adopted 2018, published 108th ILC session (2019). Workers with Family Responsibilities Convention, 1981 (No. 156) – Russian Federation (Ratification: 1998) // NORMLEX - Information System on International Labour Standards [Elektronnyj resurs] – URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=1000:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID,P13100_COUNTRY_ID:3953486,102884:NO (accessed: 14.05.2023).
10. Direct Request (Committee of Experts on the Application of Conventions and Recommendations) – adopted 2020, published 109th ILC session (2021). Workers with Family Responsibilities Convention, 1981 (No. 156) – Kazakhstan (Ratification: 2013) // NORMLEX - Information System on International Labour Standards [Elektronnyj resurs] – URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:13100:0::NO:13100:P13100_COMMENT_ID,P13100_COUNTRY_ID:4056546,103542:NO (accessed: 23.05.2023).
11. Zaklyuchitel'nye zamechaniya po pyatomu periodicheskomu dokladu Kazahstana (CEDAW/C/KAZ/CO/5). Prinyaty Komitetom po likvidacii diskriminacii v otnoshenii zhenshchin na ego 74 sessii (21 oktyabrya - 8 noyabrya 2019 goda). – N'yu-Jork: Organizaciya Ob"edinennyh Nacij, 2019. S. 8.
12. Lyutov N.L. Mezhdunarodnye trudovye standarty i rossijskoe trudovoe zakonodatel'stvo: monografiya / N.L. Lyutov, E.S. Gerasimova. – 2-e izd., dop. i pererab. – M.: Centr social'no-trudovyh prav, 2015. S. 99.

13. Bekyashev D.K. *Mezhdunarodnoe trudovoe pravo (publichno-pravovye aspekty): uchebnik*. – М.: Prospekt, 2015. S. 92.
14. *Evropejskaya social'naya hartiya (peresmotrennaya)*. Strasburg, 3 maya 1996 g. // Oficial'nyj sajt Soveta Evropy [Elektronnyj resurs] – URL: <https://rm.coe.int/168007cf96> (accessed: 19.02.2023).
15. Lukas K. *The Revised European Social Charter: An Article by Article Commentary*. – Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2021. P. 309.
16. *Kommentarij k Trudovomu kodeksu Rossijskoj Federacii* / E.N. Bondarenko, K.N. Gusov, M.L. Zaharov [i dr.]; pod red. K.N. Gusova, E.G. Tuchkovej. – 9-e izd., pererab. i dop. – М.: Prospekt, 2014. S. 668.
17. Hodusov A.A. *O sisteme kontrolya za soblyudeniem Evropejskoj social'noj hartii*. – Evrazijskaya advokatura. – 2017. – № 6. S. 71.
18. *Conclusions 2019 on the European Social Charter. Russian Federation*. European Committee of Social Rights // Oficial'nyj sajt Soveta Evropy [Elektronnyj resurs] – URL: <https://rm.coe.int/rapport-rus-en/16809cfbe0> (accessed: 16.05.2023).
19. *Comparative study on promoting decent work through providing maternity protection and supporting workers with family responsibilities: ratifying and applying Conventions Nos 183 and 156*. – Geneva: International Labour Office, 2012. P. 105-106.
20. Davletgil'deev R.SH. *Tendencii universalizacii i regionalizacii v mezhdunarodnom trudovom prave* // Vestnik ekonomiki, prava i sociologii. – 2012. – № 4. S. 150.
21. Davletgil'deev R.SH. *Podhody Evropejskogo suda po pravam cheloveka k zashchite trudovyh prav* // Integracionnye processy v Evrope i Evrazii: rol' konvencij Soveta Evropy: sbornik. – М.: Razvitie pravovyh sistem, 2017. S. 317.
22. *Federal'nyj zakon ot 30.03.1998 g. № 54-FZ «O ratifikacii Konvencii o zashchite prav cheloveka i osnovnyh svobod i Protokolov k nej»* // *Sobranie zakonodatel'stva Rossijskoj Federacii*. – 1998. – № 14. St. 1514.
23. *Case of Konstantin Markin v. Russia (Application no. 30078/06). Judgment of 22 March 2012* // HUDOC - European Court of Human Rights [Elektronnyj resurs] – URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-109868> (accessed: 31.04.2023).
24. *Opreделение Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii ot 15.01.2009 g. № 187-O-O «Ob otkaze v prinyatii k rassmotreniyu zhalob grazhdanina Markina Konstantina Aleksandrovicha na narushenie ego konstitucionnyh prav polozheniyami statej 13 i 15 Federal'nogo zakona “O gosudarstvennyh posobiyah grazhdanam, imeyushchim detej”, statej 10 i 11 Federal'nogo zakona “O statuse voennosluzhashchih”, stat'i 32 Polozheniya o poryadke prohozhdeniya voennoj sluzhby i punktov 35 i 44 Polozheniya o naznachenii i vyplate gosudarstvennyh posobij grazhdanam, imeyushchim detej»* // SPS «Konsul'tant Plyus» [Elektronnyj resurs] – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_87365/ (accessed: 16.05.2023).
25. *Abzaltdinova R.R. Delo «Markin protiv Rossii»: novyj vyzov sovremennoj pravovoj sisteme* // *Elektronnoe prilozhenie k Rossijskomu juridicheskomu zhurnalu*. – 2014. – № 2. S. 27.
26. *Opreделение Konstitucionnogo Suda Rossijskoj Federacii ot 16.04.2009 g. № 566-O-O «Ob otkaze v prinyatii k rassmotreniyu zhaloby grazhdanina Kuznecova Andrey Viktorovicha na narushenie ego konstitucionnyh prav chast'yu sed'moj stat'i 54 Polozheniya o sluzhbe v organah vnutrennih del Rossijskoj Federacii»* // SPS «Konsul'tant Plyus» [Elektronnyj resurs] – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_90144/ (accessed: 18.05.2023).
27. *Case of Gruba and others v. Russia (Application nos. 66180/09, 30771/11, 50089/11, 22165/12). Judgment of 6 July 2021* // HUDOC - European Court of Human Rights [Elektronnyj resurs] – URL: <https://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-210864> (accessed: 31.04.2023).
28. *Ispolinov A.S. Prizrak dela Markina: ESPCH i KS RF razoshlis' v voprose o statuse muzhchin, sluzhashchih v organah MVD* // Internet-portal «Zakon.ru» [Elektronnyj resurs] – URL: https://zakon.ru/blog/2021/10/8/prizrak_dela_markina_espch_i_ks_rf_razoshlis_v_voprose_o_statuse_muzhchin_sluzhaschih_v_organah_mvd (accessed: 12.05.2023).
29. *Zakonoprojekt № 540300-6 «O vnesenii izmenenij v otдел'nyye zakonodatel'nyye akty Rossijskoj Federacii v chasti predostavleniya voyennosluzhashchim muzhskogo pola, prokhodyashchim voyennuyu sluzhbu po kontraktu, otpuska po ukhodu za rebenkom do dostizheniya im vozrasta trekh let»* // *Sistema obespecheniya zakonodatel'noj deyatel'nosti* [Elektronnyj resurs] – URL: <https://sozd.duma.gov.ru/bill/540300-6> (accessed: 25.05.2023).

Сведения об авторах:

Давлетгильдеев Р.Ш. – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой теории и истории государства и права Казанского (Приволжского) федерального университета, Казань, Россия.

Зарубин Д.В. – аспирант кафедры международного и европейского права Казанского (Приволжского) федерального университета, Казань, Россия.

Davletgildeev R.Sh. – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Theory and History of State and Law of the Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Russia.

Zarubin D.V. – Postgraduate Student of the Department of International and European Law of the Kazan (Volga Region) Federal University, Kazan, Russia.

А.К. Жумадилов, Э.С. Майшекина

Alikhan Bokeikhan University, Семей, Казахстан
(E-mail: aidos_2010@bk.ru, eldana_18@mail.ru)

Правовое обеспечение социального предпринимательства в Республике Казахстан

Аннотация. В статье исследуются важные вопросы применения правового обеспечения социального предпринимательства в Республике Казахстан, в особенности конституционные и административные нормы правового регулирования социального предпринимательства в Республике Казахстан. Вопросы конституционного и административного регулирования касаются следующих существенных проблем, в частности, это: понятие правового обеспечения социального предпринимательства в Республике Казахстан, в особенности изучение его содержания и системы. Важным является изучение правовых связей внутри правового обеспечения социального предпринимательства в Республике Казахстан. В статье отражена дискуссия ряда видных ученых по проблеме реализации правового обеспечения социального предпринимательства в Республике Казахстан. Особое место занимает вопрос о применении конституционных и административных норм при регулировании правового обеспечения социального предпринимательства в Республике Казахстан, содержания применения предпринимательского законодательства в целом. Следует указать, что основной целью государственной политики в этой сфере должно быть создание условий для эффективного правового обеспечения социального предпринимательства в Республике Казахстан и предотвращения его нарушения. Недостаточно закрепить право в законодательстве. Реализация правового регулирования социального предпринимательства в Республике Казахстан зависит от многих факторов, в том числе и неправового характера, однако, чем больше экономических вопросов урегулировано законодательно, тем проще будет личности реализовать свое право. Правовое обеспечение социального предпринимательства в Республике Казахстан требует единообразия и подчиненности единым целям не только норм конституционного права, но и других отраслей. Для правового обеспечения социального предпринимательства одним из приоритетов должно являться упорядочивание правового регулирования сферы предпринимательства в целом, так как без этого невозможна ни реализация данного механизма, ни его защита.

Ключевые слова: право, социальное предпринимательство, правовое обеспечение, правовое регулирование, нормы права, субъекты предпринимательства.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-126-134>

Введение

Состояние современной казахстанской науки и практики по применению предпринимательского законодательства еще не совершенно и в конечном итоге даже можно констатировать факт отсутствия реального законодательства по регулированию предпринимательской

деятельности. Неопределенность справовым регулированием предпринимательских отношений не позволяет помочь предпринимателям в достижении их целей. К регулированию предпринимательской деятельности в Республике Казахстан применяется государственный метод правового обеспечения и обыкновенно

это видно через работу министерств. Например деятельность субъектов предпринимательских отношений рассматривается через исключительное применение приказов Министерства национальной экономики Республики Казахстан, в них мы можем наблюдать отношение к субъектам малого и среднего бизнеса как только к участникам конкурса на получение государственного финансирования, и такая трактовка обоснована приказом Министерства национальной экономики Республики Казахстан, который ежегодно с 2015 г. имеет пояснение только как участник предпринимательской деятельности. В данном документе, исключительно регулирующим предпринимательскую деятельность, в меньшей степени отражается преодоление социальных проблем. Можно даже говорить о подходе к социальному предпринимательству как к процессу в большой степени организационно-правовому, чем функциональному. В единственном официальном документе системно под социальным предпринимательством понимается «социально ответственная деятельность субъектов малого и среднего предпринимательства, направленная на решение социальных проблем» [1]. Внутренняя экономическая политика требует расширение своих функций, в том числе в сфере социального предпринимательства, и поэтому подход к социальному предпринимательству как к правовому регулированию статуса субъектов предпринимательских отношений не верен. Необходимо его понимать как предпринимательскую деятельность малообеспеченных слоев населения, социально уязвимых категорий населения, инвалидов и т.д. Нужно указать, что сейчас предпринимательство на только должно заниматься извлечением прибыли, но и решать параллельно социальные задачи государства. Субъекты в социальном предпринимательстве должны взаимодействовать с органами государственной власти в рамках так называемых механизмов государственно-частного партнерства.

Развитие в Республике Казахстан частно-государственного партнерства предполагает использование социального партнерства как способа, решающего проблемы экономического и социального характера. Известно, что нормативная база по правовому обеспечению социального предпринимательства в Республике Казахстан только завязана на решении экономических задач, но не социальных проблем. И если бы мы, создавая такую систему законов по социальному предпринимательству, предусмотрели бы охват в целом всех комплексов законов, связанных не только с экономическими, но и с вопросами социального обеспечения, то были бы решены общие государственные задачи по социально-экономическому развитию Республики Казахстан. Есть такое понятие социальной экономики. В Республике Казахстан данному вопросу практически не уделяется внимание ни его пониманию, ни его развитию. В Казахстане воспринимается социальное предпринимательство только как возможность субъектов среднего и малого бизнеса работать по государственным программам.

Объектом исследования определено изучение правового обеспечения социального предпринимательства и в целом развития предпринимательского законодательства.

Предмет исследования – механизмы и способы правового обеспечения социального предпринимательства и формирующиеся вследствие этого правоотношения.

Цель работы – характеристика проблемных аспектов правового обеспечения социального предпринимательства, формирование научных рекомендаций, результатов и основ по формированию концепции закона «О социальном предпринимательстве» и изменению предпринимательского законодательства.

Задачи: 1) изучить социальное предпринимательство как объект правового обеспечения; 2) изучить механизмы правового обеспечения социального предпринимательства.

Методология исследования

Применялись различные методы по изучению правового обеспечения социального предпринимательства, в том числе метод системного развития. Применение системного метода наблюдается в случаях составления в статье этапов научного раскрытия проблематики темы. В самом исследовании проблемы применялись различные общие и частно-научные методы. Одним из оригинальных методов, примененных в статье, является метод правового моделирования. В частности, при рассмотрении актуальности статьи мы моделируем различные правовые ситуации правового обеспечения регулирования социального предпринимательства. Анализируя статью, мы выдвигаем различные правовые гипотезы по регулированию социального предпринимательства. Нельзя обойтись без системного подхода к главному вопросу нашей статьи – к формированию предпринимательского законодательства по социальному предпринимательству. Исследование проблемы правового обеспечения требует изучения его с точки зрения межотраслевого подхода, где мы могли бы применить методы исследования, используемые в конституционном и административном законодательстве. Рассматривая проблему правового статуса субъектов предпринимательства в государственно-частном партнерстве при реализации социального предпринимательства, мы можем говорить о действии структурно-функциональных методов. Сопоставление и сравнение мнений различных ученых по данной проблематике и выведение соответствующего анализа говорит о наличии сравнительно-правового метода. Сравнительно-правовой метод помогает выявить принципиальные отличия объектов социального предпринимательства. Нужно указать на большое применение нормативно-семантических методов через анализ правовых понятий, применяемых при разработке положений закона по регулированию предпринимательских отношений.

Основные положения исследования:

1. Понятие правового обеспечения социального предпринимательства должно исследоваться в более обширном и локальном понимании данного вопроса. В широком смысле социальное предпринимательство должно исследоваться как инициативная деятельность граждан, направленная на решение экономических и социальных проблем. В локальной сущности понимается деятельность субъектов предпринимательской деятельности, связанная с внедрением и смещением экономических и социальных аспектов. При этом приоритет социального результата выше, чем экономического.

2. Основопологающим является не извлечение дохода, а решение социальных вопросов субъектами предпринимательской деятельности через инвестирование в социальную сферу и привязки извлечения прибыли к социальной ответственности.

Обсуждение

Социальная сфера должна быть приоритетом в реализации способов правового регулирования социального предпринимательства. Граждане Республики Казахстан все чаще и чаще ставят вопрос государству о защите своих социальных прав и законных интересов, несмотря на статус субъекта предпринимательских отношений.

Весьма важным является исследование вопроса взаимодействия механизмов частных отношений и государственной публичной политики. Причина и условия взаимодействия формируются на взаимовыгодных отношениях. Если интересы частных субъектов и государственных органов совпадают, то реализуются экономические и социальные цели в обществе и государстве. Всегда должен быть порядок нормативного взаимодействия частных субъектов и государственных участников социального предпринимательства. И в конечном итоге это взаимодействие оформляется в виде нормативного документа или подзаконного акта. Таким документом является Национальный план развития Республики Казахстан.

В Национальном плане развития Республики Казахстан до 2025 года, утвержденного Указом Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года за № 636 на период до 2025 года, утверждается, что «достижение целей развития, успешная модернизация экономики и социальной сферы предполагают выстраивание эффективных механизмов взаимодействия общества, бизнеса и государства, направленных на координацию усилий всех сторон, обеспечение учета интересов различных социальных групп общества и бизнеса при выработке и проведении социально-экономической политики» [2].

Интересен тот факт, что сегодня наблюдается такая тенденция, когда государство по ряду причин убирает с себя ответственность за некоторые виды хозяйственной деятельности. Это происходит по причине увеличения расходов в государственном бюджете на новые нужды, в том числе по обеспечению национальной безопасности, цифровизации и т.д. Излишние затраты устанавливают очень большое бремя на бюджет. В результате государство не может даже обеспечить финансированием многие сферы хозяйственных отношений и поэтому требуется помощь в финансировании из частных источников. Появляются новые отношения, которые нуждаются в отдельном правовом регулировании.

Анализируя возможности привлечения частных финансов для финансирования хозяйственных отношений, можно указать на тот факт, что государство в последнее время все чаще стало применять способы заинтересованности частных субъектов при решении хозяйственных задач. Если просмолетреть хозяйственную практику государства, то мы наблюдаем переход многих хозяйственных отношений в социальном секторе на частное финансирование.

Известно, что государственно-частное партнерство может быть применено не только в социальной сфере, но и в других хозяйственных направлениях. Понимание того факта, что государственно-частное партнерство является полезным и часто

максимально решающем проблему какого-либо хозяйственного направления.

Как и любой административный механизм управления, государственно-частное партнерство должно иметь механизмы регулирования, и в том числе правовой. Социальное предпринимательство, где применяется государственно-частное партнерство, также обязано быть отрегулированным нормами гражданского и предпринимательского законодательства.

Проблемы сотрудничества предпринимательских структур и государства, трансформации роли государства в социально-экономическом развитии социальной сферы, а также вопросы функционирования государственно-частного партнерства исследованы Н. А. Лихачевым, который разработал научные основы и методические рекомендации по формированию перспективных направлений развития частно-государственного предпринимательства в социальной сфере. В качестве объекта исследования Н. А. Лихачева выступало частно-государственное предпринимательство как перспективная форма реализации частно-государственного партнерства. Анализируя сущность социального предпринимательства и особенно его правовой аспект, ставятся следующие задачи:

- выявление сущностных характеристик частно-государственного предпринимательства как особой формы государственно-частного партнерства;
- выделение проблемы организации и развития частно-государственного предпринимательства в социальной сфере;
- проведение анализа зарубежного и отечественного опыта реализации частно-государственного предпринимательства и партнерства [3, с.246-251].

На основе анализа ГЧП Н.А. Лихачев установил особенности взаимодействия государства, предпринимательских структур и социума, а также через анализ форм реализации частно-государственного предпринимательства в социальной сфере выявил наиболее перспективные.

Н.А. Лихачев разработал направления государственной поддержки частного государственного предпринимательства в социальной сфере [4, с.28]. Уровень и успешность регионального развития зависят от экономической специализации, которая влияет на уровень ВВП и заработной платы, темпы роста и структуру занятости, безработицу и количество самозанятых людей [5, с. 4].

Ученый И. Ш. Кадыров отметил, что институт социального партнёрства создал реальные предпосылки для возникновения нового феномена в современной экономике и новой формы взаимодействия между двумя ключевыми фигурами рыночной экономики – государством и бизнесом, обусловленной необходимостью решать проблемы на уровне национальной экономики. ГЧП присущи все необходимые признаки социального института: специфические социальные нормы и предписания, интеграция в социально-политическую, идеологическую, ценностную структуру общества, наличие материальных средств и условий, обеспечивающих успешное выполнение нормативных предписаний и осуществление социального контроля [6, с.30].

Исследуя непосредственно отдельные правовые аспекты отношений государства и частных субъектов в социальном предпринимательстве, мы увидели слияние экономических и правовых вопросов. Социальное предпринимательство невозможно без правовой дифференциации, и нам нужно в юридическом смысле найти общее в вопросах социального и экономического характера и сформировать к ним правовое регулирование.

В Казахстане актуальность ГЧП в социальной сфере подчеркивается низким уровнем её развития в плане применения передовых методов управления, поскольку в течение многих десятилетий эта сфера являлась объектом прямого государственного управления, поэтому сейчас особо нуждается в использовании потенциала предпринимательских структур.

Нужно обязательно указать на большую нагрузку бюджета государства. С каждым отчетным периодом по бюджету мы наблюдаем возросшие расходы. Проблема компенсации расходов может быть решена только через привлечение частных инвестиций внутри страны.

В связи с этим следует согласиться с мнением ряда экспертов о том, что социальная сфера является перспективной областью применения механизмов ГЧП. Проведенное исследование социальной сферы как потенциальной области формирования ГЧП показывает, что проекты ГЧП здесь носят определенную специфику, к которой автором отнесены следующие: – в проектах ГЧП относительно услуг социальной сферы доминирует социальная цель, отражающая сущность и основную функцию отрасли и конкретного учреждения; – как правило, социальная цель является целью государственного партнера, тогда как экономическая – частного партнера, в соглашении партнерства данные цели должны быть четко разделены и не противоречить друг другу; – проекты партнерства в социальной сфере преимущественно носят локальный характер и реализуются на уровне местного самоуправления, инициатором ГЧП выступает местная администрация, реже администрация уровня республики, инициаторами – их представители; объектом ГЧП в социальной сфере, как правило, выступает совокупный объект (социальный, экономический и духовный), поскольку практически каждый вид деятельности в социальной сфере связан с созданием и распространением духовных, социальных благ; – сложность объекта партнерства, необходимость и многоплановость контроля и надзора за выполнением социальной цели обуславливают необходимость тщательного отбора индикаторов для государственного контроля; – сложность формирования прибыли в силу невысокой доходности в отраслях и видах деятельности социальной сферы и относительно низкая инвестиционная привлекательность объектов социальной сферы определяют необходимость учета дополнительных

возможностей для инвестора в получении доходов в процессе функционирования объекта партнерства.

Социальное предпринимательство как механизм экономической и социальной деятельности в настоящее время стремительно набирает популярность в бизнесе и научной среде. Однако с точки зрения выявления более эффективных организационных форм социальных предприятий существует неопределенность как в глазах индивидуальных предпринимателей, так и государства и фондовых учреждений [7, с.31].

Многие специалисты указывают на большой потенциал социального предпринимательства для государства. Он заключается в том, что для предпринимательской деятельности все больше будут привлекаться субъекты. Наше заблуждение долгое время было связано с тем, что мы значительно уделяли внимание стабильным в финансовом отношении субъектам, теперь приоритет должен даваться всем субъектам социального предпринимательства.

Формирование прогрессивных начал в социальных отношениях заключается в создании системы правового деления и границ субъектов социального предпринимательства. Сам процесс деления должен опираться на правовые механизмы регулирования и контроля. Правовое обеспечение социального предпринимательства включает в себя наличие четкого правового статуса для субъектов и появление норм, регулирующих предпринимательскую деятельность.

Для обеспечения устойчивого развития человеческого капитала в Республике Казахстан необходимо преодолеть негативные тенденции снижения уровня доступности объектов социальной инфраструктуры для граждан и изношенности основных фондов объектов образования, здравоохранения, физической культуры, социального обслуживания.

Также в контексте развития инфраструктуры социальной сферы

необходимо говорить и о повышении качества услуг, оказываемых населению, в том числе с привлечением компаний негосударственного сектора. В Республике Казахстан формируется рынок частных операторов в системе здравоохранения, образования и социального обслуживания, что в перспективе позволит более эффективно применять различные модели ГЧП для эффективного управления объектами социальной инфраструктуры. На протяжении последних пяти лет, по данным отчетов об исполнении бюджета Республики Казахстан, государственное финансирование объектов капитального строительства в социальной сфере росло в номинальном выражении. Наибольший импульс в наращивании финансирования приходится на отрасль образования.

Возможность граждан индивидуально и напрямую обращаться в государственный орган, который будет способствовать полному обеспечению индивидуальных прав и свобод, гарантированных Конституцией [8, с.1862].

Все эти мероприятия будут способствовать развитию социального предпринимательства и наращиванию поддержки крупного бизнеса и органов государственной власти социально-ориентированных проектов.

В результате дискуссии были выявлены общие черты и особенности проблемы правового обеспечения социального предпринимательства. Социальное предпринимательство – это основа для формирования передовой и развитой экономики. Для того, чтобы решить проблему правового обеспечения социального регулирования, необходимо расширить понятие механизмов ГЧП. Для этого необходимо преодолеть социальные проблемы, на устранение которых направлена деятельность государства, необходимо развить процесс совершенствования предпринимательского законодательства. Социальная сфера является перспективной областью применения механизмов ГЧП, следовательно, для положительных изменений в социальной сфере, социальных инноваций на данном этапе необходимо

законодательное закрепление социального предпринимательства. Это даст возможность государству поддерживать социальное предпринимательство, совершенствовать механизмы ГЧП [9, с.5].

Результаты:

1. Сделано заключение о том, что к социальным объектам должны относиться имущественные комплексы в большей степени общественного направления, позволяющие раскрыться личности. Обеспечение путем правового регулирования социального предпринимательства защиты прав детей. Решение социальной задачи по вопросам социального содействия детям и инвалидам.

2. Структурированное и системное взаимодействие при формировании социального предпринимательства в рамках применения частных и публичных элементов права. При этом частные и публичные интересы позволяют решить главные задачи социального предпринимательства – это, в первую очередь, социальная занятость, защита социально уязвимых слоев населения. Средства правовой защиты, доступные предпринимателям, многочисленны, но остаются недостаточно развитыми. У них действительно есть потенциал быть эффективными на практике, но только в государстве, которое уже имеет определенные традиции защиты прав предпринимателей [10, с. 503].

Выводы

Необходимо в итоге указать на понимание процесса инкорпорации механизмов частного и публичного за счет развития законодательной и методической базы. В конечном итоге социальное предпринимательство должно иметь способы правового обеспечения частно-правового и публично-правового характера. Чтобы сформировать достаточное эффективное правовое применение в правовом регулировании социального предпринимательства нужно указать на правовое обеспечение и правовую характеристику процесса обеспечения эффективного правового статуса субъектов социального предпринимательства. Правовые связи субъектов социального предпринимательства должны быть рассмотрены в контексте правового обеспечения основных положений администрирования. Социальное предпринимательство в основе своего правового обеспечения должно защищать интересы субъектов предпринимательского права и в том числе специальной категории участников предпринимательской деятельности. Должно происходить взаимное обогащение правовыми механизмами частного и публичного характера. Комбинированный правовой подход обеспечивает максимальную защиту законных прав и интересов различных субъектов предпринимательской деятельности.

Список литературы

1. Постановление Правительства Республики Казахстан от 28 октября 2021 года № 773 «Об утверждении Правил ведения реестра субъектов социального предпринимательства» // Интернет ресурс: <http://akorda.kz/ru> (дата обращения: 01.01.2023).
2. Об утверждении национального плана развития Республики Казахстан до 2025 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года за № 636 // Интернет ресурс: <http://akorda.kz/ru> (дата обращения: 18.01.2023).
3. Карпова А.В. Определение основных факторов успешности региональных форм ГЧП при реализации инфраструктурных проектов // «Научное обозрение». – под ред.- В.В. Сафонова. – Москва. – 2015г. – № 9. – 246 -251с.
4. Лихачев Н. А. Развитие частно-государственного предпринимательства в социальной сфере: дис... канд. экон. наук. – Тамбов, 2011. – 196 с.
5. Amerkhanova I.K., Maishekina E.S., Bodaukhan K., Karazhanov M.D., Zayed N.M. Legal Aspects of Regulating Internal Migration in Kazakhstan and Foreign Countries //Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. – 2021.- Vol. 24.- P. 1–12.

6. Кадыров И. Ш. Государственно-частное партнерство в современной российской экономике: дис... канд. соц. наук. Москва, 2015. – 189 с.
7. Фильченков В. А. Формирование государственно-частного партнерства в социальной сфере: дис. канд. эконом. наук. Москва, 2008. – 183 с.
8. Baktybekov, M., Sakabaykyzy, A., Matayeva, M., Koshkinbayeva, A., Tleulov, B. Features and prospects of the constitutional control body activity on constitutionalism formation in the Republic of Kazakhstan //Baltic Journal of Law and Politicsthis link is disabled.- 2022. Vol. 15(1). – P. 1859–1875.
9. Ветрова Е. А. Социальное предпринимательство как фактор социально-экономического развития общества // Вестник ТГУ.2015.-№ 9 (141). – С. 5.
10. Zlatan Meškić. Consumer Collective Redress in Bosnia and Herzegovina: A Mechanism (Still) Waiting to Be Triggered //European Business Organization Law Review. – 2022.Vol. 23.- P. 481 – 505.

А.Қ. Жұмаділов, Э.С. Майшекина
Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз ету

Андатпа. Мақалада Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз етуді қолданудың маңызды мәселелері, әсіресе, Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті құқықтық реттеудің конституциялық және әкімшілік нормалары зерттеледі. Конституциялық және әкімшілік реттеу мәселелері мынадай елеулі мәселелерге қатысты, атап айтқанда: Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз ету ұғымы, ерекше көңіл, оның мазмұны мен жүйесін зерттеуге бағытталған. Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз ету ішіндегі құқықтық байланыстарды зерделеу маңызды болып табылады. Мақалада Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз етуді жүзеге асыру мәселелері бойынша бірқатар көрнекті ғалымдардың пікірлері көрсетілген. Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз етуді реттеу кезінде конституциялық және әкімшілік нормаларды қолдану, жалпы кәсіпкерлік заңнаманы қолданудың мазмұны туралы мәселе ерекше орын алады. Осы саладағы мемлекеттік саясаттың негізгі мақсаты Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті тиімді құқықтық қамтамасыз ету және оның бұзылуын болдырмау үшін жағдай жасау керектігін көрсету қажет етеді. Заңнамада құқықты бекіту жеткіліксіз болып табылады. Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті құқықтық реттеуді іске асыру көптеген факторларға, оның ішінде заңсыз сипаттағы факторларға байланысты, алайда экономикалық мәселелер заңмен реттелген сайын жеке адамның өз құқығын іске асыруы соғұрлым оңай болады. Қазақстан Республикасында әлеуметтік кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз ету конституциялық құқық нормаларының ғана емес, сонымен қатар құқықтың басқа да салаларын бірізгілендіруді қажет етеді. Әлеуметтік кәсіпкерлікті құқықтық қамтамасыз ету үшін басымдықтардың бірі жалпы кәсіпкерлік саласын құқықтық реттеуді ретке келтіру болуы керек, өйткені онсыз бұл тетікті іске асыру да, оны қорғау да мүмкін емес.

Түйін сөздер: Құқық, әлеуметтік кәсіпкерлік, құқықтық қамтамасыз ету, құқықтық реттеу, құқық нормалары, кәсіпкерлік субъектілері.

A.K. Zhumadilov, E.S. Maishekina
Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

Legal support of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article examines important issues of the application of legal support for social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan, especially the constitutional and administrative norms of legal regulation of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan. The issues of constitutional and administrative regulation concern the following significant problems, in particular: the concept of legal support for social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan, in particular, the study of its content and system. It is important to study the legal relations within the legal support of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan. The article reflects the discussion of a number of prominent scientists on the

problem of the implementation of legal support for social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan. A special place is occupied by the issue of the application of constitutional and administrative norms in the regulation of the legal support of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan, the content of the application of entrepreneurial legislation in general. It should be pointed out that the main goal of state policy in this area should be to create conditions for effective legal support of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan and the prevention of its violation. It is not enough to consolidate the right in legislation. The implementation of legal regulation of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan depends on many factors, including non-legal nature, however, the more economic issues are regulated by law, the easier it will be for individuals to exercise their right. Legal support of social entrepreneurship in the Republic of Kazakhstan requires uniformity and subordination to common goals not only of the norms of constitutional law, but also of other branches. For the legal support of social entrepreneurship, one of the priorities should be to streamline the legal regulation of the sphere of entrepreneurship as a whole, since without this, neither the implementation of this mechanism nor its protection is possible.

Keywords: Law, social entrepreneurship, legal support, legal regulation, legal norms, business entities.

References

1. Postanovlenie Pravitelstva Respubliki Kazahstan ot 28 oktyabrya 2021 goda № 773 «Ob utverzhdenii Pravil vedeniya reestra subektov socialnogo predprinimatelstva» // Internet resurs: <http://akorda.kz/ru> (accessed: 01.01.2023).
2. Ob utverzhdenii nacionalnogo plana razvitiya Respubliki Kazahstan do 2025 goda Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 15 fevralya 2018 goda za № 636 ot 15 fevralya 2018 goda za № 636// Internet resurs: <http://akorda.kz/ru> (accessed: 18.01.2023).
3. Karpova A.V. Opredelenie osnovnykh faktorov uspekhnosti regionalnykh form GChP pri realizatsii infrastrukturykh projektov // «Nauchnoe obozrenie». – pod red.- V.V. Safonova. – Moskva. – 2015g. – № 9. – 246 -251s.
4. Lihachev N. A. Razvitie chastno-gosudarstvennogo predprinimatelstva v socialnoj sfere: dis... kand. Ekon. nauk. – Tambov, 2011. – 196 s.
5. Amerkhanova, I.K., Maishekina, E.S., Bodaukhan, K., ...Karazhanov, M.D., Zayed, N.M. Legal Aspects of Regulating Internal Migration in Kazakhstan and Foreign Countries //Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. – 2021.- Vol. 24.- P. 1–12.
6. Kadyrov I. Sh. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo v sovremennoj rossijskoj ekonomike: dis... kand. soc. nauk– Moskva, 2015. – 189 s.
7. Filchenkov V. A. Formirovanie gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v socialnoj sfere: dis. kand. ekonom. nauk– Moskva, 2008. – 183 s.
8. Baktybekov, M., Sakabaykyzy, A., Matayeva, M., Koshkinbayeva, A., Tleulov, B. Features and prospects of the constitutional control body activity on constitutionalism formation in the Republic of Kazakhstan //Baltic Journal of Law and Politicsthis link is disabled. – 2022. Vol. 15(1). – P. 1859–1875.
9. Vetrova E. A. Socialnoe predprinimatelstvo kak faktor socialno-ekonomicheskogo razvitiya obshchestva // Vestnik TGU.2015.-№ 9 (141). – S. 5.
10. Zlatan Meskic. Consumer Collective Redress in Bosnia and Herzegovina: A Mechanism (Still) Waiting to Be Triggered //European Business Organization Law Review. – 2022.Vol. 23. – P. 481 – 505.

Сведения об авторах:

Жұмадилов А. Қ. – 3 курс докторанты, Alikhan Bokeikhan University, Абай көшесі 94, Семей, Қазақстан

Майшекина Э.С. – PhD докторы, Мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының меңгерушісі, Alikhan Bokeikhan University, Абай көшесі 94, Семей, Қазақстан

Zhumadilov A.K. – PhD student, Alikhan Bokeikhan University, 94 Abay Str., Semey, Kazakhstan.

Maishekina E.S. – PhD, Senior Lecturer, Alikhan Bokeikhan University, 94 Abay street, Semey, Kazakhstan.

А.К. Кайшатаева, Р.Т. Баязитова

*Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан
(e-mail: aselkz@list.ru, rassima@gmail.com)*

Қазақстанда қашықтықтан еңбекті дамыту жолында: заңнамалық мүмкіндіктердің тиімділігі

Андатпа. Жаһандық және ұлттық ауқымдағы заманауи сын-қатерлер, сондай-ақ цифрлық шешімдерді дамыту аясында қашықтықтан жұмыс істеуді тиімді құқықтық реттеу мәселесі жұмыспен қамтудың икемді нысандарын дамыту жолындағы маңызды қадам болып табылады. Пандемия және жаппай тәртіпсіздіктер кезінде Қазақстандағы еңбек процесін ұйымдастырудың мәжбүрлі шарасы ретінде қашықтан жұмыс істеу форматы болды. Соңғы жылдары елімізде қашықтықтан жұмыс істеуді реттеу саласындағы заңнамаға елеулі өзгерістер енгізілді, дегенмен, олардың Қазақстанда қашықтан жұмыс істеуді дамыту үшін тиімді ме, жоқ па – бұл ойлануды қажет ететін мәселе. Осы мақаланың мақсаты еңбек қатынастарын ұйымдастырудың осы форматын дамыту үшін Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасының қашықтықтан жұмыс істеу саласындағы нормаларын олардың тиімділігі тұрғысынан зерделеу болып табылады. Мақалада мемлекетті қашықтан жұмыс істеуді неғұрлым егжей-тегжейлі реттеуге итермелеген факторлар көрсетілген, қашықтықтан еңбек қатынастарының пайда болу жағдайлары, еңбек жағдайлары талданады. Бұл ретте, кейбір қазақстандық ұйымдардың ұжымдық келісім-шарттары түріндегі эмпирикалық материалды ескере отырып, қашықтықтан жұмыс істеу саласындағы еңбек қатынастарын жергілікті реттеу мәселелері қарастырылады. Зерттеу қашықтан жұмыс істеуді тиімді реттеуге бағытталған шешімдерді ұсынады. Заңнамалық аспектілерді тәжірибеде қолдану мүмкіндіктерінің ағымдағы жағдайын түсіну қашықтықтан жұмысты құқықтық ұйымдастыру құралдарын жетілдіру бойынша ұсыныстарды одан әрі әзірлеудің негізгі құрамдас бөлігі болып табылады. Жүргізілген зерттеулер қашықтықтан жұмысты реттеудің құқықтық аспектілері саласындағы білімді кеңейтуге, сондай-ақ қашықтықтан жұмысты дамытудағы Қазақстанның тәжірибесін көрсетуге бағытталған.

Түйін сөздер: еңбек, құқық, заңнама, қашықтан жұмыс, еңбек қатынастары, цифрландыру, еңбек жағдайлары, еңбекті ұйымдастыру, икемді кесте.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-135-148>

Кіріспе

Қазіргі қоғамда біршама ұзақ уақыт бойы еңбекті ұйымдастыру саласындағы өзгерістер еңбек қатынастарындағы тұрақтылықтан оларды жүзеге асыру икемділігін дамытуға көшуде. Қашықтықтан жұмыс істеу еңбек қатынастарының икемділігінің көрінісі және жеке қажеттіліктерді жүзеге асырумен

тепе-теңдікте еңбек қызметін жүзеге асыру мүмкіндіктерін кеңейтеді.

Қазақстанда алғаш рет қашықтықтан жұмыс істеу туралы ереже 2012 жылы пайда болған [1]. Алайда, 2021 жылдың шілдесіне дейін олар тұжырымдамалық аппарат ретінде ғана есептеліп, реттеудің барлық үлесін көбіне еңбек шарты және жұмыс берушінің актілері шеңберінде

бекітіп, жалпы сипатта ғана болды. Халықаралық актілер Қазақстанның еңбек құқығының қайнар көздерінің бірі, атап айтқанда, Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шарттар еңбек қатынастарында тікелей қолданылады, тек халықаралық шарттан оны қолдану үшін заң шығаруды талап ететіндігі туындамаса. Қазақстан 1992 жылдан бері БҰҰ-ның құрамында, осыған байланысты мемлекет ХЕҰ-ның мүшесі болып табылады. ХЕҰ өз қызметінде мүше мемлекеттерді қолдауға, еңбекті ұйымдастыру саласындағы ұлттық заңнамалық базаны қалыптастыруға көмектесуге үлкен көңіл бөледі, осыған байланысты оның қамқорлығымен көптеген ұсынымдар, статистикалық есептер, талдаулар, әдістемелер мен нұсқаулар шығарылады. Алайда, олардағы ақпарат пен берілген ұсыныстардың құндылығына қарамастан, бұл актілердің Қазақстан аумағында міндетті заңды күші жоқ екенін атап өткім келеді.

Гипотеза.

Қазақстанда қашықтықтан жұмыс істеуді құқықтық реттеу дамуда, дегенмен еңбек қатынастарын ұйымдастыруда қашықтықтан жұмыс істеу форматын қолдану мүмкіндіктерін кеңейтуге байланысты әлі де көптеген реттелмеген мәселелер бар.

Зерттеу мақсаттары. Қазақстан Республикасы еңбек заңнамасының қашықтықтан жұмыс істеу саласындағы нормаларын, олардың қашықтықтан жұмысты пайдалану және дамыту саласындағы тиімділігі тұрғысынан зерделеу мақаланың мақсаты болып табылады.

Ғылыми үлесі. Осы мақала аясында біз Қазақстандағы қашықтықтан жұмыс істеуді құқықтық реттеу мәселелеріне бастапқы шолу жасай отырып, осы зерттеу саласын одан әрі дамытуға ұмтыламыз. Біздің зерттеуіміз шолу-талдамалық сипатқа ие. Қазақстанның қолданыстағы заңнамасына шолу жасауға және мемлекеттегі қашықтықтан еңбек қатынастарын дамыту үшін тиімділік тұрғысынан қолданыстағы нормаларды талдауға бағытталған.

Зерттеу Қазақстандағы қашықтықтан жұмыс істеуді құқықтық реттеуге

қатысты аспектілерді жақсырақ түсінуге ықпал етеді. Сонымен қатар, бекітілген нормаларды жүзеге асырудың оң және теріс көріністерін анықтау қашықтықтан жұмыс істеудің артықшылықтарын ашу және оны кеңінен енгізу үшін ең қолайлы тұжырымдамаларын ашудың қажетті қадамы болып табылады.

Әдеби шолу

Қашықтықтан еңбекті тиімді құқықтық реттеу мемлекеттің жұмыспен қамтудың стандартты емес нысандарын дамыту саласындағы ұстанымын және мемлекеттің цифрлық жетілу дәрежесін айқындайды. Халықаралық деңгейде стандартты емес еңбек қатынастарының әртүрлі нысандары, жұмыспен қамтудың жаңа нысандары, қашықтықтағы жұмысшылардың еңбегін зерттеу көптеген елдердің ғалымдарының зерттеулерінде бұрыннан мойындалған. Қазақстанда бұл сала аз зерттелген. Мақалада ұлттық заңдардағы қолданыстағы нормалардың елімізде қашықтықтан жұмыс істеуді дамыту үшін тиімді екенін анықтау мақсатында Қазақстанда қашықтықтан жұмыс істеуді құқықтық реттеу аспектілері қарастырылатын болады.

Әлемдегі зерттеулердің көпшілігі жұмыста қашықтықтан жұмыс істеу технологияларын қолданудың әлеуметтік аспектілерін қарастыруға арналған, атап айтқанда, негізінен қашықтықтан жұмыс істеуге кім және неге жүгінеді [2]. Сондай-ақ қашықтықтан жұмыс істеудің денсаулыққа әсер ету аспектілері [3], қашықтықтан жұмыс істеу инклюзия құралы ретінде қарастырылады [4, 5]. Көптеген жұмыстардың пандемия кезінде қашықтықтан жұмыс істеуді іске асырудың әлеуметтік мәселелеріне арналған [6]. Ғылыми әдебиеттерде бұл сала экономикалық факторлар тұрғысынан айтарлықтай жан-жақты зерттелген. Еңбекті ұйымдастыруда ақпараттық технологияларды қолдану тұрақты экономикалық дамуға әсер ету туралы мәселе туғызды, J. C. Messenger кітабында [7], еңбекті ұйымдастырудың гибриді нысандарын пайдаланудың экономикалық стратегияларын әзірлеу [8] виртуалды кеңселер құру және жұмыс орындарын

онлайн ұйымдастырудың басқа да нысандары қызықты түрде ашылды [9].

Қашықтықтан жұмыс істеу бойынша саяси-құқықтық зерттеулер халықаралық реттеу деңгейінде де, жекелеген елдердің ұлттық деңгейінде де жүргізілуде. Халықаралық зерттеулер Еуропалық Одақ тәжірибесі мен [10], БРИКС елдерінің тәжірибесі [11] бойынша жазылған еңбектерде кеңінен ұсынылған.

Біздің зерттеуімізде жоғарыда аталған еңбектер маңызды рөл атқарды, алайда Қазақстанда ондай еңбектер жоқ болғандықтан, еліміздің заңнамасының ерекшеліктерін Қазақстан Республикасының құқықтық нормаларын зерттеуді қажет етеді. Бұл бағытта Қазақстан ғалымдары жүргізген зерттеулер соңғы уақытта енгізілген өзгерістерді есепке алмай, ескі нормалар негізінде жүргізілді [12] немесе олар тележұмысты реттеу саласындағы халықаралық тәжірибені зерделеу арқылы салыстырмалы-құқықтық талдау жасады. Қазақстандық ғалымдардың соңғы 2 жылдағы мақалалары, баяндамалары енгізілген түзетулерге түсініктеме беру, олардың мәнін түсіндіру және қоғам назарына аудару сипатында болды [13,14]. Қазақстанда қашықтықтан жұмыс істеуді құқықтық реттеу мәселелері де өте қысқартылған түрде қарастырылады [15]. Қазақстандағы қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлердің жағдайын реттеудің құқықтық тетіктерінің тиімділігін зерттеуге талпыныс жасалмағанын, сондай-ақ енгізілген құқықтық нормалардың Қазақстандағы қашықтықтан еңбекті дамытуға, әсерін зерттеуге бағытталған зерттеулер жоқ екенін айтуға болады.

Әдістеме

Осы мақалада алға қойылған мақсатқа жету үшін жалпы ғылыми және арнайы әдістері, олардың негізгісі нормалардың мазмұнын түсінуге және кеңейтуге және заң терминологиясының лексикалық-семантикалық ерекшеліктеріне талдау жасауға мүмкіндік беретін құқықтық герменевтика әдісі қолданылды.

Сондай-ақ, мемлекеттік органдардың, тиісті ұлттық және халықаралық ұйымдардың, соның ішінде өнеркәсіптік

және іскерлік веб-сайттардың ресми сайттарына нақпарат жинау арқылы онлайн-кабинеттік зерттеу әдістері қолданылды. Әдебиетке шолу жартылай жүйелік тәсілге негізделген [16]. Бұл әдіс білімнің қазіргі жағдайын, осы саладағы зерттеу динамикасын қорытындылау және өзіндік зерттеу жоспарын құру үшін пайдалы болды. Зерттеу барысында Қазақстанның кейбір ұйымдарының ресми сайттарында жалпыға қолжетімді ұжымдық шарттардың мәтіндерін талдау әдісі қолданылды. Бұл әдісті қолдану қашықтықтан жұмыс істеу саласындағы қатынастарды реттеудегі ұжымдық шарттар нормаларының нақты маңыздылығын бағалауға мүмкіндік берді. Келесі ұйымдардың ұжымдық келісімдері қаралып талданды: «Қазақстан темір жолы» Ұлттық компаниясы [17], «Қазмедиа орталығы» басқарушы компаниясы ЖШС [18], «Көпсалалы облыстық балалар ауруханасы» мемлекеттік кәсіпорны» [19]; «Қазақтүрікмұнай» ЖШС [20], «Астана халықаралық әуежайы» АҚ [21], «Богатырь Көмір» ЖШС [22], «АрселорМиттал Теміртау» АҚ [23], «Б. Алтынсарин атындағы Арқалық педагогикалық институты» КеАҚ [24] және т.б.

Нәтижелер

1. Қазақстанда қашықтықтан жұмыс істеуді реттеудің жаңа нормаларын енгізудің негізгі алғы шарттары пандемия кезінде төтенше жағдайдың енгізілуі болып табылатыны анықталды.

Мұны Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің даму динамикасы саласындағы зерттеу нәтижелері дәлелдейді. Қашықтықтан жұмыс істеуге қатысты нормалар алғаш рет 2015 жылы Қазақстан Республикасының жаңа Еңбек кодексі қабылданған кезде енгізілген (138-бап). 2015-2022 жылдар аралығында ҚР Еңбек кодексіне 32 рет өзгертулер енгізіліп толықтырылды [25]. Қашықтықтан жұмыс істеуді реттеуге қатысты кодекске 2 рет өзгертулер енгізілді, сонымен бірге 07.01.2021 жылы елеулі өзгерістер болды [26].

2. Қазақстандық компаниялардың ұжымдық шартының мәтіндерін талдау барысында ұйымда еңбек кодексінде

бекітілген нормаларды қайталау арқылы ұйымда қашықтықтан жұмыс істеуді, үстірт тәсілдерді реттейтін нормалардың жоқтығын көрсетті. Жұмыс орнын, еңбекақыны, шығындарды төлеуді, бақылау тәртібін, әлеуметтік кепілдіктерді, қашықтықтағы қызметкерлер үшін қауіпсіздікті қамтамасыз етуді реттейтін жеке ережелер жоқ.

Талқылау

Бұл мақаланың мақсаты қашықтықтан жұмыс істеу саласындағы өзгертілген еңбек заңнамасын қалай қолдануға болатынын және Қазақстанда қашықтықтан жұмысты ұйымдастырудағы қолданыстағы құқықтық нормалардың тиімділігінің дәрежесі қандай екенін көрсету.

Еңбек шартын жасау

Қазақстанда қашықтықтан жұмыс істеуге көшудің негізгі себебі ретінде ковид кезеңінде және жаппай тәртіпсіздік кезеңінде төтенше жағдайдың жариялануын көрсету Қазақстандағы жұмыс берушілердің еңбек әрекетінің гибриді форматы немесе қашықтықтан жұмыс істеуге әлі де жеткілікті дайын еместігін көрсетеді.

Сөзсіз, COVID-19 пандемиясының басты мәселелерінің бірі-еңбек нарығы мен цифрлық трансформация арасындағы байланыс.

Жаңа әлеуметтік шектеулер еңбек нарығына әсер етті, жұмысқа орналасуға деген үміттерді өзгертті және еңбек нарығындағы шиеленістерді жеңілдету шешімі ретінде қоғамды цифрландыруды күшейтті [27]. Пандемиямен байланысты дағдарыс барлық дамыған елдерді де, дамушы елдерді де қамтыды [28]. Қазақстан Республикасында пандемияны таралуын болдырмау мақсатында әлемнің көптеген елдеріндегі сияқты төтенше жағдай енгізілді [29], бірақ оған мемлекетіміз еңбек қатынастарын ұйымдастыру жағынан дайын емес еді. «Көптеген кәсіпорындар қызметкерлерін қысқартуға немесе қызметкерлерді мерзімсіз демалысқа жіберуге, жұмыс уақытын қысқартуға немесе қызметкерлерді қашықтықтағы жұмыс істеу форматына ауыстыруға мәжбүр болды» [30]. Қазақстан Республикасы

Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметі бойынша, Мемлекеттік еңбек инспекциясы 2020 жылдың бірінші жартыжылдығында 1908 тексеру жүргізген. Тексеріс нәтижесінде 3015 бұзушылықты анықталған, оның 2097-сі еңбек қатынастарына, 801-і еңбекті қорғауға, 120-сы еңбек жағдайларына қатысты болған. Еңбек заңнамасының негізгі құқық бұзушылықтарының қатарына мыналар кірді: еңбек шарттарының қолданылуын заңсыз тоқтату бойынша 54 жағдай; жұмыс уақытының лимитінен асуы 82 жағдай; демалыс беру мерзімдерін өткізіп алу бойынша 66 жағдай; еңбекақы төлеуді бұзу бойынша 541 жағдай тіркелген. Нәтижесінде жұмыс берушілерге 1088 ұйғарым шығарылып, айыппұлдардың жалпы сомасы 86,7 миллион теңгені құрады [31].

Қазақстанда 2022 жылы орын алған қаңтар оқиғасы пандемия кезеңінде енгізілген қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлерге қатысты жаңа құқықтық нормалардың тиімділігіне қосымша тексерістей болды. Қазақстан қалаларында орын алған жаппай тәртіпсіздіктер салдары төтенше жағдай режимін жариялау, коменданттық сағат енгізу және қызметкерлердің басым бөлігін қашықтықтан жұмыс істеу режиміне ауыстыру қажеттілігін туындатты. Қазақстан үшін қашықтықтан жұмыс режиміне жаппай көшуді қолданудың қайталама тәжірибесі осы саладағы мемлекеттің құқықтық саясатының тиімділігінің айрықша көрсеткіші болды. Мәжбүрлі шаралар қазақстандық компанияларға жұмыс форматының өзгеруінің де оң салдары бар екенін көрсетіп, бұл еңбек процесі субъектілерінің еңбекті қашықтықтан ұйымдастыруға деген көзқарасын қалыптастыра бастады.

Қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлермен еңбек шартын жасау процесін ұйымдастыруға қатысты нормаларды талқылау барысында, мәжбүрлеу шараларының нәтижесінен болса да, еңбек шарты жұмыс берушінің актісімен бекітілуі тиіс. Қашықтықтан жұмыс істеуге бастамашылық ету субъектілеріне және осындай шарттарда

еңбек шартын жасасу сәтіне қатысты нормалар еңбек қатынастарының қашықтықтан жұмыс істеу нысанын қолдануда еңбек шартының тараптарын теңестіруге және қашықтықтан жұмыс істеу сипаты туралы шарттың біржақты өзгеруіне жол бермеуге бағытталған.

ҚР заңнамасында Еңбек кодексінің 1-бабының 55-1, 55-2-тармақтарында қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлер санатына тележұмыс үшін әдеттегідей белгілі бір жерде тұрақтанбай, барлық түрлерді қамтып, сондай-ақ, ақпараттық-коммуникациялық технологияларды міндетті түрде пайдалана отырып, толық және ішінара (біріктірілген қашықтықтан жұмыс) жұмысты орындау сипатындағы жеткілікті кең ұғымда қолданатынын көрсету қажет. Еліміздегі қашықтықтан жұмыс істеудің Еуропалық қордың 2015 жылғы зерттеулерінде айтылған мобильді жұмыстан айырмашылығы, қазақстандық заңнамада жиілігі, жүйелілігі мәселесі реттелмеген. Дәстүрлі жұмыс пен қашықтықтан жұмысты істеуді кезектестіруден тұратын біріккен жұмыста хабарлама көрсетілген. Мұндай кезектестіруді қолданудың тәртібі мен шарттарын айқындау тараптардың еңбек шартының қарауына қалдырылады.

Еңбек шартын жасасу әдісі үлкен қызығушылық тудырады. ҚР ЕК-нің 33-бабына сәйкес: «Еңбек шарты жазбаша нысанда кемінде екі данада жасалып оған тараптар қол қояды. Еңбек шарты бір-бір данадан қызметкерде және жұмыс берушіде сақталады.

Еңбек шартын жасасу, оған өзгерістер мен толықтырулар енгізу электрондық цифрлық қолтаңба арқылы куәландырылатын электрондық құжат түрінде жүргізілуі мүмкін». Сондай-ақ, назар аударма кететін жайт, еңбек шартына өзгерістер мен толықтырулар еңбек шартын жасасу үшін қарастырылған тәртіпте жүзеге асырылады. Қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлермен шарт жасасуда электронды әдісті қолдану өте орынды және тиімді.

Электрондық цифрлық қолтаңбаны алу, тексеру, пайдалану саласындағы қоғамдық қатынастарды нормативтік

реттеу Қазақстан Республикасының 2003 жыл 7 қаңтардағы «Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы» заңының №370-II бұйрығымен [32], Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің «Электрондық цифрлық қолтаңбаның түпнұсқалығын растау қағидаларын бекіту туралы» 2015 жыл 9 желтоқсандағы №1187 бұйрығымен [33] бекітілген.

Электрондық цифрлық қолтаңба арқылы жазбаша мәміле жасау мүмкіндігін талдай отырып, қашықтықтан жұмыс істеу жұмысшыларды іздеу географиясын кеңейтуге арналғанын және басқа елдерден келген жұмысшылармен қашықтықтан еңбек келісім-шарттарын жасасу мүмкіндігін модельдеуге басқа мемлекеттің қызметкерімен еңбек шартын жасасу және соның нәтижесінде Қазақстан аумағында шет мемлекеттердің электрондық цифрлық қолтаңбасын тану мәселесіне әкелетінін түсінеміз.

ҚР Заңының 10-бабына сәйкес, елімізде өзге мемлекеттің ЭЦҚ-сын тану үшін ЭЦҚ-ның Қазақстан Республикасының Ұлттық куәландыру орталығы немесе Қазақстан Республикасының сенімді үшінші тарапы ретінде тіркелген шетелдік куәландырушы орталығы атынан жасалғаны және тіркелгені туралы куәлігінің болуы міндетті шарт болып табылады.

Электрондық құжаттарды алмасу арқылы шарт жасасу кезінде жұмыс беруші мен қызметкердің оңайлатылған өзара іс-қимылын айтарлықтай прогрессивті деп санауға болады, бірақ бұл ереженің тиімді қолданылуы туралы мәселе пікірталас тудырады. Қашықтықтағы жұмысшымен еңбек шартын жасау барысында электронды әдісті қолдану жұмыс берушіден де, қызметкерден де белгілі бір күш-жігерді қажет етеді. Егер ЭЦҚ пайдалану әрекеттері алдын ала жасалмаған болса, онда оларды тек еңбек шартын жасау үшін алу өте қымбатқа түсуі мүмкін, одан да дәстүрлі жазбаша әдісті қолдану оңайырақ болады.

Қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкермен еңбек шартының талаптары.

Қашықтықтан жұмыс істеу үшін жұмыс орнын құқықтық реттеу мәселелері маңызды. Қазақстан Республикасы

Еңбек кодексінің 28-бабына сәйкес жұмыстың орындалатын орны еңбек шартының міндетті шарттарының бірі болып табылатынына қарамастан, заңда қашықтықтан жұмыс істеу кезінде жұмысты орындау орны көрсетілмейтіні туралы тармақ қарастырылған. Бұл ретте жұмыс берушінің орналасқан жері емес, жұмыс орны деп жұмыстың орындалатын жерін түсіну керек. Тәжірибелік қолдану тұрғысынан бұл тармақ жұмыс орнындағы жабдықтан бастап еңбекті қорғауға, сақтандыруға және т.б. өте маңызды мәселелерді реттеуде толық еркіндік береді. Жүргізілген сауалнама да осы мәселелерге көзқарастың формальдылығын көрсетеді. Осы жерден қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлер үшін жұмыс орнын белгілемеу оның дәстүрлі қызметкерлер үшін заңда қарастырылған кепілдіктерінен айырылуына әкеліп соғады.

Жұмыс беруші қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкердің жұмыс орнымен қамтамасыз етілгені туралы мәліметтерді көрсетпеу және қызметкердің жеке үйін (пәтерін) жұмыс орны ретінде таңдау арқылы қызметкердің жауапкершілігіне қатысты мәселеде қолайсыз, ал өзінің жауапкершілігіне байланысты мәселеде өзіне тиімді жағдайды қалыптастырады. Сауалнама нәтижелеріне сүйене отырып жұмыс берушілер үшін тиімді тараптарды байқауға және жұмыс берушілердің өте аз пайызының қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлердің жұмыс орнын жабдықтау, жұмысты орындауға байланысты шығындарды төлеу, еңбек жағдайлары мен қауіпсіздікті тексеру мәселелеріне алаңдайтынын көруге болады.

Компаниядағы қызметкерлерді бағалаудың тиімді стратегиясы материалдық және материалдық емес өлшемдердің жиынтығы болып табылады. Қазіргі таңда кәсіпорынның жұмысын жақсарту үшін жұмыс берушінің еңбек процесін ұйымдастыруда икемділігі жеткіліксіз, онымен қатар бәсекеге қабілетті еңбекақы төлеу керек, бұл ретте қашықтықтан жұмысты дамыту үшін қосымша өтемақалар мен кепілдіктер шеңберінде қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлерді шет қалдыруға болмайды.

Қазақстан заңнамасына сүйене отырып, қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерге еңбекақы төлеу туралы мәселе біржақты шешіледі, атап айтқанда, қашықтықтан жұмыс істеу кезінде еңбекақы қызметкердің біліктілігіне, орындалатын жұмыстың күрделілігі мен сапасына байланысты еңбек шартында және жұмыс берушінің актісінде белгіленген жұмыс көлемін орындау кезінде толық мөлшерде төленеді (ҚР Еңбек кодексінің 138-бабының 6-тармағы). Қызметкерді қосымша ынталандыру мәселелері жұмыс берушінің қарауында және компания қызметкерді қолдау үшін таңдаған стратегияға және компанияның компанияда қашықтықтан жұмыс істеуді қолдану салаларын кеңейтуге бағытталғанына байланысты. Егер сауалнама нәтижелеріне назар аударатын болсақ, онда Қазақстан компанияларының бұл дамуға жеткілікті дәрежеде қызығушылық танытпайтынын, бәлкім қашықтықтан жұмыс істеу тәжірибесі оларға жүктелгендіктен жұмыс берушілер қосымша шығындарды өтеу мәселесін толығымен қабылдамайтынын байқауға болады. Бұл Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 138-бабында анық көрсетілген қашықтықтан жұмыс істеуге байланысты барлық шығындарды жұмыс берушінің өз мойнына алу міндеттемесін тікелей бұзу болып табылады. Осы шығындарды төлемеген жағдайда жұмыс берушіні оған тартудың жауапкершілік тетіктері мен рәсімдік сәттерінің пысықталмауы осы норманың тиімсіздігін көрсетеді, әсіресе, егер қашықтықтан жұмыс істеу жұмыс берушінің қажеттілігіне байланысты актісі негізінде ұйымда қолданылса. Сауалнама нәтижелеріне сүйене отырып, Қазақстанда жұмысшыларды материалдық ынталандыру жүйесін құру стратегиясы қашықтықтан жұмыс істеуді дамытуға бейімделмеген және қолданыстағы заңнамалық нормалар мұны растайды деп сеніммен айтуға болады, өйткені олар қашықтықтан жұмыс істеу ерекшеліктерін ескермей дәстүрлі жұмысшыларға еңбекақы төлеудің қолданыстағы нормаларын қайталайды.

Қашықтықтан жұмысты жүзеге асырудағы маңызды мәселелердің бірі

жұмыс уақытын ұйымдастыру болып табылады. Жұмыс уақытын ұйымдастыру тұрақты байланысты қамтамасыз ететін смартфондар мен планшеттік компьютерлер сияқты жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологиялардың әсерімен байланысты. Бұл Жаңа АКТ әдетте жеке өмірге тағайындалған ақылы жұмыс уақыты мен уақыт пен кеңістік арасындағы шекараларды бұлыңғыр етті [34].

Бұл саладағы құқықтық нормалар өзгерген, бірақ оларды жұмыс істейді деп айту қиын. Жұмыс кестесін құрудың негізгі функциясы жұмысқа қабілеттілікті және денсаулықты сақтау қажеттілігіне, ал үй кеңсесінде жұмыс істейтін қызметкерлер үшін бұл өмірлік тепе-теңдікті сақтау болып табылады. Қазақстандық заңнама бойынша қашықтықтан жұмыс істейтін жұмысшылар үшін жұмыс уақытын бөлу нормалары аса тиімді болмауы мүмкін және оларды қолданудың шынайылығы шектеулі. Осылайша, жұмыс уақытының режимі және жұмыс уақытын бақылау ерекшеліктері еңбек шартында немесе жұмыс берушінің актісімен белгіленеді (ҚР ЕК 138-бабының 5-тармағы). Бұл балама, қызметкердің жұмыс берушіге тәуелділігіне байланысты біржақты болып табылатын жұмыс берушінің актісі бойынша таразысын реттейді. Осы норманың арқылы Қазақстанда жұмыс беруші белгілеген жұмыс уақытының икемділігі неғұрлым өміршең үлгіге ие, бірақ зерттеулер сүйенсек, WTA-ның жұмыс берушіге бағытталған икемділік түрі бизнес сұраныстарымен тікелей байланысты және стандартты емес жұмыс кестесіне, қосымша жұмыс уақытына және т. б. Әкеледі [35]. Бұл ретте, қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлер үшін күнделікті жұмыс уақытына шектеулерді ескере отырып, жұмыс уақытының тұрақты есебін белгілейтін норма бар. Бұл нормамен Қазақстанның заңнамасы қызметкердің де, кәсіпорынның да мүдделерін қанағаттандыру үшін жұмыс уақытын ұйымдастырудың «теңдестірілген» түріне жүгінуге тырысты [36]. Бұл норма қашықтағы жұмысшының жұмыс кестесін ұйымдастыруда шектен шығуға жол бермейтіндігіне

байланысты оң мәнге ие болуы мүмкін, бірақ Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінің 1-тармағының 74-бабына сәйкес «Қызметкерлерге, оның ішінде қашықтықтан жұмыс істейтіндерге олардың әлеуметтік, тұрмыстық және басқа да жеке қажеттіліктерін өндіріс мүдделерімен ұштастыру мақсатында икемді жұмыс уақыты режимі белгіленуі мүмкін», осы баптың 5-тармағында күнделікті жұмыстың ұзақтығы (жұмыс ауысымы) және (немесе) икемді жұмыс уақытындағы апталық жұмыс күнделікті және (немесе) апталық жұмыс уақытынан көп немесе аз болуы мүмкін. Нәтижесінде, осы екі норманы талқылай отырып, біз олардың сәйкес келмейтінін немесе тиімсіз екендігін және икемді жұмыс уақытының есептік кезеңі алты айға дейін созылуы мүмкін деген ереже, біздің ойымызша, жұмыс берушінің оны теріс пайдалануына және қызметкердің өмірлік теңгерімінің бұзылуына әкелуі мүмкін деген қорытындыға келеміз.

Қазақстан Республикасының еңбек мәселелері туралы заңнамасына сәйкес жұмыс берушілер өз қызметкерлерінің еңбегінің қорғалуын және қауіпсіздігін қамтамасыз етуге міндеті болып табылады. Бұған денсаулық пен қауіпсіздікке қауіп төндірмейтін жұмыс ортасын құру және қолдау, сондай-ақ өз қызметкердің өз жұмысын атқаруы барысында тиісті қорғаныс құралдарымен қамтамасыз ету кіреді. Бұл мәселе қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлердің еңбек қауіпсіздігін қамтамасыз ету кезінде өткір мәселе болып табылады, өйткені жұмысты орындау орны міндетті бекітілмегендіктен қауіпсіздікке қатысты барлық мәселелер шарттық реттеуден тыс қалады. Жұмыстың осындай сипатына қарамастан, жұмыс беруші мен қызметкер еңбек шартын жасау кезінде бұған көбірек назар аударуы керек. Егер қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлердің қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі мәселелері шешілмесе, Қазақстандағы еңбек қатынастарының тараптары қолданыстағы заңнамалық нормаларға ғана сүйене алады. ҚР Еңбек кодексі дәстүрлі жұмыскерлермен салыстырғанда қашықтықтан жұмыс

істейтін қызметкерлердің еңбек қауіпсіздігі мен еңбегін қорғауды қамтамасыз ету бойынша жұмыс берушінің міндеттерінің шектеулі көлемін көздейді.

Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес, ақпараттандыру және басқа да құрал-жабдықтармен ақпараттандыру объектілерімен жұмыс істеу кезінде жұмыс берушінің еңбек қауіпсіздігі және еңбекті қорғау талаптары бар актіні әзірлеуі және жариялауы міндетті талап болып табылады. Алайда бұл норма да, міндеттерді орындау туралы норма да қолданылмайды. Енгізілген нормалардың тиімсіздігі, біріншіден, қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерге және оның жұмыс орнына қатысты осы міндеттерді орындауға арналған арнайы әдістемелік ұсыныстардың болмауымен; екіншіден, осы еңбек нормаларын сақтамағаны үшін қызметкерлерді жауапкершілікке тартудың құқықтық тетіктерінің жеткіліксіздігімен; үшіншіден, қашықтықтағы жұмысшыға қатысты көптеген нормалардың диспозитивтілігімен расталады.

Сондай-ақ, қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлердің жұмысын реттеу және қызметтің осы түрін дамыту саласында ұжымдық шарт сияқты құралдар оңықпал етуі мүмкін. Еңбекті жергілікті реттеу көздерінің арасында ұжымдық шарт жетекші орын алып, ұжымдық шарттың нормалары заңнамалық нұсқауларға қосымша ретінде қызмет атқарады. Ол өндірістің салалық ерекшеліктерін ескереді, заңдағы олқылықтарды толтырады және еңбек заңнамасымен, жалпы, салалық, аймақтық келісімдермен салыстырғанда әлеуметтік қорғау деңгейін арттыруға мүмкіндік береді. Алайда, мұндай құралдың болуына қарамастан, жұмыс берушілер мен қызметкерлер кәсіподақтар арқылы бұл құжатқа тиісті дәрежеде назар аударма бермейді. Талдау көрсеткендей, заңмен ұжымдық шарт шеңберінде қарауға жатқызылған қашықтықтан жұмыс жасау саласындағы бұл мәселелер біз қарастырған мәтіндерде көрсетілмеген. Бұл ретте бұл мәселелерге жұмыс берушілер ғана емес, еңбек ұжымы, кәсіподақ мән бермеген. Бұл еңбек қатынастары тараптарының қашықтықтан жұмыс істеуді дамытуға

мүдделі еместігін және осы саладағы заңнама нормаларының қолдану мен құқықтық қорғаудың нақты тетіктері жоқ, біршама сипаттамалық сипатта екенін көрсетеді.

Қорытынды

Қорытындылай келе, келесі қорытындыларды жасауға болады:

1. Бүгінгі таңда қолданыстағы қазақстандық заңнамада қашықтықтан жұмыс істеу реттеу осы форматта жұмыспен қамту дамуға аз дәрежеде бағыттанып, ол нақты қорғаныс пен жауапкершілік механизмдерінсіз анықтамалық және диспозитивті нормалардың үлкен дәрежесімен сипаттамалық және демонстрациялық сипатқа ие. Бұл Қазақстанда қашықтықтан жұмыс істеу мойындалған деп нық сеніммен айта аламыз, бірақ бұл форматтың заңнамалық анықтамасы, шектейтін сипаттамалары мен ерекшеліктері дұрыс қарастырылмаған.

2. Қолда бар нәтижелерді талдау еңбек қатынастары институттары: еңбекақы, қамтамасыз ету шаралары, қосымша шығындарды төлеу кепілдіктері, жұмыс орнының қауіпсіздігі шарттары, киберқауіпсіздік мәселелері, еңбек кестесін ұйымдастыру қашықтықтан жұмыс істейтін қызметкерлер үшін егжей-тегжейлі қарастырылмаған деген қорытындыға әкелді. Бұл мәселелер заңнамаға сәйкес, қызметкер мен жұмыс беруші арасындағы еңбек шартында ғана реттеледі. Бұл салада тиісті тәжірибенің жоқтығынан жұмыс берушілер өз актілерінде, ұжымдық шарттарда бұл мәселелерді қарастырмайды немесе жеткіліксіз түрде әзірлейді, ал қызметкерлер көп жағдайда ұсынылған шарттармен келісе отырып, пассивті позицияны ұстанады.

3. Қазақстанда қашықтықтан жұмыс істеуді заңнамалық тұрғыдан бекітілуін қарастыру барысында бастапқы мақсаты жоғалған, ал пандемияның әсерінен заңнама олқылықтардың орнын толтыратын сипатқа ие бола бастады деген қорытынды жасауға болады. Дегенмен бастапқы мақсаты жаңа мүмкіндіктердің пайда болуына байланысты халықтың жұмыспен қамтылуын қамтамасыз ету саясатын

жүзеге асыру, икемділікті ынталандыру және еңбекті ұйымдастырудың типтік емес нысандарын дамыту болды. Жұмыс берушілер мен қызметкерлерді қашықтықтан жұмыс істеуді кеңінен қолдануға бағыттайтын ережелерді бекіту,

заңнамалық деңгейде ынталандыру шараларын қолдану сөз жоқ бұл форматты кеңінен қолдануға және жұмысқа орналастыру мүмкіндіктерін кеңейту жөніндегі бастапқы мақсатқа қол жеткізуге әкеледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Еңбек Кодексі 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (қаралған күні: 11.05.2023).
2. Bailey D.E. and Kurland N.B. A review of telework research: findings, new directions, and lessons for the study of modern work. J. Organiz. Behav. – 2002. [Электрондық ресурс] – URL: <https://doi.org/10.1002/job.144> (Қаралған күні: 11.05.2023)
3. Tavares A. I. Telework and health effects review // International Journal of Healthcare. – 2017. – Vol. 3(2). – P. 30-36.
4. Schopp L. H. Telework for persons with disabilities in the EU and the USA: what can we learn from each other? // E-Health: Current Status and Future Trends. -2004. – Vol.2. – P.47-51.
5. Igeltjorn A., Habib L. Homebased telework as a tool for inclusion? A literature review of telework, disabilities and work-life balance // International Conference on Human-Computer Interaction Springer, Cham. – 2020. – P.420-436.
6. Katsabian T. The telework virus: How the covid-19 pandemic has affected telework and exposed its implications for privacy and equality. – 2020 – [Электрондық ресурс] – URL: Available at SSRN 3684702 (қаралған күні: 11.05.2023).
7. Messenger J. C. Telework in the 21st century: an evolutionary perspective. Edward Elgar Publishing. – 2019.
8. Lopez M. R. Telework decision strategy: a systematic review (Doctoral dissertation, University of Maryland University College). – 2020.
9. Brinzea V. M., Secara C. G. The telework, a flexible way to work in a changing workplace // Scientific Bulletin-Economic Sciences. – 2017. – Vol. 16(3). – P.104-112.
10. Gschwind L., Vargas O. Telework and its effects in Europe. In Telework in the 21st Century. Edward Elgar Publishing. – 2019
11. Chudinovskikh M., Tonkikh N. Telework in BRICS: Legal, Gender and Cultural Aspects // BRICS Law Journal. – Vol.7(4). – P. 45-66.
12. Хамидулина Е. Дистанционная работа: проблемы и особенности правового регулирования за рубежом и в Казахстане // Эксперт Казахстан. – 2016. – № 22. – С. 18-19. [Электрондық ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32885600&pos=6;-112#pos=6;-112 (қаралған күні: 11.05.2023).
13. Гилева Н.В. Правовое регулирование дистанционной работы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.youtube.com/watch?v=ArcpGJxnQJY> (қаралған күні: 11.05.2023).
14. Третьякова А. Дистанционная работа в новом формате. [Электрондық ресурс] – URL: // <https://www.youtube.com/watch?v=b7-v6dVejiQ> (қаралған күні: 11.05.2023).
15. Есиркепова М.М., Толеубеков А.Т., Оразов А.Е. Особенности перехода на удаленную форму деятельности сотрудников вузов // Вестник Карагандинского университета. Серия «Право». – 2021. – № 4(104). [Электрондық ресурс] – URL: <https://law-vestnik.ksu.kz/apart/2021-104-4/12.pdf> (қаралған күні 11.05.2023).
16. Hannah Snyder, Literature review as a research methodology: An overview and guidelines // Journal of Business Research. 2019. – Vol. 104. – P. 333-339. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0148296319304564> (қаралған күні: 11.05.2023).
17. Коллективный договор на 2021-2023 годы между акционерным обществом «Национальная компания «Қазақстан темір жолы» и его трудовым коллективом. [Электрондық ресурс] – URL: <https://railways.kz/img/87f39a49-a7f1-45ab-a914-f3f9aa8bc545.pdf> (қаралған күні: 11.05.2023).
18. Коллективный договор на 2020-2022 годы между ТОО «УК «Қазмедиаорталығы» и его трудовым коллективом. [Электрондық ресурс] – URL: <https://qazmedia.kz/wp-content/uploads/2020/05/%D0%9A%D0%BE%D0%-BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%>

D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80-2020-2022-D0%B3%D0%B3.pdf (қаралған күні: 11.05.2023).

19. Коллективный договор между ГКП на ПХВ «Многопрофильная детская областная больница» с трудовым коллективом на 2021-2022 годы [Электрондық ресурс] – URL: http://dob.sko.kz/sites/dob.sko.kz/uploads/docs/korporativnyye_dok/2021/kollektivnii_dogovor.pdf (қаралған күні: 11.05.2023).

20. Коллективный договор между ТОО «Казактуркмунай» с трудовым коллективом на 2018-2020 годы [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.kazakhstanmunay.kz/upload/medialibrary/72d/kollektivnyj-dogovor-2018-2020-gg.pdf> (қаралған күні: 11.05.2023).

21. Коллективный договор на 2017-2020 годы между акционерным обществом «Международный аэропорт Астана» и его трудовым коллективом. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.nn-airport.kz/files/1/%D0%BA%D0%-8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%B%D0%B2%D0%BE%D1%80.pdf> (қаралған күні: 11.05.2023).

22. Коллективный договор между ТОО «Богатырь Комир» и работниками по регулированию социально-экономических и трудовых отношений на 2017-2021 годы. [Электрондық ресурс] – URL: http://www.bogatyir.kz/ru/social/collective_agreement/ (қаралған күні: 11.05.2023).

23. Коллективный договор по социально-экономическим вопросам акционерного общества «АрселорМиттал Темиртау» на 2022-2024 годы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://magnitka.jaktau.kz/wp-content/uploads/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80-2022-2024.pdf> (қаралған күні: 11.05.2023).

24. Коллективный договор на 2021 – 2024 годы Некоммерческое акционерное общество «Аркалыкский педагогический институт имени И. Алтынсарина» [Электрондық ресурс] – URL: https://api.edu.kz/images/files_institut/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80.pdf (қаралған күні: 11.05.2023).

25. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіндегі өзгерістер тарихы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1500000414/history> (қаралған күні: 11.05.2023).

26. Қазақстан Республикасының Еңбек кодексіне қашықтан жұмыс істеудің құқықтық реттелуін жетілдіру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы. Қазақстан Республикасының Заңы 2021 жылғы 1 шілдедегі № 61-VII ҚРЗ. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000061> (қаралған күні: 11.05.2023).

27. Mihaela Simionescu, Agota Giedrė Raišienė. A bridge between sentiment indicators: What does Google Trends tell us about COVID-19 pandemic and employment expectations in the EU new member states? // Technological Forecasting and Social Change. – 2021. – Vol. 173. [Электрондық ресурс] – URL: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121170>. (қаралған күні: 11.05.2023).

28. Bartik A.W., Bertrand M., Lin F., Rothstein J., Unrath M. Measuring the labor market at the onset of the COVID-19 crisis, Brook. Paper. Econ. Activ. Natl. Bureau Econ. Res., Working Paper 27613. – 2020. [Электрондық ресурс] – URL: <https://www.nber.org/papers/w27613> (қаралған күні: 11.05.2023).

29. «Қазақстан Республикасында төтенше жағдайды енгізу туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 15 наурыздағы № 285 Жарлығы. [Электрондық ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31915024#activate_doc=2 (қаралған күні: 11.05.2023).

30. «Қазақстанның еңбек нарығы: жаңа реалия жағдайындағы даму» ұлттық баяндамасы, 2021 ж. [Электрондық ресурс] – URL: <https://ias.enbek.kz/ru/node/1179> (қаралған күні: 11.05.2023).

31. Қазақстан Республикасы Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі Еңбек, әлеуметтік қорғау және көші-қон комитетінің 2020 жылғы 8 тамыздағы № ЖТ-Х-244 жауабы.

32. Электрондық құжат және электрондық цифрлық қолтаңба туралы Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 7 қаңтар N 370-II Заңы. [Электрондық ресурс] – URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000370_ (қаралған күні 11.05.2023).

33. Электрондық цифрлық қолтаңбаның төлнұсқалығын тексеру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрінің 2015 жылғы 9 желтоқсандағы № 1187 бұйрығы. [Электрондық ресурс] – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012864> (қаралған күні: 11.05.2023).

34. Working time and the future of work. International Labour Office – Geneva: ILO. – 2018 [Электрондық ресурс] – URL: http://www.ilo.int/wcmsp5/groups/public/dgreports/cabinet/documents/publication/wcms_649907.pdf (қаралған күні: 11.05.2023).

35. Fagan C.; Lyonette C.; Smith M.; Saldaña-Tejeda, A. The influence of working time arrangements on work-life integration of “balance”: A review of the evidence, Conditions of Work and Employment Series. – 2012. – Vol. 32 (Geneva, International Labour Office).

36. Jon Messenger. Working time and the future of work. International Labour Office – Geneva: ILO. – 2018 [Электрондық ресурсы] – URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/cabinet/documents/publication/wcms_649907.pdf (қаралған күні: 11.05.2023).

А.К. Кайшатаева, Р.Т. Баязитова
Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан

На пути развития дистанционного труда в Казахстане: эффективность законодательных возможностей

Аннотация. В рамках современных вызовов в глобальном и национальном масштабе, а также развитии цифровых решений, вопрос эффективного правового регулирования дистанционного труда является важным шагом к развитию гибких форм занятости. Вынужденной мерой организации трудового процесса в Казахстане в период пандемии и массовых беспорядков стало использование формата дистанционной работы. В последние годы законодательство в стране в области регулирования дистанционного труда претерпело существенные изменения, однако являются ли они эффективными для развития дистанционного труда в Казахстане – вопрос, требующий рассмотрения. Целью настоящей статьи является исследование норм трудового законодательства Республики Казахстан в области дистанционной работы с точки зрения их эффективности для развития данного формата организации трудовых отношений. В статье продемонстрированы факторы, подтолкнувшие государство к более детальному регулированию дистанционного труда, проанализированы условия возникновения дистанционных трудовых отношений, условия труда. При этом рассмотрены проблемы локального регулирования трудовых отношений в области дистанционной работы с рассмотрением эмпирического материала в виде коллективных договоров некоторых казахстанских организаций. В исследовании предложены рекомендации, направленные на эффективное регулирование дистанционной работы. Понимание современного положения возможностей применения законодательных аспектов в практике является ключевым компонентом к дальнейшей разработке рекомендаций по совершенствованию инструментов правовой организации дистанционной работы. Проведенные исследования направлены на расширение знаний в области правовых аспектов регулирования дистанционной работы, а также демонстрации опыта Казахстана на пути развития дистанционной работы.

Ключевые слова: труд, право, законодательство, дистанционная работа, трудовые отношения, цифровизация, условия труда, организация труда, гибкий график.

A.K. Kaishatayeva, R.T. Bayazitova
Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan

Towards the development of remote work in Kazakhstan: the effectiveness of legislative opportunities

Abstract. Within the framework of modern challenges on a global and national scale, as well as the development of digital solutions, the issue of effective legal regulation of remote work is an important step towards the development of flexible forms of employment. A forced measure of organizing the labor process in Kazakhstan during the pandemic and riots was the use of the remote work format. In recent years, the legislation in the country in the field of remote work regulation has undergone significant changes, however, whether they are effective for the development of remote work in Kazakhstan is a question that needs to be considered. The purpose of this article is to study the norms of the labor legislation of the Republic of Kazakhstan in the field of remote work in terms of their effectiveness for the development of this format of organizing labor relations. The article demonstrates the factors that prompted the state to more detailed regulation of remote work, analyzes the conditions for the emergence of remote labor relations, labor conditions. At the same time, the problems of local regulation of labor relations in the field of remote work are considered with consideration of empirical material in the form of collective agreements of some Kazakhstani organizations. The study proposes recommendations aimed at the effective regulation of telecommuting. Understanding the current state of the possibilities of applying legislative aspects in

practice is a key component to the further development of recommendations for improving the tools for the legal organization of remote work. The conducted studies are aimed at expanding knowledge in the field of legal aspects of regulation of remote work, as well as demonstrating the experience of Kazakhstan in the development of remote work.

Keywords: labor, law, legislation, remote work, labor relations, digitalization, working conditions, labor organization, flexible schedule.

References

1. Qazaqstan Respublikasynyn Enbek Kodeksi 2015 zhylgy 23 karashadagy № 414-V KRZ. [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000414> (Accessed: 11.05.2023) [in Kazakh]
2. Bailey D.E., Kurland N.B. A review of telework research: findings, new directions, and lessons for the study of modern work. *J. Organiz. Behav.* 2002. [Electronic resource]. Available at: <https://doi.org/10.1002/job.144> (Accessed: 11.05.2023).
3. Tavares A. I. Telework and health effects review. *International Journal of Healthcare*, Vol. 3(2), 30-36 (2017).
4. Schopp L. H. Telework for persons with disabilities in the EU and the USA: what can we learn from each other? *E-Health: Current Status and Future Trends*, 2, 47-51 (2004).
5. Igeltjorn A., Habib L. Homebased telework as a tool for inclusion? A literature review of telework, disabilities and work-life balance. *International Conference on Human-Computer Interaction Springer, Cham*. 2. 420-436 (2020).
6. Katsabian T. The telework virus: How the covid-19 pandemic has affected telework and exposed its implications for privacy and equality. 2020. [Electronic resource]. Available at: SSRN 3684702. (Accessed: 11.05.2023)
7. Messenger J. C. *Telework in the 21st century: an evolutionary perspective* (Edward Elgar Publishing, 2019, 720 p)
8. Lopez M. R. *Telework decision strategy: a systematic review* (Doctoral dissertation, University of Maryland University College, 2020)
9. Brinzea V. M., Secara C. G. The telework, a flexible way to work in a changing workplace. *Scientific Bulletin-Economic Sciences*. Vol. 16(3), 104-112 (2017)
10. Gschwind L., Vargas O. Telework and its effects in Europe. In *Telework in the 21st Century*. (Edward Elgar Publishing, 2019)
11. Chudinovskikh M., Tonkikh N. Telework in BRICS: Legal, Gender and Cultural Aspects. *BRICS Law Journal*. Vol.7(4),45-66 (2020).
12. Hamidullina E. Distancionnaja rabota: problemy i osobennosti pravovogo regulirovanija za rubezhom i v Kazahstane. *Jekspert Kazahstan*. 22, 18-19 (2016) [Electronic resource]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32885600&pos=6;-112#pos=6;-112 (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]
13. Gileva N.V. Pravovoe regulirovanie distancionnoj raboty. [Electronic resource]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=ArcpGJxnQJY> (Accessed: 11.05.2023)
14. Tret'jakova A. Distancionnaja rabota v novom formate. [Electronic resource]. Available at: <https://www.youtube.com/watch?v=b7-v6dVeJiQ> (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]
15. Esirkepova M.M., Toleubekov A.T., Orazov A.E. Osobennosti perehoda na udalennuju formu dejatel'nosti sotrudnikov vuzov. *Vestnik Karagandinskogo universiteta. Serija «Pravo»*. 4(104). 2021. [Electronic resource]. Available at: <https://law-vestnik.ksu.kz/apart/2021-104-4/12.pdf> (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]
16. Hannah Snyder. Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*. 104. 333-339 (2019) [Electronic resource]. Available at: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0148296319304564> (Accessed: 11.05.2023)
17. Kollektivnyj dogovor na 2021-2023 gody mezhdru akcionernym obshhestvom «Nacional'naja kompanija «Kazakstan temir zholy» i ego trudovym kollektivom. [Electronic resource]. Available at: <https://railways.kz/img/87f39a49-a7f1-45ab-a914-f3f9aa8bc545.pdf> (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]
18. Kollektivnyj dogovor na 2020-2022 gody mezhdru TOO «UK «Kazmediaortalygy» i ego trudovym kollektivom. [Electronic resource]. Available at: <https://qazmedia.kz/wp-content/uploads/2020/05/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9-%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80-2020-2022-%D0%B3%D0%B3.pdf> (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]

19. Kollektivnyj dogovor mezhdu GKP na PHV «Mnogoprofil'naja detskaja oblastnaja bol'nica» s trudovym kollektivom na 2021-2022 gody [Electronic resource]. Available at: http://dob.sko.kz/sites/dob.sko.kz/uploads/docs/korporativnye_dok/2021_kollektivnii_dogovor.pdf (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]
20. Kollektivnyj dogovor mezhdu TOO «Kazakturikmunaj» s trudovym kollektivom na 2018-2020 gody [Electronic resource]. Available at: <https://www.kazakhturkmunay.kz/upload/medialibrary/72d/kollektivnyj-dogovor-2018-2020-gg.pdf> (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]
21. Kollektivnyj dogovor na 2017-2020 gody mezhdu akcionernym obshhestvom «Mezhdunarodnyj ajeroport Astana» i ego trudovym kollektivom. [Electronic resource]. Available at: <https://www.nn-airport.kz/files/1/%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80.pdf> (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]
22. Kollektivnyj dogovor mezhdu TOO «Bogatyř Komir» i rabotnikami po regulirovaniyu social'no-jekonomicheskikh i trudovyh otnoshenij na 2017-2021 gody. [Electronic resource]. Available at: http://www.bogatyř.kz/ru/social/collective_agreement/ (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]
23. Kollektivnyj dogovor po social'no-jekonomicheskim voprosam akcionernogo obshhestva «Arselor Mittal Temirtau» na 2022-2024 gody. [Electronic resource]. Available at: <https://magnitka.jaktau.kz/wp-content/uploads/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80-2022-2024.pdf> (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]
24. Kollektivnyj dogovor na 2021 – 2024 gody Nekommercheskoe akcionernoje obshhestvo «Arkalykskij pedagogicheskij institut imeni I. Altynsarina». [Electronic resource]. Available at: https://api.edu.kz/images/files_institut/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B2%D0%BD%D1%8B%D0%B9%20%D0%B4%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%80.pdf (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]
25. Qazaqstan Respublikasynyn Enbek kodeksindegi ozgerister tarihy [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/doc/K1500000414/history> (Accessed: 11.05.2023) [in Russian]
26. Qazaqstan Respublikasynyn Enbek kodeksine kashyktan zhumys isteudin kukykytk retteluin zhetildiru мәseleleri bojnsha ozgerister men tolyktyrular engizu turaly. 01.06.2021. [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2100000061> (Accessed: 11.05.2023) [in Kazakh]
27. Mihaela Simionescu, Agota Giedrė Raišienė. A bridge between sentiment indicators: What does Google Trends tell us about COVID-19 pandemic and employment expectations in the EU new member states? *Technological Forecasting and Social Change*. 173. (2021). [Electronic resource]. Available at: <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121170>. (Accessed: 11.05.2023)
28. Bartik A.W., Bertrand M., Lin F., Rothstein J., Unrath M. Measuring the labor market at the onset of the COVID-19 crisis, Brook. Paper. Econ. Activ. Natl. Bureau Econ. Res., Working Paper 27613. (2020). [Electronic resource]. Available at: <https://www.nber.org/papers/w27613> (Accessed: 11.05.2023)
29. « Qazaqstan Respublikasynda totenshe zhagdajdy engizu turaly» Kazakstan Respublikasy Prezidentinin Zharlygy. 15.03.2020. [Electronic resource]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31915024#activate_doc=2 (Accessed: 11.05.2023) [in Kazakh]
30. Qazaqstannyn enbek narygy: zhana realija zhagdajyndagy damu» ulttyk bajandamasy. (2021). [Electronic resource]. Available at: <https://iac.enbek.kz/ru/node/1179> (Accessed: 11.05.2023) [in Kazakh]
31. Qazaqstan Respublikasy Enbek zhane halykty aleumettik korgau ministrliги Enbek, aleumettik korgau zhane koshi-kon komitetinin zhauaby (08.08.2020)[in Kazakh]
32. Elektrondyq quzhat zhane elektrondyq cifrlyq qoltanba turaly Qazaqstan Respublikasynyn Zany (07.01.2003). [Electronic resource]. Available at: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z030000370_ (Accessed: 11.05.2023) [in Kazakh]
33. Elektrondyq cifrlyq qoltanbanyn tolnusqalygyn tekseru qagidalaryn bekitu turaly Qazaqstan Respublikasy Investicijalar zhane damu ministrinin bujrygy. (09.12.2015). [Electronic resource]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012864> (Accessed: 11.05.2023) [in Kazakh]
34. Working time and the future of work. International Labour Office – Geneva: ILO. (2018). [Electronic resource]. Available at: http://www.ilo.int/wcmsp5/groups/public/dgreports/cabinet/documents/publication/wcms_649907.pdf (Accessed: 11.05.2023)
35. Fagan C., Lyonette C., Smith M., Saldaña-Tejeda A. The influence of working time arrangements on work-life integration of “balance”: a review of the evidence. *Conditions of Work and Employment Series*. 32. (Geneva, International Labour Office, 2012).
36. Jon Messenger. Working time and the future of work. International Labour Office – Geneva: ILO. – 2018 [Electronic resource]. Available at: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/dgreports/cabinet/documents/publication/wcms_649907.pdf (Accessed: 11.05.2023).

Авторлар туралы мәлімет:

Қайшатаева А.К. – заң ғылымдарының кандидаты, Alikhan Bokeikhan University, Мәңгілік ел, 11, Семей, Қазақстан.

Баязитова Р.Т. – 3 курс докторанты, Alikhan Bokeikhan University, Мәңгілік ел, 11, Семей, Қазақстан.

Kaishatayeva A.K. – Candidate of Law Sciences, Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik Yel, Semey, Kazakhstan

Bayazitova R.T. – PhD student, Alikhan Bokeikhan University, 11 Mangilik Yel, Semey, Kazakhstan.

E.N. Nurgalieva, A.K. Karibaeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
(E-mail: e.nurgalieva47@gmail.com, Karibaeva.aiman@yandex.kz)

Civil legal sanctions for corruption

Abstract. *The article is devoted to one of the little-studied topics in the Kazakh legal literature – civil sanctions of corruption offenses. Since the Republic of Kazakhstan has joined the main Conventions on criminal and civil law means of combating corruption, the authors analyze the content of these Conventions from the perspective of reflecting their provisions in Kazakh legislation. A comparative legal analysis of the content of the Convention on Civil Liability for Corruption and the norms of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan showed that the last has enough norms to be used when considering corrupt transactions and the consequences of their invalidity, as well as civil sanctions that play a supporting role in relation to criminal sanctions. However, anti-corruption practice shows that not enough attention is paid to civil liability for corruption. It is noted that many countries, including the Republic of Kazakhstan, have not yet found effective tools for persons who have suffered damage from corruption. It is proposed to transfer all the provisions of civil law illegal transactions contained in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan to the Law of the Republic of Kazakhstan On Combating Corruption with the simultaneous definition of the concept of «corrupt transactions», as well as the establishment of the consequences of their invalidity. The main purpose of this article, according to the authors, is to draw the attention of law enforcement and law enforcement agencies to the objective need to identify corrupt transactions committed intentionally but connected by external signs of civil law transactions.*

Keywords: *conventions, civil law sanctions, corruption, invalid transactions.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-149-156>

Introduction

One of the difficult and undiscovered topics in the legal literature associated with civil liability for corruption is civil sanctions. There are practically no studies devoted to this topic in the Kazakh legal literature, although there is an understanding among scientists that it is preferable for individuals who have suffered from corruption crimes to defend their rights and interests in the framework of civil rather than criminal law.

In the light of countering corruption, the works of Russian scientists are mainly devoted to the application of civil law measures that contribute to the restoration of violated rights and legitimate interests of persons affected by an act of corruption, as

well as international aspects of this problem: Zhiganova A.A., Koryakina V.M., Morozova A.N., Nechevin D.K., Sigbatullina L.I., Sinitsina S.A., Pozdnysheva E.V. etc. Of the Kazakhstani authors, there are several articles by Nurgalieva E.N., Shykybayev T.T. and others. The article by Sigbatullina L.I. presents an article-by-article analysis of the Council of Europe Convention on Civil Liability for Corruption, as well as a commentary on it. In the works of Sinitsina S.A., Pozdnysheva E.V., a general description of civil penalties for corruption offenses is given, considering the latest amendments and additions to the Civil Code of the Russian Federation (further the Civil Code of the Russian Federation). Molchanov A.A. revealed the specifics of

civil liability for corrupt behavior, as well as the reasons that should be considered when developing anti-corruption measures.

Investigating various aspects of corruption offenses and civil liability for them, Kazakh authors, unfortunately, pay little attention to civil sanctions, which collectively can form effective anti-corruption mechanisms. The works of scientists devoted to the issues of gaps in Russian legislation corruption transactions include Gorbachevich A.S. «The legal consequences of the invalidity of corrupt transactions from the point of view of civil law»; Myndrya D.I. «The invalidity of the transaction and the illegality of the action»; Bochkova S.O. «The fight against corruption: civil law aspects»; Blinova M.A. «Invalidity of a transaction made with a purpose contrary to the fundamentals of law and order and morality», etc.

Materials and methods

The need to study the materials and methods of theoretical and practical issues of civil liability for corruption led to the use of various methods of research. The authors applied the method of analysis of the Council of Europe Convention on Civil Liability for Corruption to implement its norms in the Kazakh civil legislation; methods of induction and deduction allowed to formulate several problems, the solution which will make it possible to apply civil sanctions more generally in practice, as effective measures of influence on the offender.

Discussion and results

Civil responsibility for corruption is based on the provision of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan (further the Civil Code of the Republic of Kazakhstan), according to which no one has the right to extract property from their illegal or unprincipled behavior. The point of such responsibility lies in the fact that the offender is obliged to perform a certain property action aimed at restoring the violated property and non-property rights of another person. At the same time, civil sanctions for corruption are effective if they conform with international anti-corruption principles. These sanctions play a supporting role in relation to criminal sanctions, and they are applied only

in cases when the offender is identified, and his guilt is proved by a court verdict that has entered into force.

Analyzing the content of the UN Convention against Corruption of October 31, 2003 (Kazakhstan joined it in 2008) [1], Sinitsin S.A. and Pozdnysheva E.V. point to the imperfection of its norm, when a state party adopting its domestic legislation, may recognize as a criminal offense a significant increase in the assets of a public official if this person cannot prove the legality of such an increase. The authors see in this norm a mechanism of objective attribution of guilt in criminal proceedings through the civil, property status of a civil servant or his close relatives and believe that thereby the fundamental importance of the presumption of innocence is ignored [2].

We will allow ourselves to disagree with such a statement of the question, and for the following reasons: firstly, the State party may take legislative measures related to an intentional criminal offense in accordance with its internal criminal law policy; secondly, there is reason to believe that as a result of an intentional criminal offense, an illegal beneficitation; thirdly, if a civil servant cannot prove the origin of the increased assets, then it can hardly be considered justified and unrelated to an intentional criminal offense. Therefore, sufficient proof of guilt, in our opinion, is not only the increase in the assets of a public official, but also the inability to prove his legal origin.

Certainly, objective attribution of guilt is the possibility of applying punishment for acts and their consequences, when the person brought to criminal responsibility did not expect and could not expect them. Subjective attribution is a principle of criminal law, the content of which is that only those circumstances of the act that were realized by the person who committed the act are legally significant and capable of entailing the application of liability measures. A civil servant, as a public official, is a special subject of law who carries increased responsibility to society and the people, therefore he cannot refer to what he did not foresee and could not know from where and how the increase in his assets occurred.

In the further development of new law in compliance with the Convention, all these circumstances should be clearly described to avoid judicial mistakes. «Subjective attribution is the most elementary condition for a correct socio-political assessment of human behavior in general and criminal behavior in particular,» notes Naumov A.V. [3].

Obligations arising from unjustified enrichment are also regulated by civil legislation, where it is noted that enrichment is recognized as unjustified if the acquisition or saving of property by one person at the expense of another person occurred in the absence of grounds provided for by law or transaction. The fact of unjustified enrichment itself is important for the occurrence of an obligation, and not the specific reason for which this happened. They can be a variety of facts, both provided for and not provided for by law [4].

The concept of the Anti-Corruption Policy of the Republic of Kazakhstan for 2022-2026, approved by the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated 02.02.2022 No. 802 hold attention to the fact that illegal receipt of benefits is the main motive for committing corruption, therefore it is necessary to introduce such mechanisms that make corruption unprofitable, especially in terms of the use of illegally acquired funds. The introduction of liability for unlawful enrichment is one of the most effective ways when expenses significantly exceed income.

We completely agree with. Minnitsky D.A, who proposed to overestimate the importance of civil law means of combating corruption in preventing corruption acts based on the analysis of the world practice of fighting corruption, as well as expanding the list of special bases and appropriate means of protection against corruption [5].

In several countries, the institution of extended confiscation already operates, when all the property of a criminal is confiscated if he does not prove the legality of his origin. For example, in the USA, criminal legislation contains a broader concept of criminally punishable corruption than, for example, in European countries. Several countries have introduced the principle of «presumption of guilt» for government officials [6].

Civil law norms related to corruption are reflected in the Council of Europe Convention «On Civil Liability for Corruption» of November 04, 1999, (GRECO), namely: a) establishing the invalidity of a transaction involving the commission of corruption, when it is recognized in court; b) compensation for damages in a lawsuit legal proceedings, which includes real damage, lost profits and compensation for moral damage; c) allocation of conditions for liability for an act of corruption; d) a claim for damages from the state in the commission of corruption offenses by officials in the performance of their powers; e) the establishment of a limitation period for such offenses of at least three years [7].

Numerous discussions were held on the need for our country to join the GRECO and the issue was resolved positively at the end of 2016, although the actual entry took place in 2020 not by ratifying the Convention, but by joining it, which gives various advantages in the international area. This way, by becoming a member of GRECO, Kazakhstan received the immunity of the representative of GRECO and members of the evaluation groups from personal arrest, detention and confiscation of baggage, prosecution from spoken and written statements. At the same time, unfortunately, in Kazakhstan's legislative acts on combating corruption, we do not find indications of civil liability. In fact, there are enough norms in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan that reveal the essence of civil sanctions for corruption, although they do not directly indicate the corruption of various transactions.

For more convincing, we will conduct a comparative analysis of the provisions of the Convention on Civil Liability for Corruption and the norms of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. Article 3 of the Convention on Compensation for Damage is reflected in paragraph 4 of Article 9 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan on compensation for losses; the conditions for liability-art.4 of the Convention in Article 917 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan; expulsion from civil liability due to the fault of a person – Article 5 of the Convention in Article 314 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan; claim for damages from the state – Article 6 of the Convention in Article 322 of the Civil

Code of the Republic of Kazakhstan; statute of limitations – art.7 of the Convention in Article 178 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan; invalidity of the transaction – Article 8 of the Convention in Article 157-1; in paragraph 1 st158 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan; in Article 157 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan – on disputed and void transactions; in Article 158 of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan – on transactions that do not comply with the law, as well as transactions contrary to the fundamentals of law and order and morality; on fraudulent agreement. And this confirms the fact that all the provisions of the Convention, in terms of specifying the norms of the Convention, are available in the Civil Code of the Republic of Kazakhstan. Another thing is that there are no special rules on the invalidity of corrupt transactions, which should be developed and included in the Law of the Republic of Kazakhstan dated November 18, 2015, No. 410-V «On Combating Corruption» [8]. The absence of special norms in the current legislation with the definition of the composition and consequences of corrupt transactions cannot but affect the application in practice of civil sanctions for corruption.

Despite the signing of the Convention on Civil Liability for Corruption, many countries, including Kazakhstan, have not yet found effective remedies for persons who have suffered damage from corruption and have not established them in domestic legislation. However, taking as a basis the theoretical developments of Kazakhstani scientists, it is possible to focus on the main thing – the peculiarities of guilt in the form of liability under consideration: firstly, the rule is known that civil legislation does not make the occurrence and amount of damage to be compensated dependent on the form of guilt; secondly, the causer of harm is always assumed to be guilty, until he proves his innocence; thirdly, compensation for harm caused to human rights is also allowed for its innocent infliction; fourthly, the obligation to compensate for the damage caused may arise depending both on the fault of the causer of the damage and on the mental attitude of the responsible person to the behavior of the violator that caused the harm; fifthly, guilt

characterizes not only the mental deviation of the harmer and the victim, but also the attitude of a third person [9]. All these features of guilt should be taken into respect when developing a mechanism for civil law means of combating corruption.

In fact, we are talking about tort obligations, that is, liability for harm, which mainly has a protective function, since tort obligations are intended to serve to ensure the rights and interests of subjects of civil law from various violations. The fault of the causer of the harm, the characteristic features of which are described above, is not the only reason for bringing to civil liability, therefore it is necessary to establish the presence of harm, the illegality of the action (inaction) that caused the harm, the causal relationship between the action (inaction) and the resulting harm. All reasons for liability are described in detail in the legal literature, so we will not focus on them.

One of the main disadvantages in the mechanism of civil remedies for corruption is the lack of special rules on the invalidity of corrupt transactions, in connection with which we will try to give our vision of filling this deficit in legislation.

Corrupt transactions are recognized as invalid due to their illegality and are recognized as invalidated as transactions that do not comply with the law, as well as transactions made with a purpose that is obviously illegal to the foundations of law and order and morality. An insignificant transaction is invalid at the time of its commission since it is concluded in violation of the law. Any interested person has the right to refer to the invalidity of such a transaction and to demand in court the application of the consequences of its invalidity.

Illegality in an invalid transaction is only a sign of such an action, which was originally a transaction; it is at the same time a sign of an action, but not a reflection of the essence of the object being determined, therefore a corrupt transaction that is invalid remains a transaction, which reflects its civil law essence [10].

In our opinion the usage of mutual restitution in Kazakhstan's legislation is not a positive step in establishing civil sanctions

for corruption since confiscation is not a sanction of civil liability. It would be right if we call corruption transactions antisocial – these are intentional offenses of a socially dangerous nature, committed with a purpose that is obviously illegal to the framework of law and order and morality, entailing legal responsibility for the guilty party. Such characteristic of corrupt transactions may well fit into the Law of the Republic of Kazakhstan «On Combating Corruption» by transferring them from the Civil Code of the Republic of Kazakhstan.

The recovery of all received state income in modern conditions is not justified and does not conform with the principles of private law, and therefore we consider it necessary to develop alternative sanctions when committing corrupt transactions, depending on the specific circumstances. In this regard, we completely support the position of scientists who propose to establish a special composition of the invalidity of a corrupt transaction by establishing special legal consequences of its invalidity in the form of one-sided restitution and compensation, the amount of which should be determined by at least 25% of the price of such a transaction [2]. And such a decision will ensure the protection of the interests of true participants in civil turnover from the reclamation of their property in the order of restitution applied in case of invalidity of transactions.

The separation of invalid transactions into invalid and disputed ones has received a new sound in Kazakh legislation not so long ago, the main meaning of which is that the transaction is invalid on the grounds established by law, by advantage of its recognition by a court as such – a disputed transaction, or regardless of such recognition – a invalid transaction. A transaction aimed at achieving a criminal goal, the illegality of which is established by a court verdict, is inoperative and invalid. Antisocial transactions, as a special category of invalid transactions, the commission of which is recognized as one of the grossest civil violations and may entail confiscation actions, have been reflected in civil legislation. The qualifying sign of an antisocial transaction is the presence of a goal that is obviously contrary to the fundamentals of law and

order or morality. This means that to qualify a transaction, the fundamental legal and moral norms defining the foundations of society must be violated. Such norms are not singled out, therefore, when considering antisocial transactions, a significant role of judicial discretion is assumed, considering the actual circumstances, the nature of the violations committed by the parties and the consequences. The purpose of the transaction can be recognized as intentionally contrary to the fundamentals of law and order and morality only if, during the trial, it is established that at least one of the participants in the transaction has intent.

Civil liability, as an anti-corruption measure, is provided by the norms of Kazakhstan civil legislation and comes because of non-fulfillment or improper fulfillment by a person of obligations provided for by civil law, which is associated with violation of subjective civil rights of another person, if there are signs of corruption.

In view of the ambiguity and deficient elaboration of the norms of civil legislation related to combating corruption, it is necessary to develop a Concept for the development of civil legislation in Kazakhstan, which would be aimed at preventing the development of corruption in the country.

Based on the above, we can propose the following version of the article for inclusion in the Law «On Combating Corruption»:

Article – Corruption transaction

1. A corrupt transaction is of a socially dangerous nature and violate on the social, economic, and social foundations of the state established by law, state security, fundamental rights, and freedoms of citizens.

2. A corrupt transaction has the external signs of a civil transaction committed intentionally.

3. The party guilty of a corrupt transaction carries legal responsibility in the form of recovery from this of everything received in the state's income, as well as in the form of recovery of damage under the norms of civil legislation.

4. The grounds and consequences of corrupt transactions are determined by civil legislation.

Conclusion

Considering that the corruption mechanisms existing in the country are not always effective, we have suggested that effective sanctions of civil liability should be more generally introduced into the practice of combating corruption.

By proposing the project of this article, we did not aim to cover all the provisions of the Civil Code of the Republic of Kazakhstan, in one way or another related to transactions, the content of which meets the requirements of Kazakh legislation. The main goal is to attract the attention of law enforcement bodies and law enforcement agencies to corrupt transactions that have the appearance of a civil transaction but committed intentionally.

Kazakhstan's accession to the Convention on Criminal Liability for Corruption of January 27, 1999, as well as to the Council of Europe Convention on Civil Liability for Corruption of November 4, 1999, obliges our country to implement the norms of these Conventions into the domestic legislation to use the most effective legal means in everyday practice against corruption. Due to the lack of theoretically verified provisions on corruption transactions in the legislation, we consider it necessary to monitor the current regulatory legal acts, bring them into line with international standards, while simultaneously analyzing the judicial practice of considering corruption offenses.

References

1. Konvenciya Organizacii Ob»edinennyh Nacij protiv korrupcii ot 31 oktyabrya 2003 goda [Electronic resource] – Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml (Accessed: 30.04.2023).
2. Sinicyan S.A., Pozdnysheva E.V. Grazhdansko – pravovye sankcii za sovershenie korrupcionnyh pravonarushenij. Zakonodatel'stvo i ekonomika. – 2015 g. – №5. – S.40-45
3. Naumov A.V. Realizaciya ugolovnogo zakona. – Rostov na Donu. Feniks. – 2003. – S.81.
4. Koncepciya antikorrupcionnoj politiki Respubliki Kazahstan na 2022-2026 gody. Utv. Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 2 fevralya 2022 goda № 802. [Electronic resource] – Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (Accessed: 01.05.2023).
5. Minnickij D.A. Vzaimodejstvie funkcij grazhdansko- pravovoj otvetstvennosti v preduprezhdenii pravonarushenij: obshcheteoreticheskij aspekt. // Vserossijskij kriminologicheskij zhurnal. – 2019.- t.13.- №1. S.30-40
6. Nechevin D.K., Polyakov M.M., Posulihina I.S. Preduprezhdenie korrupcii v organah gosudarstvennoj vlasti: organizacionno – pravovoj aspekt. [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/preduprezhdenie-korrupcii-v-organah-gosudarstvennoj-vlasti-organizatsionno-pravovoy-aspekt> (Accessed: 03.05.2023).
7. Konvenciya Soveta Evropy o grazhdansko- pravovoj otvetstvennosti za korrupciyu ot 4 noyabrya 1999 goda. [Electronic resource] – Available at: <https://rm.coe.int/168007f58d> (Accessed: 03.05.2023).
8. Zakon Respubliki Kazahstan ot 18 noyabrya 2015 goda №410-V «O protivodejstvii korrupcii» (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 03.01.2023 g.) [Electronic resource] – Available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31918562. (Accessed: 03.05.2023).
9. SHyktybaev T.T. Konstitucionnye osnovy blag i svobod cheloveka i problemy ih zashchity v deliktnom prave sovremennogo Kazahstana. Almaty. – 2005. – S.114-117
10. Gorbacevich A.S. Pravovye posledstviya nedejstvitelnosti korrupcionnyh sdelok s točki zreniya grazhdanskogo prava [Electronic resource] – Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-posledstviya-nedejstvitelnosti-korrupcionnyh-sdelok-s-točki-zreniya-grazhdanskogo-prava> (Accessed: 3.05.2023).

Е.Н. Нұрғалиева, А.К. Карибаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Сыбайлас жемқорлық үшін азаматтық құқықтық санкциялар

Аңдатпа. Мақала қазақ заң әдебиетіндегі аз зерттелген тақырыптың бірі – сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар үшін азаматтық-құқықтық санкцияларға арналған. Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес құралдары туралы қылмыстық және азаматтық-құқықтық негізгі Конвенцияларға қосылуына байланысты авторлар осы Конвенциялардың мазмұнын, олардың ережелерін қазақстандық заңнамада орын алуын талдайды. Сыбайлас жемқорлық үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілік туралы Конвенцияның мазмұнына және Қазақстан Республикасы Азаматтық Кодексінің нормаларына салыстырмалы құқықтық талдау көрсеткендей, сыбайлас жемқорлық мәмілелері мен олардың жарамсыздығы салдарын қарау кезінде қылмыстық санкцияларға қатысты қосымша рөл атқаратын азаматтық-құқықтық санкциялар ретінде соңғысының қолданылатын нормалары жеткілікті, Дегенмен, сыбайлас жемқорлықпен күрес тәжірибесі сыбайлас жемқорлық үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілікке жеткілікті көңіл бөлінбейтінін көрсетіп отыр. Көптеген елдерде, соның ішінде Қазақстан Республикасында да сыбайлас жемқорлықтан зардап шеккен тұлғаларды қорғаудың тиімді әдістері әлі табылмағаны атап өтіледі. Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексіндегі азаматтық-құқықтық заңсыз мәмілелердің барлық нормаларын «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңына «сыбайлас жемқорлық мәмілелері» олардың жарамсыздығы салдары туралы түсінігіне бірден анықтама бере отырып және заңсыз мәмілелерді толық көшіру ұсынылып отыр. Бұл мақаланың негізгі мақсаты, авторлардың пікірінше, құқық қорғау және құқыққолдану органдарының назарын қасақана жасалған, бірақ азаматтық-құқықтық мәмілелердің жалпы белгілерімен біріктірілген сыбайлас жемқорлық мәмілелермен анықтаудың объективті қажеттілігі деп тану болып табылады.

Түйін сөздер: конвенциялар, азаматтық-құқықтық санкциялар, сыбайлас жемқорлық, жарамсыз мәмілелер.

Е.Н. Нурғалиева, А.К. Карибаева

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Гражданско-правовые санкции за коррупцию

Аннотация. Статья посвящена одной из малоизученных в казахстанской юридической литературе теме – гражданско-правовым санкциям за коррупционные правонарушения. В связи с тем, что Республика Казахстан присоединилась к основным Конвенциям, посвященным уголовно-правовым и гражданско-правовым средствам противодействия коррупции, авторами дан анализ содержания этих Конвенций с позиции отражения их положений в казахстанском законодательстве. Сравнительно-правовой анализ содержания Конвенции о гражданско-правовой ответственности за коррупцию и норм Гражданского Кодекса РК показал, что в последнем достаточно норм, подлежащих к использованию при рассмотрении коррупционных сделок и последствий их недействительности, а также гражданско-правовых санкций, которые играют вспомогательную роль по отношению к уголовно-правовым санкциям. Тем не менее, практика противодействия коррупции показывает, что недостаточно уделяется внимание гражданско-правовой ответственности за коррупцию. Отмечается, что многие страны, в том числе и Республика Казахстан, до сих пор не нашли эффективных средств правовой защиты лиц, понесших ущерб от коррупции. Все положения гражданско-правовых противоправных сделок, содержащихся в ГК РК, предложено перенести в закон РК «О противодействии коррупции» с одновременным определением понятия «коррупционные сделки», также установлением последствий их недействительности. Главной целью данной статьи, по мнению авторов, является обращение внимания правоохранительных и правоприменительных органов на объективную необходимость выявления коррупционных сделок, совершенных умышленно, но объединенных внешними признаками гражданско-правовых сделок.

Ключевые слова: конвенции, гражданско-правовые санкции, коррупция, недействительные сделки.

Список литературы

1. Конвенция Организации Объединенных Наций против коррупции от 31 октября 2003 года. [Электрон. ресурс]. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/corruption.shtml (дата обращения: 30.04.2023).
2. Сеницын С.А., Позднышева Е.В. Гражданско-правовые санкции за совершение коррупционных правонарушений. Законодательство и экономика. -2015. – №5. – С.40-45.
3. Наумов А.В. Реализация уголовного закона. – Ростов на Дону. Феникс. – 2003. – С.81.
4. Концепция антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022-2026 годы. Утв. Указом Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 года № 802. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (дата обращения: 01.05.2023).
5. Минницкий Д.А. Взаимодействие функций гражданско-правовой ответственности в предупреждении правонарушений: общетеоретический аспект // Всероссийский криминологический журнал. – 2019. – Т.13. – №1. С.30-40.
6. Нечевин Д.К., Поляков М.М., Посулихина И.С. Предупреждение коррупции в органах государственной власти: организационно-правовой аспект. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/preduprezhdenie-korrupsii-v-organah-gosudarstvennoy-vlasti-organizatsionno-pravovoy-aspekt> (дата обращения: 03.05.2023).
7. Конвенция Совета Европы о гражданско-правовой ответственности за коррупцию от 4 ноября 1999 года. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://rm.coe.int/168007f58d> (дата обращения: 03.05.2023).
8. Закон Республики Казахстан от 18 ноября 2015 года №410-V «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.01.2023 г.). [Электрон. ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31918562. (дата обращения: 03.05.2023).
9. Шыктыбаев Т.Т. Конституционные основы благ и свобод человека и проблемы их защиты в деликтном праве современного Казахстана. Алматы. – 2005. – С.114-117.
10. Горбацевич А.С. Правовые последствия недействительности коррупционных сделок с точки зрения гражданского права. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pravovye-posledstviya-nedeystvitelnosti-korrupsionnyh-sdelok-s-tochki-zreniya-grazhdanskogo-prava> (дата обращения: 03.05.2023).

Information about authors:

Nurgaliyeva Y.N. – Doctor of Law, Professor, L.N.Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Karibaeva A.K. – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Astana, Kazakhstan.

Нұрғалиева Е.Н. – з.ғ.д., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті конституциялық және азаматтық құқық кафедрасының профессоры, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Карібаева А.К. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің PhD докторанты, Сәтпаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Сравнительный анализ опыта зарубежных стран относительно вопросов разрешения споров, возникших из трудовых правоотношений

Аннотация. В статье проведено изучение организационно-правовых основ разрешения споров, возникших из трудовых правоотношений в таких зарубежных странах, как: Германия, Франция, Великобритания, Италия, Испания, Польша, Литва. На основе анализа работ казахстанских и зарубежных исследователей уделено внимание организационно-правовому механизму защиты трудовых прав, в том числе в судебном порядке. Выделены положительные аспекты опыта указанных стран в урегулировании исследуемого вопроса. Обосновано, что сегодня механизм казахстанского законодательства, который определяет правовые основы разрешения трудовых споров, значительно отстает от аналогичного законодательства ведущих стран Европы и мира, что, безусловно, негативным образом отражается на качестве защиты трудовых прав работников. На основании проведенного анализа сделаны соответствующие выводы о возможности и необходимости учета опыта указанных стран в Казахстане для совершенствования гарантий защиты субъектами трудового права своих субъективных прав и законных интересов в сфере труда в судебном порядке и внесудебном порядке. В частности, предложено дополнить ГПК Республики Казахстан еще одной главой, регулирующей особенности рассмотрения трудовых споров в судах. Это позволит приблизиться к мировому уровню законодательства по рассматриваемому вопросу и обеспечит предпосылки для создания специализированной трудовой юстиции в Казахстане в перспективе. Также обоснована необходимость совершенствования процедур примирения сторон трудового спора, особенно индивидуального.

Ключевые слова: трудовая юстиция, трудовые споры, зарубежный опыт, защита трудовых прав, специализированные трудовые суды, прюдомальные суды, примирение.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-157-169>

Введение

Актуальность темы исследования обусловлена тем, что в современных условиях казахстанское законодательство, которое направлено на урегулирование вопросов разрешения трудовых споров, нуждается в дальнейшем совершенствовании. Для решения проблем в указанной сфере особую значимость приобретают исследования, посвященные рассмотрению зарубежного опыта разрешения трудовых споров. Указанное в первую очередь объясняется

тем, что во многих странах Европы и мира уже давно работают специализированные суды по трудовым делам, которые играют ведущую роль в разрешении индивидуальных и коллективных трудовых споров, обеспечивая одновременно максимальный учет интересов сторон трудовых правоотношений.

Анализируемая тематика достаточно широко раскрыта в современных научных исследованиях как казахстанских, так и зарубежных исследователей. Однако,

несмотря на немалое количество научных трудов, в юридической литературе отсутствуют комплексные доктринальные разработки, посвященные совершенствованию института разрешения трудовых споров, в частности, путем исследования положительного зарубежного опыта в этой сфере.

Именно поэтому цель статьи – исследовать зарубежный опыт решения трудовых споров, определить возможности его использования в Казахстане.

Объектом исследования выступили особенности разрешения споров, возникших из трудовых правоотношений, ряда зарубежных стран.

Предмет исследования – совокупность правовых отношений в сфере разрешения трудовых споров в досудебном и судебном порядке.

Структура исследования включает в себя вводную часть, часть с описанием методологии и методов исследования, основную часть статьи, заключительную часть о возможностях использования зарубежного опыта в целях решения проблем разрешения трудовых споров в Республике Казахстан.

Методы исследования

Методология исследования предполагает изучение актуальных периодических изданий, материалов сети интернет, законодательно-нормативных актов ряда зарубежных стран, посвященных исследованию вопросов разрешения споров, возникших из трудовых правоотношений.

При написании статьи использован ряд общенаучных и специальных методов исследования. За основу научных поисков задействован диалектический метод, способствующий всестороннему изучению зарубежного опыта разрешения споров, возникших из трудовых правоотношений, что позволило раскрыть современное состояние исследуемого предмета. Материалами исследования послужили работы таких зарубежных авторов, как Berger H., Neugart M., Breda Th., Chevrot-Bianco E., Desrieux C., Espinosa R., использованы также работы ряда российских исследователей, таких, как Томашевский К.Л., Передерин С.В., Лебедев В.М., Ершова Е.А.

Результаты и обсуждение

Начать исследование можно с анализа опыта Германии, ведь именно в этой стране законодателем уделяется особое внимание вопросу защиты трудовых прав работников. Кроме того, в отличие от большинства европейских государств, именно в Германии существует вполне автономная система трудовых судов. Отметим, что поскольку Германия – член Европейского Союза (далее – ЕС), немецкое трудовое законодательство находится под значительным влиянием права ЕС, ведь немецкое законодательство и судебная практика должны согласовываться с регламентами и директивами ЕС, а также интерпретациями указанных актов Европейским судом справедливости. Защита трудовых прав в Германии осуществляется по четко урегулированным федеральным правилам судопроизводства, в частности Актом трудового суда (Arbeitsgerichtsgesetz – ArbGG) [1]. В компетенцию Суда входит заполнение пробелов в законодательстве, поэтому роль судебных решений в защите трудовых прав в Германии является значительной. Для разрешения трудовых споров в Германии создана вертикаль территориальных трудовых судов и Федерального трудового суда, которые рассматривают споры между работодателем и работниками по вопросам оплаты труда, предоставления отпусков, увольнения с работы, а также конфликты между профсоюзами и объединениями предпринимателей. Федеральный трудовой суд действует в составе 5 сенатов, коллегиально рассматривая кассационные жалобы в составе трех профессиональных и двух «почетных судей», представляющих интересы работников и работодателей. В каждой из территориальных единиц имеется один суд территории по трудовым делам, а в Северном Рейне-Вестфалии, ввиду насыщенности этой федеральной территории промышленными предприятиями, их создано два. Территориальные трудовые суды имеют полномочия апелляционной инстанции [2].

В последние годы в Германии был сделан акцент на процедурах примирения участников трудового спора, что приводит к снижению количества рассмотрения судами

дел в сфере трудовых правоотношений и повышает качество принимаемых решений.

Таким образом, опыт Германии является интересным не только для Казахстана, но и для многих других стран, ведь в этой стране создана абсолютно автономная система трудовых судов, которые имеют широкую юрисдикцию во время разрешения трудовых споров. Этими судами рассматриваются как индивидуальные, так и коллективные трудовые споры. Кроме того, стоит отметить важную особенность судебного рассмотрения трудовых дел в Германии, которая состоит в его направленности на поиск компромисса между участниками трудового спора.

Следующая страна, которой мы уделим внимание, – Франция. Опыт этого государства вызывает особый интерес, поскольку именно во Франции приняты первые трудовые кодексы, которые стали инструментом защиты наемных работников, и в этом было их социальное назначение.

Отметим, что во Франции специализированные суды по трудовым спорам функционируют с 1806 г., то есть уже более трехсот лет. Во Франции такие суды имеют особое название – «прюдомальные суды», которое происходит от «prud’homme» – старофранцузского названия человека признанной мудрости и честности [3].

Обратим внимание на то, что не все дела, связанные с трудовыми правоотношениями, рассматриваются прюдомальными судами. Как отмечает О.С. Жданова, для рассмотрения дела прюдомальными судами необходимо одновременное наличие следующих условий: наличие трудового договора; основанием для подачи в суд является невыполнение условий (нарушение условий) трудового договора одной из сторон; трудовой спор должен иметь индивидуальный характер. Это означает, что истец лично считает себя пострадавшей стороной, ввиду нарушения условий трудового договора сторон. Другие работники того же предприятия не могут подать жалобу в прюдомальный суд из

солидарности; конкретный прюдомальный суд вправе рассматривать жалобу, если выполняется условие его территориальной и профессиональной компетенции. Прюдомальный суд принимает к рассмотрению дела по трудовым спорам индивидуального характера (в пределах территориальной и профессиональной компетенции) и только при наличии трудового договора [4].

Порядок рассмотрения жалоб прюдомальным судом можно представить так:

1) процедура примирения, которая обычно проходит в закрытом режиме. В состав бюро примирения входят два члена (представители работодателей и работников). Они пытаются достичь мирового соглашения. Истец и ответчик могут как присутствовать лично во время процедуры примирения, так и использовать юридическую помощь представителя. В случае недостижения мирового соглашения сторонами, дело передается на следующий этап. Стоит отметить, что процедуры примирения являются успешными примерно в 10% случаев;

2) судебная процедура, которая, в свою очередь, проходит в открытом режиме. В состав судебного бюро входят по меньшей мере 4 члена (2 представителя работодателей и 2 представителя работников). Если штраф, который та или другая сторона должна выплатить, не превышает суммы, ежегодно фиксируемого специальным декретом, то решение суда считается окончательным и обжалованию не подлежит [4].

Специализированные судебные органы по рассмотрению трудовых разногласий во Франции функционируют лишь как низшая инстанция по рассмотрению трудовых споров и конфликтов, а в порядке апелляции дела рассматриваются во Франции профессиональными судьями апелляционного суда. На данный момент прюдомальные суды являются выборными органами, ведь в них заседают представители работодателей и работников, избранные на специально организованных прюдомальных выборах. Кандидаты на должность судьи по трудовым делам выдвигаются организациями

работодателей и представителей работников – профессиональными союзами (далее – профсоюзы). При этом наличие юридического образования не является обязательным для кандидата в судьи по трудовым делам, и за судьями сохраняется их основное место работы и заработная плата. Такие судьи выбираются всеми работодателями и всеми работниками, включая официально зарегистрированных безработных, региона, в котором располагается суд [5], то есть как и в случае с судами по трудовым спорам Германии. Таким образом законодателем был обеспечен баланс в защите интересов сторон трудового договора. Также во Франции созданы условия для того, чтобы система прюдомальных судов и судей была независимой от влияния. Структуру прюдомальных судов составляют специализированные отделы по отраслевому или субъектному признакам. К примеру, структуру прюдомального суда могут формировать отделы по рассмотрению трудовых споров и конфликтов в сельском хозяйстве, промышленной или торговой отрасли, а также отделы разрешения трудовых разногласий руководящего состава или производственных рабочих [6].

К особенностям рассмотрения дела прюдомальными судами можно отнести бесплатность и скорость судебного разбирательства, простоту, активное участие судей в исследовании представленных доказательств, устную процедуру, особые правила представительства работников (профсоюзом, делегатом персонала, коллегами, родственниками) [7], то есть, в целом процедура рассмотрения трудовых споров прюдомальными судами близка к процедуре рассмотрения трудовых споров судами по трудовым спорам Германии.

Следующая европейская страна, опыту которой мы уделим внимание, является Великобритания. Как в Великобритании не существует Трудового кодекса, так она и не имеет единой системы трудовых судов, которая охватывала бы рассмотрение всех трудовых споров. Вместо этого юридическое решение трудо-правовых вопросов распределяется между трибуналами по

рассмотрению трудовых дел, которые вместе с исками, вытекающими из общего права, рассматривают и иски, связанные с нарушением прав, закрепленных в законе, и судами общего права.

В целом разница между рассмотрением трудовых споров в судах общей юрисдикции и Трибуналах по рассмотрению трудовых дел заключается в процедурных вопросах, обусловленных ценой иска, соблюдением формализма при слушании дел, процессуальными сроками, необходимостью привлечения специализированно-уполномоченных юристов в качестве представителей сторон. Оба органа осуществления правосудия в сфере труда на протяжении своего уже продолжительного существования проявили свои недостатки и преимущества, которые в дальнейшем мы попытаемся осветить.

В Законе о трибуналах по трудовым спорам 1996 года изложены иски, в отношении которых трибуналы обладают высшей юрисдикцией [8]. Однако, как правило, многие споры, связанные с трудовыми договорами, рассматриваются в гражданских судах; например, споры, связанные с ограничительными соглашениями и спорами о крупных премиях.

Трудовое право Великобритании ранее находилось под сильным влиянием законодательства Европейского Союза. С 6 мая 2014 года вступила в силу обязательная процедура досрочного примирения со Службой консультирования, примирения и арбитража (ACAS), которая дает сторонам возможность разрешать споры, не обращаясь в трибунал. В результате заявитель должен связаться с ACAS до подачи иска в суд. Примирение должно быть конфиденциальным, беспристрастным, независимым и свободным. ACAS использует довольно легкий подход к досрочному примирению, и стороны не обязаны участвовать в этом процессе. Сотрудник ACAS по примирению имеет один месяц, чтобы попытаться разрешить спор, который может быть продлен до двух недель по соглашению.

Если одна из сторон отказывается от досрочного примирения или попытки

урегулирования не увенчались успехом в установленные сроки, выдается сертификат досрочного примирения, подтверждающий соблюдение принципов примирения ACAS. После этого заявитель может приступить к составлению претензии в Трибунал по трудовым спорам [9].

Все судебные разбирательства регулируются Регламентом трибунала по трудовым спорам 2013 г. (Регламент трибунала). Чтобы начать разбирательство, истец должен представить в суд заполненную форму претензии. Нет необходимости платить какие-либо сборы, чтобы подать или защитить иск в трибунале. Как правило, у истца есть три месяца, начиная с даты соответствующего события, чтобы подать иск. Кроме того, при определенных обстоятельствах заявитель может ходатайствовать о продлении срока подачи иска [10].

Основное слушание проводится либо судьей по трудовым спорам, заседающим единолично, либо коллегией из трех человек, состоящей из судьи по трудовым спорам и двух непрофессионалов, выбранных из коллегии непрофессионалов. Один непрофессиональный член имеет опыт работодателя (например, специалист по кадрам), а другой — работник (например, член профсоюза). В отличие от других судов и в соответствии с Регламентом трибунала, трибунал стремится избежать чрезмерной формальности и может сам допрашивать стороны или свидетеля, насколько это уместно, для прояснения вопроса или получения доказательств. Слушание открыто для публики.

В конце слушания трибунал попытается прийти к единогласному решению по вопросам, если он был заслушан коллегией, и вынесет решение. В некоторых случаях решение может быть принято большинством членов комиссии. Решение может быть либо объявлено в устной форме, либо может быть зарезервировано для вынесения в письменной форме, как только это станет практически возможным. В любом случае суд должен обосновать свое решение.

Решение трибунала может быть оспорено путем повторного рассмотрения

или подачи апелляции в Апелляционный суд по трудовым спорам (EAT).

Иск, вытекающий из нарушения трудового договора, может быть предъявлен либо в трибунал, либо в гражданский суд. Однако, поскольку истец может потребовать только до 25 000 фунтов стерлингов за нарушение контракта в трибунале, такие иски часто предъявляются в гражданском суде. У истца есть шесть лет со дня возникновения основания для иска, чтобы подать иск в гражданский суд.

Перед возбуждением дела в гражданском суде истец должен быть осведомлен о связанных с этим расходах. В гражданском суде за подачу иска взимается плата, и проигравшая сторона обычно несет ответственность за значительную часть расходов другой стороны (а также все свои собственные расходы). Гражданский суд также руководствуется Гражданским процессуальным регламентом, который носит гораздо более формальный характер, чем Регламент трибунала.

Интересный факт: пандемия Covid-19 поставила перед судами по трудовым спорам огромные проблемы. Когда разразилась пандемия, уже было большое количество незавершенных дел. Нагрузка на трибуналы, вообще говоря, контрциклична по отношению к экономике, и в результате с тех пор количество дел возросло, и к концу 2020 года оно достигло рекордно высокого уровня.

Чтобы решить эту проблему, трибуналы внедрились новые способы работы, в частности использование системы видеослушаний с поддержкой веб-браузера под названием Cloud Video Platform. Это используется для обеспечения либо полностью удаленной настройки, либо частично удаленной (гибридной) настройки, при которой часть слушания проводится лично с соблюдением социального дистанцирования [9].

Итальянская система решения трудовых судов регулируется ст. ст. 409-447 Гражданского процессуального кодекса Италии. В суде могут решаться индивидуальные или коллективные споры. Трудовой спор, который рассматривается в суде, может касаться: трудовых отношений (как частных, так и общественных), агентских

отношений, сотрудничества на постоянной основе, работников сельского хозяйства и вопросов социального обеспечения. Самозанятые работники не подпадают под юрисдикцию трудовых судов. Решение трудовых споров возлагается на суд округа в зависимости от того, где проживает истец или ответчик. Стоит отметить, что в основе решения трудовых споров лежат следующие руководящие принципы: 1) необходимость письменного заявления истца; 2) принцип противоречия; 3) юридическое бремя доказательств; 4) прямой и личный подход судей к рассмотрению дела.

Решение суда вступает в силу немедленно. Чтобы обжаловать решение и остановить его последствия, стороны могут обжаловать его в апелляционном суде. Они также могут перейти к более высокому уровню апелляции, обратившись в Верховный суд с просьбой вмешаться, но лишь по вопросам, связанным с законностью принятия предыдущего решения. Учитывая сложность итальянского процесса, разработка эффективной системы альтернативного разрешения споров чрезвычайно важна.

Что же касается Испании, то в этой стране наиболее часто практикуются внесудебные формы разрешения трудовых споров. Участники трудовых споров в большинстве случаев имеют возможность решить спор во внесудебном заседании. Испанский закон о трудовом порядке устанавливает, что стороны должны попробовать примирение или посредничество как предпосылку судебного иска. Обе процедуры предполагают поиск внесудебного способа разрешения спора, следовательно, сами стороны соглашаются на условия, которые могут прекратить конфликт. Они также могут согласиться на проведение арбитража, хотя это не является часто используемой альтернативой. Высокий объем судебных процессов в сфере трудовой деятельности, с которыми столкнулись испанские судебные органы в условиях экономического кризиса, привел к развитию законодательства, которое способствует развитию альтернативных способов разрешения трудовых споров, что, в свою очередь, облегчает нагрузку судов и

поощряет принятие консенсусных решений [11]. И так, испанская система предлагает несколько внесудебных альтернатив по разрешению трудовых споров. Несмотря на то, что примирение играет важную роль, было бы желательно прилагать дополнительные усилия для расширения медиации и арбитража, поскольку внесудебные решения облегчают работу судебной системы, обеспечивают быстрые результаты, способствуют достижению консенсуса.

Нельзя оставить без внимания опыт страны – Польши. Это государство вызывает особый интерес, поскольку оно первое среди посткоммунистических стран выбрало курс на евроинтеграцию. Этому способствовала прежде всего программа «шоковой терапии», которая была введена по инициативе Лешек Бальцеровича в начале 1990-х гг. Именно она позволила превратить в этой стране плановую экономику социалистического стиля на рыночную. Указанное повлияло и на регулирование трудовых правоотношений. Рассмотрение, а также решение трудовых споров в Польше регулирует Трудовой кодекс Польской Республики. На основании этого документа в случае возникновения трудового спора можно обратиться в суд за помощью в решении его дела. До направления ходатайства в суд работник может требовать от работодателя проведения согласительной процедуры, поскольку по польскому законодательству работодатели и работники в Польше должны стремиться к мирному урегулированию трудового спора [12]. Стоит также отметить, что в Польше Законом «О порядке разрешения коллективных трудовых споров» предусмотрено привлечение посредника с целью достижения договоренности между сторонами.

Стоит подчеркнуть, что в Польше работник имеет право самостоятельно выбирать способ решения трудового спора: в судебном порядке или путем примирения. В стране были созданы отдельные подразделения судов для принятия решений относительно трудового права и социального страхования на всех уровнях судебной власти (окружной, областной и

апелляционный суды, отдельная палата в Верховном суде Польши). Заявление на разрешение трудового спора может быть подано или в суды общей юрисдикции (по месту регистрации истца), либо в суд, что касается того места, где истец осуществлял свою трудовую деятельность. Стоит обратить внимание на тот факт, что для реализации гарантий лицам предоставлено право подавать иски, связанные с вопросами занятости. Уголовный процессуальный кодекс позволяет работнику, не имеющему адвоката или юридического советника, подавать иски и другие средства правовой защиты с помощью устных аргументов. Это исключение из общего правила использования письменной формы в судебном процессе. Уголовный процессуальный кодекс предусматривает специальную защиту работника в связи с рассмотрением дела. В судебном процессе, связанном с вопросами занятости, суд имеет право осуществлять контроль за определенными правовыми действиями (то есть рассмотреть вопрос об урегулировании, отзыв ходатайства, возражения или ограничить иски, если такие действия противоречат интересам работника). Во время присуждения выплат работнику суд заявляет о том, что решение может быть выполнено немедленно [12].

В отличие от Польши, в Литве с 1 января 2013 года была запущена новая модель разрешения индивидуальных трудовых споров, при которой в досудебном порядке почти все индивидуальные трудовые споры должны быть обязательно разрешены в комиссиях по трудовым спорам, функционирующих при территориальных трудовых инспекциях, которые являются обязательным органом досудебного урегулирования споров, специализирующимся на индивидуальных трудовых спорах в Литве, то есть обращение в комиссию по трудовым спорам в Литве является обязательным, а не альтернативным способом разрешения спора. В судебном порядке трудовой спор может быть рассмотрен только в случае, если лицо не согласно с решением комиссии по трудовым спорам (ст. 105 Трудового кодекса ЛР) [13]. Эффективность

используемой в Литве модели может быть подтверждена статистическими данными – доля судебных исков по трудовым спорам составляет лишь 6,4% в 2021 году и 5,2% в 2020 году [14, 15].

Следует также отдельно остановиться на вопросах рассмотрения в судах зарубежных стран других споров в сфере труда, к примеру, споров между работодателем и профсоюзом. Возьмем, к примеру, Китай. В соответствии с законодательством Китая предприятие-работодатель должно оплачивать профсоюзу ежемесячный взнос в размере 2 процентов от общей месячной заработной платы всех своих сотрудников. Если работодатель задерживает или отказывается выплачивать профсоюзные фонды без уважительных причин, низовой профсоюз или вышестоящий профсоюз может подать заявление о назначении выплаты в местный народный суд. Если работодатель по-прежнему не выполняет свои обязательства по оплате труда, профсоюз может обратиться в народный суд более высокой инстанции [16].

Особый интерес представляет практика Великобритании по рассмотрению споров между профсоюзами и работодателями, которые находятся в подведомственности специализированного Промышленного суда. Отличительной особенностью практики Великобритании в анализируемом вопросе является тот факт, что профсоюз может представлять интересы коллектива работников, в то время как в большинстве стран СНГ они действуют от имени индивидуальных работников по доверенности [17].

В соответствии с установленным законом процессом признания, если работодатель не признает его добровольно, профсоюз может обратиться в Промышленный суд за законным правом быть признанным работодателем для ведения коллективных переговоров о заработной плате, часах и отпусках в отношении группы работников в конкретной «торговой единице».

Завершая рассмотрение опыта зарубежных стран, стоит отметить, что деятельность трудовых судов в большинстве рассматриваемых государств построена на принципах трехстороннего

сотрудничества (трипартизма). Судебные дела рассматривает коллегия в составе профессионального судьи и двух непрофессиональных судей, выдвинутых профессиональными союзами и организациями работодателей. Такой состав суда призван обеспечить всестороннее беспристрастное рассмотрение спора и принятие справедливого решения. Большое значение имеет и то, что трудовые суды могут обеспечить квалифицированное рассмотрение дела, поскольку профессиональные судьи таких судов – юристы, специализирующиеся в области трудового права, а непрофессиональные судьи – практики, хорошо ориентируются в вопросах труда и трудовых отношений. Кроме того, стоит отметить, что трудовые суды обычно встроены в общую судебную систему, исключением является Германия (ведь, как мы уже отмечали выше, в Германии существует автономная система трудовых судов).

Таким образом, приходится констатировать, что казахстанское законодательство, которое определяет правовые основы разрешения трудовых споров, существенным образом отличается от аналогичного законодательства ведущих стран Европы и мира. Трудовые споры как индивидуальные, так и коллективные рассматриваются общими судами в рамках гражданского судопроизводства. Процедуры рассмотрения трудовых споров достаточно подробно урегулированы Трудовым кодексом Республики Казахстан и другими подзаконными актами. В этой связи на сегодняшнем этапе развития Казахстана создание трудовых специализированных трудовых судов, по нашему мнению, представляется нецелесообразным, поскольку это требует немалых финансовых затрат со стороны государства на разработку специального процедурно-процессуального кодекса, регламентирующего порядок рассмотрения трудовых споров с учетом их специфики, на развитие системы подготовки профессиональных судей, специализирующихся на рассмотрении анализируемого вида споров. Здесь следует согласиться с мнением К.Л. Томашевского,

что «реализация подобной идеи потребует новой кодификации не только трудового процедурно-процессуального, но и всего трудового законодательства, что повлечет дополнительные затраты для государства при достаточно «туманных» целях» [18]. Автор считает, что у трудового процессуального права отсутствует самостоятельный предмет и метод правового регулирования, а разделение норм материального, процедурного и процессуального характера не будет способствовать системности и большей эффективности правового регулирования трудовых и связанных с ними отношений [18].

Подобная позиция поддерживается и другими известными исследователями. В частности, С.В. Передерин, соглашаясь с М.К. Треушниковым, В.В. Ярковым, Т.В. Сысуевым, считают, что отсутствуют основания для выделения из гражданского процесса других видов процесса по материальному признаку (трудовой процесс, семейный процесс и т.д.) [19].

В.М. Лебедев полагает, что достаточных оснований для выделения трудового процессуального права в самостоятельную отрасль права в настоящий момент нет, как и нет единодушия ученых в этом вопросе. В этой связи более обоснованным представляется взгляд на трудовое процессуальное право как на комплексную подотрасль трудового права, включающую в себя правовые институты общих положений о трудовых спорах, индивидуальных трудовых споров и коллективных трудовых споров [20].

Поэтому, соглашаясь с мнением Е.А. Ершовой [21], мы предлагаем дополнить ГПК Республики Казахстан дополнительной главой, регулирующей особенности рассмотрения трудовых споров в судах. По нашему мнению, это позволит в какой-то мере приблизиться к мировому уровню законодательства по рассматриваемому вопросу и обеспечит предпосылки для создания специализированной трудовой юстиции в Казахстане в перспективе.

Также необходимо сконцентрировать внимание на разработке эффективной системы примирения сторон/досудебное

или внесудебное разрешение трудового спора, что: 1) позволило бы уменьшить нагрузку на судей, и как результат способствовало бы улучшению качества их работы; 2) ускорило бы решение трудового спора. Здесь необходимо отметить, что в Казахстане с января 2016 года функционирует система примирения сторон трудового спора. Так, в соответствии со статьей 159 ТК РК, прежде чем рассматривать трудовой спор в судебном порядке, он должен быть рассмотрен в досудебном порядке – согласительной комиссией. Однако эксперты и практики выделяют ряд проблемных вопросов в их функционировании. В частности, А. Чумаченко одной из главных проблем функционирования согласительных комиссий выделяет тот факт, что их решение не является финальной точкой в трудовом споре, поскольку стороны вправе обратиться в суд после рассмотрения их спора в согласительной комиссии. Трудовой кодекс устанавливает два основания для такого обращения: 1) трудовой спор не был урегулирован согласительной комиссией, либо 2) решение согласительной комиссии не исполняется стороной (сторонами) трудового спора. Тем самым, по мнению автора, рассмотрение спора в согласительной комиссии в тех случаях, когда сторона (обе стороны) не была удовлетворена решением согласительной комиссии и после этого обратилась в суд, фактически просто затягивает конфликт [22]. Кроме того, можно выделить проблему объективности решений согласительной комиссии. Так как в структуру согласительной комиссии входят работники этого же предприятия, возникает риск принятия решения в пользу работодателя, члены согласительной комиссии могут быть подвержены давлению со стороны работодателя и тем самым спровоцированы на принятие решения в его интересах, несмотря на фактические обстоятельства и существенные нарушения прав работника в рамках возникшего спора.

В связи с этим в основу системы досудебного урегулирования трудовых споров можно было бы положить опыт Литвы по обязательному предварительному рассмотрению

трудового спора Комиссиями по трудовым спорам, созданными при территориальных отделениях Государственной инспекции труда и входящими в структуру Министерства социальной защиты и труда Литвы. Создание подобных комиссий позволило бы обеспечить принятие более объективных решений по трудовым спорам на досудебной стадии, что, в свою очередь, будет способствовать сокращению нагрузки на судебные органы и обеспечит более быстрое и справедливое решение спора.

Учет предложенной в работе и других позиций, которые уже опубликованы и несколько лет проходят обсуждения, позволит вывести трудовую юстицию на уровень реальной защиты прав и свобод сторон трудовых отношений в Казахстане.

Заключение

Исследовав зарубежный опыт разрешения трудовых споров, подытожим, что национальная специфика и практика каждого государства предусматривают применение различных методов разрешения трудовых споров. В этом отношении правовая система урегулирования трудовых споров в Казахстане всё еще нуждается в дальнейшем совершенствовании. В результате исследования были предложены следующие основные рекомендации, направленные на развитие системы урегулирования трудовых споров в Республике Казахстан с учетом опыта зарубежных стран:

- дополнить ГПК Республики Казахстан еще одной главой, регулирующей особенности рассмотрения трудовых споров в судах,

- обязательное предварительное рассмотрение трудового спора возложить на специализированные Комиссии по трудовым спорам, входящих в структуру органов Министерства труда и социальной защиты населения РК.

Сформулированные в процессе исследования рекомендации при условии их практической реализации будут способствовать построению более эффективной системы рассмотрения споров, возникающих из трудовых правоотношений, в Республике Казахстан.

Список литературы

1. Arbeitsgerichtsgesetz In der Fassung der Bekanntmachung vom 02.07.1979 (BGBl. I S. 853, 1036) zuletzt geändert durch Gesetz vom 05.10.2021 (BGBl. I S. 4607) m.W.v. 01.01.2022 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dejure.org/gesetze/ArbGG> (дата обращения 15.10.2022)
2. Berger H., Neugart M. (2011) Labor courts, nomination bias, and unemployment in Germany. *European Journal of Political Economy*. Volume 27, Issue 4. Pages 659-673. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2011.05.006>.
3. Breda Th., Chevrot-Bianco E., Desrieux C., Espinosa R. (2020) French Employment Tribunals: Can the Disparity of their Decisions be Explained? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-02537510/document> (дата обращения 25.10.2022)
4. Жданова О. С. Обзор организации системы социально-трудовых отношений на примере Франции // Актуальные проблемы права: теория и практика. – 2016. – № 36. – С. 118-125.
5. Ferro, G., Oubiña, V., Romero, C. (2020). Benchmarking Labor Courts: An Efficiency Frontier Analysis. *International Journal for Court Administration*. Volume 11. Pages 7. <https://doi.org/10.36745/ijca.313>.
6. Gianfreda, G., Vallanti, G. (2020). Labor Courts and Firing Costs: The Labor-Market Effects of Trial Delays. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*. 59. 10.1111/irel.12250
7. Corby, S., Burgess, P., Höland, A., Michel, H., Willemez, L. (2020) Lay and Professional Judges in Europe's Labour Courts: Does the Professional Judge Dominate? *Industrial Law Journal*. Volume 49. Issue 2. Pages 231–257. <https://doi.org/10.1093/indlaw/dwz012>
8. Employment Tribunals Act 1996 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/17/contents> (дата обращения 15.12.2022)
9. Carn A., Clark E., Macdonald F., Robertson N., Tozer R. (2021) The Labour and Employment Disputes Review: United Kingdom. *The law reviews*. Volume 4. Pages 156-169
10. Disputes Tribunals (Fees) Amendment Rules 2013 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://legislation.govt.nz/regulation/public/2013/0212/latest/whole.html> (дата обращения 18.12.2022)
11. Martín-Román Á., Moral A., Martínez-Matute M. (2015) Peer effects in judicial decisions: Evidence from Spanish labour courts. *International Review of Law and Economics*. Volume 42. Pages 20-37. <https://doi.org/10.1016/j.irl.2014.12.001>.
12. Labour law in Poland [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cms.law/en/int/expert-guides/cms-expert-guide-to-labour-law-in-central-eastern-europe/poland> (дата обращения 15.10.2022)
13. Petrylaitė Daiva, Petrylaitė Vida (2015) Kolektyvinių darbo ginčų teismo nagrinėjimo situacija ir tendencijos Lietuvos teismų praktikoje. *Jurisprudencija [Jurisprudence]*. Nr. 22 (1). Pages.142-161
14. Prašymų nagrinėti darbo ginčus kasmet daugėja [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.teise.pro/index.php/2020/10/18/prasymu-nagrineti-darbo-gincus-kasmet-daugeja/>
15. Dumčiuvienė D. Ar sutaupomas laikas ir bylinėjimosi kaštai darbo ginčų komisijose, kai kyła ginčas dėl atleidimo iš darbo teisėtumo? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.teise.pro/index.php/2020/01/22/d-dumciuviene-ar-sutaupomas-laikas-ir-bylinejimosi-kastai-darbo-gincu-komisijose-kai-kyla-gincas-del-atleidimo-is-darbo-teisetumo/> (дата обращения 15.10.2022)
16. Huld, A. China Trade Unions – Considerations for Employers Under [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [New Amended Law https://www.china-briefing.com/news/china-trade-unions-considerations-for-employers-under-new-amended-law/](https://www.china-briefing.com/news/china-trade-unions-considerations-for-employers-under-new-amended-law/) (дата обращения 01.12.2022)
17. What is the Industrial Court? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.industrialcourt.gov.uk/statutory-duties-and-types-applications> (дата обращения 01.12.2022)
18. Томашевский К.Л. Очерки трудового права (История, философия, проблемы систем и источников) / К. Л. Томашевский; науч. ред. О. С. Курьева – Минск: «Изд. центр БГУ», 2009. – 335 с.
19. Передерин С.В. Процедурно-процессуальный правовой механизм обеспечения трудовых прав наемных работников: монография / С. В. Передерин. – Воронеж: Изд-во Воронежского гос. ун-та, 2000. – 286 с.
20. Лебедев В.М. Трудовое право: опыт сравнительного правового исследования : монография / В. М. Лебедев, В. Г. Мельникова, Р. Р. Назметдинов ; под ред. доктора юридических наук, профессора, заслуженного юриста РФ, члена-корреспондента АН ВШ РФ В. М. Лебедева. – Москва: Норма: Инфра-М, 2018. – 478 с.
21. Ершова Е.А. Трудовое право в России: [монография] / Е. А. Ершова; Российская акад. правосудия. – Москва: Статут, 2007. – 618, [1] с.

22. Чумаченко А. Согласительная комиссия: пережиток прошлого или эффективный инструмент для разрешения трудовых споров? // Эксперт Казахстан. – 2016. – № 15. – с. 20-21.

А.А. Сейдимбек

«М.С. Нарикбаев атындағы ҚАЗГЮУ Университеті» АҚ, Астана, Қазақстан

Еңбек құқықтық қатынастарынан туындаған дауларды шешу мәселелеріне қатысты шет елдердің тәжірибесін салыстырмалы талдау

Аңдатпа. Мақалада Германия, Франция, Ұлыбритания, Италия, Испания, Польша, Литва сияқты шет елдерде еңбек құқықтық қатынастарынан туындаған дауларды шешудің ұйымдық-құқықтық негіздерін зерттеу жүргізілді. Қазақстандық және шетелдік зерттеушілердің жұмыстарын талдау негізінде еңбек құқықтарын қорғаудың ұйымдастырушылық-құқықтық механизміне, сонымен қатар сот тәртібінде шешуге назар аударылды. Аталған елдердің зерттелетін мәселені реттеудегі тәжірибесінің оң аспектілері атап өтілді. Бүгінгі таңда еңбек дауларын шешудің құқықтық негіздерін айқындайтын қазақстандық заңнама Еуропа мен әлемнің жетекші елдерінің осыған ұқсас заңнамасынан едәуір артта қалып отырғаны негізделді, бұл, әрине, қызметкерлердің еңбек құқықтарын қорғау сапасына теріс әсер етеді. Жүргізілген талдау негізінде еңбек құқығы субъектілерінің еңбек саласындағы өздерінің субъективті құқықтары мен заңды мүдделерін сот тәртібімен және соттан тыс тәртібімен қорғау кепілдіктерін жетілдіру үшін Қазақстанда аталған елдердің тәжірибесін есепке алу мүмкіндігі мен қажеттілігі туралы тиісті қорытындылар жасалды. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасының АПК-ін соттарда еңбек дауларын қарау ерекшеліктерін реттейтін қосымша бір тараумен толықтыру ұсынылды. Бұл қаралып отырған мәселе бойынша заңнаманың әлемдік деңгейіне жақындауға мүмкіндік береді және келешекте Қазақстанда мамандандырылған еңбек әділеттілігін құру үшін алғышарттарды қамтамасыз етеді. Сондай-ақ, еңбек дауы тараптарын, әсіресе жеке тұлғаны татуластыру рәсімдерін жетілдіру қажеттілігі негізделген.

Түйін сөздер: еңбек әділдігі, еңбек даулары, шетелдік тәжірибе, еңбек құқықтарын қорғау, мамандандырылған еңбек соттары, үй алдындағы соттар, татуласу.

A.A. Seidimbek

M. Narikbayev KAZGUU University, Astana, Kazakhstan

Comparative analysis of the experience of foreign countries regarding dispute resolution arising from labor relations

Abstract. The article examines the organizational and legal basis for resolving disputes arising from labor relations in court in such foreign countries as: Germany, France, Great Britain, Italy, Spain, Poland, Lithuania. Based on the analysis of the works of Kazakhstan and foreign researchers, attention is paid to the organizational and legal mechanism for the protection of labor rights, including in court. The positive aspects of the experience of these countries in the settlement of the issue under study are highlighted. It is proved that today the Kazakh legislation, which defines the legal basis for the settlement of labor disputes in court, lags far behind similar legislation of the leading countries of Europe and the world, which certainly negatively affects the quality of protection of workers' labor rights. Based on the analysis, the relevant conclusions are drawn about the possibility and necessity of considering the experience of these countries in Kazakhstan to improve the guarantees of protection by subjects of labor law of their subjective rights and legitimate interests in the field of labor in court. It is proposed to supplement the CPC of the Republic of Kazakhstan with additional chapter regulating the specifics of the consideration of labor disputes in the courts. This will bring us closer to the world level of legislation on the issue under consideration and will provide prerequisites for the creation of specialized labor justice in Kazakhstan in the future. The necessity of improving the procedures for reconciliation of the parties to a labor dispute, especially individual, is also substantiated.

Keywords: labor justice, labor disputes, foreign experience, protection of labor rights, specialized labor courts, prudential courts, reconciliation.

References

1. Arbeitsgerichtsgesetz In der Fassung der Bekanntmachung vom 02.07.1979 (BGBl. I S. 853, 1036) zuletzt geändert durch Gesetz vom 05.10.2021 (BGBl. I S. 4607) m.W.v. 01.01.2022 [Electronic resource]. Available at: <https://dejure.org/gesetze/ArbGG> (Accessed: 15.10.2022)
2. Berger H., Neugart M. (2011) Labor courts, nomination bias, and unemployment in Germany. *European Journal of Political Economy*, 27, 659-673. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2011.05.006>.
3. Breda Th., Chevrot-Bianco E., Desrieux C., Espinosa R. (2020) French Employment Tribunals: Can the Disparity of their Decisions be Explained? [Electronic resource]. Available at: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-02537510/document> (Accessed: 25.10.2022)
4. Zhdanova O. S. Obzor organizacii sistemy social'no-trudovyh otnoshenij na primere Francii // Aktual'nye problemy prava: teorija i praktika. 2016. № 36. P. 118-125.
5. Ferro, G., Oubiña, V., Romero, C. (2020). Benchmarking Labor Courts: An Efficiency Frontier Analysis. *International Journal for Court Administration*. Volume 11. Pages 7. <https://doi.org/10.36745/ijca.313>.
6. Gianfreda, G., Vallanti, G. (2020). Labor Courts and Firing Costs: The Labor-Market Effects of Trial Delays. *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society*. 59. 10.1111/irel.12250
7. Corby, S., Burgess, P., Höland, A., Michel, H., Willemez, L. (2020) Lay and Professional Judges in Europe's Labour Courts: Does the Professional Judge Dominate? *Industrial Law Journal*. 49. 2. P. 231–257.
8. Employment Tribunals Act 1996 [Electronic resource]. Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/17/contents> (Accessed: 15.12.2022)
9. Carn A., Clark E., Macdonald F., Robertson N., Tozer R. (2021) The Labour and Employment Disputes Review: United Kingdom. *The law reviews*. 4. P. 156-169
10. Disputes Tribunals (Fees) Amendment Rules 2013 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://legislation.govt.nz/regulation/public/2013/0212/latest/whole.html> (Accessed: 18.12.2022)
11. Martín-Román Á., Moral A., Martínez-Matute M. (2015) Peer effects in judicial decisions: Evidence from Spanish labour courts. *International Review of Law and Economics*, 42, P. 20-37. <https://doi.org/10.1016/j.irl.2014.12.001>.
12. Labour law in Poland [Electronic resource]. Available at: <https://cms.law/en/int/expert-guides/cms-expert-guide-to-labour-law-in-central-eastern-europe/poland> (Accessed: 15.10.2022)
13. Petrylaitė Daiva, Petrylaitė Vida (2015) Kolektyvinių darbo ginčų teismo nagrinėjimo situacija ir tendencijos Lietuvos teismų praktikoje. *Jurisprudencija [Jurisprudence]*, 22 (1), P. 142-161
14. Prašymų nagrinėti darbo ginčus kasmet daugėja [Electronic resource]. Available at: <https://www.teise.pro/index.php/2020/10/18/prasymu-nagrineti-darbo-gincus-kasmet-daugeja/>
15. Dumčiuvienė D. Ar sutaupomas laikas ir bylinėjimosi kaštai darbo ginčų komisijose, kai kyla ginčas dėl atleidimo iš darbo teisėtumo? [Electronic resource]. Available at: <https://www.teise.pro/index.php/2020/01/22/d-dumciuviene-ar-sutaupomas-laikas-ir-bylinejimosi-kastai-darbo-gincu-komisijose-kai-kyla-gincas-del-atleidimo-is-darbo-teisetumo/> (Accessed: 15.10.2022)
16. Huld, A. China Trade Unions – Considerations for Employers Under [Electronic resource]. Available at: New Amended Law <https://www.china-briefing.com/news/china-trade-unions-considerations-for-employers-under-new-amended-law/> (Accessed: 01.12.2022)
17. What is the Industrial Court? [Electronic resource]. Available at: <https://www.industrialcourt.gov.uk/statutory-duties-and-types-applications> (Accessed: 01.12.2022)
18. Tomashevskij, K. L. Ocherki trudovogo prava (Istorija, filosofija, problemy sistem i istochnikov) / K. L. Tomashevskij; nauch. red. O. S. Kuryleva – Minsk: «Izd. centr BGU», 2009. – 335 p.
19. Perederin, S. V. Procedurno-processual'nyj pravovoj mehanizm obespechenija trudovyh prav naemnyh rabotnikov: monografija / S. V. Perederin. – Voronezh: Izd-vo Voronezhskogo gos. un-ta, 2000. – 286 p.
20. Lebedev, V. M. Trudovoe pravo: opyt sravnitel'nogo pravovogo issledovaniya: monografija / V. M. Lebedev, V. G. Mel'nikova, R. R. Nazmetdinov; pod red. doktora juridicheskikh nauk, professora, zasluzhennogo jurista RF, chlena-korrespondenta AN VSh RF V. M. Lebedeva. – Moskva: Norma: Infra-M, 2018. – 478 p.
21. Ershova, E. A. Trudovoe pravo v Rossii: [monografija] / E. A. Ershova; Rossijskaja akad. pravosudija. – Moskva: Statut, 2007. – 618 p.
22. Chumachenko A. Soglasitel'naja komissija: perezhitok proshlogo ili jeffektivnyj instrument dlja razresheniya trudovyh sporov? // Jekspert Kazahstan. – 2016. № 15. P. 20-21.

Сведения об авторе:

Сейдимбек А.А. – магистр юридических наук, докторант 2 курса Высшей школы права, АО Университет «КАЗГЮУ им. М.С.Нарикбаева», шоссе Коргалжын, 8, Астана, Казахстан.

Seidimbek A.A. – Master of Laws, PhD student, M. Narikbayev KAZGUU University, 8 Highway Korgalzhyn, Astana, Kazakhstan.

Н.М. Бердыбаев

*Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова,
Актобе, Казахстан
(E-mail: nurjanmax@mail.ru)*

Некоторые аспекты правового регулирования высшего образования в странах Европейского Союза как положительный опыт в процессе интернационализации и развитии международных университетов в Казахстане

Аннотация. В статье проведено исследование основ законодательства некоторых стран Европейского Союза (ЕС) в сфере вузовского и послевузовского образования, рассмотрены правовая политика и опыт этих стран по реализации нормативных правовых актов, в результате чего сделан вывод о том, что в целом законодательство отдельных стран ЕС однородно и направлено на интернационализацию, межкультурное сотрудничество и повышение качества высшего образования. Вместе с тем, мотивы для процессов интернационализации, ведущих к появлению университетов международного уровня, и проведения их в жизнь различаются в зависимости от типа университета и национальной системы, в которой он функционирует, поскольку европейские страны неоднородны по своим экономическим, территориальным, культурным и другим аспектам. По этой причине представляется необходимым провести изучение законодательства стран ЕС с учетом классификации государств по территориальному и экономическому масштабу с учетом более позднего присоединения некоторых восточноевропейских стран к ЕС.

В статье показано прямое и опосредствованное влияние опыта передовых стран ЕС в сфере высшего образования на возникновение и развитие международных университетов с участием Республики Казахстан. Позитивный опыт и законодательная база стран ЕС ускорили процессы интернационализации, перехода на трехуровневую модель, укрепили тенденции международного сотрудничества в обеспечении качества образования, межкультурного обмена и мобильности обучающихся и преподавателей международных университетов.

Ключевые слова: правовое регулирование, законодательство в сфере высшего образования, международный университет, международный договор, качество образования, интернационализация образования, интеграция системы образования, Европейский союз.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-170-181>

Введение

Возникновение и развитие системы международных университетов с участием Республики Казахстан стали показателем начала процесса глобализации и интернационализации сферы высшего и послевузовского образования в Казахстане.

Актуальность и своевременность выбранной темы обусловлена необходимостью научного анализа законодательства и передового опыта стран ЕС, которые оказали позитивное влияние на становление международных университетов в Республике Казахстан. В юридической литературе много исследований, показывающих роль международных договоров или законодательства региональных интеграционных объединений в процессе совершенствования и развития правового регулирования образовательного процесса в РК. Это работы казахстанских исследователей Б.О. Алтынбасова, С.К. Амандыковой, В.М. Балмагамбетовой, А.А. Есентемировой, Н.Д. Мырзатаева, Е. Омиржанова, А.А. Сабитовой и др. Однако вопросы содержания и степени влияния законодательства отдельных стран ЕС в этом аспекте изучены недостаточно.

Среди первых нормативных правовых актов, предопределивших необходимость создания международных университетов, является Закон Республики Казахстан от 18 января 1992 г. «Об образовании», ныне утративший силу. Содержание статьи 37 указанного закона уточняло, что государство отдельно выделяет в системе высшего образования международные вузы.

В действующем Законе РК «Об образовании» 2007 года пункт 11 статьи 59 и статья 64 предусматривают создание международных учебных заведений на основе международных договоров или по решению Правительства Республики Казахстан.

Анализ правового регулирования деятельности международных университетов с участием Республики Казахстан позволил провести классификацию и разделить таких вузов на несколько видов. Во-первых, это совместные международные

университеты на основе равенства сторон в управлении и ответственности за деятельность университета. Во-вторых, совместные международные университеты на основе приоритета одной стороны в управлении деятельностью университета. В-третьих, совместные международные университеты, созданные косвенным участием Правительства РК как стороны соглашения.

Все три вида международных университетов в своем появлении и развитии испытали влияние позитивной практики стран Европейского союза. Об этом пишут и предыдущие исследователи, подчеркивая, что «в основе процесса интеграции системы высшего и послевузовского образования Республики Казахстан в Европейское пространство высшего образования лежит изучение международной законодательной практики и использование лучшего зарубежного опыта реформирования данной сферы образования» [1; 10].

В этой связи целью статьи является проведение анализа законодательства отдельных стран ЕС, направленного на интернационализацию высшего образования и межкультурное сотрудничество.

Законодательство в сфере высшего образования отдельных стран Европейского Союза и в целом региональной организации намного раньше, чем другие регионы мира, начала испытывать влияние и тенденции глобальной интернационализации, охватившей практически все сферы общественной, политической, экономической и культурной жизни.

В этом контексте интернационализация высшего образования относится к процессу интеграции международного и межкультурного измерения в преподавательские, исследовательские и сервисные функции университетов. Процесс интернационализации в Европе начал быстро укореняться в культуре, политике, планировании и организационном процессе вузов, чтобы они стали как успешными, так и устойчивыми [2].

Вместе с тем, мотивы для процессов интернационализации, ведущих к появлению университетов международного

уровня, и проведения их в жизнь сильно различаются в зависимости от типа университета и национальной системы, в которой он функционирует, поскольку европейские страны неоднородны по своим экономическим, территориальным, культурным и другим аспектам.

Методология

Методологической основой является сравнительно-правовой метод анализа законодательства стран ЕС и РК в сфере вузовского и послевузовского образования. Исследования проводились также с использованием формально-логических, историко-правовых, системно-аналитических, сравнительно-правовых и конкретно-социологических методов исследования. В качестве материалов выступили законы и подзаконные акты отдельных стран ЕС в сфере высшего образования, нормативные правовые акты Республики Казахстан, а также научная доктрина по исследуемой теме.

Обсуждение

Анализ законодательства отдельных стран ЕС показал, что цели и задачи высшего образования всех стран ЕС, прописанные в законодательстве, имеют общее содержание, направленное на интернационализацию этой важной сферы. Обобщающие задачи хорошо описаны зарубежным исследователем Д.Диксоном [16]. Среди них, во-первых, выступает формирование автономности в рамках децентрализованного подхода к регулированию и управлению государственной системой университетов, при которой вуз обладает современными административными структурами и методами.

В этой связи, характеризуя тенденцию к автономности международных университетов, М.М. Куванышева подчеркивает, что они осуществляют образовательную деятельность на основе самостоятельно разработанных образовательных программ, а также образовательных программ зарубежных партнеров; самостоятельно определяет порядок приема на обучение и порядок

контроля за успеваемостью студентов; обладает правом самостоятельного принятия решений в финансово-экономической и административной сферах [17].

Во-вторых, среди задач, которые реализованы университетами стран ЕС, следует назвать совершенствование кредитной системы обучения.

В этом аспекте все международные университеты Казахстана в настоящее время активно внедряют Европейскую систему перевода кредитов (ECTS) для облегчения международной мобильности путем содействия признанию академических квалификаций, полученных в Казахстане [18]. Для реализации этой задачи международные университеты используют и применяют «Правила организации учебного процесса по кредитной технологии обучения», утвержденные Приказом Министра образования и науки от 20 апреля 2011 года [19].

В-третьих, налаживание международного университетом структурированного партнерства с деловым сообществом. Как отмечалось в научной литературе, учет требований и интересов различных заинтересованных сторон приводит к повышению уровня доверия этих сторон к организации, что способствует созданию так называемого капитала отношений. Вузы тем самым обеспечат себе привлечение большего объема финансирования со стороны основного стейкхолдера – государства, увеличение количества участников другой группы – абитуриентов и студентов, а также получение прочих привилегий от остальных групп делового сообщества [20; 316].

В-четвертых, активно заимствуется европейский опыт по созданию диверсифицированных источников доходов супором, помимо прочего, на коммерческие варианты. Учитывая практику европейских вузов, международные университеты изыскивают наиболее оптимальные источники финансирования. Так, в Казахско-турецком международном университете казахстанская и турецкая сторона выделяют пропорционально одинаковые средства

на содержание и развитие университета на основе соглашений и договоренностей. Кроме того, средства университета складываются из государственных грантов, а также поступают от коммерческих групп.

В-пятых, на основе влияния практики европейских университетов многие международные университеты изыскивают возможность награждения студентов и других обучающихся за отличную успеваемость на самом высоком уровне. Реализуя такой положительный опыт стран ЕС, многие международные университеты за отличную успеваемость переводят студентов и других обучающихся на бесплатное обучение. Так, стоимость обучения в Казахстанско-немецком международном университете составляет около 5,000 долларов в год. Несмотря на относительно низкую стоимость обучения, студенты дополнительно имеют возможность подать заявку и получить бесплатную университетскую стипендию [21].

В-шестых, наличие у международного университета эффективной системы и механизмов обеспечения и повышения качества с предоставлением необходимых условий для работы и учебы. Кроме того, наличие у них программ обучения, отражающих приверженность международного университета лично ориентированному обучению. Это достигается путем внедрения административных, педагогических и обучающих методов с целью развития у студентов ответственности за собственное образование с внедрением гибких образовательных траекторий.

В-седьмых, хорошо востребован опыт законодательства стран ЕС по установлению роли университетов по накоплению ресурсов и имиджа для постоянного повышения возможностей трудоустройства выпускников. Международные университеты Казахстана, используя этот опыт, активно внедряют свои системы трудоустройства. Так, «рабочими местами выпускников международного Казахстанско-Американского свободного университета являются МИД РК, Министерство финансов, крупнейшие

отечественные и иностранные компании – ОАО «Казцинк», «УМЗ», AES, банки различных уровней, аудиторские фирмы DeloitandTouche, Procter&Gamble, органы внутренних дел, таможенная служба и другие» [22; 101].

Следующее направление деятельности европейских вузов – это возможность осуществления международного перевода кредитов, развития и реализации программы двойных и совместных степеней.

Международные университеты Казахстана вслед за европейскими университетами внедряют эту систему. Так, студенты бакалавриата бизнес-школы Казахстанско-Британского технического университета (КБТУ) имеют возможность получить двойное образование: степень КБТУ и степень Женевской бизнес-школы (GBS) в Швейцарии. В рамках этой программы студенты заканчивают три года обучения в КБТУ и на четвертом курсе переходят в GBS в Швейцарии сроком на один год [23].

В-девятых, большое значение в странах ЕС придается всемерному способствованию студенческой мобильности, привлечению иностранных обучающихся с помощью программ обмена [16]. Следуя таким требованиям мобильности, предъявляемым процессами интернационализации, все международные университеты усиливают систему академической мобильности [24].

Результаты и обсуждения

На основе избранной классификации анализ законодательства стран ЕС в сфере образования начнем с крупных в экономическом и политическом отношении стран ЕС, куда следует отнести Германию, Францию, Италию и Испанию. В этом аспекте полезен опыт ФРГ.

Как отмечают зарубежные исследователи, интернационализация высшего образования в Германии является более скоординированным процессом, чем в некоторых других системах образования в Европе и остальном мире. Эта сила проистекает из лидерства и поддержки пяти наиболее влиятельных сторонников интернационализации Германии:

Федерального министерства образования и научных исследований Германии (BMBWF), Немецкого совета по науке и гуманитарным наукам (DFG), Конференции ректоров Германии (HRK), Немецкой службы академических обменов (DAAD) и Фонда Александра фон Гумбольдта (AvH). За последние десятилетия основные программы интернационализации были сформулированы этими пятью игроками федерального уровня, которые определили широкие цели, которые затем были реализованы на государственном и местном уровнях агентствами, исследовательскими институтами, фондами и академическими институтами [3].

Основной Закон ФРГ является фундаментальной базой для системы высшего и послевузовского образования страны, устанавливая приоритеты и сопутствующие права граждан в процессе получения образования. Так, нормы статьи 3 Основного закона устанавливают, что все люди равны перед законом. Пункт 3 статьи 5 гарантирует свободу искусства и науки, исследования и преподавания. Положения статьи 12 Основного закона предписывают, что все немцы имеют право свободно избирать для себя профессию, место работы и место получения образования. Профессиональное обучение может регулироваться законом или на основе закона [4].

Координацию вопросов вузовского и послевузовского образования осуществляет не только Министерство образования и науки в ФРГ. Есть ряд государственных структур, задействованных в этом процессе, среди которых следует особо отметить Постоянную конференцию министров культуры (КМК). Эта конференция имеет такие функционирующие подразделения, как Комитет школ и Комитет высших школ. Роль последнего высока в организации взаимодействия с Германской конфедерацией ректоров университетов, Советом по науке, Комитетом по планированию высшего образования и другими структурами [5; 18].

Федеральный Рамочный закон о высшем образовании (Hochschulrahmengesetz, HRG), принятый в 1998 г. на основании

Рамочного закона о высшем образовании от 1976 года, гарантирует, что отдельные федеральные земли имеют право на самоуправление, тем самым предоставляя высшим учебным заведениям значительную степень автономии и ответственности за профессиональную подготовку, исследования и преподавание в своих собственных региональных учреждениях высшего образования.

Благодаря предоставлению больших автономных прав университетам, германские вузы следуя тенденциям интернационализации, привлекают большое количество иностранных студентов. На это нацеливают и нормы Рамочного закона о высшем образовании, которые в §2 и §7 предписывают, что высшие учебные заведения способствуют международному сотрудничеству в сфере высшего образования и обмена между немецкими и зарубежными высшими учебными заведениями, учитывая особые потребности иностранных студентов [6].

В итоге реализации предписаний закона сегодня половина (51%) высших учебных заведений Германии предлагают программы бакалавриата и магистерские программы, преподаваемые на английском языке, и направлены непосредственно на привлечение иностранных студентов в Германию. Совместная стратегия интернационализации немецких высших учебных заведений, реализуемая федеральными министрами образования и науки и министрами науки земель ФРГ, продолжает осуществляться сегодня разнообразными способами. Эта стратегия определила 9 общих целей, которые касались тем, связанных с мобильностью студентов, интернационализацией на родине, развитием персонала, международным исследовательским сотрудничеством, расширением услуг для студентов, стратегическими рамками действий и задачами для транснационального образования [3].

Следующую группу стран ЕС представляют страны с высокими экономическими показателями, но меньшие по территории и численности населения: Дания, Нидерланды, Австрия,

Бельгия и др. страны. Остановимся на одной из них – Нидерландах.

Нидерландскую государственную систему высшего образования можно описать как бинарную, в основном финансируемую правительством, в которой учреждения принадлежат либо к группе университетов прикладных наук (UAS) или к классическим университетам. Последняя группа отличается от первой значительным объемом финансирования исследований, множеством магистерских программ и возможностью присуждать степени доктора философии. Их также часто называют университетами с интенсивными исследованиями (RIU). Все они входят в топ-500 ARWU (Академический Рейтинг университетов мира – он же рейтинг Шанхайского университета Цзяо Тун). В общей сложности в Нидерландах насчитывается 54 высших учебных заведения (вуз); из них 12 классифицируются как RIU. Вузы Нидерландов подчиняются правилам и подзаконным актам Закона о высшем образовании (WHW – BWBR0005682) [7].

В Законе о высшем образовании Нидерландов определяются задачи высших учебных заведений, в которых подчеркивается, что вузы обязаны уделять внимание личностному развитию своих студентов и воспитанию у них чувства социальной ответственности. Поощрение социальной ответственности должно, по крайней мере, предусматривать, чтобы учреждения, включая тех, кто представляет их официально или неофициально, воздерживались от дискриминационного поведения и заявлений.

В Законе также уделяется внимание взаимодействию вузов с Королевской академией наук и Национальной библиотекой, которые должны активно содействовать научным исследованиям: способствовать обмену мыслями и информацией между исследователями, консультировать министра по различным запросам общества и т.д. [7].

Кроме Закона об образовании, можно привести в пример ряд правительственных документов, принимавшихся в разное время и направленных на развитие интернационализации высшего образо-

вания в Нидерландах. Во-первых, это Консультативные доклады Совета по образованию Нидерландов. Они рассматриваются как документы, определяющие повестку дня, содержащие рекомендации по интенсификации процессов интернационализации вузов страны [8]. Так, в ответ на публикацию Министром образования, науки и культуры 2 декабря 2019 года проекта Стратегической программы высшего образования и научных исследований «Устойчивое развитие для будущего», Совет по образованию Нидерландов подчеркнул, что Стратегическая программа содержит множество инструментов для обеспечения высокого уровня высшего образования и поддержания научных исследований в Нидерландах в обозримом будущем.

Вместе с тем, в своих рекомендациях Совет предложил в документе более полно установить, для чего нужно высшее образование, чтобы разработать полноценную стратегию развития. Во-вторых, необходимо разработать долгосрочную стратегию развития и интеграции во всей системе образования с целью обеспечения доступности и равных возможностей [9].

Во-вторых, это «Совместное международное видение» голландских университетов, выработанное в 2014 году. Оно было сосредоточено на трех ключевых концепциях: 1) международного брендинга, 2) международного класса и 3) стратегического партнерства. Видение определило необходимые шаги для отдельных университетов, для сектора и для сотрудничества с правительством. Конкретные запросы, адресованные правительству, выявили приоритеты сектора: сокращение нормативных препятствий для транснационального образования, а также привлечение зарубежных студентов и персонала.

Анализируя факторы, способствовавшие процессам интернационализации вузов в Нидерландах, современные исследователи отмечают, что страна имеет относительно давнюю традицию международного подхода к высшему образованию,

поскольку в Нидерландах относительно небольшое население и сильное желание привлекать студентов. Это мировоззрение в значительной степени также связано с более широкой культурой, поскольку Нидерланды в значительной степени зависят от экспорта и международных связей. В результате, когда ЕС призвал к усилению интернационализации и академической мобильности, Нидерланды немедленно последовали его примеру. Более значительным шагом в направлении интернационализации высшего образования является то, что курсы все чаще предлагаются на английском языке как для того, чтобы сделать университеты более доступными для иностранных студентов, так и для лучшей подготовки голландских студентов к потенциальной международной карьере. Еще одним аспектом того, как голландские высшие учебные заведения интернационализируются, является увеличение академической мобильности и обменов [10].

Следующую группу стран ЕС составляют государства, вошедшие в него после распада социалистической системы. Наиболее характерной для этой группы стран является Республика Польша.

Задачи польского вузовского и послевузовского образования после вхождения страны в ЕС заключались в практическом осуществлении интернационализации таким образом, чтобы она помогала в создании современных дидактических и исследовательских институтов, подготовке студентов к их профессиональной жизни в соответствии с миссией университетов.

Решение руководства страны, ответственного за образование, систематически применять методы обучения, известные десятилетиями, в сочетании с новыми подходами, применяемыми в международном контексте, привело к инновациям, необходимым для модернизации, одновременно к выполнению основной задачи качественного университета по обучению гражданина мира. Стремление к международной идентичности требовало от вузов динамичной модернизации,

адаптации к изменениям и постоянного повышения качества образования, исследований и науки. Вузы Польши вынуждены были в глобализирующемся мире ориентироваться в лабиринте проблем управления и финансирования, с которыми в настоящее время сталкивается высшее образование, чтобы повысить качество образования и связать интернационализацию учебной программы с модернизацией вузов [11].

Законодательство Польской Республики о высшем образовании базируется на Конституции Польши и других нормативных правовых актах, среди которых ведущее место следует отвести Закону о высшем образовании и науке от 30 августа 2018 года [12].

Систему высшего образования и науки поддерживают различные структуры.

Во-первых, это Национальное агентство академических обменов, действующее в соответствии с Законом от 7 июля 2017 года «О Национальном агентстве академических обменов» [13].

Во-вторых, Национальный Центр исследований и разработок, действующий в соответствии с Законом от 30 апреля 2010 г. «О Национальном Центре исследований и разработок» [14].

В-третьих, Национальный научный центр, действующий в соответствии с Законом от 30 апреля 2010 года «О Национальном научном центре» [15].

В Законе о Национальном агентстве академических обменов устанавливается, что Агентство выполняет задачи в области интернационализации высшего образования и науки. В обязанности агентства входит:

- 1) инициирование и осуществление мероприятий, поддерживающих международный академический обмен и процесс интернационализации польских университетов и научных подразделений;
- 2) распространение информации о польской системе высшего образования и науки, о польском языке за пределами Республики Польша;
- 3) Агентство также выполняет задачи, связанные с ведением дел лиц, принимающих и проходящих образование

и участвующих в научных исследованиях, а также работающих в сфере развития на основе международных соглашений или решений министра, ответственного за высшее образование [13].

Все перечисленные официальные структуры Польши, ответственные за образование и науку, качественно реализуют нормативные предписания, направленные на интернационализацию высшего образования, повышение качества международных обменов, усиление международной составляющей в образовании и науке.

Выводы

Анализ опыта и законодательства ведущих стран мира в создании и функционировании университетов международного уровня имеет неопределимое значение для перспектив развития международных университетов с участием Республики Казахстан.

В этом аспекте для понимания глобальных процессов и развития статуса международных университетов в Казахстане было исследовано законодательство отдельных стран ЕС и Европейского союза в целом, который показал, что интернационализация высшего образования относится к процессу интеграции международного и межкультурного измерения в

преподавательские, исследовательские и сервисные функции университетов.

Международные университеты с участием Республики Казахстан активно внедряют принципы работы европейских университетов, включая их автономность, креативность, исследовательский характер деятельности, участие в многочисленных международных программах по мобильности обучающихся и преподавателей, признанию и эквивалентности дипломов и степеней и другой позитивный опыт.

Несмотря на то, что отдельные государства Европейского Союза сами определяют направление деятельности своих учреждений высшего и послевузовского образования, вместе с тем, страны ЕС ориентируются и на коллегиальные органы регионального интеграционного образования, в частности, на Европейскую комиссию, которая координирует и корректирует систему образования в пространстве Европейского союза. Это означает, что органы и должностные лица ЕС влияют на содержание образования стран ЕС через инновационные методы и при помощи процессов мягкого управления, Лиссабонской стратегией ЕС, а также различными стратегиями, чтобы усилить тенденции единого европейского управления в сфере высшего образования.

Список литературы

1. Есентемирова А.М. Теоретико-правовые основы функционирования высшего и послевузовского образования в Республике Казахстан: диссертация... доктора философии (PhD): 6D030100-Юриспруденция/ Есентемирова Айгуль Маратовна; [Место защиты: ЕНУ имени Л.Н. Гумилева]. – Нур-Султан, 2019 – 145 с.
2. Nnamdi O. Madichie. Internationalisation of Higher Education // International Journal of Business and Emerging Markets. – 2015, January. – 7(4). – pp.307-311.
3. Bernhard Streitwieser, Jennifer Olson, Simone Burkhart, and Niels Klabunde. Coordinated German Internationalization: Broadening Perspectives // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://doi.org/10.6017/ihe.2015.83.9087> (дата обращения: 15.02.2023).
4. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (Основной закон ФРГ) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html> (дата обращения: 15.02.2023).
5. Кананькина Е.С. Разграничение полномочий в сфере управления образованием в Германии // Административное и муниципальное право. – 2010. – № 4 (28). – 16-34.
6. Hochschulrahmengesetz (HRG in der Fassung der Bekanntmachung vom 19. Januar 1999 (BGBl. I S. 18), zuletzt geändert durch Artikel 1 des Gesetzes vom 8. August 2002 (BGBl. I S. 3138). Рамочный закон

ФРГ о высшем образовании // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.unibremen.de/fileadmin/user_upload/sites/referate/referat06/1.1._Hochschulrahmengesetz.pdf (дата обращения: 16.02.2023).

7. Wetophetheronderwijsenwetenschappelijkonderzoek (Закон Нидерландов «О высшем образовании и научных исследованиях» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0005682/2021-09-01> (дата обращения: 16.02.2023)

8. Совет по образованию Нидерландов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.onderwijsraad.nl/over-ons> (дата обращения: 17.02.2023).

9. Рекомендации Совета по образованию Нидерландов от 27 января 2021 года Министру образования, науки и культуры Нидерландов // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Advies+Strategische+Agenda+Hoger+Onderwijs+en+Onderzoek+.pdf> (дата обращения: 17.02.2023).

10. Popescu F., Shtykhno D., Iskandaryan R., Elshof M. Internationalization Agendas in Higher Education. A Dutch – Russian Perspective // In book: Advances in Human Factors, Business Management and Leadership. Proceedings of the AHFE 2020 Virtual Conferences on Human Factors, Business Management and Society, and Human Factors in Management and Leadership, July 16-20, 2020, USA // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [10.1007/978-3-030-50791-6_77](https://doi.org/10.1007/978-3-030-50791-6_77) (дата обращения: 19.02.2023).

11. Justyna Gieżyńska, Klementyna Gieżyńska. Innovation in quest for quality: Teaching & learning in the 21st century // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/291161797_Innovation_in_quest_for_quality_Teaching_learning_in_the_21st_century (дата обращения: 19.02.2023).

12. Prawo o szkolnictwie wyższym nauczycielstwa (Закон о высшем образовании и науке) .Warszawa, dnia 30 sierpnia 2018 r. // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2018/09/ustawa.pdf> (дата обращения: 19.02.2023).

13. Ustawaz dnia 7 lipca 2017 r. O Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.sggw.edu.pl/wp-content/uploads/2020/10/Ustawa-o-NAWA-stazysci.pdf> (дата обращения: 19.02.2023).

14. Ustawaz dnia 30 kwietnia 2010 r. № 616 «O Narodowym Centrum Badań i Rozwoju» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://wim.mil.pl/images/Nauka/Nowe_ustawy/ustawa_z_dnia_30_kwietnia_2010_r_o_narodowym_centrum_badan_i_rozwoju.pdf (дата обращения: 26.02.2023).

15. Ustawaz dnia 30 kwietnia 2010 r. № 617 «ONarodowym Centrum Nauki» // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://wim.mil.pl/images/Nauka/Nowe_ustawy/ustawa_z_dnia_30_kwietnia_2010_r_o_narodowym_centrum_nauki.pdf (дата обращения: 26.02.2023).

16. Диксон Д. Университет, организованный по принципам Болонской системы: Концепция и возможности // В книге: Внедрение Болонского процесса в Республике Казахстан: Практическое руководство для университетов. – Алматы, 2015 // [Электронный ресурс]. Режим доступа: https://www.academia.edu/11158597/Внедрение_Болонского_процесса_в_Республике_Казахстан_Практическое_руководство_для_университетов (дата обращения: 11.03.2023).

17. Куванышева М.М. Высшие учебные заведения Республики Казахстан: на пути к автономии // Вестник Университета Туран. – 2013. – № 2(58). – С.115-119.

18. Suleyman Demirel University и Болонская декларация // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://sdu.edu.kz/ru/o-nas/> (дата обращения: 11.03.2023).

19. Правила организации учебного процесса по кредитной технологии обучения, утвержденные Приказом Министра образования и науки от 20 апреля 2011 года // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100006976> (дата обращения: 11.03.2023).

20. Бурцева К.Ю. Стейкхолдерский подход к оценке деятельности университетов // Аудит и финансовый анализ. – 2016. – №2. – С.316-320.

21. Kazakh-German University (DKU) // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.unipage.net/ru/20005/kazakh_german_university (дата обращения: 12.03.2023).

22. Лидерство во имя созидания. О Мамбетказиеве Е.А. / Алматы: ServicePress, 2022. – 133 с.

23. Double Degree, Joint Programs // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kbtu.edu.kz/ru/international-cooperation/doubledip> (дата обращения: 12.03.2023).

24. Интернационализация в Казахстанско-Британском техническом университете // [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://kbtu.edu.kz/ru/internatsionalizatsiya> (дата обращения: 12.03.2023).

Н.М. Бердыбаев

К. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Еуропалық Одақ елдеріндегі жоғары білім беруді құқықтық реттеудің кейбір аспектілері Қазақстандағы халықаралық университеттерді интернационалдандыру және дамыту процесінде оң тәжірибе ретінде

Аңдатпа. Мақалада Еуропалық Одақтың (ЕО) кейбір елдерінің жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру саласындағы заңнамасының негіздеріне зерттеу жүргізілді, осы елдердің нормативтік құқықтық актілерді іске асыру жөніндегі құқықтық саясатымен тәжірибесі қаралды, нәтижесінде жалпы ЕО жекелеген елдерінің заңнамасы біртекті және интернационалдандыруға, мәдениет аралық ынтымақтастыққа және жоғары білім беру сапасын арттыруға бағытталған деген қорытынды жасалды. Сонымен қатар, халықаралық деңгейдегі университеттердің пайда болуына және оларды интернационалдандыру процестерінің мотивтері университеттің түріне және ол жұмыс істейтін ұлттық жүйеге байланысты өзгереді, өйткені Еуропа елдері экономикалық, аумақтық, мәдени және басқа аспектілері бойынша біркелкі емес болып келеді. Осы себепті кейбір шығыс еуропа елдерінің ЕО-ға кейінірек қосылуын ескере отырып, мемлекеттердің аумақтық және экономикалық ауқымы бойынша жіктелуін ескере отырып, ЕО елдерінің заңнамасын зерттеу қажет болып көрінді.

Мақалада ЕО-ның жоғары білім саласындағы озық елдерінің тәжірибесінің Қазақстан Республикасының қатысуымен халықаралық университеттердің пайда болуымен дамуына тікелей және жанама әсері көрсетілген. ЕО елдерінің оң тәжірибесімен заңнамалық базасы интернационалдандыру, үш деңгейлі модельге көшу үдерістерін жеделдетті, білім беру сапасын, халықаралық университеттердің білім алушыларымен оқытушыларының мәдениет аралық алмасуымен ұтқырлығын қамтамасыз етудегі халықаралық ынтымақтастық үрдістерін нығайтты.

Түйін сөздер: Құқықтық реттеу, жоғары білім саласындағы заңнама, халықаралық университет, халықаралық шарт, білім сапасы, білім беруді интернационалдандыру, білім беру жүйесін интеграциялау, Еуропалық Одақ.

N.M. Berdybaev

K.Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

Some aspects of the legal regulation of higher education in the countries of the European Union as a positive experience in the process of internationalization and development of international universities in Kazakhstan

Abstract. The article examines the fundamentals of the legislation of some countries of the European Union (EU) in the field of higher and postgraduate education, examines the legal policy and experience of these countries in implementing regulatory legal acts, as a result of which it is concluded that, in general, the legislation of individual EU countries is homogeneous and aimed at internationalization, intercultural cooperation and improvement the quality of higher education. At the same time, the motives for the internationalization processes leading to the emergence of international universities and their implementation vary depending on the type of university and the national system in which it operates, since European countries are heterogeneous in their economic, territorial, cultural and other aspects. For this reason, it seems necessary to study the legislation of EU countries, taking into account the classification of States by territorial and economic scale, taking into account the later accession of some Eastern European countries to the EU.

The article shows the direct and indirect influence of the experience of advanced EU countries in the field of higher education on the emergence and development of international universities with the participation of the Republic of Kazakhstan. The positive experience and legislative framework of the EU countries accelerated the processes of internationalization, transition to a three-level model, strengthened the trends of international cooperation in ensuring the quality of education, intercultural exchange and mobility of students and teachers of international universities.

Keywords: legal regulation, legislation in the field of higher education, international university, international agreement, quality of education, internationalization of education, integration of the education system, European Union.

References

1. Esentemirova A.M. Teoretiko-pravovye osnovy funkcionirovanija vysshego i poslevuzovskogo obrazovanija v Respublike Kazahstan: dissertacija... doktora filosofii (PhD): 6D030100-Jurisprudencija/ EsentemirvaAjgul' Maratovna; [Mesto zashhity: ENU imeni L.N. Gumileva]. – Nur-Sultan, 2019 – 145 s.
2. Nnamdi O. Madichie. Internationalisation of Higher Education // International Journal of Business and Emerging Markets. – 2015, January. – 7(4). – pp.307-311.
3. Bernhard Streitwieser, Jennifer Olson, Simone Burkhart, and Niels Klabunde. Coordinated German Internationalization: Broadening Perspectives // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <https://doi.org/10.6017/ihe.2015.83.9087> (accessed: 15.02.2023).
4. Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland (Osnovnoj zakon FRG) // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/index.html> (accessed: 15.02.2023).
5. Kananykina E.S. Razgranichenie polnomochij v sfere upravlenija obrazovaniem v Germanii // Administrativnoe i municipal'noe pravo. – 2010. – № 4 (28). – 16-34.
6. Hochschulrahmengesetz (HRG in der Fassung der Bekanntmachung vom 19. Januar 1999 (BGBl. I S. 18), zuletzt geändert durch Artikel 1 des Gesetzes vom 8. August 2002 (BGBl. I S. 3138). Ramochny zakon FRGovysshemobrazovanii // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: https://www.unibremen.de/fileadmin/user_upload/sites/referate/referat06/1.1._Hochschulrahmengesetz.pdf (accessed: 16.02.2023).
7. Wetophethogeronderwijsenwetenschappelijkonderzoek (Zakon Niderlandov «O vysshem obrazovanii i nauchnyh issledovanijah») // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0005682/2021-09-01> (accessed: 16.02.2023).
8. Sovet po obrazovaniju Niderlandov // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <https://www.onderwijsraad.nl/over-ons> (accessed: 7.02.2023).
9. Rekomendacii Soveta po obrazovaniju Niderlandov ot 27 janvarja 2021 goda Ministru obrazovanija, nauki i kul'tury Niderlandov // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/Advies+Strategische+Agenda+Hoger+Onderwijs+en+Onderzoek+.pdf> (accessed: 17.02.2023).
10. Popescu F., Shtykhno D., Iskandaryan R., Elshof M. Internationalization Agendas in Higher Education. A Dutch – Russian Perspective // In book: Advances in Human Factors, Business Management and Leadership. Proceedings of the AHFE 2020 Virtual Conferences on Human Factors, Business Management and Society, and Human Factors in Management and Leadership, July 16-20, 2020, USA // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: [10.1007/978-3-030-50791-6_77](https://doi.org/10.1007/978-3-030-50791-6_77) (accessed: 19.02.2023).
11. Justyna Gieżyńska, Klementyna Gieżyńska. Innovation in quest for quality: Teaching & learning in the 21st century // [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://www.researchgate.net/publication/291161797_Innovation_inquest_for_quality_Teaching_learning_in_the_21st_century (accessed: 19.02.2023).
12. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce (Zakonovysshemobrazovaniiniinauke). Warszawa, dnia 30 sierpnia 2018 r. // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <https://www.uw.edu.pl/wp-content/uploads/2018/09/ustawa.pdf> (accessed: 19.02.2023).
13. Ustawaz dnia 7 lipca 2017 r. o Narodowej Agencji Wymiany Akademickiej // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <https://www.sggw.edu.pl/wp-content/uploads/2020/10/Ustawa-o-NAWA-stażyści.pdf> (accessed: 19.02.2023).
14. Ustawaz dnia 30 kwietnia 2010 r. № 616 «O Narodowym Centrum Badań i Rozwoju» // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: https://wim.mil.pl/images/Nauka/Nowe_ustawy/ustawa_z_dnia_30_kwietnia_2010_r_o_narodowym_centrum_badan_i_rozwoju.pdf (accessed: 26.02.2023).
15. Ustawaz dnia 30 kwietnia 2010 r. № 617 «O Narodowym Centrum Nauki» // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: https://wim.mil.pl/images/Nauka/Nowe_ustawy/ustawa_z_dnia_30_kwietnia_2010_r_o_narodowym_centrum_nauki.pdf (accessed: 26.02.2023).
16. Dikson D. Universitet, organizovannyj po principam Bolonskoj sistemy: Konceptcija i vozmozhnosti // V knige: Vnedrenie Bolonskogo processa v Respublike Kazahstan: Prakticheskoe rukovodstvo dlja universitetov. – Almaty, 2015 // [Electronic resource]. Rezhim dostupa: https://www.academia.edu/11158597/Vnedrenie_Bolonskogo_processa_v_Respublike_Kazahstan_Prakticheskoe_rukovodstvo_dlja_universitetov (accessed: 11.03.2023).
17. Kuvanysheva M.M. Vysshie uchebnye zavedenija Respubliki Kazahstan: na puti k avtonomii // Vestnik Universiteta Turan. – 2013. – № 2(58). – S.115-119.
18. Suleyman Demirel University i Bolonskaja deklaracija // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <https://sdu.edu.kz/ru/o-nas/> (accessed: 11.03.2023).

19. Pravila organizacii uchebnogo processa po kreditnoj tehnologii obuchenija, utverzhdennye Priказом Министра образования и науки от 20 апреля 2011 года // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1100006976> (accessed: 11.03.2023).

20. Burceva K.Ju. Stejkholderskij podhod k ocenke dejatel'nosti universitetov // Audit i finansovyj analiz. – 2016. – №2. – S.316-320.

21. Kazakh-GermanUniversity (DKU) // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: https://www.unipage.net/ru/20005/kazakh_german_university (accessed: 12.03.2023).

22. Liderstvo vo imja sozidanija. O Mambetkazieve E.A. / Almaty: ServicePress, 2022. – 133 с.

23. DoubleDegree, JointPrograms // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <https://kbtu.edu.kz/ru/international-cooperation/doubledip> (accessed: 12.03.2023)

24. Internacionalizacija v Kazahstansko-Britanskom tehničeskom universitete // [Electronic resource]. – Rezhim dostupa: <https://kbtu.edu.kz/ru/internatsionalizatsiya> (accessed: 12.03.2023).

Сведения об авторах:

Бердыбаев Н.М. – магистр юридических наук, Актюбинский региональный университет имени К.Жубанова, ул. Алтынсарина 4, Актюбе, Казахстан.

Berdybaev N.M. – Master of Law, K.Zhubanov Aktobe Regional University, 4 Altynsarin str., Aktobe, Kazakhstan.

Zh.I. Ibragimov¹, T.S. Assanova²¹L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan²Astana IT University, Astana, Kazakhstan

(E-mail: zhamaladen@mail.ru, t.assanova@astanait.edu.kz)

International law and its response to modern security threats that stem from developments in weaponry and technology

Abstract. *The emergence of new technologies such as nanotechnology, cybertechnology, outer space and unmanned systems and its rapid development have had an impact on the existing rules of international law, and vice versa, due to advances in technology of weaponry. Handling such situations by law goes through interpretation by the 'old' international law and application to a new situation, or if necessary via the enactment of new law. In some cases, existing international law might be applicable to it by the extension of as the appropriate reinterpretation of international conventional norms as customary international law counterparts. Despite the fact that some international laws have been adopted during times of reduced development of technologies and weaponry types, they are nevertheless still likely to be applicable to the challenges and issues of security threats. Given the examples of using chemical weapons and cyber-attacks, this can be considered evidence of weaknesses of some international law norms due to interpretation issues as necessity to strength existing law through application of customary international law rules. Therefore, it is difficult to state that international law is unable to secure peace or help to avoid the threats inherent to new technology and weapons development because of states practice and the contribution of academics.*

Keywords: *International law, weaponry, technology, cyber-attacks, use of force, international customary law.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-182-190>

Introduction

The modern relationship between international law and weaponry through the employment of technology has been formalised in multilateral conventions on weapon varieties evolving from the 1868 St. Petersburg Declaration, which regulates the use of explosive projectiles to the 1899 Hague Declarations II and III, as concerning on the use of asphyxiating gases and the use of bullets, respectively [1]. However, the emergence of new technologies such as nanotechnology, cybertechnology, outer space and unmanned systems and their rapid development have had an impact on the existing rules of international law, and vice versa, due to advances in technology of weaponry. Handling such situations by

law goes through interpretation by the 'old' international law and application to a new situation, or if necessary via the enactment of new law. In some cases, existing international law might be applicable to it by the extension of as the appropriate reinterpretation of international conventional norms as customary international law counterparts. However, in other situations 'the law has struggled to keep pace with technology' [2] due to a lack of multilateral treaty regulations. While cyber-attacks and use chemical weapons have had an impact on the development of technology through the modification of conflicts on the one hand, whilst inflaming controversy through the use and interpretation of international law on the other. Despite the fact that some international laws have been adopted during

times of reduced development of technologies and weaponry types, they are nevertheless still likely to be applicable to the challenges and issues of security threats. This paper will concentrate on two types of weaponry due to its proliferation. Firstly, development of technology will be analysed in relation to international law; then, chemical weapons and their associated controversy will be discussed. Finally, cyber-attacks in international relations and state responsibilities in this complex area will be examined.

Methodology

In this article, general scientific and special methods of legal science are applied. Thus, the method of analysis and synthesis, as well as the logical method, were used to form a holistic view of the development of technology and international law. The historical method applied to study the history of the formation of international law in the field of the weaponry. The empirical base of the research involved studying international treaties and cases of cyber-attacks occurred over the last decades.

Discussion

Technology development and international law: proportionality and discrimination. Although the development of high technology has advanced the quality of human life, it often is used in the evaluation of weaponry and certainly influenced on security threat through the military and defence situations as well in armed conflict. However, the contrary might also be true; for example, the latter is required and has stimulated technology enhancement due to necessity to address new methods of warfare. Moreover, the purposes of new technologies that have both civilian and military usage are referred to as 'dual-use' technologies [1]. Therefore, from the beginning on crystalizing of customary principles of superfluous injury or unnecessary suffering and indiscriminate attack, the enhancement of technologies hand-by-hand with weapons evolution raises requirements for flexibility of law to solve unexpected challenges. Nevertheless, technology is issued to clarify conventional provisions by providing the appropriate legal framework in more detailed and precise form, as, for example, in the

Chemical Weapons Convention (CWC) with its Annex of detailed technological arrangements and provision clauses [3].

However, weapons using new technologies are likely to result in disproportionate and indiscriminate damage, which is banned by the general rules of the law of armed conflict, as well as customary international law [4]. One example is non-lethal weapons that employ new technology in relation to indiscriminate use could give rise to certain issues [5], as well as cyber-attacks where the destruction of computer programs through the use of a virus could affect untargeted computers. Both types of weapon could rapidly lead to grave consequences despite the minimum effort needed for their deployment.

Use of chemical weapons: the «types and quantities» for law enforcement purposes. The enactment of the CWC in 1993 was the one the great achievements of international multilateral treaty law, though the general movement towards the prohibition of these weapons that started in the mid-twentieth century. Moreover, when it entered into force it was supplemented by the creation of the organisational structure of Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons [6]. Art. II(9) of the CWC lists purposes that are not prohibited under this convention; amongst these, one of the more debatable omission is the use of them for law enforcement, including for domestic riot control purposes. The definition of 'chemical weapons' in Art.II(1) (a) of the CWC states that 'Toxic chemicals and their precursors, ... are not prohibited ..., as long as *the types and quantities* are consistent with such purposes ...' (emphasis added) [7]. Observing these two provisions appears to be controversial in reality. One particular example, for instance, could be the Chechen terrorist attack in a Moscow theatre in October 2002, when about 830 hostages were taken. Because of the use of the opiate fentanyl, an incapacitating chemical, by Russian security before the storming the theatre, about 130 hostages died. As a result, debates as to the controversy of the provisions and the use incapacitating chemicals for domestic riot control purposes have arisen, as a non-lethal weapons issue. While some scholars think that as such use, in combination with

conventional weapons, was necessary to save lives, others argue about the issues of distinction [5]. Both sides' concerns refer to the violation of the principles of international law in terms of international humanitarian law and international human rights. Moreover, questions about the CWC provisions regarding incapacitating chemicals and their use for law enforcement have arisen [8].

However, the principle concern is treaty interpretation where the relationship between the «types and quantities» for law enforcement requires careful examination. Dando claims that the concentration of chemical in part of a building, the effects on people as well as differentiating of lethal or incapacitating effects, and discrimination of individual's unconsciousness or breathing is most challenging to control [9]. Although this particular example from Russia appears to be quite extreme, and with use of incapacitating chemicals being otherwise legitimate [9], this incident nevertheless contradicted the state's obligation to protect the right to life with no derogation from this right for any reason, including an emergency [10].

Therefore, the «types and quantities» rule interpretation should consider international human rights law as being most relevant. Moreover, in this context the «types and quantities» rule in a law enforcement situation, the scope for the use of incapacitating chemicals is itself limited by the scope of international human rights law in this regard. The reality of using of chemical weapons and incapacitating chemicals shows that the CWC does not provide any clear definition of terms such as «law enforcement» or «types and quantities». Therefore, treaty interpretation practice is required [8].

Cyber-attacks as a new type of threat or use of force. Due to the development of technology and increasingly sophisticated computer programs, cyber-attacks are not only a new technology, also it used in a battlefield between the States and non-state actors. For instance, a cyber-attack with serious consequences was launched on 27th April, 2007, via a DDoS (distributed denial of service) attack that shut down the Estonian government and other private sector websites for a two-week period; it stopped the usual activities of the

banking system, government services, and telecommunications. As this incident occurred at the same time that signs of the previous Soviet period were being removed, such as the «Bronze Soldier of Tallinn» monument to World War II which was alter called the «Bronze Soldier Attack». The DDoS method was found as the less adverse type of cyber-attacks which is used among the States with volume and size of this kind of incidents is not such a large-scale, although it would be grave and negative in comparison with this case. Given the capacity a cyber incident of this scale would require implied the connection to a state (probably Russia, or from its territory, in this instance). Although the cyber-attacks were directed from various places worldwide, the beginning and end of these distributed attacks were simultaneous [11].

This incident was the object of major international condemnation and academic debate as to whether it constituted a threat or the use of force against Estonia under Art.2(4) of the UN Charter. It is worth noting that this norm is a cornerstone of international law and states that 'all Members shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any state, ...' [12]. Reflection of this provision to customary international law and to peremptory norms of *jus cogens* was supported by the International Court of Justice (ICJ) in its case reports of Nicaragua v. US [13, paras 187-190] and Legal consequences of the construction of the wall in the occupied Palestinian territory [14, para 87].

'Art.2(4)'s express prohibition is both straightforward and ambiguous' [15, 427], and therefore it allows considerable latitude as to the interpretation of its meaning and usage. Some scholars argue that the cyber-attack in Estonia did not have particularly severe consequences, and therefore did not violate the norms of Art.2(4), even though bank and communication systems were targeted as critical infrastructure [16]. It is important to note the arguments of a number of scholars regarding the necessity of meeting the conditions of Art.2(4) and the application of customary law rules as regards cyber-attack. Roscini gives three main reasons for it: first, attribution of the cyber operation to states only,

because other subjects of international law do not fall under the scope these provisions. Another reason is the existence of a 'threat' or the 'use of force', and, finally, these actions must be conducted in 'international relations' [16]. Furthermore, Green argued that in majority view cyber-attacks that do not result in any physical damage or destruction do not fall within the scope of Art.2(4), and are more analogous to economic force [17].

Scholars have debated the interpretation of the words 'use of force' since the 1970s. Some argue that it depends on how much harm it causes. While some scholars argue that economical pressure does not constitute the use of force, others claim that cyber-attacks could fall under of the definition of use of force, just with a difference level of adverse effects. Consequently, the question arises as to what the threshold that one might consider a 'use of force' actually is. Roscini states that cyber-attacks that result in material damage of property, or injury or loss of life, as well as severe disruption of critical infrastructure functions are considered to constitute a 'use of force' under Art.2(4) and are thus prohibited by customary international law [16]. Similarly, Dinniss states that if cyber-attacks, in their various forms, either directly or indirectly cause the physical destruction of property, injury or loss of life, then they will fall under the scope of Art.2(4) as the 'use of force'. However, author goes on to claim that minimal physical consequences, or their absence, does not constitute the use of force, and therefore does not fall within the scope of Art.2(4). Nevertheless, this does not mean that such attacks are permitted. Moreover, as an illegal interference with a state's affairs, such an attack might be seen as a threat to peace and security. [18] Although the consequences and effects of cyber-attacks are not necessarily serious, or if they do not target critical infrastructure, it is unlikely that it can be claimed that they are somehow lawful purely because they do not violate Art.2(4). However, it is interconnected with principle of non-intervention [19].

Debates as to the applicability of existing norms of international law to threats from new types of technology and weapons such as cyber-attacks, and the absence of multilateral treaty in this area, have certainly lead to various

types of interpretation and perspectives in this regard. Attempts to adopt multilateral treaties on information security were initiated by Russia, for instance [20], which prepared a draft Convention on International Information Security, that was subsequently released at an international meeting in Yekaterinburg in September 2011 [21]. Despite the absence of any multilateral treaties regulating this type of technology and weaponry and their obvious necessity, any attempts to produce such treaties appear thus far to have been unsuccessful. Although some scholars argue as to the applicability of 'old' law to cyber operations, though it is challenging, such a multilateral treaty would clarify area of use cyber operations as a valuable guidance [17]. Nonetheless, Waxman claims that efforts towards treaty regulation, particularly regarding cyber operations in comparison to Charter law would be less effortable. Charter law has the advantage of shaping state practice irrespective of the consent, or otherwise, of international actors, contrary to the adoption of a new treaty [15].

Are cyber-attacks weapons? If cyber-attacks can be considered the use of armed force, then it might be referred to the tool which is used as weapon [16] and general meaning of 'armed' connects with the equipping and using the weapon [22]. This leads to the necessity of defining what a weapon may actually be considered to be. Although the terminology of 'weaponry' is widely used within various legal frameworks, there is no binding definition of weaponry in international law within the *jus ad bellum* or *jus in bello* [16]. Scholars refer to various law dictionaries in their attempts to determine the meaning of 'weapon'; for instance, Black's Law Dictionary provides the definition of a weapon as 'an instrument used in fighting' [22]. Another definition provided by the ICRC Study on Customary International Humanitarian Law is that of 'to commit acts of violence against human or material enemy forces' [4]. The HPCR Manual in Rule 1 (ff) defines a 'weapon' as 'a means of warfare used in combat operations, ... causing either (i) injury to, or death of, persons; or (ii) damage to, or destruction of, objects' [23]. In other words, a weapon is an instrument of force that has the effects and consequences of

causing damage or destruction. Moreover, the Advisory Opinion on the Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons of the ICJ states that the use of force in the Art. 2(4) of the UN Charter 'do[es] not refer to specific weapons. They apply to any use of force, regardless of the weapon employed' [24, para 39].

Results

State responsibility towards cyber-attacks or due diligence. State responsibility and attribution of cyber-attacks appears to be interconnected because a state is responsible for operations originating from its territory regardless of whether it is unable or unwilling to deal with them, or is unaware of such operations within its territory, even if perpetrated by non-state actors or individuals. Such issues are not only an issue for vast states, however, as they might also be challenging for small states with less capacity or ability to control their cyberspace. The ILC Draft Articles on State Responsibility provides for provisions of state responsibility in Art.8 if such individuals are '... acting on the instructions of, or under the direction or control of, that State ...' [25]. However, Margules argues as to accurate accountability of the Draft Articles in to relation to the law with its connection to 9/11 attacks. Scholar goes further, stating that a state being held responsible for any cyber operation with its territorial jurisdiction is also excessive [2]. It might be true for some larger states, such as the United States, Russia and China, however, that there is less doubt of their capacity to control and their interest in such 'cyber-powerful' entities.

Some scholars claim the necessity to consider the state responsibility to due diligence. In light of the above issues of the applicability of the existing norms of international law, Green argues for seeking an alternative approach to solve this issue. He went on to state that other norms of international law are disregarded, such as the duty of due diligence, which could come over of issues in relation to Art.2(4) [26]. Rule 6 of the Tallinn Manual 2.0 provides that '[a] State must exercise due diligence in not allowing its territory, ... or cyber infrastructure ... to be used for cyber operations that ... produce serious adverse consequences for, other States'

[19]. However, it provides this as a general principle, rather than a duty, or obligation or responsibility, and certainly not as the duty to prevention either. It is stated that the application of this principle is not used in a cyber operation context because it has not yet achieved the level of *lex lata* [19]. Nonetheless, this manual is not binding, though it is likely to be considered an authoritative guide for states practice.

The ICJ *Corfu Channel* case refers to the definition of the duty of due diligence as being 'every State's obligation not to knowingly allow its territory to be used for acts contrary to the rights of other States' [27]. Therefore, the state sovereignty principle forms a basis for the due diligence principle, because a state should take all necessary measures within its sovereign prerogatives. However, the state is not obligated to seek outside assistance in this regard, in the view of experts [19]. But it seems not a full due diligence if State would not to seek all reasonable measures of not causing harm to another State, especially when State is not economically developed. It appears to be challenging to justify State's not violation of due diligence principle then.

Some scholars claim about likelihood of advantageous consequences applicability of due diligence to cyber operations because States would be responsible for taking all necessary measures to prevent acts of cyber-attacks originating from the their territory [16]. However, others gave misinterpretation of this approach as connecting responsibility for cyber-attacks to that State particularly [28]. Although application of this general principle of due diligence to cyber-attacks is not often used in practice, it is likely to be supported by states practice as similarly States' preventive actions in international terrorist attacks and environmental issues [26].

Conclusion

In conclusion, it is important to note that the capacity of international law to secure peace and avoid threat goes together with the interpretation of treaty law, as well as customary international law, through states practice in order to respond to the threats posed by technology and weapons. Although some international rules were adopted many

years ago when technology and weaponry were relatively modest, and further that there is a current lack of multilateral treaties regulating specific issues – cyber-attacks, for instance – scholars nevertheless claim the applicability of ‘old’ international law to these modern concerns. Moreover, they argue that the flexibility that of these rules, as well as customary international law, can still be used extensively [16]. Given the examples of using chemical weapons and cyber-attacks, this can be considered evidence of weaknesses of some international law norms due to issues of interpretation issues as necessity to strength existing law through application of customary international law rules. Therefore, it is difficult

to state that international law is unable to secure peace or help to avoid the threats inherent to new technology and weapons development because of states practice and the contribution of academics. Revisiting areas of existing customary rules such that of due diligence in the case of cyber-attacks could push to the margin the military side of using some norms such as use of force as being it only extremely needed cases [27]. Use of customary international law rules, therefore, create a basis for the application of international law rules to the unpredictable security threats arising from weaponry and technology development, in particular through addressing the gaps in treaty law and in its interpretation.

References

1. McLaughlin R., Nasu N. Introduction: Conundrum of New Technologies in the Law of Armed Conflict // *New Technologies and the Law of Armed Conflict*. – Asser Press, 2014. – P.1-20.
2. Margules P., Sovereignty and cyber-attacks: technology’s challenge to the law of state responsibility // *Melbourne Journal of International Law*. – 2013. – Vol. 14. – P. 496-519.
3. Boothby, W.H. *Weapons and the law of armed conflict*. – Oxford University Press, 2nd edn, 2016. – 464 p.
4. Henckaerts, J-M., Doswald-Beck, L. *Customary international humanitarian law*, ICRC. – Cambridge University Press, 2005. – 689 p.
5. Coleman S. Ethical challenges of new military technologies in Nasu, N., McLaughlin, R. (eds) // *New Technologies and the Law of Armed Conflict*. – Asser Press, 2014. – P. 29-42.
6. Joyner, D.H. *International law and the proliferation of weapons of mass destruction*. – Oxford University Press, 2012. – 402 p.
7. *Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (CWC)*, 13 January 1993.
8. Fidler D.P. The meaning of Moscow: «non-lethal» weapons and international law in the early 21st century // *International Review of the Red Cross*. – 2005. – Vol. 87(859). – P. 525-552.
9. Dando M. The danger to the chemical weapons convention from incapacitating chemical. *First CWC Review Conference Paper. No. 4*, University of Bradford, 2003. – 252 p.
10. *Universal Declaration of Human Rights*, Article 3, GA Res 217A (III), UN Doc. A/810, 1948; *International Covenant on Civil and Political Rights*, Articles 4 and 6, 19 December 1966, UNTS, Vol.999.
11. Valeriano, B., Maness, R.C., *Cyber war versus cyber realities. cyber conflict in the international system*. – Oxford University Press, 2015. – 288 p.
12. *Charter of the United Nations*, 26 June 1945.
13. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v US)*, Merits, Judgment, 27 June 1986, ICJ Reports 1986.
14. *Legal consequences of the construction of wall in the occupied Palestinian territory*, Advisory Opinion, 9 July 2004, ICJ Reports 2005.
15. Waxman M.C. Cyber-attacks and the use of force: back to the future of Article 2(4) // *The Yale Journal of International Law*. – 2011. – Vol. 36. – P. 421-457.
16. Roscini, M. *Cyber operations and the use of force in international law*. – Oxford University Press, 2016. – 336 p.
17. Green, J.A. (Ed.). *The regulation of cyber warfare under the jus ad bellum* // *Cyber Warfare. A Multidisciplinary Analysis*. – Routledge Taylor & Francis Group, 2015. – P. 1-6
18. Dinniss, H.H. *Cyber Warfare and the Laws of War*. – Cambridge University Press, 2012. – 353 p.

19. Schmitt, M.N. (gen. ed.) Tallinn Manual 2.0 on The International Law Applicable to Cyber Operations. Prepared by the International Groups of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. – Cambridge University Press, 2017. – 302 p.
20. UN GA Doc. 'Role of science and technology in the context of security, disarmament and other related fields', A/53/576, November 18, 1998.
21. Russia's «Draft Convention on International Information Security» (2012). A Commentary. http://www.conflictstudies.org.uk/files/20120426_csrc_iisi_commentary.pdf (accessed 15.12.2022).
- Black's Law Dictionary, <http://thelawdictionary.org> (accessed 01.12.2022).
23. HPCR, Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare, <http://www.ihlresearch.org/amw/manual/section-a-definitions/weapon> (accessed 20.12.2022).
24. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 8 July 1996, ICJ Reports.
25. The ILC Draft Article on Responsibility of States on Internationally Wrongful Acts, 2001.
26. Green, J.A. Disasters Caused in Cyberspace in Breau, S.C., Samuel, K.L.H. (eds), Research Handbook on Disasters and International Law. – Edward Elgar Publishing, 2016. – P. 406-427.
27. Corfu Channel case (UK v Alb.), 1949 ICJ 4 (9 April).
28. Graham, D.E. (2010). Cyber threats and the law of war // National Security Law and Policy. – 2010. – Vol. 4. – P.87-102.

Ж.И. Ибрагимов¹, Т.С. Асанова²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

²Astana IT University, Астана, Қазақстан

Халықаралық құқық және оның қару-жарақ пен технологияларды дамытуға байланысты қауіпсіздіктің қазіргі қауіптеріне әрекеті

Аңдатпа. Нанотехнологиялар, кибертехнологиялар, ғарыштық және ұшқышсыз жүйелер сияқты жаңа технологиялардың пайда болуы және олардың қарқынды дамуы қару-жарақ технологиясының жетістіктері арқылы халықаралық құқықтың қолданыстағы нормаларына және керісінше әсер етті. Мұндай жағдайларды құқықтық реттеу «ескі» халықаралық құқықты түсіндіру және жаңа жағдайға қолдану немесе қажет болған жағдайда жаңа құқық енгізу арқылы жүзеге асады. Кейбір жағдайларда қолданыстағы халықаралық құқық оған қажет болған жағдайда халықаралық әдеттегі құқықтың аналогтары ретінде халықаралық конвенциялық ережелердің жаңа түсіндірмесін кеңейту арқылы қолданылуы мүмкін. Кейбір халықаралық шарттар технология мен қару-жарақтың баяу дамуы кезінде қабылданғанымен, олар әлі де қауіпсіздік мәселелері мен алаңдаушылықтарына қолданылуы мүмкін. Химиялық қаруды және кибершабуылдарды қолдану мысалдарын ескере отырып, мұны халықаралық әдет-ғұрыптық құқықты қолдану арқылы қолданыстағы құқықты күшейту қажеттілігі ретінде түсіндіру мәселелеріне байланысты халықаралық құқықтың кейбір нормаларының әлсіздігінің дәлелі деп санауға болады. Сондықтан, мемлекеттер тәжірибесі мен ғалымдардың қосқан үлесіне байланысты халықаралық құқық бейбіт тәртіпті қамтамасыз етуге немесе жаңа технологиялар мен қару-жарақ жасауға тән қауіп-қатерлерді болдырмауға көмектесуге қабілетті емес деп айту қиын.

Түйін сөздер: Халықаралық құқық, қару-жарақ, технология, кибершабуылдар, күш қолдану, халықаралық әдет-ғұрып құқығы.

Ж.И. Ибрагимов¹, Т.С. Асанова²

¹Л.Н. Гумилева Евразийский национальный университет, Астана, Казахстан

²Astana IT University, Астана, Казахстан

Международное право и его отклик на современные угрозы безопасности, связанные с развитием вооружений и технологий

Аннотация. Появление новых технологий, таких, как нанотехнологии, кибертехнологии, космические и беспилотные системы, и их быстрое развитие оказали влияние на существующие нормы международного права, и наоборот, благодаря достижениям в области технологий

вооружений. Правовое урегулирование таких ситуаций происходит через толкование «старого» международного права и применение к новой ситуации или, при необходимости, через введение в действие нового права. В некоторых случаях действующее международное право может быть применимо к нему посредством расширения, в случае необходимости, нового толкования международных конвенционных норм в качестве аналогов обычного международного права. Несмотря на то, что некоторые международные договоры были приняты во времена медленного развития технологий и видов вооружений, они, тем не менее, по-прежнему могут быть применимы к вызовам и проблемам угроз безопасности. Учитывая примеры применения химического оружия и кибератак, это можно считать свидетельством слабости некоторых норм международного права из-за проблем толкования как необходимости усиления действующего права путем применения норм обычного международного права. Поэтому трудно утверждать, что международное право не способно обеспечить мирный порядок или помочь избежать угроз, присущих новым технологиям и развитию вооружений, из-за практики государств и вклада ученых.

Ключевые слова: международное право, вооружение, технологии, кибератаки, применение силы, международное обычное право.

References

1. McLaughlin R., Nasu N. Introduction: Conundrum of New Technologies in the Law of Armed Conflict // *New Technologies and the Law of Armed Conflict*. – Asser Press, 2014. – P.1-20.
2. Margules P., Sovereignty and cyber-attacks: technology's challenge to the law of state responsibility // *Melbourne Journal of International Law*. – 2013. – Vol. 14. – P. 496-519.
3. Boothby, W.H. *Weapons and the law of armed conflict*. – Oxford University Press, 2nd edn, 2016. – 464 p.
4. Henckaerts, J-M., Doswald-Beck, L. *Customary international humanitarian law*, ICRC. – Cambridge University Press, 2005. – 689 p.
5. Coleman S. Ethical challenges of new military technologies in Nasu, N., McLaughlin, R. (eds) // *New Technologies and the Law of Armed Conflict*. – Asser Press, 2014. – P. 29-42.
6. Joyner, D.H. *International law and the proliferation of weapons of mass destruction*. – Oxford University Press, 2012. – 402 p.
7. Convention on the Prohibition of the Development, Production, Stockpiling and Use of Chemical Weapons and on their Destruction (CWC), 13 January 1993.
8. Fidler D.P. The meaning of Moscow: «non-lethal» weapons and international law in the early 21st century // *International Review of the Red Cross*. – 2005. – Vol. 87(859). – P. 525-552.
9. Dando M. The danger to the chemical weapons convention from incapacitating chemical. First CWC Review Conference Paper. No. 4, University of Bradford, 2003. – 252 p.
10. Universal Declaration of Human Rights, Article 3, GA Res 217A (III), UN Doc. A/810, 1948; International Covenant on Civil and Political Rights, Articles 4 and 6, 19 December 1966, UNTS, Vol.999.
11. Valeriano, B., Maness, R.C., *Cyber war versus cyber realities. cyber conflict in the international system*. – Oxford University Press, 2015. – 288 p.
13. Charter of the United Nations, 26 June 1945.
13. *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v US)*, Merits, Judgment, 27 June 1986, ICJ Reports 1986.
14. *Legal consequences of the construction of wall in the occupied Palestinian territory*, Advisory Opinion, 9 July 2004, ICJ Reports 2005.
15. Waxman M.C. Cyber-attacks and the use of force: back to the future of Article 2(4) // *The Yale Journal of International Law*. – 2011. – Vol. 36. – P. 421-457.
16. Roscini, M. *Cyber operations and the use of force in international law*. – Oxford University Press, 2016. – 336 p.
17. Green, J.A. (Ed.). *The regulation of cyber warfare under the jus ad bellum* // *Cyber Warfare. A Multidisciplinary Analysis*. – Routledge Taylor & Francis Group, 2015. – P. 1-6
18. Dinniss, H.H. *Cyber Warfare and the Laws of War*. – Cambridge University Press, 2012. – 353 p.
19. Schmitt, M.N. (gen. ed.) *Tallinn Manual 2.0 on The International Law Applicable to Cyber Operations*. Prepared by the International Groups of Experts at the Invitation of the NATO Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence. – Cambridge University Press, 2017. – 302 p.

20. UN GA Doc. 'Role of science and technology in the context of security, disarmament and other related fields', A/53/576, November 18, 1998.

21. Russia's «Draft Convention on International Information Security» (2012). A Commentary. http://www.conflictstudies.org.uk/files/20120426_csirc_iisi_commentary.pdf (accessed 15.12.2022).

Black's Law Dictionary, <http://thelawdictionary.org> (accessed 01.12.2022).

23. HPCR, Manual on International Law Applicable to Air and Missile Warfare, <http://www.ihlresearch.org/amw/manual/section-a-definitions/weapon> (accessed 20.12.2022).

24. Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 8 July 1996, ICJ Reports.

25. The ILC Draft Article on Responsibility of States on Internationally Wrongful Acts, 2001.

26. Green, J.A. Disasters Caused in Cyberspace in Breau, S.C., Samuel, K.L.H. (eds), Research Handbook on Disasters and International Law. – Edward Elgar Publishing, 2016. – P. 406-427.

27. Corfu Channel case (UK v Alb.), 1949 ICJ 4 (9 April).

28. Graham, D.E. (2010). Cyber threats and the law of war // National Security Law and Policy. – 2010. – Vol. 4. – P.87-102.

Information about authors:

Ibragimov Zh.I. – Doctor of Law, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Saptayev str., Astana, Kazakhstan.

Assanova T.S. –Master of Law, Senior Lecturer, Astana IT University, 55/11 Mangilik Yel avenue, Astana, Kazakhstan.

Ибрагимов Ж.И. – заң ғылымдарының докторы, Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық құқық кафедрасы қауымдастырылған профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш., 2, Астана, Қазақстан.

Асанова Т.С. – заң ғылымдары магистрі, Халықаралық құқық, Astana IT University, Креативті индустрия мектебі, Мәңгілік Ел даңғылы, 55/11, Астана, Қазақстан.

S.T. Tulibayev*Suleyman Demirel University, Kaskelen, Kazakhstan
(E-mail: said.tulibayev@gmail.com)*

Ecocide in international law: draft definition for the Rome Statute

Abstract. *This article examines the novel approach to defining ecocide. The legal theory concerning ecocide is still in the development stage without an internationally recognized definition of ecocide. However, a recent proposal to recognize ecocide as one of the international crimes and a component of the Rome Statute may be a significant step in the development of ecocide theory. The investigation's purpose is to analyze a new approach to ecocide and issues of the establishment of practical definition for subsequent amendments in Kazakhstan legislation. The author compares the definition of ecocide in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan to the new draft definition of ecocide in the Rome Statute using both general and specialized research methodologies. The article concludes that international recognition of ecocide creates an opportunity to develop an effective legal system that can preserve and protect our planet. Furthermore, the author argues that such practical international legal instrument as the Rome Statute needs recognition and ratification in Kazakhstan.*

Keywords: *ecocide, Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide, international criminal law, national legislation, the Rome Statute.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2023-143-2-191-198>

Introduction

Kazakhstan's current environmental problems can be resolved with more effective environmental legislation. The implementation of relevant international legal norms is a possible approach for accomplishing this goal. At this time, Kazakhstan requires amendments to its norms regarding the environment, one of which is ecocide. More than two decades have passed since ecocide was implemented in the Criminal Code of Kazakhstan.

To be more specific, the norm of ecocide did not get its initial definition until July 16, 1997. This offense is recognized by the Criminal Code as the act of mass destruction of flora or fauna, poisoning of the atmosphere, land or water resources, as well as a commission of other actions that have caused or are capable of causing an ecological catastrophe [1].

Today, Criminal Code has slightly different definition – mass destruction of flora

or fauna, poisoning of the atmosphere, land or water resources, as well as a commission of other actions that have caused or may cause an environmental disaster or environmental emergency [2].

During this significant time period, definition has seen some minor changes, but it has not progressed at all. The main polluters in Kazakhstan are able to find legal loopholes quicker than lawmakers are able to respond, which has the consequence of making Kazakhstan's environmental legal requirements less effective overall. When judicial practice on ecocide is almost nonexistent despite the facts of a widespread destruction of flora or wildlife, the legal standard has to be amended. It is possible to further create legal norms on ecocide by conducting an analysis of worldwide experience as well as the recently suggested definition of ecocide by international legal scholars.

The group of legal researchers known as the Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide (hereinafter the Panel) proposed a new definition for ecocide in June 2021. According to them, ecocide should be defined as: «acts that are either unlawful or wanton that are committed with the knowledge that there is a substantial likelihood that those acts will cause severe and either widespread or long-term damage to the environment [3].»

The Rome Statute acknowledges four different types of violations of international law at this time. They include heinous acts such as genocide, crimes against humanity, war crimes, and aggression crimes [4]. The actions that cause major harm to important environmental components such as flora or fauna, pollution of air, degradation of water resources, or any other action that may trigger an environmental disaster need to be put on the list of international crimes stated in the previous paragraph [5]. At the very least, this is the belief that many environmental activists from across the world have.

The fact that legal systems all over the globe, in general, are unable to assign legal responsibility to actual individuals who are inflicting harm to the local and global environment was the primary motivation for the Panel's decision to begin work on ecocide evolution. It has been claimed that the International Criminal Court may serve as an efficient international system that could hold accountable those responsible for ecocide, prevent more instances of ecocide, and generally encourage respect for the environment. It will be mandatory for all nations that have ratified this agreement to incorporate a provision against ecocide in the laws that govern their respective nations. Countries will have access to effective means to make multinational businesses accountable if they harmonize their laws and joint the efforts on combating climate change and related ecocide.

The environmental legislation of the Republic of Kazakhstan has the same challenges as those described above. As a result, it is essential to examine the similarities and differences between the concept of ecocide used in the Republic of Kazakhstan and the one that is being considered now for its inclusion in the Rome Statute.

Research methods

A number of methods of research in the field of science, including analysis, synthesis, comparative legal and historical research, deduction, and induction were applied. The looked at information from a variety of different sources, including information that was compiled by an independent expert panel working on a legal definition of ecocide. In addition, there is an explanatory commentary on Article 169 of the Criminal Code of Kazakhstan.

Discussion

The comparative analysis of definitions of ecocide is based on the scrupulous commentaries of constituent elements of the relevant legal norms. The suggested concept of ecocide was discussed at length by the Panel [3], which presented its findings in great detail. I.Sh. Borchashvili has written a commentary in which he explains the crime of ecocide as it is defined under Article 169 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan [2; 6].

As previously stated before, the proposed definition is as described below: «unlawful or wanton acts committed with knowledge that there is a substantial likelihood of severe and either damage to the environment being caused by those acts» [3; 7; 8]. Accordingly, the Panel has suggested that it be included into the treaty as Article 8 ter.

The concept is quite detailed and is the product of many years of analysis and research. It represents the most advanced contemporary definition of ecocide and could be applicable not only by the Rome Statute but also by national legislations. Several countries already considering this definition for implementation of it their criminal or environmental laws [9; 10; 11].

The terms «unlawful... acts» and «long-term» make up another component of the definition, and the implications of these phrases are obvious. Those acts that have the potential to be classified as ecocide should be regarded as illegal under either international or state law. Unfortunately, it is a typical occurrence for governments to not categorize numerous activities as crimes in order to get economic profit that they would not be able to achieve if ecological was protected as it should

be. In the case that a country ratifies the Rome Statute or any future convention that contains an ecocide provision and adheres to the legal principle that international legal norms take precedence over its own laws, then there is a possibility of applying its legal framework to coerce the government into acknowledging ecocide as a crime.

An act that is classified as having «long-term» consequences is the action that has effects that influence the environment and has an adverse effect on health for some significant amount of time. Because it is unreasonable to anticipate that environmental crisis situations everywhere in the world would adhere to any predetermined time frame, a precise duration has not been specified. Some acts taken within the same period of time will have a varied impact on the local flora and fauna depending on the circumstances of the surrounding environment.

The «wanton acts» suggested by the Panel description in paragraph 2 of Article 8 ter: «reckless disregard for damage which would be clearly excessive in relation to the social and economic benefits anticipated». As a result, the Panel recommended finding at a solution that achieves a balance between the needs of society and the destruction of the environment. While social requirements should take precedence, it is not acceptable to cause more harm than profit.

It is intriguing that the Panel divides environmental damage into two categories: severe and pervasive damage and severe and long-term damage. Moreover, «severe», which can be defined as environmental damage, also encompasses the Panel's definition of «grave impacts on human life or natural, cultural, or economic resources». According to the Panel's commentary, «cultural» highlights the «value of elements of the environment, particularly to indigenous peoples» [3].

The definition implies a significant amount of harm to have been done to the environment. Even if harm to the environment, no matter how slight, is nevertheless damage, it does not amount to the level of crime that constitutes a danger to «the earth, its biosphere, cryosphere, lithosphere, hydrosphere, and atmosphere, as well as outer space» [3].

In addition to that, the meaning of the term «widespread» has to be explained. «Damage

that extends beyond a limited geographic area, crosses state boundaries, or is suffered by an entire ecosystem or species or a large number of human beings», the Panel defined the phrase as. It seems that «is suffered» does not necessarily relate to extinction or death; it seems that any sort of injury that impacts an entire species may be called widespread.

Concerning the idea of: «damage that extends beyond a limited geographic area», the experts concludes that such a definition can be applied to situations in which a catastrophe affected the entire climatic system without a specific center and place.

The Panel believes that the term «environment» encompasses not just the biosphere but also the cryosphere, lithosphere, hydrosphere, atmosphere, and outer space. The addition of the cryosphere and space is both fresh and fascinating to consider. We can all accept without much debate that the melting of polar ice caps contributes to rising sea levels, and that human activity may have an effect on the elements of space, at least in earth orbit.

The phrase «knowledge that there is a substantial likelihood» is part of the mens rea for ecocide's consequences; a perpetrator of ecocide must be aware of a substantial likelihood of severe, pervasive, or long-term harm.

While a number of articles are critical of the proposed definition, the majority of legal scholars view it as a useful instrument [12].

The Rome Statute will most likely be amended to include provisions pertaining to ecocide. Already, member states of the International Criminal Court, the Pope, and EU authorities have backed the initiative to criminalize ecocide [13].

Regarding Kazakhstan's definition of ecocide: «mass destruction of flora or fauna, poisoning of the atmosphere, land or water resources, as well as a commission of other actions that have caused or may cause an environmental disaster or environmental emergency», it can be said that it is a simplification of the general definition of ecocide [2].

Nevertheless, the difficulties of this concept are brought to light in the commentary that was published by I.Sh. Borchashvili [6].

Not only does this crime affect plant and animal life, but it also affects the atmosphere, land, and water supplies. The felony includes the widespread extinction of either flora or fauna, as well as the pollution of the air, land, or water resources. Additionally, the offender is responsible for the crime. Involvement in actions that have already caused or have the potential to create a catastrophe or emergency that is related to the environment.

The carrying out of this crime involves its own unique set of structural features, all of which are critical to comprehending and resolving the case in court. And they should be considered as single mechanism.

The term «destruction» may be used to refer to any action that has a role in decrease and, in certain situations, the extinction of an animal or plant species. The level of harm should be evaluated by experts who are familiar with the circumstances surrounding the incident. The findings of the study carried out by community activists may be used to identify developing ecological situations in order to prevent ecocide from occurring.

When we talk about «mass devastation,» we're referring to damage that goes beyond typical environmental violations and has an impact on entire populations or vast areas. In addition, it is an evaluative indicator that must be established based on the whole set of facts surrounding the instance in question.

The saturation of the earth, water, and air with substances of chemical or biological origin that are harmful to human health, animal or plant life, as well as radioactive substances that cause or may cause the death of living organisms, particularly humans, is what defines the phenomenon known as poisoning of the atmosphere, soil, or water resources. Poisoning of the atmosphere, soil, or water resources can also be referred to as environmental degradation.

Other actions should include any intentional production, research, or other human activity that has caused or might create an environmental disaster. These should be included under the category of «other acts.»

After the environmental disaster that was caused as a direct consequence of the crime, it should be considered that the crime has been committed.

The terms «ecological disaster» and «environmental emergency» are both defined under Article 404 of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan [14].

An ecological disaster is an ecological situation that has arisen in a part of the territory where, as a result of human activity or natural processes, serious and permanent changes in the environment have occurred. These changes have caused a significant decline in human health, as well as the destruction of natural ecosystems and the deterioration of flora and fauna.

An environmental emergency is an ecological situation that has developed in a region or water area where, as a result of human activity or natural processes, persistent unfavorable changes in the environment threaten human life and health, natural ecological systems, and the genetic stock of plants and animals. An environmental emergency can be defined as an ecological situation that has emerged in a region or water area.

The phrase «anthropogenic impact on the environment» refers to the effect that human activity has, either directly or indirectly, on the surrounding natural environment. This impact manifests itself in the form of the entry of contaminants into the atmosphere, water, land, and subsurface that are created by manmade objects.

According to Article 10 of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan [14], any form of anthropogenic impact on the environment that is capable of causing harm to human life and/or health, property, and/or that causes or can cause environmental pollution, environmental damage, and/or other negative changes is considered to be harmful. Including, but not limited to, the following manifestations:

- 1) the exhaustion or deterioration of several components of the natural environment;
- 2) the eradication or interruption of the normally occurring and sustainable functioning of natural and natural-anthropogenic objects and their complexes, including partial and complete;
- 3) the decrease or disappearance of species diversity that can affect biodiversity of planet at whole;

4) the presence of barriers that prevent people from using the natural environment, its resources, and its assets for recreational or other authorized reasons, including short- and long-term barriers;

5) a lessening of the natural environment's value in terms of its aesthetic appeal from social point of view.

These provisions on anthropogenic effects take into account not only the economic but also the social needs of society. It is debatable whether paragraph 5 represents the sole social requirement of society. If it is possible to link aesthetic appeal to the tourism sector of a country's economy, aesthetic appeal can be viewed as an economic necessity. Paragraph 3 takes into account not only the social and economic needs of individuals, but also global environmental security.

Intent may be either direct or indirect, and either can constitute the *mens rea*. The person is aware of the widespread annihilation of plant and animal life as well as the pollution of the atmosphere and water supplies. Additionally, the person is aware of the imminence or potential of an ecological disaster, seeks or willfully facilitates its happening, or is indifferent to the likelihood of such a catastrophe occurring.

Results

According to the analysis of ecocide definitions, certain aspects of a definition that was provided by the Panel are more efficient and in line with modern standards than the definition of ecocide that is now included in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

To begin, the term «wanton acts» refers to any behavior that is not motivated by a clear balance between economic and social requirements and worries about the environment. In contrast, the concept of ecocide that may be found in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan does not take into account such a balance when evaluating whether or not a specific devastation was essential.

Second, the word «environment» as defined by the Panel includes not only the biosphere but also the cryosphere, the

lithosphere, the hydrosphere, the atmosphere, and outer space. In contrast, the concept of ecocide under the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan only includes flora and fauna, the atmosphere, land, and water resources as potential casualties of the crime.

Thirdly, the suggested definition by the Panel may be found in its whole inside only a single article. In contrast, the rule of ecocide is referenced in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, which references norms from Article 404 of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan. However, Article 404 of the Environmental Code of the Republic of Kazakhstan is subject to change in the future, which might render the standard of ecocide ineffective.

It would seem that the proposed concept of ecocide would clear the path for the expansion of legal protections for the environment. Before writing revisions to Kazakhstan's law, it is vital, in light of the previously identified roadblocks and suggested reforms, to perform a comprehensive study on ecocide and related issues. This should be done before any amendments being drafted.

Conclusion

Independent Expert Panel on the Legal Definition of Ecocide has proposed a new definition of ecocide and hopes for the Rome Statute to incorporate it. Because of the way the law is set up right now, it is very difficult to determine who is accountable for or contributes to the deterioration of the environment. The International Criminal Court has the potential to play a significant part in ensuring accountability, deterring criminal behavior, and sending a message against the impunity of environmental offenders.

When the concept of ecocide has been successfully incorporated into the Rome Statute, the International Criminal Court will become an effective mechanism for holding persons responsible for causing serious harm to the environment. In the event that the Rome Statute is ratified by Kazakhstan, the efficiency of this legal process will increase, which would result in improved national environmental protection.

References

1. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 16 iyulya 1997 goda N 168 ~Z970168. [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan of July 16, 1997 N 168 ~Z970168.] [Electronic resource] – Available at: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/8/rus> (Accessed: 05.05.2023).
2. Ugolovnyj kodeks Respubliki Kazahstan ot 3 iyulya 2014 goda № 226-V ZRK. [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan dated July 3, 2014 No. 226-V ZRK.] [Electronic resource] – Available at: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/81097/rus> (Accessed: 05.05.2023).
3. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and core text. June 2021. [Electronic resource] – Available at: <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf> (Accessed: 05.05.2023).
4. Rome Statute of the International Criminal Court. Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544, Depositary: Secretary-General of the United Nations.
5. Seema Joshi. Why ecocide should be an international crime, GLOBAL WITNESS (Feb. 4, 2022). [Electronic resource] – Available at: <https://www.globalwitness.org/en/blog/why-ecocide-should-be-international-crime> (Accessed: 05.05.2023).
6. Borchashvili I.Sh. Kommentarij k ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan (Osobennaya chast'). [Commentary on the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan (Special Part)] (Zheti zhargy, Almaty, 2015, 1120 p.) [in Russian].
7. Romina Pezzot & Jan-Phillip Graf. Ecocide – Legal Revolution or Symbolism? VOELKERRECHTSBLOG (Feb. 3, 2022). Retrieved from <https://voelkerrechtsblog.org/ecocide-legal-revolution-or-symbolism/> (Accessed: 05.05.2023).
8. Michael Lam Ching Wang. Prosecuting Ecocide via a New International Environmental Criminal Court, LSE LAW REVIEW BLOG (Jan. 31, 2021). Retrieved from <https://blog.lselawreview.com/2022/01/prosecuting-ecocide-via-new-international-environmental-criminal-court> (Accessed: 05.05.2023).
9. Anthony Burke & Danielle Celermajer. Human progress is no excuse to destroy nature. A push to make 'ecocide' a global crime must recognise this fundamental truth, THE CONVERSATION (Aug. 31, 2021). Retrieved from <https://theconversation.com/human-progress-is-no-excuse-to-destroy-nature-a-push-to-make-ecocide-a-global-crime-must-recognise-this-fundamental-truth-164594> (Accessed: 05.05.2023).
10. Malhotra, S. The International Crime that Could have Been but Never Was: An English School Perspective on the Ecocide Law. *Amsterdam Law Forum*, 9(3), pp. 49–70. (2017).
11. Femke Wijdekop. Against Ecocide: Legal Protection for Earth, GREAT TRANSITION INITIATIVE (Aug. 2016). Retrieved from <https://greattransition.org/publication/against-ecocide> (Accessed: 05.05.2023).
12. Jessica C. Lawrence & Kevin Jon Heller. The First Ecocentric Environmental War Crime: The Limits of Article 8(2)(b)(iv) of the Rome Statute. *Georgetown International Environmental Law Review*. Vol. 20(1), 61- 96, 36 p. (2007).
13. Pope Francis: destroying the earth is a sin and should be a crime. November 18, 2019. Retrieved from <https://www.stopecocide.earth/press-releases-summary/pope-francis-destroying-the-earth-is-a-sin-and-should-be-a-crime> (Accessed: 05.05.2023).
14. Ekologicheskij kodeks Respubliki Kazahstan ot 2 yanvarya 2021 goda № 400-VI ZRK. [Environmental Code of the Republic of Kazakhstan dated January 2, 2021 No. 400-VI ZRK] [Electronic resource] – Available at: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/151312/rus> (Accessed: 05.05.2023).

С.Т. Тулибаев

Сулейман Демирель атындағы Университет, Қаскелең, Қазақстан

Халықаралық құқықтағы экоцид: Рим статуты үшін термин анықтамасының жобасы

Аңдатпа. Мақалада экоцид терминін және оның белгілерін анықтаудың жаңа тәсілдері көрсетілген. Экоцидтің құқықтық теориясы әлі де кеңінен танылған анықтамасыз дамуда. Алайда, жақында экоцидті халықаралық қылмыс деп тану туралы ұсыныс және Рим Статутының бір бөлігі экоцид теориясының дамуындағы маңызды кезең болуы мүмкін. Зерттеудің мақсаты – қазақстандық

заңнамаға кейінгі өзгерістер үшін экоцидтің жаңа анықтамасының ерекшеліктерін талдау. Зерттеудің жалпы және арнайы әдістерінің қолдауымен автор Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі экоцид анықтамасын халықаралық қоғам үшін ұсынылған экоцид анықтамасымен салыстырады. Мақалада экоцидтің жаңа ұсынылған анықтамасы біздің планетамызды сақтауға және қорғауға қабілетті тиімді құқықтық жүйені дамытуға мүмкіндік береді деген қорытындыға келеді. Автор Халықаралық қылмыстық соттың Рим статутын Қазақстанда тану және ратификациялау қажет деп мәлімдейді.

Түйін сөздер: экоцид, Халықаралық қылмыстық құқық, ұлттық заңнама, Рим статуты, Халықаралық қылмыстық сот, экоцидтің заңды анықтамасы бойынша тәуелсіз сараптама тобы.

С.Т. Тулибаев

Университет имени Сулеймана Демиреля, Каскелен, Казахстан

Экоцид в международном праве: проект определения термина для Римского статута

Аннотация. В статье показаны новые подходы к определению термина экоцид и его признаков. Правовая теория экоцида все еще находится в стадии разработки без широко признанного определения. Однако недавнее предложение признать экоцид международным преступлением и частью Римского статута может стать важной вехой в развитии теории экоцида. Цель исследования – анализ особенностей нового определения экоцида для последующих изменений в казахстанское законодательство. Используя общие и специальные методы исследования, автор сравнивает определение экоцида в Уголовном кодексе Республики Казахстан с предложенным определением экоцида для международного общества. В статье делается вывод о том, что новое предложенное определение экоцида создает возможность для разработки эффективной правовой системы, способной сохранить и защитить нашу планету. Автор утверждает, что Римский статут Международного уголовного суда нуждается в признании и ратификации в Казахстане.

Ключевые слова: экоцид, международное уголовное право, национальное законодательство, Римский статут, Международный уголовный суд, Независимая экспертная группа по юридическому определению экоцида.

Список литературы

1. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 16 июля 1997 года N 168 ~Z970168. [Электронный ресурс] – URL: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/8/rus> (дата обращения: 05.05.2023).
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗПК. [Электронный ресурс] – URL: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/81097/rus> (дата обращения: 05.05.2023).
3. Independent Expert Panel for the Legal Definition of Ecocide. Commentary and core text. June 2021. [Электронный ресурс] – URL: <https://static1.squarespace.com/static/5ca2608ab914493c64ef1f6d/t/60d7479cf8e7e5461534dd07/1624721314430/+Foundation+Commentary+and+core+text+revised+%281%29.pdf> (дата обращения: 05.05.2023).
4. Rome Statute of the International Criminal Court. Done at Rome on 17 July 1998, in force on 1 July 2002, United Nations, Treaty Series, vol. 2187, No. 38544, Depository: Secretary-General of the United Nations.
5. Seema Joshi, Why ecocide should be an international crime, GLOBAL WITNESS (Feb. 4, 2022). [Электронный ресурс] – URL: <https://www.globalwitness.org/en/blog/why-ecocide-should-be-international-crime> (дата обращения: 05.05.2023).
6. Борчашвили И.Ш. Комментарий к уголовному кодексу Республики Казахстан (Особенная часть). – Алматы: Жеті жарғы, 2015 – 1120 с.
7. Romina Pezzot & Jan-Phillip Graf, Ecocide – Legal Revolution or Symbolism? VOELKERRECHTSBLOG (Feb. 3, 2022). Retrieved from <https://voelkerrechtsblog.org/ecocide-legal-revolution-or-symbolism/> (дата обращения: 05.05.2023).
8. Michael Lam Ching Wang, Prosecuting Ecocide via a New International Environmental Criminal Court, LSE LAW REVIEW BLOG (Jan. 31, 2021). [Электронный ресурс] – URL: <https://blog.lselawreview.com>

com/2022/01/prosecuting-ecocide-via-new-international-environmental-criminal-court (дата обращения: 05.05.2023).

9. Anthony Burke & Danielle Celermajer, Human progress is no excuse to destroy nature. A push to make 'ecocide' a global crime must recognise this fundamental truth, THE CONVERSATION (Aug. 31, 2021). [Электронный ресурс] – URL: <https://theconversation.com/human-progress-is-no-excuse-to-destroy-nature-a-push-to-make-ecocide-a-global-crime-must-recognise-this-fundamental-truth-164594> (дата обращения: 05.05.2023).

10. Malhotra, S. The International Crime that Could have Been but Never Was: An English School Perspective on the Ecocide Law. Amsterdam Law Forum, 9(3), – 2017, pp.49–70.

11. Femke Wijdekop, Against Ecocide: Legal Protection for Earth, GREAT TRANSITION INITIATIVE (Aug. 2016). [Электронный ресурс] – URL: <https://greattransition.org/publication/against-ecocide> (дата обращения: 05.05.2023).

12. Jessica C. Lawrence & Kevin Jon Heller, The First Ecocentric Environmental War Crime: The Limits of Article 8(2)(b)(iv) of the Rome Statute. Georgetown International Environmental Law Review. Vol. 20(1); – 2007, 61- 96; 36 p.

13. Pope Francis: destroying the earth is a sin and should be a crime. November 18, 2019. [Электронный ресурс] – URL: <https://www.stopecocide.earth/press-releases-summary/pope-francis-destroying-the-earth-is-a-sin-and-should-be-a-crime> (дата обращения: 05.05.2023).

14. Экологический кодекс Республики Казахстан от 2 января 2021 года № 400-VI ЗРК. [Электронный ресурс] – URL: <http://law.gov.kz/client/#!/doc/151312/rus> (дата обращения: 05.05.2023).

Information about author:

Tulibayev S.T. – PhD student, Suleyman Demirel University, 1/1 Abylai Khan street, Kaskelen, Kazakhstan.

Тулибаев С.Т. – докторант, Құқық және Әлеуметтік ғылымдар факультеті, Сулейман Демирель атындағы Университет, Абылай хан көшесі 1/1, Қаскелең, Қазақстан.

Бас редактор: **Е.Б. Абдрасулов**

Компьютерде беттеген: **Ж.Қ. Оспан**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы.
– 2023. – 2 (143). – Астана: ЕҰУ. – 200 б.
Шартты б.т. – 6,2. Таралымы – тапсырыс бойынша.

Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bullaw.enu.kz/>
Басуға 29.06.2023 ж. қол қойылды

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Астана қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-410)

